

B 515669

BIBLIOTEKA
UNIW. JAGIELL.
KRAKOWSKA

II

PRAWO SPADKOWE

Michał Niedośniał

**DZIEDZICZENIE
TESTAMENTOWE
GOSPODARSTW ROLNYCH
PRZEZ OSOBY FIZYCZNE**

Oficyna
Wydawnicza
Branża

**DZIEDZICZENIE
TESTAMENTOWE
GOSPODARSTW ROLNYCH
PRZEZ OSOBY FIZYCZNE**

Michał Niedośpiał

**DZIEDZICZENIE
TESTAMENTOWE
GOSPODARSTW ROLNYCH
PRZEZ OSOBY FIZYCZNE**

Biblioteka Jagiellońska

1001365236

Oficyna Wydawnicza **Branża**
BYDGOSZCZ 2011

Redakcja i korekta
Aneta Dąbrowska-Korzus

Redakcja techniczna
Czesław Rygielski

Redaktor prowadząca
Monika Frąckowiak

Projekt okładki
Zdzisław Ptak

© Copyright by Michał Niedośpiał 2010
Wszelkie prawa zastrzeżone

ELPIL

ISBN 978-83-61668-31-2

Oficyna Wydawnicza BRANTA - Rok założenia 1990
85-959 Bydgoszcz, ul. Królowej Jadwigi 18
tel./fax (052) 322 89 19, (052) 322 75 34
e-mail: oficyna@branta.com.pl
www.ksiegarnia.branta.com.pl

Wydanie III zmienione
Ark. druk. 15,75
Druk ukończono w styczniu 2011 r.
Skład i łamanie: SCRIPTOR DTP
Druk i oprawa: ELPIL Siedlce

Istotą prawa Chrystusowego jest wolność

SPIS TREŚCI

Przedmowa	9
Objaśnienia skrótów	13
 ROZDZIAŁ I.	
GOSPODARSTWO ROLNE – ZAGADNIENIA KONSTRUKCYJNE	15
§ 1. Pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej”	15
§ 2. Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności	19
§ 3. Gospodarstwo rolne – odrębny spadek	27
 ROZDZIAŁ II.	
POWOŁANIE SPADKOBIERCY GOSPODARSTWA ROLNEGO	37
§ 1. Oznaczenie spadkobiercy	37
§ 2. Udziały spadkowe	41
§ 3. Warunek, termin, podstawienie	48
§ 4. Przyrost	51
 ROZDZIAŁ III.	
DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE – PRZESŁANKI ROLNE	58
§ 1. Charakter prawny przesłanek rolnych	58
§ 2. Wykładnia słowa osoba powołana z ustawy. Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych	79
§ 3. Tak zwane zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych	105
§ 4. Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych	110
§ 5. Pojęcie kwalifikacji rolniczych	126
A. Kwalifikacje teoretyczne	126
B. Kwalifikacje praktyczne	128
§ 6. Oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.)	130
§ 7. Praca w gospodarstwie rolnym	140
§ 8. Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego	147
§ 9. Małoletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół	154
§ 10. Trwała niezdolność do pracy	157
§ 11. Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym	167
§ 12. Dziedziczenie gospodarstw rolnych – model prawny	169

ROZDZIAŁ IV.	
DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH NA TLE NOWELI DO KODEKSU CYWILNEGO Z 26 III 1982 R.	177
ROZDZIAŁ V.	
DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH NA TLE NOWELI DO KODEKSU CYWILNEGO Z 28 VII 1990 R.	186
A) W okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r.	186
B) W okresie po 13 II 2001 r.	190
ANEKS (TK)	193
BIBLIOGRAFIA	209
Wykaz uzupełniający tez orzeczeń Sądu Najwyższego za okres od 1982 do 2010 r. do książki <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i>	209
Wykaz prac naukowych Michała Niedośpiąła wydanych na podstawie jego rękopisu <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i> , Kraków 1982 (wprost lub przeróbki)	210
Literatura uzupełniająca do książki <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i> (gł.) za okres od 1982 do 2010 roku	212
Orzecznictwo uzupełniające za lata 1982–2010	224
Literatura do książki <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i>	225
Bibliografia obcojęzyczna do książki <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i>	229
Wykaz prac naukowych Michała Niedośpiąła dotyczących książki <i>Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne</i>	231
Bibliografia prac naukowych Michała Niedośpiąła uzupełniająca za lata 2004–2010	234
INDEKS RZECZOWY	239
SKOROWIDZ RZECZOWY	241
SKOROWIDZ AUTORÓW	245

PRZEDMOWA

Książka ta omawia dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych. Przedstawiono w niej istotę teoretyczną i normatywną tego tematu. Zaprezentowane zostały tu zagadnienia konstrukcyjne gospodarstwa rolnego, w tym koncepcja gospodarstwa rolnego na udziale we współwłasności. Przedstawiono nową w prawie polskim tezę, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem, tzn. że jeżeli w skład masy spadkowej wchodzi gospodarstwo rolne, są to dwa spadki (gospodarstwo rolne i pozostały majątek), a nie jeden spadek. Z tego wynikają oznaczone skutki prawne. Tę tezę, przeciwstawiającą się powszechnemu pogładowi literatury i orzecznictwa SN, podzielił prof. A. Stelmachowski w recenzji mojej rozprawy doktorskiej. W pracy mimo to analizę przeprowadzono dwuetapowo: po pierwsze, przyjmując, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem (teza moja), po drugie – że gospodarstwo rolne nie jest odrębnym spadkiem, lecz wyodrębnioną masą majątkową w ramach jednego spadku (teza doktryny). Przyjęcie takiego sposobu analizy pozwala na wielowątkowe omówienie tematyki. Przedstawiono powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego (tzw. powszechne prawo spadkowe – art. 959–965, art. 1058 k.c.), charakter prawny przesłanek rolnych, co ma duże znaczenie teoretyczne i praktyczne, a także omówiono zasady dziedziczenia oraz poszczególne przesłanki rolne. Przedstawiono to w postaci wyodrębnionych modeli teoretycznych (normatywnych), jako że przepisy k.c. dają pole do rozmaitych interpretacji w tym punkcie (art. 1065 k.c.). Są to przepisy zawite. Książka ta je rozwiązuje.

Tematem tej książki jest dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne. Z takiego ujęcia problemu płynie kilka wniosków szczegółowych. Przedmiotem analizy jest powołanie do spadku, zatem wyłączono z niej dział spadku i etap między powołaniem do spadku a jego działem. Uwagi nie dotyczą innych rozrządzeń testamentowych niż ustanowienie spadkobiercy, w związku z tym nie obejmują one w szczególności zapisu i polecenia. Opracowanie dotyczy tylko osób fizycznych, a nie osób prawnych, ani nie dotyczy dziedziczenia testamentowego wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Takie ujęcie

tematu daje jednorodną podstawę do jego analizy, nadto wskazane zagadnienia mają charakter samoistny i wymagają odrębnych monograficznych opracowań.

Pierwotnie praca dotyczyła dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych po noweli k.c. z 1971 r. (DzU nr 27, poz. 252). Ustawą z 26 III 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (...) – DzU nr 11, poz. 81 – zmieniono zasady dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych (art. 1065 k.c.). Przepisy noweli do k.c. z 1982 r. stosuje się do spadków otwartych od dnia jej wejścia w życie (art. 2 § 1), tj. od jej ogłoszenia, 6 kwietnia 1982 r. (art. 11) do 30 IX 1990 r. włącznie. W związku z tym dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych zostało przedstawione w rozwoju historycznym, z głównym akcentem położonym na nowelę z 1971 r. (rozdz. I–III). Zmiany k.c. z 1982 r. w tym punkcie zostały przedstawione w uzupełniającym rozdziale IV. Niemniej jednak szereg uwag poczynionych na tle pierwszej noweli ma zastosowanie także do powtórnej zmiany art. 1065. Nadto opracowanie zachowało pełną aktualność na tle spadków otwartych przed dniem wejścia w życie ustawy z dnia 26 III 1982 r. Z kolei ustawą z 28 VII 1990 r. nowelizującą k.c. dokonano trzeciej, kolejnej zmiany dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych. Z dniem 1 X 1990 r. uchylono art. 1065 k.c. Obecnie obowiązuje pełna swoboda w zakresie powołania do spadkowego gospodarstwa rolnego. Nowelę do k.c. z 1990 r. przedstawiono w rozdziale V. Autor jest zdania, że także w okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r. osoba powołana do gospodarstwa rolnego ma status spadkobiercy gospodarstwa rolnego, a nie zapisobiercy gospodarstwa rolnego (por. jednak art. 961 k.c.). Od 14 II 2001 r. (data wejścia w życie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r.) gospodarstwo rolne przestało być odrębnym spadkiem (wyodrębnioną masą majątkową poddaną odrębnym zasadom dziedziczenia), stało się ono częścią fizyczną jednego spadku, w związku z czym od tej daty osoba dochodząca do gospodarstwa rolnego ma teraz zawsze status zapisobiercy (por. jednak art. 961 k.c.). Rozważania dotyczące tej książki są nieaktualne na tle noweli do k.c. z 1990 r. na tle dziedziczenia testamentowego (rozdział III, IV) – poza zagadnieniami konstrukcyjnymi (rozdział I, II), które mają odpowiednie zastosowanie na tle noweli do k.c. z 1990 r. w okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r. Rozważania teoretyczne i konstrukcje normatywne rozdziału I i II, a także III i IV mają odpowiednie zastosowanie w zakresie dziedziczenia ustawowego na tle noweli do k.c. z 1990 r. w okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r. (orzeczenie TK). Po 13 II 2001 r. rozważania zawarte w rozdziale I, II, III, IV nie mają zastosowania do dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych. W ten sposób omówiono dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do k.c. z 1971 r. (rozdz. I–III), na tle noweli do k.c. z 1982 r. (rozdz. IV), na tle noweli do k.c. z 1990 r. (rozdz. V). Zastosowano metodę odesłań do tekstu podstawowego, pierwotnego (rozdz. I–III) przy omawianiu noweli z 1982 i 1990 r. Do spadków obejmujących gospodarstwo rolne w zakresie powołania do gospodarstwa rolnego (art. 1065) otwartych przed 6 IV 1982 r. stosuje się przepisy dotychczasowe (nowelę z 1971 r.), do spadków rolnych w zakresie powołania do gospodarstwa rolnego otwartych od 6 IV 1982 do

30 IX 1990 r. (włącznie) stosuje się przepisy noweli do k.c. z 1982 r. Do spadków otwartych po 30 IX 1990 r. stosuje się przepisy noweli do k.c. z 1990 r. Gospodarstwem rolnym uzasadnionym ekonomicznie jest gospodarstwo o obszarze od 50 do 150 ha. Małe gospodarstwa rolne są pod ochroną prawną (prawną, ekonomiczną). Rolnictwo należy poddać środkom cywilnym i ekonomicznym. Postulaty *de lege ferenda* autora w znacznej mierze zrealizował ustawodawca, uchylając w zasadzie przepisy rolne k.c., zachowując niestety złagodzone przepisy dotyczące zniesienia współwłasności nieruchomości rolnych i działu spadkowych gospodarstw rolnych, które też powinny być uchylone. Praca miała poważny wpływ na orzecznictwo Sądu Najwyższego po 1982 r.

Przystępując do pracy nad rozprawą doktorską pt. „Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne”, uznałem za stosowne osadzić dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle swobody testowania, aby ukazać, że zagadnienie to ogranicza ją, a także jej zakotwiczenie w swobodzie czynności prawnych w ogóle. Doprowadziło to do stworzenia tej pracy w postaci trzech części: 1) Swoboda czynności prawnych, 2) Swoboda testowania, 3) Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, i odkrycia mi tego, że istotą prawa Chrystusowego jest wolność. Stąd powstało pytanie: Czy wiesz jakie znaczenie ma ta praca? Ostatecznie prace te zostały zwieńczone rozprawą doktorską „Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne” (Kraków 1982), która objęła wspomnianą część trzecią (w rękopisie). Książka *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* obejmuje trzecią część wspomnianego rękopisu. Równoległe z tą książką ukazała się druga, zatytułowana *Swoboda testowania*, która obejmuje część drugą wspomnianego dzieła (rękopisu). Paralelnie z pierwszą i drugą książką ukazała się trzecia – *Swoboda czynności prawnych*, która stanowi część pierwszą rękopisu. W ten sposób został on wydany w całości w postaci trzech odrębnych książek. Dzieła te mają charakter samoistny (samodzielny), tak że można je swobodnie czytać niezależnie od siebie, ale pozostają one w związku, dlatego zachęcam Czytelników do przeczytania tych wszystkich. Rozprawa doktorska spotkała się z pozytywnymi recenzjami doktorskimi prof. dr. hab. Edwarda Drozda oraz prof. dr. hab. Andrzeja Stelmachowskiego. W druku nastąpiła aktualizacja pracy.

Jak powiedziano, uprzednio ukazały się książki: *Swoboda czynności prawnych*, Wydawnictwo „STO”, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2), *Swoboda testowania*, Wydawnictwo „STO”, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2), *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Wydawnictwo „STO”, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).

Obecna książka wydawana w Wydawnictwie „Branta” pokrywa się treściowo z uprzednio wydaną książką pod tym samym tytułem w Wydawnictwie „STO”, zmieniono tylko przedmowę do niej i objaśnienia skrótów oraz na nowo opracowano bibliografię i skorowidz autorów oraz dodano „Aneks”. W tym wydaniu książki zawiera ona tylko bibliografię do niej, pominięto w niej bibliografię dotyczącą książek *Swoboda czynności*

prawnych i *Swoboda testowania*. Zaktualizowano także bibliografię i uzupełniono ją za lata 1982–2010.

Niniejsza książka omawia istotne zagadnienia z tzw. czystej cywilistyki, z teorii prawa cywilnego i rolno. Zachowają one zawsze aktualność, przez wieki.

Praca we fragmentach znacznych ukazała się uprzednio na łamach przede wszystkim czasopism naukowych (wprost lub po przeróbkach). Przeróbki zazwyczaj dotyczyły dostosowania dotychczasowych wywodów teoretycznych (na tle noweli do k.c. z 1971 r.) do noweli z 1982 r. Zestawia je stosowny wykaz w końcowej części książki. Ma ona w tym zakresie charakter opracowania zbiorowego. Praca w tej pierwotnej wersji nie była zazwyczaj dotychczas publikowana (poza Wydawnictwem „STO”).

Autor urodził się 8 września 1951 r. we wsi Mszana Górna w rodzinie chłopskiej. Przedmiotem jego zainteresowań jest prawo rolne i cywilne – a także prawo administracyjne, konstytucyjne, ubezpieczeń społecznych, na dobrach niematerialnych, sportowe, prawoznawstwo, historia prawa – w szczególności prawo spadkowe: testament, dziedziczenie testamentowe i ustawowe gospodarstw rolnych oraz przekazywanie gospodarstw rolnych w zamian za emeryturę lub rentę. Z tego przede wszystkim zakresu opublikował 170 prac naukowych (są one w sposób niepełny wymienione w bibliografii). Ważniejsze publikacje autora: *Testament w polskim prawie cywilnym – zagadnienia ogólne*, Kraków 1991 (wyd. I), Bielsko-Biała 1999 (wyd. II); *Testament – zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków–Poznań 1993; *Wzory testamentów z komentarzem*, Bielsko-Biała 1994 (wyd. I), Bielsko-Biała 1998 (wyd. II), Bielsko-Biała 2000 (wyd. III); *Umowa z następcą*, Bielsko-Biała 1996; *Kodeks cywilny ze skrótem rzeczowym teoretyczno-normatywnym opracowanym przez M. Niedośpiąta*, Bielsko-Biała 1999; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy ze skrótem rzeczowym teoretyczno-normatywnym opracowanym przez M. Niedośpiąta*, Bielsko-Biała 1999; *Testament allograficzny (administracyjny)*, Bielsko-Biała 2004; wspomniane uprzednio *Swoboda czynności prawnych, Swoboda testowania, Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (2002, 2003, 2004). Autor interesuje się humanistyką.

Praca ta zachowa aktualność. Po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r. oraz w świetle panujących poglądów doktryny można z pewnością powiedzieć, że ustawodawca nie wprowadzi nowych przesłanek rolnych dziedziczenia testamentowego (ani ustawowego) gospodarstw rolnych. Poprzednie przesłanki rolne miały na celu socjalizację rolnictwa.

Praca ma charakter naukowy, ale jest do czytania dla wszystkich – dla prawników (zwłaszcza naukowców, notariuszy, adwokatów, sędziów-cywilistów, prawników-cywilistów, prawników-agrystów, radców prawnych, aplikantów), naukowców, ekonomistów, socjologów, historyków, studentów, testatorów, beneficjentów spadku (spadkobierców, zapisobierców, poleceniobierców, wykonawców testamentu), rolników, nierolników, wszystkich Czytelników bez przygotowania prawniczego.

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW

BMS – Biuletyn Ministra Sprawiedliwości

cz. – część

Dz. Urzęd. Min. Rol. – Dziennik Urzędowy Ministra Rolnictwa

DzU – Dziennik Ustaw

EPPP – Encyklopedia podręczna prawa prywatnego

Inf. Prawn. – Informacja Prawnicza

j.g.u. – jednostka gospodarki uspołecznionej

jw. – jak wyżej

k.c. – kodeks cywilny

k.c.a. – kodeks cywilny austriacki

k.c. czechosł. – kodeks cywilny czecosłowacki

k.c.fr. – kodeks cywilny francuski

k.c.hiszp. – kodeks cywilny hiszpański

k.c. LSRR – kodeks cywilny Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej

k.c.n. – kodeks cywilny niemiecki

k.c. NRD – kodeks cywilny Niemieckiej Republiki Demokratycznej

k.c. RFSRR – kodeks cywilny Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej

k.c. rum. – kodeks cywilny rumuński

k.c. szwajc. – kodeks cywilny szwajcarski

k.c. USRR – kodeks cywilny Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej

k.c. węg. – kodeks cywilny węgierski

k.c. wł. – kodeks cywilny włoski

k.p.c. – kodeks postępowania cywilnego

KPP – Kwartalnik Prawa Prywatnego

Mon. Pol. – Monitor Polski

MoP – Monitor Prawniczy

- NP** – Nowe Prawo
NPN – Nowy Przegląd Notarialny
nr – numer
orz. – orzeczenie (wyrok)
OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNCP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej oraz Izby Pracy
i Ubezpieczeń Społecznych
OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK ZU – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Zbiór Urzędowy
PiP – Państwo i Prawo
post. – postanowienie
poz. – pozycja
pkt - punkt
pr. spadk. bułg. – prawo spadkowe bułgarskie
pr. spadk. jugosł. – prawo spadkowe jugosłowiańskie
pr. spadk. z 1946 r. – prawo spadkowe z 1946 r.
PN – Przegląd Notarialny
PS – Przegląd Sądowy
PUG – Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
red. – redaktor
RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SA – Sąd Apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
s. – strona
S. Cywil. – Studia Cywilistyczne
t. – tom
TK – Trybunał Konstytucyjny
uchw. – uchwała
z. – zeszyt
ZN UJ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

GOSPODARSTWO ROLNE – ZAGADNIENIA KONSTRUKCYJNE

§ 1. Pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej”

Za gospodarstwo rolne w węższym słowa tego znaczeniu uważa się „wszystkie należące do tej samej osoby (osób) nieruchomości rolne, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą” (§ 2 ust. 1 cz. I rozp. RM z dn. 28 XI 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych – DzU z 1964 r., nr 45, poz. 304; zm.: DzU z 1970 r., nr 18, poz. 150; zm. DzU z 1971 r., nr 31, poz. 332; tekst jedn.: DzU z 1972 r., nr 31, poz. 215; zm.: DzU z 1972 r., nr 49, poz. 317 – cyt. dalej jako – rozp. rol.). Do tak ujętego gospodarstwa rolnego należą oczywiście również części składowe nieruchomości rolnych (np. budynki), natomiast nie należą przynależności ani inne części składowe gospodarstwa rolnego (np. obowiązki). Do gospodarstwa rolnego w szerszym tego słowa znaczeniu (prawo spadkowe) wchodzi obok gospodarstwa rolnego *sensu stricto* – (a) lasy, grunty leśne i nieużytki, należące do właściciela nieruchomości rolnych, jeżeli mogą stanowić z nieruchomościami rolnymi zorganizowaną całość gospodarczą (§ 2 ust. 2 rozp. rol.) oraz (b) inne składniki wymienione w § 1 ust. 1 cz. II (po słowie „wraz”).

Pojęcie zorganizowanej całości gospodarczej występuje zatem zarówno w ust. 1 jak i 2 § 2 rozp. rol. Pojęciem tym, nie zawsze w tym samym znaczeniu, posługują się również niektóre inne akty normatywne¹, co może być pomocne przy ustaleniu treści tego pojęcia na tle rozporządzenia rolnego.

W doktrynie pojawiły się dwa kierunki co do interpretacji tego słowa – węższy (I) i szerszy (II).

¹ Np. § 1 ust. 1 rozp. RM z 1 II 1972 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych (DzU nr 72, poz. 24); § 3 pkt 1 rozp. RM z 20 XII 1974 r. w sprawie obowiązkowych ubezpieczeń budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych (DzU nr 49, poz. 303; zm.: DzU nr 30, 1976 r., poz. 30).

W pierwszym ujęciu, nieruchomości rolne należy uważać za odrębne gospodarstwo rolne, jeżeli – przy zachowaniu zasad prawidłowej gospodarki – można nimi zarządzać (w znaczeniu poddawać je właściwej uprawie i należycie wykorzystywać) z jednego ośrodka dyspozycyjnego, jakim jest zagroda wiejska². W istocie chodzi tu o kwestię odległości między nimi, ze wskazaniem na względność tego określenia [odległość jest bowiem zdeterminowana także przez: charakter zamierzonej produkcji (np. łąki, wymagające niewielu dojazdów w ciągu roku); stan dróg dojazdowych do nieruchomości; wyposażenie w środki techniczne gospodarstwa (np. w sprzęt zmechanizowany); wiek i stan zdrowia właściciela gospodarstwa (np. inwalida); wydaje się, że tu należy uwzględnić także warunki rodzinne tej osoby (arg. z § 10 ust. 2 pkt 2, ust. 3 rozp. rol.; itd.)].

Oceniając całość gospodarczą bierze się pod uwagę miernik konkretny oraz subiektywny, a nie abstrakcyjny i obiektywny. A zatem ocenia się możliwość zorganizowania całości gospodarczej z punktu widzenia konkretnego właściciela danego gospodarstwa rolnego (wiek, warunki rodzinne itd.) oraz bierze się pod uwagę konkretne okoliczności, w jakich przychodzi prowadzić proces gospodarczy (np. stan dróg dojazdowych, wyposażenie w środki techniczne gospodarstwa itd.).

Przy takim ujęciu tego kryterium zorganizowanie przez właściciela na swych nieruchomościach rolnych dwóch odrębnych jednostek gospodarczych (np. zagród rolnych) nie uchyla tego, że jest to jedno gospodarstwo rolne (przy założeniu, że nieruchomości te mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą). Tego wyrażnie autorzy nie stwierdzają, ale taki wniosek chyba płynie z ich ujęć doktrynalnych.

Drugie stanowisko, widząc zapewne ujemne konsekwencje poprzedniego ujęcia, stara się im zaradzić, przyjmując, że z odrębnym gospodarstwem rolnym mamy do czynienia także wtedy, gdy nieruchomości rolne mogą wprawdzie stanowić zorganizowaną całość gospodarczą (np. położone są w tej samej miejscowości), lecz ze względów gospodarczych właściciel nie dokonał ich połączenia w jedną całość³. Najczęściej ilustruje się to pewnymi przykładami⁴ (właściciel gospodarstwa rolnego z zabudowaniami, otrzymał w spadku drugie gospodarstwo rolne z zabudowaniami,

² F. Błahuta, J. S. Piątoski, J. Policzkiwicz, *Gospodarstwa rolne. Obrót – dziedziczenie – podział*, Warszawa 1967, s. 26 (opracowanie cyt. jest dalej jako *Gospodarstwa rolne* – z podaniem stosownego autora); T. Bogusz, *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Katowice 1965–1966, s. 9; M. Kępiński, *Przeniesienie własności nieruchomości rolnych*, Poznań 1970, s. 121 i nast.; J. Majorowicz, *K.c. komentarz*, t. 1, s. 448 i nast.; J. Selwa, A. Stelmachowski, *Prawo rolne*, Warszawa 1970, s. 96; H. Świątkowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1965, z. 7, s. 21.

³ Tak: instr. nr 2 Min. Rolnictwa z 25 IV 1973 r. w sprawie stosowania przepisów Kodeksu cywilnego dotyczących przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (Dz. Urzęd. Min. Rolnictwa z 1973 r., nr 7, poz. 35) – cyt. dalej jako „instr. Min. Rol.”; E. Spirydowicz, M. Rutkowski, W. Kostkiewicz, *Nowe ustawy rolne*, Warszawa 1975, s. 34 i nast. (praca cyt. będzie dalej z podaniem tylko przytoczonego autora); S. Breycr, *Przeniesienie własności nieruchomości*, Warszawa 1975, s. 349. Ani w stanowisku I (przyp. 2), ani w II (przyp. 3) nie mieści się pogląd J. Nadlerca, *Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Wrocław 1976, s. 120 i nast.

⁴ Por. S. Breycr, jw.; S. Rakowski, *Pojęcie gospodarstwa rolnego w świetle przepisów prawa cywilnego*, NP 1971, z. 11, s. 1655 i nast.; E. Spirydowicz, *Nowe ustawy rolne*, s. 35.

które prowadzi odrębnie ze względów gospodarczych⁵; itd.). W przypadku ich połączenia w jedną całość gospodarczą (w jeden organizm gospodarczy) stają się one jednym gospodarstwem rolnym.

Wydaje się, że to stanowisko drugie stało w pośrodku, w związku z tym rzecz wymaga wykonania do końca, o czym dalej, w związku z własnym ujęciem tego zagadnienia. § 2 ust. 1 rozp. rol. używa sformułowania: „(...) jeżeli stanowią lub mogą stanowić – nieruchomości rolne, dop. autora – zorganizowaną całość gospodarczą (...)”. Z gospodarstwem rolnym mamy do czynienia wtedy, gdy: 1) nieruchomości rolne stanowią zorganizowaną całość gospodarczą albo 2) jej nie stanowią, ale mogą stanowić taką całość (np. nieruchomości rolne nieuprawiane, leżące odłogiem), albo 3) gospodarstwo rolne tworzą nieruchomości rolne stanowiące zorganizowaną całość gospodarczą wraz z tymi, które takiej całości nie stanowią (np. właściciel 15 hektarów nieruchomości rolnych, położonych w tej samej miejscowości, na 10 ha prowadzi gospodarstwo rolne; zaś 5 ha leży odłogiem, mimo to wchodzi one do gospodarstwa rolnego, a nie tworzą odrębnego gospodarstwa).

Ad 1) Nieruchomości rolne stanowią jedną całość gospodarczą, jeżeli objęte są wspólną gospodarką. Za wspólną gospodarkę na nich, uważa się taką gospodarkę rolną, której sposób prowadzenia wskazuje na to, że stanowią one jedną całość gospodarczą, w szczególności wskutek dokonywania wspólnych zbiorów z tych nieruchomości. Zwłaszcza, gdy na nieruchomościach rolnych zorganizowano dwie odrębne zagrody, w których gospodaruje się odrębnie na wyodrębnionych zespołach nieruchomości rolnych, to są one dwoma odrębnymi gospodarstwami rolnymi. Są to bowiem dwie odrębne całości gospodarcze. Uzasadnienie faktyczne tego stanu może być różne, np. odziedziczenie dwóch gospodarstw rolnych w tej samej miejscowości, na jednym pracuje ojciec (właściciel obu), na drugim – syn wraz ze swą rodziną. Nie ma żadnych przeszkód, aby właściciel w ramach swych nieruchomości rolnych zorganizował dwa odrębne gospodarstwa, art. 163 k.c. nie stosuje się tu, chodzi tu bowiem o zabieg techniczno-organizacyjny (np. dwie odrębne zagrody, jw.), a nie o przeniesienie prawa własności. Ów podział może nastąpić z przyczyn gospodarczych lub osobistych.

Ad 2) Kiedy nieruchomości rolne mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, to należy ująć to tak samo jak wyżej (por. I).

Ad 3) To, co powiedziano w punktach 1 i 2, ma tu odpowiednio zastosowanie, gdyż sytuacja ta jest połączeniem (kombinacją) sytuacji 1 i 2. W tym przypadku grunty, na których nie prowadzi się gospodarki, stanowią wraz z tymi, na których prowadzi się gospodarkę, jedno gospodarstwo rolne – jeżeli tylko mogą stanowić one zorganizowaną całość gospodarczą (3).

Zatem co do ujęcia „możliwości stanowienia zorganizowanej całości gospodarczej”⁶, pozostaje się w zgodzie z tym, co wypowiedziała doktryna (stanowisko I),

⁵ Przykład Min. Rol. (inst. § 6 ust. 2).

⁶ *Verba legis*: „mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą” (§ 2 ust. 1 rozp. rol.).

niemniej pojęcie „możliwości (...)” nie jest tożsame z pojęciem „zorganizowanej całości gospodarczej”⁷, obydwoma zaś terminami posługuje się rozp. rolne (§ 2 ust. 1, 2), pojęcia te niekiedy wzajemnie się przenikają (synt. 3). Określenia gospodarstwa rolnego nie wyznacza tylko możliwość zorganizowania całości gospodarczej, lecz również pojęcie zorganizowanej całości gospodarczej. W przypadku gdy są to odrębne całości gospodarcze, nawet gdyby istniała możliwość uznania ich za jedną całość gospodarczą, to nie można przyjąć, że jest to jedno gospodarstwo rolne, są to odrębne gospodarstwa. Pojęcie bowiem gospodarstwa jest wyznaczone zarówno przez element prawny (własność nieruchomości rolnych), jak i ekonomiczny (całość techniczno-ekonomiczna). Oba elementy są równorzędne, i nie można z pominięciem drugiego, tworzyć fikcji jednego gospodarstwa, gdy w istocie są to dwie odrębne jednostki gospodarcze.

Kryterium całości gospodarczej ma znaczenie także przy dziedziczeniu gospodarstw rolnych⁸. Po pierwsze, nie ma powodu, aby pojęcie to było bezprzedmiotowe przy powołaniu do spadku, a miało znaczenie przy dziale spadku⁹. Ta dyferencjacja nie ma żadnego uzasadnienia. Po drugie, jest to istotne z punktu widzenia ustalenia – co jest przedmiotem dziedziczenia, zwłaszcza ma to znaczenie przy wykładni rozrządzeń testamentowych. W sytuacji, gdy w skład spadku wchodzi kilka gospodarstw rolnych, stanowią one jeden spadek (zaś przy tezie doktryny co do pozycji gospodarstwa rolnego w spadku: jedną, wyodrębnioną w ramach spadku masę majątkową, złożoną z kilku gospodarstw). Nie ma zatem dziedziczenia poszczególnych gospodarstw rolnych, lecz przedmiotem dziedziczenia jest spadek, złożony z kilku gospodarstw rolnych. Jeżeli spadkodawca przeznaczył poszczególne gospodarstwa rolne określonym osobom, to mają podmioty te status spadkobiercy, a nie zapisobiercy (art. 961, 1058 k.c.). W konsekwencji spadkodawca powołany do jednego gospodarstwa rolnego dziedziczy w oznaczonym ułamku (art. 961 k.c.) zarówno to gospodarstwo, jak i pozostałe. Przykład: Trzy odrębne gospodarstwa rolne: X, Y, Z. Do – X została powołana osoba A, do Y – B, zaś do Z – C. Spadkobiercy dziedziczą w 1/3 wszystkie gospodarstwa rolne (ich wartość jest jednakowa).

Wyżej analizowano pojęcie zorganizowanej całości gospodarczej na tle nieruchomości rolnych (§ 2 ust. 1 rozp. rol.). Niemniej ma ono także zastosowanie w § 2 ust. 2, przy badaniu, czy lasy, grunty leśne oraz nieużytki stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą z nieruchomościami rolnymi. Rozwiązania te mają zastosowanie wprost, a nie odpowiednio.

⁷ *Verba legis*: „stanowią (...) zorganizowaną całość gospodarczą” (§ 2 ust. 1 rozp. rol.).

⁸ J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 48; S. Rakowski, *Zmiany w stosunkach majątkowych między małżonkami a podział gospodarstw rolnych*, NP 1967, z. 12, s. 1666; L. Smal, *Zagadnienia praktyczne z zakresu obrotu nieruchomościami rolnymi*, NP 1965, z. 7–8, s. 877.

⁹ Odmiennego zdania są: J. S. Piątowski, jw.; L. Smal, jw.; oczywiście w pracy przyjmuje się, że ma ono znaczenie także przy dziale spadku.

§ 2. Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności¹⁰

Nieruchomości rolne należące do kilku osób, nawet jeśli stanowią jedną całość gospodarczą, nie stanowią jednego gospodarstwa w sensie prawnym. Są one tylko gospodarstwem w sensie ekonomicznym. § 2 ust. 1 rozp. rol. należy tak interpretować, że chodzi tu o nieruchomości rolne należące do tej samej osoby lub do tych samych osób, tj. do tego samego właściciela (wieczystego użytkownika) lub do tych samych współwłaścicieli (współużytkowników wieczystych). Słowo „osób” (§ 2 ust. 1 rozp. rol.) nie daje zatem podstaw do wniosku, że gospodarstwo rolne prowadzone wspólnie, na przykład przez rodzeństwo, jest jednym gospodarstwem w sensie prawnym. Wniosek taki płynie również z wykładni k.c., przepisy te bowiem tylko wyjątkowo – i przy realizacji określonego stanu faktycznego – traktują nieruchomości należące do różnych osób jako jedno gospodarstwo rolne (por. art. 163 § 3 k.c.). W związku z tym nieruchomości należące do różnych osób stanowią odrębne gospodarstwo rolne, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej.

W sytuacji, gdy nieruchomości rolne są przedmiotem współwłasności, w sposób szczególny rysuje się problematyka gospodarstw rolnych. Z mocy § 2 ust. 1 rozp. rol. za gospodarstwo rolne uważa się wszystkie należące do tego właściciela (do tych samych współwłaścicieli) nieruchomości rolne, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą. A zatem można by sądzić, że wszystkie nieruchomości rolne stanowiące współwłasność tych samych osób (choćby w odmiennych ułamkach) są jednym gospodarstwem rolnym nie tylko wtedy, gdy stanowią jedną zorganizowaną całość gospodarczą, lecz także wtedy, gdy mogą stanowić taką całość¹¹. W tym ujęciu dokonanie w szczególności nieformalnego (faktyczne-

¹⁰ Z analizy zostaje wyłączony § 2 ust. 3 rozp. rol., jako że jest to zagadnienie samoistne, i w swych podstawowych zrębach doczekało się opracowania w literaturze i orzecznictwie. Nadto zasiedzenie, uwłaszczenie czynią to zagadnienie w zasadzie bezprzedmiotowym w chwili obecnej. Analiza dotyczy gospodarstw rolnych na udziale we współwłasności (§ 2 ust. 1 rozp. rol.), niemniej ma to odpowiednio zastosowanie do współużytkowania wieczystego. Co do interpretacji § 2 ust. 3 rozp. rol. por. m.in.: T. Bogusz, tamże, s. 10 i nast.; S. Breyer, tamże, s. 346 i nast.; A. Dzyr, *Znaczenie zmian kodeksu cywilnego i rozporządzenia wykonawczego z 1964 r. dla obrotu i dziedziczenia nieruchomości rolnych*, Palcstra 1972, z. 12, s. 11; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1972, s. 36 i nast.; M. Kępiński, tamże, s. 117 i nast.; J. Majorowicz, tamże, s. 449 i nast.; J. Nadler, tamże, s. 102 i nast.; W. Pawlak, *Prawo rolne*, Warszawa-Poznań 1980, s. 193; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 27 i nast.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 19; S. Rakowski, *Pojęcie...*, s. 1658 i nast.; J. Selwa, A. Stelmachowski, tamże, s. 97; L. Smal, *Zagadnienia...*, s. 879 i nast. Orzecznictwo: uchw. SN z 16 VI 1967 r. III CZP 42/67 (uzasadnicze), OSNCP 1968, z. 5, poz. 82; uchw. SN z 4 VII 1967 r. III CZP 50/67 (uzasadnicze), OSNCP 1968, z. 7, poz. 115; uchw. SN z 17 XII 1969 r. III CZP 93/69, OSNCP 1970, z. 5, poz. 78; orz. SN z 8 V 1970 r. I CR 48/70, OSNCP 1971, z. 4, poz. 65 (uzasadnicze – s. 52 i nast.). Por. także uchw. SN z 24 I 1966 r. III CO 81/65, OSN 1966, z. 4, poz. 16.

¹¹ Jest to zgodne – z poglądem prawie całej doktryny oraz orzecznictwem SN; judykatura nie jest w tym punkcie jednolita, lecz tę interpretację wypadnie uznać za ustaloną w orzecznictwie SN. Co do literatury, tak jak w tekście: M. Kępiński, tamże, s. 116; (w istocie) J. Majorowicz, tamże, s. 449 i nast.; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 230; S. Ritterman, *Problem legalizacji nieformalnych działów wspólnej nieruchomości rolnej, nie pochodzącej ze spadku*, PiP 1968, z. 2, s. 253 i nast.; J. Szachulowicz, *Indywidualne gospodarstwo rolne jako przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej*, Warszawa 1979, s. 185 i nast.

Natomiast w orzecznictwie można wyróżnić trzy prądy:

go) ich podziału (przez co stanowiłyby odrębne całości gospodarcze) nie uchyla możliwości zorganizowania ich w jedną całość gospodarczą, a zatem jest to jedno (wspólne) gospodarstwo rolne. Wyodrębnione zaś – w ten sposób – jednostki gospodarcze stanowiłyby tylko gospodarstwo rolne w ujęciu ekonomicznym, a nie prawnym. Przedmiotem dziedziczenia byłby zatem udział w gospodarstwie rolnym, a nie odrębne gospodarstwa rolne (oczywiście dziedziczne byłoby również posiadanie samoistne tych wyodrębnionych nieruchomości). Przy tej interpretacji, gdyby współwłaściciele byli nadto „wyłącznymi” właścicielami innych nieruchomości rolnych, to należałoby je uznać za ich odrębne (od wspólnego) gospodarstwa rolne¹².

Przykład (1). Nieruchomości: X, Y i Z stanowią współwłasność następujących osób: X – A, B [w 1/2, 1/2], Y – A, B [w 1/4, 3/4], Z – A, C [w 1/2, 1/2]. Obszar każdej nieruchomości (X, Y, Z) – 1 ha. Nieruchomości X, Y stanowią jedno gospodarstwo rolne (wspólne – A, B), nieruchomość Z stanowi zaś jedno gospodarstwo rolne (A, C).

Przykład (2). Nieruchomości: X, Y, Z stanowią: X współwłasność A, B; Y – własność A; Z – własność B. Obszar każdej nieruchomości – 1 ha. Są to trzy odręb-

Pierwszy – idący w powyższym kierunku (jak w tekście) i przewijający się przez szereg orzeczeń SN, por. w szczególności: stan faktyczny uchw. SN z 16 VI 1972 r. III CZP 31/72, OSNCP 1972, z. 12, poz. 214; następnie cały szereg orzeczeń zakazujących podziału *quo ad usum*, a w szczególności: wyt. SN z 28 IX 1963 r. III CO 33/62, OSPiKA 1964, z. 3, poz. 53; uchw. SN z 10 V 1965 r. III CO 14/65, OSNCP 1965, z. 12, poz. 202; orz. SN z 20 VIII 1965 r. III CR 136/65, OSNCP 1966, z. 4, poz. 58; uchw. SN z 4 II 1967 r. III CZP 110/66, OSPiKA 1968, z. 2, poz. 52; uchw. SN z 16 VI 1967 r. III CZP 42/67, OSNCP 1968, z. 5, poz. 82; orz. SN z 14 XI 1967 r. III CZP 75/67, OSNCP 1968, z. 5, poz. 85; orz. SN z 26 IX 1967 r. III CRN 203/67, OSNCP 1968, z. 6, poz. 106; uchw. SN z 4 VII 1967 r. III CZP 50/67, OSNCP 1968, z. 7, poz. 115, z głosem S. Breycra, PiP 1969, z. 4, s. 911 i nast.; uchw. SN z 17 XII 1969 r. III CZP 93/69, OSNCP 1970, z. 3, poz. 78. Z tego samego założenia (że jest jedno gospodarstwo rolne) wychodzi również uchw. SN z 26 I 1967 r. III CZP 102/66, OSPiKA 1968, z. 1, poz. 1, z głosem J. S. Piątowskiego, tamże (autor również akceptuje ten pogląd, jw.).

Drugi – zapoczątkowany przez uchw. SN z 24 I 1966 r. III CO 81/65 – cyt. w przyp. 10, a która pośrednio znalazła potwierdzenie w orz. SN z 8 V 1970 r. I CR 48/70, OSNCP 1971, z. 4, poz. 65. Uchw. z 24 I 1966 r. spotkała się z aprobatą: W. Chojnowskiego, *Niektóre zagadnienia z dziedziny zbycia, zniesienia współwłasności i dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Paestra 1967, z. 4, s. 43 i nast.; S. Rakowskiego, *Pojęcie gospodarstwa...*, s. 1658 i nast. Nie aprobował uchw. z 24 I 1966 r. S. Ritterman, tamże, s. 253 i nast.

Trzeci – związany z nieformalnym obrotem nieruchomościami rolnymi (por. uchw. IC SN z 15 XII 1969 r. III CZP 12/69 – wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie o dział spadku obejmującego gospodarstwo rolne – OSNCP 1970, z. 3, poz. 39; Mon. Pol. z 1970 r., nr 3, poz. 30; cz. 1, cz. IV pkt. 3, 4 oraz post. SN z 17 VI 1966 r. III CR 109/66, OSPiKA 1967, z. 6, poz. 139).

Wszystkie te trzy nurty, we wnioskach szczegółowych, nie prowadzą do tych samych skutków. Trzeci prąd nie odróżnia gospodarstwa rolnego w ujęciu prawnym i ekonomicznym (posiadanie samoistne). Pierwszy nurt jest zgodny z poglądem doktryny, zwłaszcza widać to tam, gdzie SN wypowiada się co do zakazu podziału *quo ad usum* po 5 VII 1963 r. Drugi nurt, pozostający w sprzeczności z pierwszym, idzie w trochę odmiennym kierunku niż trzeci; zdaje się – nurt 2 – uważać za gospodarstwo rolne w sensie prawnym gospodarstwa w ramach udziałów we współwłasności; chce on wyjść – w ten sposób – naprzeciw pewnym potrzebom praktyki, lecz jest niewłaściwie uzasadniany, i nie wyciąga się z niego należytych wniosków, w analizie różnych sytuacji szczegółowych (art. 166 § 1 – 163 – 213 – 1070 k.c.).

Odmienne od doktryny konstruuje gospodarstwo rolne W. Chojnowski, tamże, s. 43 i nast. Inaczej definiuje gospodarstwo rolne przy przeniesieniu prawa własności inaczej przy zniesieniu współwłasności oraz dziale spadku S. Rakowski, *Pojęcie...*, s. 1657 i nast.

¹² B. Mościcki, *Prawne ograniczenia podzielności gospodarstw rolnych w zakresie zbycia*, NP 1969, z. 7–8, s. 1156; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 230.

ne gospodarstwa rolne: X – wspólne A, B; Y – A; Z – B; czyli przykładowo osoba A ma dwa gospodarstwa rolne: X – wspólne z B oraz Y – własne.

W tym ostatnim przypadku (przykład 2) przedmiotem dziedziczenia po A byłoby gospodarstwo rolne Y oraz udział w gospodarstwie rolnym X (podobnie przy B).

Udział w prawie własności nieruchomości rolnej przy tej interpretacji § 2 ust. 1 rozp. rol. nie może być odrębnym gospodarstwem rolnym ani wchodzić w skład gospodarstwa rolnego¹³. W skład gospodarstwa rolnego może wchodzić: nieruchomość lub jej część fizyczna, ale tylko w takim zakresie, w jakim podział *quo ad usum* jest dopuszczalny¹⁴. Przy interpretacji SN, uznającej tylko za ważny podział *quo ad usum* sprzed 5 VII 1963 r., a za nieważny podział po tej dacie¹⁵, ten wyjątek co do części fizycznej gospodarstwa rolnego nie miałby zastosowania w ogóle. Gdyby uznać za dopuszczalny podział *quo ad usum*, jeśli ten nie narusza przepisów o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (art. 1070, 213, 163 k.c.), wtedy część nieruchomości (fizyczna) mogłaby stanowić odrębne gospodarstwo rolne lub wchodzić w jego skład. Stanowisko to wychodzi bowiem z założenia, że gospodarstwo może być prowadzone na nieruchomościach rolnych lub ich wyodrębnionych częściach (fizycznych), nigdy zaś na udziale (udziałach) we współwłasności. Niemniej takie ujęcie budzi zasadnicze wątpliwości. W szczególności w skład gospodarstwa rolnego wchodzi tu przecież posiadanie samoistne wyodrębnionych w drodze podziału *quo ad usum* nieruchomości (a nie udział we współwłasności), a skoro tak, to schodzi się z płaszczyzny prawnej na pozaprawną (ekonomiczną), gdyż kryterium wyodrębnienia gospodarstwa rolnego w § 2 ust. 1 jest własność (wieczyste użytkowanie), a nie samoistne posiadanie nieruchomości. Gdy gospodarstwo rolne prowadzone jest tylko na nieruchomościach rolnych, wyodrębnionych w ramach podziału *quo ad usum*, to jest ono gospodarstwem w sensie ekonomicznym, a nie prawnym. Gdy gospodarstwo prowadzone jest zarówno na nieruchomościach własnych (stanowiących własność spadkodawcy), jak i wyodrębnionych w ramach podziału *quo ad usum*, to gospodarstwem w sensie techniczno-prawnym jest tylko to, co stano-

¹³ J. Majorowicz, tamże, s. 450 i nast.; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 30.

¹⁴ Tak: J. Majorowicz, jw.; J. S. Piątowski, jw.; według W. Chojnowskiego (tamże, s. 46) podział *quo ad usum* jest dopuszczalny (po uzyskaniu decyzji o jego zgodności z przepisami prawa).

¹⁵ Przeciwno podziałowi *quo ad usum* po 5 VII 1963 r., wypowiedział się SN w uchw. IC z 28 IX 1963 r. III CO 33/62 – OSPiKA 1964, z. 3, poz. 53. SN zakazuje takiego podziału *quo ad usum*, nawet gdyby był on zgodny z zasadami podziału gospodarstw rolnych (art. 163 k.c.). Nie jest jasne, co SN rozumie przez podział *quo ad usum*, na pozór cytowana uchw. wskazywałaby na to, że nie są dopuszczalne wszelkie podziały do korzystania, a tym bardziej podział *quo ad usum sensu stricto* (posiadanie samoistne). Niemniej z całokształtu orzecznictwa (por. przyp. 11 – nurt pierwszy) należy wyprowadzić wniosek, że SN chodzi tu o podziały *quo ad usum* (w ścisłym tego słowa znaczeniu), a nie o tzw. podziały do korzystania. Taki wniosek płynie m.in. z uchw. SN z 4 II 1967 r. III CZP 110/66 – OSPiKA 1968, z. 2, poz. 52, w której SN potwierdził obowiązywanie wspomnianej uchwały IC z 28 IX 1963 r. także na tle k.c. Do tego samego wniosku – jak w tekście – doszedł S. Breyer w głosie do analizowanej uchwały (OSPiKA 1968, z. 2, poz. 52). Wynika zaś to w sposób niewątpliwy z uchw. SN z 16 VI 1967 r. III CZP 42/67 – OSNCP 1968, z. 5, poz. 82, w której ponadto SN podkreśla, że obowiązuje na tle k.c. uchw. IC z 28 IX 1963 r.

Nieraz brak rozróżnienia, czy chodzi o podział *quo ad usum* czy o podział do korzystania (E. Mielcarek, *Podział nieruchomości do korzystania w świetle przepisów kodeksu cywilnego*, NP 1965, z. 11, s. 1235 i nast.; R. Moszyński, J. Policzkiewicz, *Działy spadkowe*, Warszawa 1961, s. 13 i nast.).

wi własność spadkodawcy, a nie ta część, która jest tylko w jego posiadaniu samoistnym. Skoro w istocie chodzi tu o posiadanie samoistne, powstaje retoryczne pytanie, czemu do gospodarstwa rolnego nie zaliczać nieruchomości, które są tylko w posiadaniu samoistnym spadkodawcy, gdy podział *quo ad usum* był sprzeczny z przepisami o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych; tym bardziej, że do gospodarstwa zalicza się nieruchomości nabyte nieformalnie¹⁶. Oczywiście we wszystkich tych sytuacjach [podziału *quo ad usum* zgodnego z przepisami o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (a) lub z nimi sprzecznego (b), jak i przy nieformalnym nabyciu (c)] chodzi w istocie o gospodarstwo rolne w sensie ekonomicznym, a nie prawnym, skąd zatem te opory co do zaliczenia nieruchomości rolnych w sytuacji b do gospodarstwa rolnego. Wszystkie te uwagi wskazują na to, że zagadnienie gospodarstw rolnych na udziałach we współwłasności wymaga nowego, odmiennego ujęcia. Oczywiście bezsporne jest, że posiadanie samoistne wchodzi w skład spadkowego gospodarstwa rolnego (nawet jeśli podział gospodarstwa był sprzeczny z art. 163 k.c.).

Należy przyjąć, że gospodarstwo rolne może być zorganizowane w ramach udziału we współwłasności, tak samo jak udział we współwłasności może wchodzić w skład gospodarstwa rolnego. Odmiennie jest tylko wtedy, gdy współwłaściciele prowadzą wspólnie gospodarstwo rolne na nieruchomości wspólnej. Wtedy stanowi ono jedną zorganizowaną całość gospodarczą (jedno gospodarstwo wspólne). To samo dotyczy sytuacji, gdy nie wszyscy współwłaściciele, lecz co najmniej dwóch, wspólnie prowadzą gospodarstwo rolne. Jeśli współwłaściciele w ramach udziału we współwłasności zorganizowali odrębne całości gospodarcze, są to odrębne gospodarstwa rolne. Sama możliwość zorganizowania odrębnej całości gospodarczej wystarcza do uznania gospodarstwa rolnego za odrębne¹⁷ (poza sytuacją, wyżej wspomnianą, wspólnego prowadzenia gospodarstwa rolnego na nieruchomości wspólnej, bo wtedy, gdy jest jedna całość gospodarcza, nie można mówić o możliwości zorganizowania odrębnych całości gospodarczych). Gdyby zatem współwłaściciele w ramach udziałów we współwłasności nie prowadzili wspólnej gospodarki (gospodarstwo rolne wspólne) ani też nie zorganizowali odrębnych całości gospodarczych w ramach udziałów we współwłasności (odrębne gospodarstwa rolne), to udziały należałoby uznać za odrębne gospodarstwa rolne („mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą”). Podstawą tej wykładni jest § 2 ust. 1 rozp. rol. w zw. z przepisami k.c., których nie można interpretować w oderwaniu od rozporządzenia. Kryterium wyodrębnienia gospodarstwa rolnego jest własność lub udział we współwłasności. Drugim elementem składowym jest istnienie lub możliwość istnienia

¹⁶ Por. przyp. 11 (nurt trzeci).

¹⁷ Niemniej wydaje się, że można rozważyć tezę odmienną: Udział we współwłasności może być odrębnym gospodarstwem rolnym tylko wtedy, gdy zorganizowano w jego ramach odrębną całość gospodarczą, jeśli nie, to należy przyjąć, że może on stanowić jedną całość gospodarczą w ręku współwłaścicieli i uznać, że jest to jedno gospodarstwo rolne (wspólne). Oczywiście, także przy tej tezie, gdyby współwłaściciele wspólnie gospodarowali, jest to również jedno gospodarstwo rolne.

„całości gospodarczej”. Przy tezie doktryny, jeśli osoba A jest współwłaścicielem kilku nieruchomości rolnych z coraz inną osobą, to przyjmuje się, że ma kilka gospodarstw rolnych, mimo że w sensie gospodarczym w ramach udziałów na tych nieruchomościach (ew. także na nieruchomościach własnych) zorganizował A jedno gospodarstwo rolne. Przykład: Nieruchomości X, Y i Z stanowią, X – współwłasność A i B, Y – współwłasność A i C, Z – własność A. Doktryna przyjmuje, że A ma gospodarstwo rolne Z oraz udział w (dwóch) gospodarstwach rolnych: X, Y. Czyli A ma trzy gospodarstwa rolne, mimo że mogą one stanowić jedną całość gospodarczą. Co za sztuczność (wykł. *ad absurdum*), gdy pojęcie gospodarstwa rolnego odrywa się od całości gospodarczej. Są to wtedy konstrukcje prawne – niemające uzasadnienia – oderwane od warsztatu produkcyjnego osoby A, która na nieruchomości Z oraz w ramach udziałów w nieruchomościach: X, Y prowadzi jedno gospodarstwo rolne; należy też uznać, że jest to jedno gospodarstwo w sensie prawnym, a nie tylko ekonomicznym.

Z art. 166 § 1 k.c. wynika w sposób niewątpliwy dopuszczalność zorganizowania w ramach udziału we współwłasności gospodarstwa rolnego, jak również na nieruchomościach własnych współwłaściciela. Dotyczy to wszelkich sytuacji, a nie tylko tych, w których podział *quo ad usum* jest dopuszczalny. Podobnie z art. 163 k.c., który nakazuje uwzględnić udział we współwłasności lub własności nieruchomości (alternatywa zwykła), a zatem dopuszcza możliwość zorganizowania gospodarstwa rolnego na udziale oraz zezwala na to, aby udział wchodził w skład gospodarstwa rolnego (por. również art. 161 § 1 k.c.). Nadto taka wykładnia przepisów znajduje uzasadnienie poza wykładnią gramatyczną i systemową w argumentach natury celowościowej. Jest ona zgodna z potrzebami praktyki (współwłaściciele często organizują gospodarstwa rolne w ramach udziałów we współwłasności).

Bynajmniej przeciwko takiemu ujęciu nie przemawia § 2 ust. 3 rozp. rol., jego funkcja i istota jest bowiem inna.

Tam (§ 2 ust. 3) kryterium wyróżnienia jest posiadanie samoistne, tu (§ 2 ust. 1) – udział we współwłasności.

Tam występuje podział *quo ad usum*, tu nie jest on konieczny, aby w ramach udziału we współwłasności zorganizować odrębne całości gospodarcze:

Po pierwsze, zorganizowanie odrębnych całości gospodarczych w ramach udziałów we współwłasności może być połączone z podziałem *quo ad usum*, ale i wtedy kryterium wyodrębnienia gospodarstwa rolnego nie jest posiadanie samoistne, lecz udział we współwłasności. Widać to m.in. tam, gdzie podział faktyczny nie jest zgodny z udziałami.

Po drugie, współwłaściciele mogą nie dokonywać podziału *quo ad usum*, a odrębne całości gospodarcze zorganizować w ramach podziału do korzystania, który nie jest podziałem *quo ad usum* (gdyż współwłaściciele względem wydzielonych części nie uzyskują statusu posiadaczy samoistnych), lecz jest zwykłą umową obligacyjną (lub rzeczową – do ustanowienia użytkowania nieruchomości rolnej nie stosuje się ograniczeń rolnych), w której strony nie zmiernają do wyjścia ze współ-

własności, lecz tylko do uregulowania sposobu korzystania z rzeczy. Z tego płynie szereg konsekwencji (por. np. art. 172 i nast. k.c.). Wiadomo zaś, że w takich umowach obligacyjnych, jak np. dzierżawa, nie stosuje się przepisów szczególnych o gospodarstwach rolnych (bowiem czynności te nie stwarzają zobowiązania do przeniesienia własności). Tak samo jest w przypadku podziału do korzystania. Również do nabycia posiadania – samoistnego, zależnego – jeśli z ustawy nie wynika co innego, nie stosuje się szczególnych ograniczeń rolnych.

Po trzecie, współwłaściciele mogą zorganizować odrębne całości gospodarcze, w ramach udziałów we współwłasności, bez wyodrębniania części fizycznych nieruchomości, wchodzących w skład gospodarstwa rolnego – podział według czasu lub pożytków (np. prowadzenie gospodarstwa rolnego na wszystkich nieruchomościach co drugi rok przez każdego ze współwłaścicieli; gdy nadto są oni „wyłącznymi” właścicielami innych nieruchomości – co drugi rok na nieruchomości wspólnej).

Po czwarte, w § 2 ust. 3 rozp. rol. sama możliwość zorganizowania odrębnych całości gospodarczych nie wystarcza do uznania udziałów za odrębne całości gospodarcze, odmiennie zaś jest w § 2 ust. 1 rozp. rol. Tu (§ 2 ust. 1) tylko sytuacja odwrotna do § 2 ust. 3, tj. prowadzenie wspólnej gospodarki (jedna całość gospodarcza), wyłącza uznanie tego stanu za odrębne gospodarstwo rolne.

Po piąte, co będzie wydawać się nieprawdopodobne, prezentowana teza bynajmniej w mniejszym stopniu nie chroni przed rozdrobnieniem niż teza pierwsza (doktryny). A byłby to jedyny rozsądny argument przeciwko proponowanemu rozwiązaniu. Co więcej, przedstawiona teza, ma lepsze uzasadnienie normatywne niż pierwsza (doktryny).

a) Art. 163 k.c. nie stosuje się do zbycia całego gospodarstwa rolnego. Przy tezie doktryny należałoby uznać, że w przykładzie 2. (s. 20, 21) zbywca może zbyć całe gospodarstwo rolne (Y), skoro jest ono odrębne od gospodarstwa wspólnego. Natomiast, w przyjmowanej tu tezie, miałyby zastosowanie art. 163 k.c.

b) Do zbycia udziału we współwłasności lub jego części (z natury rzeczy ułamkowej) nie stosuje się art. 163 k.c. (art. 166 § 1 k.c.) – obojętnie, czy następuje ono na rzecz innego współwłaściciela czy osoby trzeciej¹⁸. Natomiast w przyjętej tu tezie, stosuje się art. 163 k.c. (art. 166 § 1 reguluje tylko pierwokup); a zatem lepiej chroni ona przed rozdrobnieniem niż teza doktryny – lecz tylko przy przeniesieniu prawa własności. Natomiast stanowisko doktryny skuteczniej chroni przed rozdrobnieniem przy zniesieniu współwłasności i dziale spadku. W przyjętym zaś w pracy rozwiązaniu, są to odrębne gospodarstwa rolne – w ramach udziałów (chyba że współwłaściciele prowadzą wspólne gospodarstwo rolne) – a zatem przy zniesieniu współwłasności, dziale spadku występuje tylko podział rzeczy, lecz nie podział gospodarstwa rolnego. Art. 163 k.c. stosowałoby się dopiero do wyodrębnionych

¹⁸ J. Majorowicz, tamże, s. 458 i nast. (bez wzmianki o osobie trzeciej); tenże, *Zmiany w kodeksie cywilnym w zakresie obrotu i dziedziczenia gospodarstw rolnych*, NP 1972, z. 2, s. 177 (jak w tekście pracy); J. S. Piątkowski, w: *System prawa cywilnego*, t. II, s. 270; orz. SN z 8 V 1970 r. I CR 48/70, OSNCP 1971, z. 4, poz. 65 (SN nic zajmował się tu osobą trzecią).

tak gospodarstw rolnych. Przepisy o zniesieniu współwłasności oraz dziale spadku odsyłają do postanowień o przeniesieniu własności, a nie odwrotnie. A skoro tak, to jeśli na tle przeniesienia prawa własności skonstruowano w określony sposób definicję gospodarstwa rolnego i jest się zdania, że tylko ona ma tu uzasadnienie – to przy zniesieniu współwłasności oraz dziale spadku nie można odmiennie jej konstruować, skoro wspomniane ostatnio przepisy odsyłają do przeniesienia prawa własności. W ten sposób dochodzi się do wniosku, że jedyne uzasadnienie *de lege lata* ma proponowana teza oraz że bynajmniej nie chroni ona gorzej przed rozdrobnieniem niż teza doktryny.

Oczywiście stanowisko doktryny co do tego, że nie stosuje się art. 163 k.c. do zbycia udziału we współwłasności (lub jego części ułamkowej) jest poprawne, stosownie do przyjętej (w zasadzie powszechnie w doktrynie) konstrukcji gospodarstwa rolnego. Jest to prawidłowy wniosek, wyprowadzony z przyjętej przesłanki, inny byłby niedopuszczalny (tylko że przesłanka musi być prawdziwa). Także przy prezentowanej w pracy tezie, należy rozważyć, czy nie przyjąć rozwiązania doktryny, że nie stosuje się art. 163 k.c. do zbycia udziału (części udziału). Z przyczyn, zwłaszcza natury etycznej, należy przyjąć to właśnie zastrzeżenie.

Po szóste, przyjęta konstrukcja gospodarstwa rolnego na udziale we współwłasności jest niezależna od podziałów *quo ad usum*, i nie ma z nimi nic wspólnego. Podziały te są zjawiskiem faktycznym (gospodarstwo rolne w sensie ekonomicznym), analizowane gospodarstwo rolne na udziale jest zaś zjawiskiem prawnym (gospodarstwo w sensie prawnym). Tu wyróżnikiem prawnym jest udział we współwłasności, a nie posiadanie samoistne (jak przy podziale *quo ad usum*).

W konsekwencji – reasumując – wyróżnikiem prawnym w § 2 ust. 1 rozp. rol. jest własność (wieczyste użytkowanie), udział we współwłasności (wieczystym użytkowaniu).

W tym miejscu kilka uwag terminologicznych: podział *quo ad usum* należy ograniczyć do podziału przy nieformalnym zniesieniu współwłasności, dziale spadku. Inną nazwą tego terminu byłby: podział faktyczny (nieformalny) – por. także § 2 ust. 3 rozp. rol., art. LVI § 1, LX § 2 p.w. k.c. Natomiast „podział do korzystania” jest terminem szerszym (współwłaściciele, współspadkobiercy względem wyodrębnionych części nie uzyskują statusu posiadaczy samoistnych, lecz zależnych – umowa obligacyjna (dzierżawa, art. 708 k.c., umowa nienazwana) lub rzeczowa (użytkowanie udziału we współwłasności z ograniczeniem jego wykonywania do oznaczonej części fizycznej nieruchomości, art. 265, 253 § 2 k.c.).

Natomiast zgodnie z uwagami przyjętymi w tekście, zorganizowanie przez właściciela w ramach swych nieruchomości kilku gospodarstw, nie jest podziałem gospodarstwa rolnego.

Nieruchomości nieformalnie nabyte wchodzą w skład gospodarstwa rolnego w sensie ekonomicznym, a nie prawnym. Tylko prawo własności tworzy gospodarstwo w sensie techniczno-prawnym, a nie posiadanie samoistne. W skład gospodarstwa rolnego może wchodzić zatem (a) własność nieruchomości rolnej, (b) udział

we współwłasności lub (c) posiadanie samoistne¹⁹. Ten ostatni element – obojętnie, czy idzie o nieruchomości własne czy cudze – stanowi składnik ekonomiczny, a nie prawny gospodarstwa rolnego.

Gdy współwłaściciele prowadzą wspólnie gospodarstwo rolne, do zniesienia współwłasności i działu spadku stosuje się te same zasady co przy tezie doktryny. Jest to bowiem jedno, wspólne gospodarstwo.

Przeprowadzone uprzednio rozważania mają znaczenie m.in. przy ocenie, co jest przedmiotem dziedziczenia: gospodarstwo rolne, czy udział w nim. Należy rozważyć tylko jeszcze jedną sytuację. Współwłaściciele na nieruchomości wspólnej i odrębnych prowadzą jedno gospodarstwo rolne (w sensie ekonomicznym). Nie można je jednak uznać za jedno gospodarstwo również w sensie prawnym. Nieruchomości należące do różnych osób nie stanowią jednego gospodarstwa rolnego (arg. z art. 163 § 3 k.c.). Należy przyjąć, że są to dwa gospodarstwa rolne: wspólne (na nieruchomości wspólnej) oraz odrębne (na nieruchomościach własnych). Przedmiotem dziedziczenia będzie gospodarstwo rolne (własne) oraz udział w gospodarstwie wspólnym. W tym przypadku zachodzi zbieżność ocen – obojętnie, czy przyjąć konstrukcję gospodarstwa rolnego doktryny czy odmienną (przyjętą w tekście).

Obliczając normę 0,5 ha (§ 1 ust. 2 rozp. rol.) bierze się pod uwagę obszar nieruchomości rolnych oraz udział we współwłasności takich nieruchomości. Unika się przez to sytuacji, że istnieje udział we współwłasności, a nie ma gospodarstwa rolnego. Określając wysokość udziału (0,5 ha) bierze się pod uwagę ocenę zobiektywizowaną, bez względu na wartość nieruchomości rolnych (arg. z art. 163, 161, 1068 k.c.). Przykład: Nieruchomość x (0,2 ha) stanowi własność osoby A, nieruchomość y (0,4 ha) – współwłasność A i B (w 1/2), nieruchomość z (0,2 ha) – współwłasność A i C (po 1/2). Nie jest to ani nieruchomość rolna, ani gospodarstwo rolne²⁰.

Wypowiedziano pogląd²¹, że gospodarstwem rolnym w ujęciu rozp. rol. z 28 XI 1964 r. jest tylko zespół nieruchomości, które znajdują się w faktycznym władztwie prowadzącego gospodarstwo rolne. Nieruchomości, których posiadanie samoistne właściciel utracił lub które zostały oddane w posiadanie zależne (np. w dzierżawę, w użytkowanie) nie wchodzi w skład gospodarstwa rolnego. Do niego należą bowiem tylko nieruchomości, na których prowadzone jest gospodarstwo (oraz jeżeli stanowią one własność lub są w wieczystym użytkowaniu prowadzącego). Zachodzi zatem ściśle powiązanie pojęcia gospodarstwa rolnego w sensie ekonomicznym i prawnym, co jest dużą zaletą tego ujęcia. Jako uzasadnienie takiego poglądu należy podać sformułowanie § 2 ust. 1 rozp. rol. *in principio* (nieruchomości „należące

¹⁹ Por. interesujący stan faktyczny – na tle którego zapadło orzeczenie SN z 8 V 1970 r. I CR 48/70, OSNCP 1971, z. 4, poz. 65.

²⁰ Odm. J. S. Piątowski, *Gospodarstwo rolne...*, s. 23. Według autora należałoby uznać te nieruchomości za rolne (x, y, z), z tym że gospodarstwo rolne ma tylko A (0,8 ha), B, C mają zaś udział tylko w nieruchomości rolnej (nie posiadają też gospodarstwa rolnego).

²¹ A. Stelmachowski na tle referatu W. Pawlaka: *Gospodarstwo rolne – podstawowa kategoria prawa rolnego* (Sady k. Poznania, listopad 1979 r.).

do tej samej osoby”) oraz *in fine*²² („prowadzenie” indywidualnego gospodarstwa rolnego).

Ten pogląd, zwłaszcza ze względów społecznych, należy zaakceptować. Oczywiście przedmiotem dziedziczenia są także nieruchomości, które wyszły z gospodarstwa rolnego (są w posiadaniu samoistnym, zależnym osoby trzeciej). Przyjęty pogląd ma znaczenie zwłaszcza dla art. 163 (213, 1070) k.c. Przykład: gospodarstwo rolne 8 ha, 3 ha zostały oddane w dzierżawę, podział tego gospodarstwa jest dopuszczalny (art. 163 § 1 pkt 2 c, a nie art. 163 § 1 pkt 2 a)²³.

§ 3. Gospodarstwo rolne – odrębny spadek

Gospodarstwo rolne – w zgodnym ujęciu doktryny i orzecznictwa na tle k.c. – nie jest odrębnym spadkiem, stanowi tylko jego część, tj. wyodrębnioną masę majątkową w ramach jednego spadku²⁴, poddaną szczególnym zasadom dziedziczenia. Nie ma w tym ujęciu dwóch spadków: gospodarstwa rolnego, pozostałego majątku. Już tak sformułowane twierdzenie budzi wątpliwości, co jest przedmiotem dziedziczenia – gospodarstwo rolne, pozostały majątek czy spadek, ale o tym dalej.

Nieraz tak sprecyzowaną tezę podaje się, w istocie lub w ogóle jej nie uzasadniając²⁵. W tym ujęciu jest to zatem kwestia poglądu, a raczej twierdzenia. Nieraz podaje się pewne jego uzasadnienie.

²² Przytoczył ten argument W. Pawlak, w wypowiedzi na tle powyższego referatu naukowego (przyp. 21).

²³ Przykład podany przez A. Stelmachowskiego, tamże (przyp. 21).

²⁴ F. Dorożala, *Dziedziczenie wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, NP 1966, z. 2, s. 172; S. Grzybowski, *System...*, t. I, s. 453; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 193 i nast.; B. Kordasiewicz, tamże, s. 82; A. Kunicki, *Gospodarstwo rolne jako przedmiot spadku*, NP 1966, z. 7–8, s. 849 i nast.; J. Nadler, *Pojęcie...*, s. 88 i nast.; W. Pawlak, *Prawo rolne*, 1980, s. 208; J. S. Piąkowski, *Uwagi...*, s. 170; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych według kodeksu cywilnego i przepisów wprowadzających kodeksu cywilnego*, NP 1964, z. 7–8, s. 700 i nast.; tenże, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 11 i nast.; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1996; M. Sośniak, *Podstawy...*, s. 478; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 126; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, s. 281; C. Tabęcki, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Palcstra 1964, z. 9, s. 20; S. Wójcik, *Dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez zstępnych rodzeństwa spadkodawcy de lege lata i de lege ferenda*, NP 1974, z. 3, s. 273 i nast.; uchw. IC SN z 23 X 1967 r. III CZP 3/67, OSNCP 1968, z. 1, poz. 93a (uzasadnienie); uchw. SN z 25 IX 1967 r. III CZP 117/66, OSNCP 1968, z. 7, poz. 112 (uzasadnienie, s. 4 i nast.); uchw. SN z 28 V 1969 r. III CZP 23/69, OSNCP 1970, z. 1, poz. 3 (uzasadnienie); uchw. IC SN z 15 XII 1969 r., III CZP 12/69, OSNCP 1970, z. 3, poz. 39 oraz MP 1970, nr 3, poz. 30 – cz. I; uchw. IC SN z 26 X 1973 r. III CZP 13/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 144 (uzasadnienie, s. 14 i nast.).

²⁵ Tak w istocie orzecznictwo SN, do podobnego wniosku dochodzi J. Gwiazdomorski, zestawiając orzecznictwo SN co do pozycji gospodarstwa rolnego w masie spadkowej (*Prawo spadkowe*, przyp. 60 na s. 55 i nast.). Por. także orzecznictwo zestawione w przyp. 24. Również doktryna nie zajęła się gruntownie tym zagadnieniem. Pionierskie prace podjął w tym zakresie tylko J. S. Piąkowski (*Uwagi...*, s. 165 i nast.). S. Grzybowski, *System...*, t. I, s. 453.

Gdy w skład spadku wchodzi wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej wraz z działką przyzagrodową lub siedliskową, nie stanowią one trzeciego spadku, lecz trzecią, wyodrębnioną w ramach jednego spadku, masę majątkową; przy tezie zaś, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem, będzie to odrębny spadek (trzy odrębne spadki).

1. Niektóre przedstawione argumenty za tym, że nie jest to odrębny spadek, w istocie są dowodami przemawiającymi właśnie za tym, że jest to odrębny spadek. W szczególności powołuje się tu art. art. 1066 k.c., 677 k.p.c.²⁶. Przewidują one stwierdzenie nabycia spadkowego gospodarstwa, a zatem traktują je tak jak odrębny spadek i co dalej zostanie udowodnione, przedmiotem stwierdzenia nabycia spadku nie jest cały spadek, lecz gospodarstwo rolne i pozostały majątek.

2. Powołuje się pewne argumenty, które mają uzasadnić, że nie jest to odrębny spadek, w założeniu (*a priori*) przyjmując, że tak właśnie jest. W ten sposób z góry przyjmując pewne założenie, nie można je uzasadniać za pomocą dowodów, które są tylko wnioskami (konsekwencjami) z tak założonej tezy. Gdyby przyjąć odmienne założenie, to wnioski te byłyby odmienne. Za pomocą tych argumentów nie można zatem uzasadniać ani jednej, ani drugiej tezy. Jest to dość rozpowszechnione.

a) W szczególności przyjmuje się, że nie jest dopuszczalne przyjęcie lub odrzucenie spadku tylko co do gospodarstwa rolnego przez spadkobiercę, który dziedziczy obie masy majątkowe²⁷. W sytuacji, gdy podmiot ten dziedziczy tylko jedną z nich, twierdzi się, że odrzucenie (przyjęcie) spadku względem drugiej masy jest bezprzedmiotowe, skoro się jej nie dziedziczy²⁸.

b) Powołuje się tu art. 1014 § 3 k.c. Uznaje się niedopuszczalność zrzeczenia się dziedziczenia (art. 1048–1050 k.c.) tylko jednej z mas majątkowych²⁹, może ono dotyczyć tylko całego spadku; aczkolwiek co do tego nie ma już pełnej zgodności, niektórzy uznają dopuszczalność zrzeczenia się dziedziczenia gospodarstwa rolnego³⁰.

c) Przyjmuje się niedopuszczalność zbycia tylko jednej masy majątkowej, np. gospodarstwa rolnego, zbyć można tylko cały spadek³¹. Niektórzy jednak, i to dość często, uznają dopuszczalność tej czynności co do spadkowego gospodarstwa rolnego³².

W sytuacjach a–c bezsporne musi być, że jeżeli spadkobierca dochodzi tylko do jednej masy (np. gospodarstwa rolnego), to może ją zbyć oraz (a) przyjmuje (odrzuca), (b) zrzeka się dziedziczenia, (c) zbywa osoba ta nie część spadku, lecz – w prezentowanej tezie – spadek. Wszelkie inne twierdzenia – typu, że przyjmuje ona, zrzeka się, zbywa wtedy cały spadek, lecz bez tej masy, której nie dziedziczy (bo jest to bezprzedmiotowe) są sztuczne, i pozbawione treści. Zagadnienie w sytuacjach a–c sprowadza się zatem do tego, że jeżeli dany spadkobierca dziedziczy

²⁶ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 151; B. Kordasicwicz, tamże, s. 83; W. Pawlak, *Prawo rolne* (1971), s. 172 i nast. (cz. II); J. S. Piątowski, *Uwagi...*, s. 175; uchw. SN z 25 IX 1967 r. III CZP 117/66, OSNCP 1968, z. 7, poz. 112 (uzasadnicznik, s. 5). Por. także A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, s. 281.

²⁷ F. Błahuta, tamże, s. 154 i nast.; A. Kunicki, tamże, s. 849, 853; B. Kordasicwicz, tamże, s. 83; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 100; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 14.

²⁸ Np. J. Gwiazdomorski, tamże, s. 152; A. Kunicki, tamże, s. 853; post. SN z 3 V 1966 r. III CR 155/65, OSNCP 1967, z. 3, poz. 50 (uzasadnicznik).

²⁹ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 154; J. S. Piątowski, *Uwagi...*, s. 175; tenże, *Prawo spadkowe*, s. 100; J. Pietrzykowski, tamże, s. 14 i nast.; uchw. SN z 25 IX 1967 r. III CZP 117/66, OSNCP 1968, z. 7, poz. 112 (uzasadnicznik, s. 4 i nast.).

³⁰ A. Kunicki, tamże, s. 852; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, NP 1977, z. 6, s. 846.

³¹ Co do zestawienia autorów por. J. Pietrzykowski, *K.c. komentarz*, t. 3, s. 2026 i nast.

³² Por. przyp. 31.

obie masy majątkowe, to nie może jednej przyjąć, drugiej odrzucić (a) lub zrzec się dziedziczenia tylko jednej (b), lub zbyć tylko jedną masę (c). Aczkolwiek niektórzy są innego zdania w przypadkach b, c, uznając dopuszczalność tych czynności co do gospodarstwa rolnego, a zatem nie ma żadnych przeciwwskazań, aby uznać te czynności za dopuszczalne także co do pozostałego majątku, a nadto dłaczego inaczej traktować sytuację b, c oraz a. Nie ma do tego żadnych podstaw.

Sytuacje a–c (przykładowe) nie są zatem argumentami za tym, że jest jeden spadek, a nie dwa, są one tylko wnioskami wyprowadzonymi z góry przyjętej tezy: że nie jest to odrębny spadek, a ta przecież dopiero musi być udowodniona³³.

3. Przytacza się urywki tekstów, wspominających o gospodarstwie rolnym należącym (wchodzącym) w skład spadku³⁴. Niemniej są przecież inne urywki, sformułowania, wprawdzie mniej liczne, lecz częste, z których wynika zupełnie co innego, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem³⁵. Nomenklatura kodeksu nie jest zatem jednolita, często jest nieprecyzyjna (np. art. 677 § 1 k.p.c. używający terminu: stwierdzenie nabycia spadku, gdy w istocie chodzi tu o stwierdzenie, kto i w jakim ułamku dziedziczy pozostały majątek). Z uwagi m.in. na sprzeczność sformułowań tekstów, rzeczywiście wagę należy przywiązywać nie do treści formalnej, lecz materialnej używanych wyrażań (przyjmowanych instytucji prawnych). Ta zaś, jak niżej zostanie wykazane, przemawia za tym, że są dwa spadki, a nie jeden.

4. Niejako koronnym argumentem przemawiającym za jednym spadkiem, ma być art. 1079 k.c.³⁶ Tak jednak nie jest:

a) Przepis ten dotyczy etapu działu spadku, a nie powołania do dziedziczenia.

b) Artykuł ten często nie ma zastosowania: jego założeniem jest, że co najmniej jeden spadkobierca dziedziczy obie masy majątkowe – a tak nie zawsze jest; art. 1079 k.c. może być wyłączony testamentem, a także zgodną wolą wszystkich spadkobierców, dziedziczących obie masy; do działu spadku nie zawsze dochodzi.

c) Jest to operacja czysto rachunkowa, podobna w pewnym stopniu do zaliczenia darowizn.

d) Do działu spadku osoba dziedzicząca obie masy majątkowe ma prawo korzyści z obu mas, i nie jest to objęte rozliczeniem (wg art. 1079) w dziale spadku. Co więcej, dlatego że spadkobierca ten dziedziczył pozostały majątek, nawet wtedy, gdy skutek zaliczenia z art. 1079 osoba ta nie powinna z tej masy niczego otrzymać, może jednak w niej dostać swój udział – w naturze, za odpowiednią spłatą.

³³ W analizowanej sytuacji tylko z prawdziwej tezy można wyprowadzić prawdziwe wnioski.

³⁴ F. Błahuta, tamże, s. 151; J. S. Piąkowski, *Uwagi...*, s. 172; W. Pawlak, tamże, s. 172 i nast.

Por. art. 1059 § 2 *in fine*; art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 – *in principio*; art. 1069; art. 1070; art. 1080 k.c.; art. LV § 1; LVIII; LX § 2; LXI § 1 p.w. k.c.; § 18 rozp. rol.

³⁵ Por. art. 1074, 1078 k.c., art. XXIII, LVII p.w. k.c., § 17 ust. 1 rozp. rol.; por. także art. 1058, 1059 § 1 *in principio*, 1060 § 1, 1062 § 1; 1060 § 2, 1062 § 2, 1062 § 3 – *in fine*; 1063 § 1, 2; 1064, 1065, 1066; 1071 § 1, 2; 1075, 1081, 1082, 1083 § 1, 1085 k.c.

³⁶ B. Kordasiewicz, tamże, s. 83; J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe*, s. 100 i nast.; tenże, *Uwagi...*, s. 176; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, 1965, s. 13 i nast.; uchw. SN z 25 IX 1968 r. III CZP 117/66, OSNCP 1968, z. 7, poz. 112 (uzasadnienie, s. 5).

Należy bowiem przyjąć, że art. 1079 k.c. nie daje pierwszeństwa przyznania udziału w naturze – spadkobiercom pozostałej masy. Gdyby przyjąć odmienny wniosek, to za zgodą zainteresowanych spadkobierców, zawsze ów udział w naturze można by inaczej uregulować. Jest to bowiem operacja czysto rachunkowa.

e) Istota art. 1079 k.c. sprowadza się do tego, że zmierza on do wyrównania według wartości – a nie w naturze – tego, co przypada spadkobiercom obu mas³⁷. Przykład, nieanalizowany dotychczas, na tle art. 1079 k.c. (dział spadku): Pozostały majątek o wartości 200 000 zł dziedziczą – A, B, C, D w 1/4, natomiast gospodarstwo rolne (100 000 zł) – D, E w 1/2.

I sposób obliczenia:

a) $200\ 000 + 50\ 000 (1/2 - D \text{ ze } 100\ 000) = 250\ 000$ (cały spadek);

b) $250\ 000 : 4 (A, B, C, D) = 62\ 500$ (udział w całym spadku);

A, B, C otrzymują z pozostałego majątku – po 62 500, zaś D z tej masy – 12 500.

II sposób obliczenia:

Udział w całym spadku $1/5 = 60\ 000$, D i E z pozostałej masy mają otrzymać po 10 000; z tym że udział E dzieli się na 4 części (A, B, C, D), skoro E nie dziedziczy pozostałego majątku. Wynik obliczenia jak wyżej.

Z tej operacji wynika, że nawet wtedy, gdy co najmniej jeden spadkobierca dziedziczy obie masy majątkowe, nie ma udziału w całym spadku (por. I sposób obliczenia), jest tylko udział w gospodarstwie rolnym i pozostałym majątku. To samo dotyczy stwierdzenia nabycia spadku. Przy obliczeniu z art. 1079 k.c. bierze się pod uwagę to, co dany spadkobierca gospodarstwa rolnego otrzyma w dziale spadku, a co niekoniecznie musi być zgodne z udziałem dziedziczonym.

f) Często formułuje się tezy, które są wewnętrznie sprzeczne, choćby przytoczona na wstępie, że gospodarstwo rolne jest częścią spadku, a dalej mówi się o jego dziedziczeniu.

Po krytycznej analizie opracowań doktryny i orzecznictwa należy przejść do przedstawienia własnych tez i ich uzasadnienia, starając się uniknąć tych błędów, które się zwalczało (werbalizm, wewnętrzna sprzeczność, z góry założone tezy).

Teza: Jeżeli w skład masy spadkowej wchodzi gospodarstwo, są to dwa spadki (gospodarstwo rolne, pozostały majątek), a nie jeden spadek. Nie ma potrzeby ani podstaw prawnych do konstruowania nad gospodarstwem rolnym, pozostałym majątkiem – spadku.

Jako uzasadnienie tej tezy należy podać, że przy obu masach majątkowych (gospodarstwie rolnym, pozostałym majątku) występuje dziedziczenie (następstwo pod tytułem ogólnym) w ścisłym techniczno-prawnym tego słowa znaczeniu; osoby dochodzące do obu mas mają status spadkobiercy (a nie zapisobiercy), co nie budzi wątpliwości (por. np. art. 1059–1065 k.c.). Przedmiotem zaś dziedziczenia jest spadek³⁸, a zatem w obu przypadkach są to dwa odrębne spadki.

³⁷ Por. art. 12 ust. 2 ustawy z 29 VI 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych.

³⁸ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 52; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 56.

Stwierdzenie nabycia spadku obejmuje wymienienie spadkobierców i udziałów w gospodarstwie rolnym i pozostałym majątku. Nie ma udziału w całym spadku (gospodarstwo rolne + pozostały majątek), ani też spadkobierców całego spadku. Widoczne to jest zwłaszcza tam, gdzie (a) inne osoby dziedziczą obie masy majątkowe lub (b) wprowadzie te same osoby, lecz w innym ułamku. Ale nawet tam, gdzie tylko niektóre osoby dziedziczą obie masy majątkowe, udziały dotyczą poszczególnych mas, a nie całego spadku. Przykład: Pozostały majątek, czyli „spadek na zasadach ogólnych” dziedziczą – A, B, C, D, zaś gospodarstwo rolne – D, E. Udział w pozostałym majątku wynosi 1/4, a nie 1/5, i w tym ułamku (uprzednim) partycypują spadkobiercy w korzyściach z pozostałego majątku w okresie między otwarciem spadku a działem masy spadkowej. Nawet tam (c) gdzie ci sami spadkobiercy i w tych samych udziałach dziedziczą obie masy majątkowe, udziały są w poszczególnych masach, a nie w całym spadku.

Powołanie do spadku (z ustawy, z testamentu) nie dotyczy całego spadku, lecz poszczególnych mas majątkowych; co do dziedziczenia gospodarstwa rolnego obowiązują zasady szczególne (art. 1059–1065 k.c.). Zarówno przy dziedziczeniu ustawowym (np. zastępstwo szczególne – art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.; testament negatywny wyłączający krewnych, małżonka od pozostałego majątku), jak i testamentowym (zawsze) podmiot może dziedziczyć tylko gospodarstwo rolne. Podobnie nieraz osoba dziedziczy tylko pozostały majątek (np. testament negatywny wyłączający spadkobierców ustawowych – poza Skarbem Państwa – od dziedziczenia gospodarstwa rolnego lub powołanie testamentem tylko do gospodarstwa rolnego, np. innych osób niż spadkobiercy ustawowi lub wprowadzie tych, lecz w innym ułamku). Spadkobiercy dziedziczą zatem nie cały spadek, lecz wyodrębnione masy spadkowe i w ułamku określonym nie w całym spadku, lecz w wyodrębnionych masach majątkowych. Co do bliższego uzasadnienia tej tezy por. dalej.

Przepisy o dziale gospodarstwa rolnego (art. 1070–1075 k.c.) mają wszelkie cechy działu spadku. W szczególności spłaty są równowartością udziału spadkowego w gospodarstwie rolnym (pozostałym majątku), a nie udziału w całym spadku (por. także art. 680–689 k.p.c.). W dziale odrębnie ustala się składy obu mas, do nich mają zastosowanie odrębne zasady. Przedmiotem działu są poszczególne masy majątkowe (spadki), a nie cały spadek. Art. 1079 k.c. jest operacją czysto rachunkową, podobną do zaliczania darowizn (por. wyżej). W szczególności spadkobierca, którego wartość udziału w gospodarstwie rolnym przekracza wartość udziału w całym „spadku”, może za spłatą otrzymać przedmioty z pozostałego majątku.

Osoba, która nie dziedziczy gospodarstwa rolnego nie wstępuje w prawa i obowiązki z nim związane, a tylko – z pozostałą masą (i odwrotnie). Tak samo wielkość udziału spadkowego, stanowiąca podstawę do pobierania korzyści w okresie po otwarciu spadku, a przed jego działem, określana jest nie w całym spadku, lecz w poszczególnych masach majątkowych. Widoczne jest to zwłaszcza tam, gdzie te same osoby dziedziczą obie masy, lecz w różnym ułamku lub gdy krąg spadkobierców powołanych do obu mas nie pokrywa się zupełnie: krzyżowanie, nad-, pod-

rzędność. Przykładowo roszczenia posesoryjne (art. 344 k.c.), petytoryjne (np. art. 222 k.c.), (także) spadkowe (art. 1029 k.c.) przechodzą tylko na spadkobierców tej masy, do której przedmioty, podlegające analizowanej ochronie, wchodzą.

Krąg osób powołanych z ustawy do spadkowego gospodarstwa rolnego jest węższy niż przy dziedziczeniu na zasadach ogólnych (pozostałego majątku). Nie obejmuje bowiem ten krąg dalszych zstępnych spadkodawcy niż wnuki (art. 931 § 2, 1060 k.c.) oraz dalszych zstępnych rodzeństwa spadkodawcy niż dzieci (art. 934, 1062 § 3 k.c.).

W postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku wymienia się osoby dziedziczące gospodarstwo rolne i ich udziały w nim (art. 1066 k.c.), a zatem jest ono traktowane przez ustawę tak jak spadek, to samo dotyczy pozostałego majątku, bo jak wykazano, nie ma udziału w całym spadku, lecz tylko w poszczególnych masach spadkowych. Brak udziału w całym spadku i w gospodarstwie rolnym³⁹.

Z gospodarstwa rolnego należy się zachówek, ten zaś przysługuje tylko ze spadku. Oczywiście i w prezentowanej tezie dwóch spadków, przy obliczaniu zachowku, spadkobiercom obu mas spadkowych, uwzględnia się art. 1079 k.c. Są to bowiem dwa spadki, między którymi istnieje jednak łączność.

Osoby, które nie dziedziczą jednej z mas spadkowych (np. pozostałego majątku), nie wступują także w jej długi (np. pozostałego majątku), i nie ponoszą za nie odpowiedzialności.

P.w.k.c. przewidują odmienne zasady intertemporalne dla gospodarstwa rolnego (art. LV–LXII) oraz dla pozostałego majątku (LI–LIV); nie można przyjąć, że ostatnio wymienione przepisy dotyczą „całego spadku” (gospodarstwo rolne, pozostały majątek), gdyż często zachodziłaby wewnętrzna sprzeczność (np. art. art. LI–LVI).

Odmienny zespół przepisów prawnych obowiązuje dla pozostałego majątku (art. 922–1057 k.c.) oraz dla gospodarstwa rolnego (art. 1058–1088 k.c.). W ostatnim przypadku stosuje się przepisy ogólne (art. 922–1057, 1058 k.c.) – traktujące o spadku (pozostałym majątku) – oraz przepisy szczególne (art. 1059–1088 k.c.). Wszystkie te argumenty uzasadniają tezę, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem. Czas teraz na wnioski szczegółowe z tak ujętej tezy. Są to dwa odrębne spadki, między którymi istnieje jednak ścisły związek, w szczególności obowiązuje zasada łącznego stwierdzania nabycia spadku (art. 1066 k.c., art. 677 k.p.c.), łącznego działu spadku (arg. z art. 1066 k.c., 677 k.p.c., 1079 k.c.), por. jednak art. 1038 k.c.

Szczególnym wyrazem tej łączności jest art. 1079 k.c., który uwzględnia się także przy obliczaniu zachowku. Racje, które skłoniły ustawodawcę do tych rozwiązań są dwie: zapewnienie łącznego postępowania co do praw i obowiązków zmarłej osoby oraz ochrona spadkobierców pozostałej masy z uwagi na to, że z reguły wartość gospodarstwa rolnego znacznie przewyższa wartość pozostałego majątku. Obecne uregulowanie jest jednak – na tym odcinku – jednostronne, chroni interesy

³⁹ Odm. J. S. Piąkowski, *Uwagi...*, s. 173; J. Pietrzykowski, *tamże*, s. 14; J. Policzekiewicz, *K.c. komentarz*, t. 3, s. 2045; uchw. IC SN z 23 X 1967 r. III CZP 3/67, OSNCP 1968, z. 6, poz. 93a (uzasadnicznik, s. 4); odm. SN w uchw. IC SN z 26 X 1973 r. III CZP 13/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 144 (uzasadnicznik, s. 2).

tylko jednej grupy spadkobierców (pozostajełej masy). Przykład: Wartość pozostałego majątku – 200 000 zł, gospodarstwa rolnego – 100 000 zł; pierwszą masę dziedziczy – A, drugą – A i B w 1/2. Brak tu zaliczenia z art. 1079 k.c.

Art. art. 922–1057 k.c. stosuje się do spadkowego gospodarstwa rolnego (wprost) – art. 1058 k.c., jednak ze zmianami wynikającymi z wyraźnego brzmienia lub wykładni przepisów prawnych szczególnych (art. 1059 i nast. k.c.). W szczególności należy stwierdzić, że:

1) Klauzula „nie chce lub nie może dziedziczyć” ma zastosowanie także do spadkowego gospodarstwa rolnego (np. art. art. 1020, 1048–1050, 928–930, testament negatywny; w zw. z art. 1058 k.c.). Są dozwolone: testament negatywny (wydziedziczenie), umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, uznanie za niegodnego, odrzucenie spadku – tylko co do jednej z mas spadkowych, np. gospodarstwa rolnego. Przedmiotem tych czynności (tych aktów) nie jest nigdy „cały spadek”, bo takiej kategorii nie ma, lecz są odrębne spadki (gospodarstwo rolne, pozostały majątek).

2) Można przyjąć (odrzucić) na przykład tylko jedną z mas spadkowych, przykładowo, gospodarstwo rolne (art. 1012, 1024, 1058 k.c.). Można na przykład odrzucić spadkowe gospodarstwo rolne a przyjąć pozostały majątek (lub odwrotnie) albo przyjąć obie masy spadkowe, jedną wprost, drugą z dobrodziejstwem inwentarza. Stan czynny ustala się dla każdego spadku (gospodarstwa rolnego, pozostałego majątku) oddzielnie. Również termin do przyjęcia (odrzucenia) biegnie dla każdej masy spadkowej oddzielnie (art. 1015 § 1, 1058 k.c.). Celowe jest łączne składanie oświadczeń co do przyjęcia (odrzucenia) obu mas spadkowych, nie należy jednak wprowadzać tu (wyinterpretowanego) obowiązku prawnego. Art. 1014 k.c. dotyczy pozostałego majątku („spadku ogólnego”), poprzez art. 1058 k.c. ma zaś zastosowanie także do spadkowego gospodarstwa rolnego. W związku z tym przyjęcie lub odrzucenie udziału w spadkowym gospodarstwie rolnym, przypadającego spadkobiercy z tytułu podstawienia, może nastąpić niezależnie od przyjęcia lub odrzucenia udziału w spadkowym gospodarstwie rolnym, który w nim temu spadkobiercy przypada z innego tytułu (art. 1014 § 1, 1058 k.c.). Spadkobierca gospodarstwa rolnego może odrzucić udział spadkowy przypadający mu w gospodarstwie z tytułu przyrostu, a przyjąć udział przypadający mu w gospodarstwie jako spadkobiercy powołanemu (art. 1014 § 2, 1058 k.c.). Poza wypadkami przewidzianymi w paragrafach poprzedzających spadkobierca gospodarstwa rolnego nie może go częściowo przyjąć a częściowo odrzucić (art. 1014 § 3, 1058 k.c., i taki jest właściwy sens analizowanego przepisu).

3) Stosuje się przepisy o stwierdzeniu nabycia spadku (art. 1025–1028, 1058 k.c.) z tym, że obowiązuje zasada łącznego stwierdzenia dziedziczenia obu mas spadkowych (art. 1066 k.c., 677 k.p.c.).

4) To samo dotyczy działu spadku (art. 1035–1046, 1058 k.c.).

5) Art. 1030–1034 k.c. dotyczą pozostałego majątku. Natomiast do spadkowego gospodarstwa rolnego mają również zastosowanie (poprzez art. 1058 k.c.). W związku z tym, w szczególności: Do chwili przyjęcia spadkowego gospodarstwa rolnego

wyłącznie jego spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego i tylko z tej masy (art. 1030 zd. 1, 1058 k.c.). Od chwili przyjęcia spadkowego gospodarstwa rolnego wyłącznie ta osoba ponosi odpowiedzialność za długi gospodarstwa rolnego z całego swego majątku (spadkowego gospodarstwa rolnego, innego majątku; jeśli jednak nie upłynął termin do przyjęcia pozostałego majątku, to – z wyłączeniem pozostałego majątku, art. 1030 zd. 1 ma zastosowanie wprost do pozostałego majątku) – art. 1030 zd. 2, 1058 k.c. W razie prostego przyjęcia gospodarstwa rolnego jego spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi związane z gospodarstwem bez ograniczenia (art. 1031 § 1, 1058 k.c.). W razie przyjęcia gospodarstwa z dobrodziejstwem inwentarza spadkobierca ten ponosi odpowiedzialność za długi związane z gospodarstwem tylko do wartości ustalonego w inwentarzu stanu czynnego gospodarstwa rolnego (art. 1031 § 2 zd. 1, a także – 2, 1058 k.c.). Do chwili działu gospodarstwa rolnego jego spadkobiercy ponoszą solidarną odpowiedzialność za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (art. 1034 § 1 zd. 1, a także 2, 1058 k.c.). Od chwili działu spadku za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego ponoszą odpowiedzialność spadkobiercy tego gospodarstwa według zasad określonych w art. 1081 zd. 1, 2 k.c. (wyłączają one stosowanie art. 1034 § 2 k.c.). Za długi niezwiązane z prowadzeniem gospodarstwa ponoszą odpowiedzialność tylko spadkobiercy pozostałej masy (art. 1034 § 2 k.c. – mający tu zastosowanie wprost; art. 1081 zd. 3 k.c. nie daje podstaw do przyjęcia odpowiedzialności bez długu).

6) Dopuszczalne jest zbycie spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1051–1057, 1058 k.c.) nawet wtedy, gdy dziedziczy się obie masy majątkowe.

7) Przepisy o dziedziczeniu ustawowym – art. 931–940, o rozrządzeniach na wypadek śmierci – art. 941–990 mają zastosowanie także do spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1058 k.c.). Krąg jego spadkobierców jest jednak węższy – art. 1060, 1062 § 2 k.c. To samo dotyczy przepisów o zachowku (art. 991–1011, 1058, 1082 k.c.; przy jego obliczaniu uwzględnia się również m.in. art. 1079 k.c.).

8) Art. 926 w zw. z art. 1058 ma tu następującą treść: Powołanie do gospodarstwa rolnego wynika z ustawy albo z testamentu. Dziedziczenie ustawowe co do całego gospodarstwa rolnego następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał spadkobiercy do gospodarstwa rolnego albo gdy żadna z osób, które powołał do gospodarstwa rolnego, nie chce lub nie może być spadkobiercą gospodarstwa. Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, dziedziczenie ustawowe co do części gospodarstwa rolnego następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał do tej części spadkobiercy albo gdy którakolwiek z kilku osób, które powołał do całego gospodarstwa, nie chce lub nie może być spadkobiercą spadkowego gospodarstwa rolnego.

Wyżej wskazano na niektóre wnioski szczegółowe płynące z tezy, że są dwa spadki; w zasadzie tylko sygnalizując rozwiązania, szczegółowe omówienie tych zagadnień wykracza poza zakres pracy, i każde z nich jest samoistne, wymagające odrębnego opracowania. Należałoby nawet przyjąć, że w przypadku odrzucenia tezy co do dwóch spadków, do czego nie ma podstaw, i przyjęcia tezy doktryny – i tak

art. 1058 k.c. dawałby wystarczającą podstawę do przyjęcia sprecyzowanych wyżej rozwiązań, one tylko przy prezentowanej tu tezie wydają się bardziej oczywiste. Dotyczy to w szczególności przyjęcia (odrzczenia) poszczególnych mas spadkowych (majątkowych). Można by jeszcze przyjąć rozwiązanie pośrednie i traktować gospodarstwo rolne, pozostały majątek tak jak odrębne spadki⁴⁰. Przyjmuje się tu jednak tezę przeciwną: dwóch spadków.

Powołanie⁴¹ (ustawowe, testamentowe) dotyczy gospodarstwa rolnego albo pozostałego majątku, nigdy zaś całego spadku⁴². Dopuszczalność powołania do gospodarstwa rolnego wynika z art. 1065 k.c., z jego wykładni gramatycznej, a także z art. art. 1059–1063 k.c. regulujących dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego. Nadto wniosek taki płynie z wykładni systemowej, która nakazuje jednolite traktowanie przedmiotu dziedziczenia bez względu na to, czy jest to dziedziczenie ustawowe czy testamentowe (por. np. art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3). Nadto jest to uzasadnione wykładnią funkcjonalną, celowe jest bowiem umożliwienie spadkodawcy powoływania do obu mas majątkowych odrębnie, gdyż ułatwia mu to testowanie, w szczególności nie zmusza się go do tego, aby spadkobiercą gospodarstwa rolnego powoływał do innych przedmiotów majątkowych. Skoro uznano dopuszczalność powołania tylko do gospodarstwa rolnego, to nie ulega wątpliwości, że dopuszczalne jest ono także do pozostałego majątku⁴³ [art. 922–1057 k.c. reguluje tę właśnie sytuację, w ujęciu tych przepisów „spadek” to „pozostały majątek”; w ten sposób k.c. najpierw reguluje dziedziczenie „spadku na zasadach ogólnych” – tj. pozostałego majątku, potem spadku: gospodarstwa rolnego (odsyłając jednocześnie do poprzednich przepisów i trochę je modyfikując)]. Dopuszczalność powołania tylko do pozostałego majątku wynika z wykładni gramatycznej art. 922–1057 k.c., nadto – systemowej: dopuszczalne jest powołanie testamentowe do gospodarstwa rolnego. Nieraz też spadkobiercy ustawowi dziedziczą tylko gospodarstwo rolne, w szczególności: jest to widoczne przy zastępstwie szczególnym (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3) oraz przy dziedziczeniu Skarbu Państwa (art. 1063 § 2 k.c.); por. także art. 1063 § 1 k.c. (gdy żyją – tylko dalsi zstępni spadkodawcy niż wnuki lub tylko dalsi zstępni rodzeństwa spadkodawcy niż ich dzieci). W tych przypadkach tylko do pozostałego majątku dochodzą określone osoby (nie dziedziczą one gospodarstwa rolnego). Także argumenty płynące z wykładni funkcjonalnej przemawiają za dopuszczalnością ustanowienia spadkobiercy tylko pozostałej masy majątkowej, w szczególności nie zmusza się spadkodawcy do ustanawiania danej osoby także spadkobiercą gospodarstwa rolnego. Nie jest tak, że można powołać do całego spadku

⁴⁰ Byłaby to konstrukcja prawna szczególnego rodzaju.

⁴¹ Co do sposobów powołania (gospodarstwo rolne, pozostały majątek, cały spadek) por. m.in. J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1971, z. 4, s. 23; B. Kordasiewicz, tamże, s. 85 i nast.; J. Pietrzykowski, tamże, s. 56 i nast.

⁴² Odm. J. Gwiazdomorski, jw.; B. Kordasiewicz, tamże, s. 88 i nast.; J. Pietrzykowski, tamże, s. 56.

⁴³ Odm. J. Pietrzykowski, Głosa do post. SN z 29 XI 1977 r. III CRN 291/77, OSPiKA 1978, z. 12, poz. 222.

(gospodarstwo rolne wraz z pozostałym majątkiem)⁴⁴. Po pierwsze, inne są przesłanki dziedziczenia obu mas (por. art. 1059–1065 k.c.), po drugie, widoczne jest to zwłaszcza tam, gdzie (a) zupełnie inne osoby dziedziczą obie masy majątkowe (możliwe jest to zarówno przy dziedziczeniu ustawowym, jak i testamentowym) lub (b) gdy krąg spadkobierców obu mas nie pokrywa się (udziały dotyczą poszczególnych mas majątkowych, a nie całego spadku – w przeciwnym razie dochodziłoby się do rozwiązań sprzecznych; udział spadkowy daje prawo do pobierania korzyści i wyznacza zasady odpowiedzialności za długi), lub (c) gdy dziedziczą je te same osoby, lecz w innych ułamkach. Przedmiotem powołania nie jest cały spadek, lecz poszczególne masy majątkowe.

Jeżeli w skład spadku wchodzi kilka gospodarstw rolnych, to stanowią one jeden spadek (jedną masę majątkową), a nie kilka odrębnych spadków (spadkowych mas majątkowych⁴⁵). Są to bowiem części fizyczne jednego spadku (spadkowego gospodarstwa rolnego).

⁴⁴ Taką możliwość dopuszcza też B. Kordasiewicz, tamże, s. 85 i nast. Odm. J. Gwiazdomorski, *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 6, s. 900; por. jednak pracę tegoż autora w przyp. 41.

⁴⁵ Odm. W. Chojnowski, *Niektóre zagadnienia z prawa spadkowego*, Palcitra 1965, z. 7–8, s. 41.

POWOŁANIE SPADKOBIERCY GOSPODARSTWA ROLNEGO

§ 1. Oznaczenie spadkobiercy

Art. 959–967 k.c. stosuje się wprost do ustanowienia spadkobiercy gospodarstwa rolnego (art. 1058 k.c.), z tym że pewne ograniczenia wynikają z postanowień szczególnych (art. 1065 k.c.), które nie zmieniają, a tylko uzupełniają, wymienione na wstępie przepisy. Testator musi osobę spadkobiercy oznaczyć tak, aby można było ją zindywidualizować. Spadkodawca nie może pozostawić osobie trzeciej oznaczenia, kto ma być spadkobiercą. Nie może też pozostawić uznaniu osoby trzeciej lub rozstrzygnięciu sądu, która z kilku wskazanych przez spadkodawcę osób ma być spadkobiercą (rozwiązanie pośrednie)¹. Przepisy k.c. nie zawierają w tym względzie wyraźnego zakazu². Nie sposób go wyprowadzić także z art. 944 § 2 k.c. (zakaz sporządzenia testamentu przez przedstawiciela)³. Należy zakaz ten wyprowadzić z art. 959 k.c., który wymaga ustanowienia spadkobiercy przez spadkodawcę. Powołanie do spadku jest aktem ściśle osobistym i decyzji w tej sprawie nie można pozostawić innym osobom. Jeżeli spadkodawca przeznaczył pewnej osobie majątek lub jego część ułamkową, to osoba ta jest spadkobiercą, chociażby nie była tak

¹ Rozróżnienie tych ujęć jest wskazane.

² Niektóre kodeksy zawierają w tym względzie wyraźny przepis, por. np. art. 97 pr. spadk. z 1946 r., § 564 k.c.a., § 2065 ust. 2 k.c.n.

³ Odm. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 1972, s. 140; F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1886, 1859. Z faktu zakazu sporządzenia testamentu przez przedstawiciela nie można wyprowadzać zakazu co do pozostawienia osobie trzeciej oznaczenia spadkobiercy, jako że sytuacja – mimo tego zakazu – jest w pełni otwarta, na nowo powstaje zagadnienie, czy przedstawiciel może pozostawić osobie trzeciej oznaczenie spadkobiercy. Zresztą kodeksy, zawierające w tym względzie przepisy, są w pełni konsekwentne. Obok zakazu sporządzenia testamentu przez przedstawiciela (np. art. 73 pr. spadk. z 1946 r., § 2064 k.c.n.) zawierają odrębne postanowienia statuujące zakaz pozostawienia osobie trzeciej oznaczenia spadkobiercy (np. art. 97 pr. spadk. z 1946 r., § 2065 k.c.n.). Gdyby k.c. zawierał przepis, że testament można sporządzić tylko osobiście, przy jednoczesnym jednak braku przepisu co do zakazu pozostawienia osobie trzeciej oznaczenia spadkobiercy, to wtedy można by rozważyć, czy pojęcia „osobiście” nie wyczerpuje również zakaz oznaczenia osoby spadkobiercy przez podmiot trzeci.

nazwana, a na przykład określona: zapisobiercą; por. także szczególną regułę interpretacyjną art. 961 k.c. Należy zatem badać rzeczywistą wolę spadkodawcy, a nie przywiązywać wagi do użytych sformułowań (spadkobierca, zapisobierca itd.).

Następca nie musi być oznaczony imieniem i nazwiskiem, aczkolwiek jest to celowe. Może być oznaczony tylko imieniem lub innym terminem (np. najmłodszy syn), byleby tylko w drodze wykładni testamentu, można było ustalić – o jaką osobę chodzi. Wątpliwości co do dopuszczalności podpisywania testamentu imieniem nie mają tu miejsca. Spadkodawca może wprost wskazać spadkobiercę lub tylko podać sposób, w jaki ma nastąpić oznaczenie tej osoby, np. będzie nią Polak, który uzyska pokojową nagrodę Nobla. Poprzednio powiedziano, że spadkodawca nie może pozostawić osobie trzeciej oznaczenia spadkobiercy. Obecnie należy tu poczynić pewne uwagi, aby uniknąć wątpliwości. Nie jest pozostawieniem osobie trzeciej oznaczenia spadkobiercy, gdy ma ona tylko stwierdzić, która z osób odpowiada wskazówkom, podanym przez spadkodawcę, a zawierających sposób oznaczenia spadkobiercy. Jeśli testator podał tylko sposób oznaczenia następcy, to fakty, które mają umożliwić jego określenie (jak w powyższym przykładzie), muszą zajść najpóźniej w chwili otwarcia spadku (arg. m.in. z art. 962 k.c., nadto jest to konieczne na przykład przy stwierdzeniu nabycia spadku, w dziale spadku). Nie wydaje się celowe⁴ przesunięcie tej chwili do upływu terminu 6-miesięcznego (do przyjęcia, odrzucenia spadku – art. 1015 § 1 k.c.), przykładowo, spadkobiercą ma być ten, kto pierwszy po zgonie spadkodawcy złoży wiązanekę kwiatów na jego grobie. W podanym przykładzie nie byłoby to warunkowe ustanowienie spadkobiercy (art. 962 k.c.), lecz tylko podanie sposobu jego oznaczenia, w czym nie można jednocześnie (nadto) dopatrywać się warunku. Oznaczenie spadkobiercy bada się według chwili otwarcia spadku (np. przy powołaniu małżonka – bez precyzacji jego osoby – jest nim małżonek z chwili otwarcia spadku).

Gdyby poprzez wykładnię testamentu nie można było oznaczyć osoby spadkobiercy, powołanie do spadku jest bezskuteczne.

Zdarzyć się może, że testator powołuje do spadku pewną grupę osób (np. krewnych, spadkobierców ustawowych, dzieci). Kwestią interpretacji jest ustalenie, komu spadek przypadł. Gdyby w drodze wykładni testamentu nie można było zindywidualizować osób, objętych tym zbiorowym określeniem, powołanie do spadku byłoby bezskuteczne. W związku z tym celowe jest wskazanie kilku reguł interpretacyjnych.

Jeśli testator powołał do spadku spadkobierców ustawowych⁵ (bez bliższego oznaczenia części tych osób), wtedy w razie wątpliwości uważa się podmioty, które by dziedziczyły po nim z ustawy, za powołane do spadku (w takich częściach, jakie by im przypadły w braku testamentu). Co do oznaczenia udziałów nie stosuje się zatem art. 960 k.c. („w częściach równych”)⁶.

⁴ Aczkolwiek rzecz ze względów praktycznych można rozważyć, przyjmując termin do przyjęcia spadku.

⁵ Por. także L. Stecki, *Udziały spadkowe nie określone w testamencie*, NP 1978, z. 4, s. 576 i nast.

⁶ Odm. J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 141.

Analogiczną regułę interpretacyjną należałoby przyjąć przy powołaniu „krewnych”.

Jeśli testator powołał do spadku, bez bliższego oznaczenia – ubogich, chorych lub inną grupę osób potrzebujących opieki albo przeznaczył spadek na pewien cel bez wymienienia osoby, która ma być spadkobiercą, wówczas w razie wątpliwości uważać należy, że testator powołał do spadku Skarb Państwa – urząd gminy (miejsca zamieszkania spadkodawcy w chwili zgonu), z dodaniem polecenia użycia spadku zgodnie z wolą testatora.

Należy podkreślić, że wskazane reguły interpretacyjne mają zastosowanie tylko wtedy, gdy w drodze wykładni testamentu (art. 948 k.c.), nie można ustalić, kogo testator chciał powołać do spadku, używając tych zbiorczych określeń.

Z kolei następną rzeczą, czy istnieje dziedziczenie ustawowo-testamentowe. Rozróżnienie dziedziczenia ustawowego i testamentowego należy oprzeć na tym, kto wskazuje osobę spadkobiercy: ustawa czy testament. Jeśli ustawa, to dziedziczenie jest ustawowe, jeśli testator, to testamentowe. Nie wydaje się natomiast możliwe przyjmowanie, że o tym rozróżnieniu decyduje nie tylko to, kto wskazuje osobę spadkobiercy, ale także to, kto określa udziały: ustawa czy testator. Przyjęcie jednego lub drugiego stanowiska nie pozostaje bez wpływu na dalszą analizę. Przyjmuje się tu stanowisko pierwsze. Jest niewątpliwe, że spadkodawca powołując spadkobierców może co do ich oznaczenia odesłać do ustawy, postanawiając, że spadkobiercami mają być te osoby, które będą po nim dziedziczyć. Czyni to zadość wymogom co do ich oznaczenia i nie ulega wątpliwości, że osoby te mają status spadkobiercy testamentowego, a nie ustawowego, co nie jest bez znaczenia, bo jak wspomniano, ustawa wiąże pewne odrębne skutki z tymi dwoma tytułami dziedziczenia (określenie udziałów, reprezentacja czy przyrost, zaliczenie darowizn przy dziale spadku, art. 940 k.c. – dyspozytywny zresztą itd.). Osobę spadkobiercy wskazał tu testator, a zatem jest to dziedziczenie testamentowe.

Nie ulega też wątpliwości, że spadkodawca może zasady dziedziczenia testamentowego uregulować analogicznie do zasad dziedziczenia ustawowego, przez odpowiedniej treści rozrządzenia testamentowe. W szczególności przez: 1) powołanie do spadku swych spadkobierców ustawowych; 2) oznaczenie ich udziałów w tym samym ułamku, jak czyni to ustawa; 3) określanie zasad przejścia spadku, gdyby zaś ktoś ze spadkobierców testamentowych nie chciał lub nie mógł być spadkobiercą, uregulować je tak jak przy dziedziczeniu ustawowym (por. m.in. art. 931 § 2, 933 § 2, 934 k.c.) – poprzez stosownej treści podstawienia. Cała ta konstrukcja byłaby jednak raczej ujęciem teoretycznym, niepodyktowanym względami praktycznymi (w szczególności art. art. 940, 1039 § 1, 2 k.c. mają charakter dyspozytywny). Niemniej te rozważania posłużą dalej do pewnych wniosków natury bardziej ogólnej.

Testator może co do określenia spadkobierców (ich udziałów) odesłać do ustawy, może analogicznie ukształtować dziedziczenie testamentowe jak ustawowe, a czy jest władny postanowić, iż dziedziczenie ma nastąpić według ustawy, tylko

że w odmiennie określonych udziałach, to jest sprawą do rozważenia. Wolą spadkodawcy w tym przypadku jest, aby to było dziedziczenie ustawowe, on chce tylko odmiennie określić udziały. Spadkobierców ma wskazać ustawa (a nie jest to tylko sposób na oznaczenie spadkobierców testamentowych, jak poprzednio), udziały – wskazuje testament. W typowych sytuacjach należałoby taki testament interpretować jako ustanowienie spadkobierców testamentowych (z posłużeniem się tylko ustawą co do ich oznaczenia), rzecz w tym, a co wtedy, gdy wola testatora idąca w tym kierunku, aby było to dziedziczenie ustawowe, jest niewątpliwa. Zgodnie z przyjętą definicją, byłoby to dziedziczenie ustawowe, skoro spadkobiercę wskazuje ustawa, ale udziały – testator, co przemawiałoby za koniecznością przyjęcia jednak drugiej definicji co do rozróżnienia dwu tytułów dziedziczenia (kto wskazuje osobę oraz określa udziały, koniunkcja). Przy drugim ujęciu byłoby to dziedziczenie mieszane, ustawowo-testamentowe. Osobę wskazuje ustawa, udział – spadkodawca. Złamana została zatem zasada, że można dziedziczyć albo z ustawy, albo z testamentu (art. 926 § 1 k.c.). To z kolei każe przyjąć pierwsze rozwiązanie co do rozróżnienia obu tytułów (arg. na jego rzecz płynie także z zestawienia art. 926 § 1 z art. 959 k.c., wynika z nich, że powołanie obejmuje tylko wskazanie osoby spadkobiercy. W związku z tym, czy to „mieszane” dziedziczenie jest dopuszczalne. Nie ma co do tego wyraźnego zakazu. Żadne też argumenty prawne nie przemawiają przeciwko niemu. Także interes osób trzecich, jak też spadkobierców, nie jest naruszony, tym ostatnim osobom mógł przecież nic nie przeznaczyć. Nadto przepisy o dziedziczeniu ustawowym obowiązują tylko o tyle, o ile spadkodawca inaczej nie uregulował dziedziczenia w testamencie; należy przyjąć, że tym bardziej może tych przepisów nie wyłączać, a tylko zmodyfikować ich zasady.

Gdyby spadkodawca w testamencie postanowił, że „dziedziczenie ma nastąpić według ustawy”, to – jak wskazano – jest sprawą wykładni testamentu, co spadkodawca chciał przez to powiedzieć. Gdyby zaś wola jego było, aby dziedziczenie nastąpiło według ustawy, to postanowienie takie, jako czysto deklaratoryjne, nie miałyby żadnego znaczenia prawnego, a gdyby tylko do niego ograniczała się treść sporządzonego aktu, nie byłby on testamentem (brak *essentialium negotii*).

§ 2. Udziały spadkowe⁷

Spadkodawca może powołać do spadku jedną lub kilka osób (art. 959 k.c.). Oczywiście do tego końcowego sformułowania tekstu nie należy przywiązywać nadmiernej wagi; testator może powołać do spadku także większą ilość osób, np. ustanowić spadkobiercę w 1/24 lub w 1/100 (części spadku).

Spadkodawca nie musi oznaczyć części, w jakich powołuje do spadku swych następców, wówczas ma zastosowanie art. 960 k.c., a zatem jeśli testator powołał do spadkowego gospodarstwa rolnego lub do jego oznaczonej części (ułankowej) kilku spadkobierców, nie określając ich udziałów, osoby te dziedziczą w częściach równych. Co do szczególnej reguły interpretacyjnej, gdy do spadku testator powołał swych spadkobierców ustawowych (krewnych) – por. wyżej (s. 38–39); z tym że wchodzi ona w zastosowanie (a nie art. 960 k.c.) tylko wtedy, gdy testator powołał do spadku wszystkich swych spadkobierców ustawowych (a nie tylko niektórych), oczywiście idzie tu o tych spośród nich, którzy dziedziczyliby po testatorze *in concreto*. Nie działa zatem ta reguła w szczególności wtedy, gdy powołał on niektórych spadkobierców ustawowych z grupy pierwszej, a niektórych – z grupy drugiej, wtedy stosuje się art. 960 k.c.; wydaje się dyskusyjne, czy można ją stosować także wtedy, gdy testator powołał wszystkich spadkobierców z grupy drugiej, mimo że są spadkobiercy z grupy pierwszej, należałoby twierdzić, że wówczas stosuje się jednak art. 960 k.c., chyba że wykładnia testamentu prowadzi do odmiennego wniosku.

Spadkodawca nie może pozostawić osobie trzeciej (np. spadkobiercy) oznaczenie udziałów, w jakich mają dziedziczyć poszczególni spadkobiercy. Uzasadnienie tego zakazu, wynika z tego samego faktu, co zakaz pozostawienia podmiotom trzecim oznaczenia osoby spadkobiercy (por. zatem uwagi uprzednie, s. 37–38). W związku z tym testament w tej części (co do oznaczenia udziałów) byłby nieważny (art. 58 § 1 k.c.), a w miejsce tych postanowień wejdzie art. 960 k.c. (dziedziczenie w częściach równych). Rozrządzenia co do powołania spadkobierców pozostaną zatem w mocy. Gdyby jednak bez tych nieważnych rozrządzeń testator nie sporządził testamentu w ogóle lub sporządził go, lecz o odmiennej treści (np. nie powołał niektórych spośród ustanowionych spadkobierców), to czynność w zakresie powołania do spadku byłaby nieważna (art. 58 § 3 *in fine* k.c.).

Jeśli spadkodawca powołał do gospodarstwa rolnego jednego (lub kilku spadkobierców) i ograniczył go (ich) do oznaczonej części ułankowej spadku, wówczas co do reszty spadkowego gospodarstwa rolnego następuje dziedziczenie ustawowe (art. 926 § 3 cz. I k.c.). Gdy testator powołał do całości (lub części ułankowej) go-

⁷ Co do oznaczenia udziałów spadkowych por. m.in.: art. 960 k.c.; art. 99-102 pr. spadk. z 1946 r.; § 554-558 k.c.a.; § 477 k.c. czeschosl.; § 2089-2092 k.c.n.; § 371 ust. 1, 376 k.c. NRD; § 638 k.c. węg.; A. Ehrenzweig, *System...*, s. 419 i nast.; J. Gwiazdomorski, tamże, s. 140; T. Kipp, H. Coing, *Erbrecht*, s. 268 i nast. (wraz z literaturą tam zestawioną); P. Orlowski, S. M. Korniejew, *Grazdanskeje...*, s. 547 i nast.; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 140 i nast. (wraz z literaturą tam zestawioną); L. Stecki, *Kodeks cywilny...*, s. 857 i nast.

spodarstwa rolnego co najmniej dwie osoby, a jedna z nich nie chce lub nie może być spadkobiercą, co do zwolnionej części w pierwszej kolejności następuje podstawienie (art. 963 k.c.), w jego braku – przyrost, art. 965 k.c. (oczywiście jeśli nie został on wyłączony), a gdy nie działa ani podstawienie, ani przyrost – dziedziczenie ustawowe (art. 926 § 3 cz. II k.c.).

Jeśli z wykładni testamentu wynika, że spadkodawca chciał pozostawić ustanowionym przez siebie spadkobiercom cały spadek, lecz przeznaczone im części nie wyczerpują całości spadku, części te ulegają stosunkowemu podwyższeniu. Od strony technicznej można podać kilka sposobów obliczenia podwyższenia udziałów:

Sposób I. Przykład: Spadkodawca powołał do spadku: A-1/3, B-1/4, C-1/5. Należy powyższe ułamki sprowadzić do wspólnego mianownika (a), następnie zaś obniżyć mianownik do sumy liczników (b), 60 do 47 (nowy mianownik). Nowe liczniki pozostaną bez zmian (20, 15, 12).

$$(a) \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} = \frac{20}{60} + \frac{15}{60} + \frac{12}{60} = \frac{47}{60};$$

$$(b) \frac{20}{47} + \frac{15}{47} + \frac{12}{47};$$

$$A - \frac{20}{47}, B - \frac{15}{47}, C - \frac{12}{47}.$$

Sposób II. Po sprowadzeniu do wspólnego mianownika (a), należy każdy, powstały w ten sposób, ułamek podzielić przez ułamek stanowiący sumę dokonanych rozrządzeń (b). Przykład jak wyżej.

$$(a) \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} = \frac{20}{60} + \frac{15}{60} + \frac{12}{60} = \frac{47}{60};$$

$$(b) \frac{20}{60} : \frac{47}{60} = \frac{20}{47},$$

$$\frac{15}{60} : \frac{47}{60} = \frac{15}{47},$$

$$\frac{12}{60} : \frac{47}{60} = \frac{12}{47}.$$

Sposób III. Po sprowadzeniu do wspólnego mianownika (a), należy wolną część (czyli tę, która nie została rozdysponowana), podzielić proporcjonalnie na części, które przypadną poszczególnym spadkobiercom. Przykład jak wyżej.

$$(a) \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} = \frac{20}{60} + \frac{15}{60} + \frac{12}{60} = \frac{47}{60};$$

$$(b) \frac{13}{60} \text{ należy podzielić na 47 części, z których A otrzyma } - 20, B - 15, C - 12,$$

$$\frac{13}{60} : 47 = \frac{13}{2820},$$

$$\frac{13}{2820} \times 20 = \frac{260}{2820},$$

$$\frac{13}{2820} \times 15 = \frac{195}{2820},$$

$$\frac{13}{2820} \times 12 = \frac{156}{2820},$$

$$\frac{20}{60} + \frac{260}{2820} = \frac{20}{47},$$

$$\frac{15}{60} + \frac{195}{2820} = \frac{15}{47},$$

$$\frac{12}{60} + \frac{156}{2820} = \frac{12}{47}.$$

Może zająć też odmienna sytuacja, że przeznaczone spadkobiercom części przewyższają całość spadku, części te ulegają stosownemu (proporcjonalnemu) zmniejszeniu. Od strony technicznej można podać analogicznie trzy sposoby obliczenia, z tym że w trzecim zamiast operacji dodawania występuje – odejmowanie.

I sposób. Przykład: Testator powołał do spadku trzech spadkobierców:

$$A - \frac{1}{3}, B - \frac{1}{2}, C - \frac{1}{5};$$

$$(a) \frac{1}{3} + \frac{1}{2} + \frac{1}{5} = \frac{10}{30} + \frac{15}{30} + \frac{6}{30} = \frac{31}{30};$$

(b) $10/31+15/31+6/31$,
 A – $10/31$, B – $15/31$, C – $6/31$.

II sposób: Przykład jak poprzednio.

(a) $1/3+1/2+1/5=10/30+15/30+6/30=31/30$;

(b) $10/30:31/30=10/31$ (A),

$15/30:31/30=15/31$ (B),

$6/30:31/30=6/31$ (C).

III sposób: Przykład jak wyżej.

(a) $1/3+1/2+1/5=10/30+15/30+6/30=31/30$;

(b) $1/30$ należy podzielić na 31 części, z których A potrąca się (odejmuje się) – 10 części, B – 15, C – 6,

$1/30:31=1/930$,

$1/930 \times 10=10/930$,

$1/930 \times 15=15/930$,

$1/930 \times 6=6/930$,

$10/30-10/930=10/31$ (A),

$15/30-15/930=15/31$ (B),

$6/30-6/930=6/31$ (C).

Z podanych trzech sposobów obliczenia zmniejszenia lub zwiększenia udziałów najprostszy jest pierwszy.

Wstępna sytuacja (udziały mniejsze niż spadek) ma zastosowanie tylko wtedy, gdy z wykładni testamentu wynika, że spadkodawca chciał ustanowionych spadkobierców powołać do całego spadku, a tylko błędnie określił udziały. Gdyby z wykładni testamentu wynikało, że spadkodawca chciał osoby te powołać tylko do przeznaczonych im części, co do wolnej części spadku nastąpi dziedziczenie ustawowe.

Powyższe reguły podwyższania lub obniżania udziałów wchodzi w zastosowanie tylko wtedy, gdy spadkodawca w testamencie (w tym lub w innym) nie podał odmiennych reguł korekty błędnie określonych udziałów (np. ich zmniejszenie – podwyższenie nie ma nastąpić proporcjonalnie, lecz w częściach równych).

Jeżeli testator powołał do całego spadku kilku spadkobierców, z tym że niektórym z nich oznaczył części spadkowe, a pozostałym nie, wtedy ostatnio wskazane osoby otrzymują w częściach równych tę część spadku, która pozostała wolna. Jeżeli jednak oznaczone przez spadkodawcę części ułamkowe już wyczerpują cały spadek, to wtedy następuje stosunkowe (proporcjonalne) zmniejszenie tych części ułamkowych w taki sposób, aby każdy z ustanowionych spadkobierców, któremu nie oznaczono części ułamkowej, otrzymał tyle, co spadkobierca, otrzymujący najmniejszą część spadku (I). Jeśli części spadkobierców (oznaczone) są równe, odstępują oni spadkobiercom ustanowionym bez określenia części tyle, aby otrzymali oni z nimi równy udział (II).

Przykład (dla syt. I): Spadkodawca powołał do całego spadku: A – $1/2$, B – $1/3$, C – $1/4$, D i E – im nie oznaczył jednak udziałów. Udział D wynosi $1/4$, analogicznie E – $1/4$. Skoro łącznie przekracza to wysokość spadku ($1/2+1/3+1/4+1/4+1/4$),

to następuje z kolei teraz stosunkowe zmniejszenie udziałów. Co do sposobu obliczenia por. wyżej (przypadek 2, s. 43).

Przedstawione uprzednio zasady stosunkowego podwyższenia udziałów, ich zmniejszenia oraz postępowania w przypadku nieoznaczenia udziałów pewnym spadkobiercom (przy oznaczeniu zaś innym) mają odpowiednie zastosowanie w sytuacji, gdy spadkodawca powołał kilku spadkobierców – nie do całego spadku, jak poprzednio – lecz do jednej i tej samej części ułamkowej spadku (np. do 1/2).

Art. 961 k.c.⁸ ma zastosowanie wprost do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1058 k.c.). Jeżeli zatem spadkodawca przeznaczył oznaczonej osobie w testamencie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie całe gospodarstwo rolne, osobę tę poczytuje się w razie wątpliwości nie za zapisobiercę, lecz za spadkobiercę powołanego do całego gospodarstwa rolnego. Jeżeli takie rozrządzenie testamentowe zostało dokonane na rzecz kilku osób, osoby te poczytuje się w razie wątpliwości za powołane do całego gospodarstwa rolnego w częściach ułamkowych odpowiadających stosunkowi wartości przeznaczonych im przedmiotów. Przepis ten przesądza dwie kwestie: 1) osoby takie są spadkobiercami, a nie zapisobiercami oraz 2) określa zasady obliczenia udziału spadkowego (udziały są proporcjonalne do wartości przeznaczonych tym osobom praw). Przykład: Spadkodawca przeznaczył synowi A – nieruchomości rolne o łącznej wartości 100 000 zł, synowi B – nieruchomości rolne o łącznej wartości 200 000 zł, synowi C – inwentarz żywy i martwy o łącznej wartości – 50 000 zł. Natomiast testator nie rozdysponował pozostałymi, wchodzącymi w skład gospodarstwa rolnego, przedmiotami (prawami) o wartości 40 000 zł. Wartość rozdysponowanego spadku – 350 000 zł, wartość całego spadku – 390 000 zł. Jeden z najprostszych sposobów obliczenia ułamka spadkowego:

(1) $100\ 000 + 200\ 000 + 50\ 000 = 350\ 000$, czyli $350000/390000$;

(2) $100000/350000 + 200000/350000 + 50000/350000$,

A-2/7, B-4/7, C-1/7.

Nowy mianownik odpowiada sumie wartości rozdysponowanych w testamencie praw, licznik – wartości przeznaczonych danemu spadkobiercy praw.

Art. 961 k.c. ma zastosowanie wtedy, gdy wykładnia testamentu (art. 948 k.c.) nie może doprowadzić do ustalenia rzeczywistej woli spadkodawcy. Wartość praw – dla potrzeb art. 961 k.c. – ustala się według chwili otwarcia spadku.

⁸ Co do reguły interpretacyjnej z art. 961 k.c. (oraz jej odpowiedników) por. m.in.: art. 103 pr. spadk. z 1946 r.; § 477 k.c. czechosł.; § 375 ust. 2 k.c. NRD; § 636 ust. 3 k.c. węg.; L. Dobrzański, *O spadkobiercach „sądowych” i o przyjmowaniu zapisów z dobrodziejstwem inwentarza*, PN 1949, z. 9–10, s. 335 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie czy następstwo szczególne*, PN 1950, z. 3–4, s. 211 i nast.; tenże, *Prawo spadkowe...*, s. 141 i nast.; J. S. Piątkowski, tamże, s. 142 i nast.; K. Przybyłowski, *Ustanowienie spadkobiercy w przypadkach z art. 103 dekretu o prawie spadkowym*, PiP 1948, z. 8, s. 30 i nast.; L. Smal, *Dziedziczenie „dorożumiane” z art. 103 prawa spadkowego*, PN 1949, z. 7–8, s. 90 i nast.; L. Stecki, tamże, s. 858 i nast.

Bierze się przy tym pod uwagę wartość przedmiotów według stanu z chwili otwarcia spadku⁹.

Uwzględnia się tu wartość subiektywną, tj. subiektywne przekonanie spadkodawcy o wartości przedmiotów wchodzących w skład spadku¹⁰. Zmierza się tu bowiem do ustalenia woli testatora (powołanie czy zapis; jeśli zaś powołanie, to w jakim ułamku).

W przypadku art. 961 zd. 2 k.c. dla obliczenia części ułamkowych, w jakich dziedziczą osoby, którym przeznaczono poszczególne prawa majątkowe – w braku odmiennej woli spadkodawcy – bierze się pod uwagę wartość wszystkich tych praw, bez względu na to, czy wchodzi one w skład spadku czy nie¹¹. Uwzględnia się także wszystkie przedmioty, choćby niektóre z nich uległy fizycznej likwidacji (nie jest istotne, czy zniszczono je przed, w chwili czy po otwarciu spadku). Będzie to zgodne z wolą testatora, a jest to operacja czysto rachunkowa przeprowadzona dla potrzeb ustalenia udziału spadkowego a nie fizyczny przydział poszczególnych przedmiotów powołanym osobom (kwestia działu spadku). Gdyby odrzucić tę tezę, doprowadziłoby się – stosując art. 961 zd. 2 k.c. – do wyników sprzecznych z wolą spadkodawcy. Oczywiście z wykładni testamentu (art. 948 k.c.) może wynikać wniosek, że nie uwzględnia się przedmiotów niewchodzących w skład spadku, testator bowiem władny jest sam określić sposób obliczenia udziału spadkowego, nie oznaczając udziału wprost. Nieraz też testowanie w sposób określony w art. 961 k.c. jest uzasadnione ze względu na dział spadku (por. wyżej, s. 122 ks. *Swoboda testowania*).

Przedmioty (prawa) niewchodzące w skład spadku uwzględnia się przy obliczeniu ułamka spadkowego (art. 961 zd. 2 k.c.), nie są one jednak – odmiennie niż przedmioty wchodzące w skład spadku – objęte dziedziczeniem. Co do nich następują tylko skutki zapisu (por. jednak art. 976 k.c.), odmienna wola spadkodawcy – aby nastąpiło dziedziczenie – jest niemożliwa. Przykład: Spadkodawca testamentem z 1 II 1974 r. przeznaczył 4-hektarowe gospodarstwo rolne osobie A, drugie zaś – 3-hektarowe, osobie B. Gospodarstwo pierwsze (darowane spadkodawcy przez osobę trzecią) w chwili otwarcia spadku nie wchodziło w skład jego (skuteczne odwołanie darowizny przez osobę trzecią). Stosując regułę art. 961 zd. 2 k.c. należy przyjąć, że A został powołany do spadku w 4/7, zaś – B w 3/7, ale czy słusznie, skoro spadkodawca wiedział o bezskuteczności testamentu. *Prima facie* wydawałoby się, że art. 961 k.c. reguluje tylko ważne (skuteczne) rozrządzenie spadkodawcy co do poszczególnych przedmiotów. Tak niewątpliwie byłoby, gdyby szło o zapis tych przedmiotów, gdyż nie można by go dochodzić, gdyby okazał się bezskuteczny. Rzecz jednak

⁹ Np. w chwili stwierdzenia nabycia spadku dorosły wierzchowiec, w chwili zaś otwarcia spadku żrebak – wartość żrebaka.

¹⁰ W podobnym kierunku: J. S. Piąkowski, tamże, s. 142; orz. SW w Lublinie z 17 XI 1961 r. Cr 4555/60, OSPiKA 1963, z. 7–8; poz. 195, z głosem aprobującą J. Gwiazdomorskiego, tamże.

¹¹ Odm. SN w orzeczeniu z 6 VII 1954 r. I CR 1175/54, OSN 1955, poz. 57. Analogicznie jak w tekście pracy SW w Lublinie w orz. z 17 XI 1961 r. Cr 4555/60, OSPiKA 1963, z. 7–8, poz. 195. Stanowisko to zaaprobował w głosie do orzeczenia J. Gwiazdomorski, tamże. Art. 961 k.c. jest analogicznie sformułowany jak art. 103 pr. spadk. z 1946 r.

w tym, że art. 961 k.c. nie dotyczy takich sytuacji, osoba wskazana w tym przepisie ma status spadkobiercy, zatem dochodzi do wszystkich przedmiotów wchodzących w skład spadku. Bezskuteczność (nieważność) zatem rozrządzenia co do poszczególnych przedmiotów, nie wyłącza osoby tej od dziedziczenia, jeśli tylko są spełnione wszystkie przesłanki ważności (skuteczności) powołania do spadku. Wątpliwości te zmniejszają się, jeśli testament jest bezskuteczny, o czym nie wiedział testator (np. nieruchomości przeznaczone osobie A zostały odziedziczone przez spadkodawcę po osobie trzeciej na podstawie testamentu, który okazał się nieważny, o czym spadkodawca nie wiedział). Rozwiązanie tej sytuacji jest analogiczne jak poprzedniej.

Osoby spadkobierców należy odrębnie ustalać dla gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku spadkowego. To samo dotyczy ustalania udziałów spadkowych, nie określa się ich wspólnie dla obu mas majątkowych, lecz dla każdej z osobna. Tak samo jest w przypadku art. 961 k.c., który tylko podaje techniczny sposób określenia tych udziałów¹². Szczególne zagadnienia jawią się w sytuacji, gdy w skład spadku wchodzi obok gospodarstwa rolnego, także inne przedmioty majątkowe. Gdy spadkodawca przeznaczył oznaczonym osobom poszczególne przedmioty, które wchodzi w skład obu mas majątkowych, i w ramach każdej masy są podstawy do stosowania art. 961 k.c., wtedy nie ma problemów. Art. 961 k.c. należy wówczas stosować do każdej masy odrębnie, i oddzielnie ustalać krąg spadkobierców. Osoby, które zostały powołane tylko do przedmiotów wchodzących w skład jednej masy (np. gospodarstwa rolnego), nie mogą być brane pod uwagę przy drugiej masie. W analizowanej sytuacji, nie jest istotne, jaka jest relacja wartości między masą X a Y (gospodarstwem rolnym – innym majątkiem).

Przykład: Wartość gospodarstwa rolnego (X) – 100 000 zł, pozostałego zaś majątku (Y) – 20 000. Z masy X przeznaczył testator osobom: A, B, C poszczególne przedmioty, które prawie w całości wyczerpują gospodarstwo rolne. Z masy Y przeznaczył poszczególne przedmioty – B, C, D; rozdysponowane rzeczy prawie w całości wyczerpują wartość pozostałej masy spadkowej. Krąg spadkobierców dla obu mas należy ustalać odrębnie (art. 961 k.c.). Gdyby chciał postępować inaczej, doprowadziłoby się do kolizji przy obliczeniu udziałów. Ubocznie tylko

¹² Odm. J. Pietrzykowski, Glosa do post. SN z 29 XI 1977 r. III CRN 291/77, OSPIKA 1978, z. 12, poz. 222. Według autora art. 961 k.c. ma zastosowanie do całego spadku (gospodarstwo rolne, pozostała masa majątkowa) lub do gospodarstwa rolnego. Natomiast przepis ten nie ma zastosowania do pozostałej masy majątkowej (byłoby to, zdaniem glosatora, dziedziczenie części fizycznej spadku, co jest niedopuszczalne). W konsekwencji pogląd autora sprowadza się do tego, że nie można dziedziczyć tylko pozostałej masy majątkowej. Por. jednak, dla przykładu, art. 1060 § 2 w zw. z art. 931–935 k.c.; poza tym gospodarstwo rolne też jest częścią fizyczną spadku, a mimo to osoby powołane do gospodarstwa rolnego są spadkobiercami, podobnie jest przy pozostałej masie majątkowej. Natomiast według stanowiska SN (orzeczenie publikowane w: OSPIKA 1978, z. 9, poz. 167; zaś teza – jw.) – jeśli przyjąć, że w skład spadku wchodziło gospodarstwo rolne, co nie jest pewne, bo uzasadnienie nie wspomina o nim – art. 961 k.c. ma zastosowanie do całego spadku, a nie do jego części: gospodarstwa rolnego lub pozostałej masy majątkowej.

L. Stecki, *Udziały spadkowe nie określone w testamencie*, NP 1978, z. 4, s. 578 i nast., dopuszcza stosowanie art. 961 k.c. – zależnie od sytuacji – do gospodarstwa rolnego, pozostałego majątku, całego spadku.

trzeba wspomnieć, że art. 1079 k.c. nie stosuje się przy operacji z art. 961 k.c., zresztą gdyby tak było, to jego stosowanie nadto przy dziale spadku byłoby zbędne.

W przypadku, gdy treść testamentu nie pozwala na stosowanie art. 961 k.c. do obu mas majątkowych (jak było wyżej), należy wyróżnić dwie sytuacje: 1) wartość jednej masy majątkowej (np. gospodarstwa rolnego) wyczerpuje prawie w całości wartość całego spadku, 2) gdy taka sytuacja nie zachodzi.

Ad 1) Spadkodawca rozrządza tylko przedmiotami należącymi do masy majątkowej wyczerpującej prawie cały spadek (odwrotna sytuacja nie stwarza zagadnienia prawnego). Natomiast drugą masą osoba ta nie rozrządza w ogóle lub przeznaczona z niej pewne przedmioty określonym podmiotom, ale nie ma podstaw do stosowania art. 961 k.c., należy uważać ich zatem za zapisobierców. Z kolei, czy powołanie na przykład do gospodarstwa rolnego wyczerpującego prawie cały spadek jest powołaniem do całego spadku. Otóż należy badać, czy z wykładni testamentu wynika, że spadkodawca chciał osoby te powołać do całego spadku. Jeśli tak, to należy uważać je za spadkobierców także pozostałej masy majątkowej¹³. Jeśli z wykładni testamentu co do pozostałej masy spadkowej taki wniosek nie wynika, następuje dziedziczenie ustawowe. Sytuacja zatem jest analogiczna do tej, gdy spadkodawca powołał spadkobierców, przy czym udziały ich nie wyczerpują całego spadku, i należy rozważyć dziedziczenie wolnej części. Rozwiązanie tu przyjęte jest analogiczne do poprzedniego, i inaczej być nie może. Jest ono także zgodne z tym, że odrębne zasady dziedziczenia obowiązują co do obu mas, nadto jest ono zgodne z wolą spadkodawcy. Nie ma tu również miejsca na regułę interpretacyjną, czy w razie wątpliwości należy uważać osobę tę za spadkobiercę także pozostałej masy majątkowej czy nie, gdyż dziedziczyć może podmiot ten pozostałą (drugą) masę majątkową tylko wtedy, gdy taka była wola spadkodawcy, wyprowadzona z wykładni testamentu¹⁴.

Ad 2) W tej sytuacji w ogóle nie powstaje zagadnienie stosowania art. 961 k.c., skoro jedna masa majątkowa (np. gospodarstwo rolne) nie wyczerpuje prawie całego spadku¹⁵. Niemniej na tym tle rysuje się pewna uwaga natury ogólnej. Spadkodawca może przeznaczyć określonej osobie przedmioty o znacznej wartości, które jednak nie wyczerpują prawie całego spadku (a np. odpowiadają 1/2 czy 1/4 części

¹³ Jeśli niektórzy z powołanych spadkobierców nie odpowiadają przesłankom rolnym (z art. 1065 k.c.), mimo to osoby te dochodzą do pozostałego majątku, chyba że należy przyjąć odmienną wolę spadkodawcy. Przykład: do gospodarstwa rolnego (o wartości 120 000 zł) spadkodawca powołał trzy osoby: A, B, C (A – 40 000, B – 20 000, C – 30 000). Wartość gospodarstwa rolnego wynosi 80% całego spadku (150 000). C nie spełnia przesłanek rolnych. Do gospodarstwa rolnego dojdą: A, w 2/3, B, w 1/3 – art. 961 zd. 2, 1058 k.c.; do pozostałego majątku zaś – A, w 4/9, B, w 2/9, C, w 3/9 – art. 961 zd. 2 k.c.

¹⁴ Odm. SN: Jeśli spadkodawca rozrządził w testamencie tylko gospodarstwem rolnym, ustanawiając określoną osobę spadkobiercą gospodarstwa i gdy ono wyczerpuje prawie cały spadek, osobę tę – w razie wątpliwości – należy uważać za powołaną do całego spadku (orz. SN z 4 XII 1970 r. III CRN 343/70, BSN 1971, nr 45); tak samo post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPIKA 1978, z. 2, poz. 28; post. SN z 29 XI 1977 r. III CRN 291/77, OSPIKA 1978, z. 9, poz. 167; J. Pietrzykowski, Glosa... Tak samo – jak SN – J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 149 oraz J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, przyp. 73a na s. 141.

¹⁵ Co do drugiej masy majątkowej następuje dziedziczenie ustawowe.

spadku). Jeśli z wykładni testamentu wynika, że spadkodawca chciał tę osobę uczynić następcą ogólnym, to za spadkobiercę należy ją uważać (stosuje się odpowiednio art. 961 k.c. do obliczenia jej udziału¹⁶).

Ta wola spadkodawcy może wynikać na przykład z jego oświadczeń (nie uzupełnia się tu, a tylko interpretuje, testament).

§ 3. Warunek, termin, podstawienie

Zastrzeżenie warunku lub terminu¹⁷, uczynione przy powołaniu spadkobiercy gospodarstwa rolnego, uważane jest za nieistniejące. Jeżeli jednak z treści testamentu lub z okoliczności wynika, że bez takiego zastrzeżenia spadkobierca gospodarstwa rolnego nie zostałby powołany, powołanie spadkobiercy jest nieważne. Przepisów tych nie stosuje się, jeżeli ziszczenie się lub nieziszczenie się warunku albo nadejście terminu nastąpiło przed otwarciem spadku (art. 962, 1058 k.c.). W sytuacji, gdy w skład spadku wchodzi także inny majątek niż gospodarstwo rolne, spadkodawca jest władny – w granicach art. 962 zd. 3 k.c. do tej pozostałej masy powołać spadkobierców (wszystkich lub niektórych) warunkowo lub z ograniczeniem terminem, natomiast bezwarunkowo, bezterminowo powołać do gospodarstwa rolnego. Oczywiście testator może uczynić także odwrotnie. Jeśli ta sama osoba dziedziczy gospodarstwo rolne i pozostały majątek, może ją warunkowo powołać do jednej masy, a bezwarunkowo do drugiej; może oczywiście warunkowo powołać ją do obu mas (w granicach art. 962 zd. 3 k.c.).

Zanim przejdzie się do szczegółowej analizy podstawienia¹⁸, na wstępie przykład. Spadkobiercami gospodarstwa rolnego i pozostałej masy spadkowej są A i B. Dla osoby A spadkodawca ustanowił podstawienie – art. 963 k.c. Podmiot A nie może dziedziczyć gospodarstwa z powodu braku przesłanek rolnych (art. 1065 k.c.). Pozostały majątek dziedziczą A i B, należy rozważyć, a kto gospodarstwo rolne. Trzeba przyjąć, że dziedziczą je C i B. Pogląd jakoby do gospodarstwa rolnego do-

¹⁶ Odm. post. SN z 29 XI 1977 r. III CRN 291/77, OSPiKA 1978, z. 9, poz. 167 (według SN osoba taka ma status zapisobiercy).

¹⁷ Co do warunku (terminu) przy ustanowieniu spadkobiercy por. m.in.: art. 962 k.c., art. 104 pr. spadk. z 1946 r., § 695–708 k.c.a., art. 17 pr. spadk. bułg., § 478 k.c. czechosł., art. 88 ust. 2, 3 pr. spadk. jugosl., art. 482 k.c. szwajc., § 645–647 k.c. węg., art. 900 k.c. fr. – A. Ehrenzweig, tamże, s. 447 i nast.; A. Escher, tamże, s. 247 i nast.; J. Fleischer, *Form...*, s. 25; J. Gwiazdomorski, tamże, s. 142 i nast.; T. Kipp, H. Coing, tamże, s. 152–153, 266 i nast.; J. S. Piątkowski, tamże, s. 143 i nast.; M. Planiol, G. Ripert, tamże, t. V, s. 796 i nast.

¹⁸ Co do podstawienia por. m.in.: art. 963, 964 k.c.; art. 105–108 pr. spadk. z 1946 r.; § 604–647 k.c.a.; art. 21 pr. spadk. bułg.; art. 85 pr. spadk. jugosl.; art. 774–789 k.c. hiszp.; § 2096–2099, 2100–2146 k.c.n.; § 378 k.c. NRD; art. 803–804 k.c. rum.; art. 896–899 k.c.fr.; art. 487–492 k.c. szwajc.; § 640 k.c. węg.; art. 688–699 k.c.wł.; W. K. Dronikow, *Nasledstwennoje...*, s. 83 i nast.; A. Ehrenzweig, tamże, s. 454 i nast. (wraz z literaturą tam zestawioną); A. Escher, *Kommentar...*, t. I, s. 289 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 143 i nast.; T. Kipp, H. Coing, tamże, s. 277 i nast.; O. A. Krasowczikow, *Sowietskoje...*, s. 441; P. Orłowski, S. M. Korniejew, tamże, s. 548; J. S. Piątkowski, tamże, s. 144 i nast.; M. Planiol, G. Ripert, tamże, t. V, s. 389–426, 993 i nast.; K. Przybyłowski, *Odpowiedź na pytanie prawne*, PiP 1948, z. 12, s. 107 i nast.; G. Ripert, J. Boulanger, tamże, s. 1222 i nast.; Z. Trybalski, tamże, t. I, s. 253.

chodził tylko B¹⁹, jest nie do przyjęcia, jest bowiem sprzeczny z istotą podstawienia (art. 963, 1058 k.c.). Można sformułować już wniosek: przepis art. 963 k.c., dotyczący podstawienia, ma zastosowanie do gospodarstwa rolnego, i to – wprost (art. 1058 k.c.). A zatem można powołać do gospodarstwa rolnego spadkobiercę testamentowego na wypadek, gdyby inna osoba powołana do gospodarstwa rolnego jako spadkobierca testamentowy lub ustawowy nie chciała (art. 1012 k.c.) lub nie mogła [np. art. 927 § 1, 928, 1048, 1058–1062 (brak przesłanek), art. 1065 k.c. (brak przesłanek)] być jego spadkobiercą (podstawienie co do gospodarstwa rolnego, art. 963, 1058 k.c.).

Postanowienie testamentu, przez które spadkodawca zobowiązuje spadkobiercę gospodarstwa rolnego do zachowania nabytego gospodarstwa i do pozostawienia go innej osobie, ma tylko ten skutek, że ta inna osoba jest powołana do gospodarstwa rolnego na wypadek, gdyby spadkobierca gospodarstwa rolnego nie chciał lub nie mógł być jego następcą (spadkobiercą). Jeżeli jednak z treści testamentu lub z okoliczności wynika, iż spadkobierca gospodarstwa rolnego bez takiego ograniczenia nie byłby do niego powołany, powołanie spadkobiercy do gospodarstwa rolnego jest nieważne (art. 964, 1058 k.c.). Zakaz podstawienia powierniczego stosuje się bowiem także do spadkowego gospodarstwa rolnego.

Podstawiony spadkobierca gospodarstwa musi w chwili otwarcia spadku spełniać przesłanki uprawniające tę osobę do dziedziczenia (art. 1065 k.c.). Dotyczy to również spadkobiercy podstawionego dla spadkobiercy ustawowego; spadkobierca podstawiony ma spełniać przesłanki z art. 1065 k.c., a nie z art. 1059–1062 k.c., gdyż te stosuje się do dziedziczenia ustawowego. Widać, na tym przykładzie, jak celowe jest ujednoczenie przesłanek dziedziczenia (testamentowego, ustawowego). Dopuszczalne jest również dalsze podstawienie. Przykład: Dla spadkobiercy ustawowego gospodarstwa rolnego (A) testator podstawił osobę B, na wypadek zaś, gdyby i ta osoba (B) nie chciała lub nie mogła dziedziczyć, powołał spadkobiercę C. Także C w chwili otwarcia spadku musi spełniać przesłanki z art. 1065 k.c.

Dla spadkobiercy (A) spadkodawca może podstawić kilka osób (np. B, C, D), dochodzą one w częściach równych do zwolnionego udziału, chyba że spadkodawca wyraził odmienną wolę. Może być ona wprost wyrażona w testamencie lub z jego wykładni wynikać. Należy sądzić, że w sytuacji, gdy testator powołał do spadkowego gospodarstwa rolnego wszystkich pozostałych współspadkobierców tegoż gospodarstwa, to dziedziczą oni zwolniony udział nie w częściach równych, lecz w takich częściach, w jakich zostali powołani do spadkowego gospodarstwa. (Oczywiście, jeśli do spadku zostali powołani w częściach równych, to i do zwolnionego udziału dochodzą tak samo). Ta wykładnia jest bardziej zgodna z wolą spadkodawcy, niż przyjęcie, że dziedziczą oni w częściach równych. Oczywiście interpretacja konkretnego testamentu może prowadzić do odmiennego wniosku. Gdyby testator nie wszystkich spośród ustawowych spadkobierców podstawił dla

¹⁹ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 93, autor dopuszcza na równi oba poglądy (ten i poprzedni).

oznaczonego spadkobiercy, to stosowanie powyższej wykładni jest niedopuszczalne. Dziedziczą oni wtedy, w braku odmiennej woli testatora, w częściach równych zwolniony udział. Podstawić można albo do gospodarstwa rolnego, albo do pozostałej masy majątkowej (alternatywa rozłączna), natomiast nie można podstawić do całego spadku, w razie zamieszczenia takiego postanowienia należałoby przyjąć, że podstawiono spadkobiercę zarówno dla spadkobierców gospodarstwa rolnego, jak i pozostałego majątku. Gdyby zaś spadkobierca, któremu uczyniono to podstawienie, dziedziczył tylko jedną z tych mas, to tylko w tym zakresie działałoby podstawienie.

Dla kilku spadkobierców ustawowych (np. A, B) można powołać jednego (lub kilku) spadkobierców podstawionych.

Ze swobody testowania wynika, że spadkodawca może podstawienie ograniczyć tylko do części (ułankowej) zwolnionego udziału (np. do 1/4), co do pozostałej części zaś (jeśli do niej nikogo nie podstawił) nastąpi przyrost, a gdy ten nie działa – dziedziczenie ustawowe.

Ze swobody testowania wynika również, że spadkodawca może postanowić, iż podstawienie po określonej osobie (np. A) nastąpi dopiero wtedy, gdy nie tylko ona, ale wszyscy spadkobiercy ustanowieni nie zechcą lub nie będą mogli dziedziczyć (A, B, C). W tym przypadku podstawienie poprzedza przyrost. Przykład: A, B, C – spadkobiercy testamentowi, D – spadkobierca testamentowy podstawiony dla A. D – przy powyższym zastrzeżeniu – otrzyma udział po A dopiero wtedy, gdy żaden ze spadkobierców (A, B, C) nie będzie dziedziczył (art. 963 k.c.). Podmiot D mógłby być oczywiście podstawiony dla: A, B, C (łącznie), ewentualnie także z dalszym zastrzeżeniem, że tylko do części ułankowej (np. 1/4) zwolnionych udziałów po A, B i C.

Stosowanie art. 963 k.c. może być szczególnie przydatne na odcinku gospodarstw rolnych, ze względu na wymóg szczególnych przesłanek po stronie spadkobiercy (art. 1065 k.c.). Dla spadkobiercy powołanego, który nie spełnia przesłanek z art. 1065 k.c. (lub jest wątpliwe, czy do chwili otwarcia spadku je spełni, np. uzyska kwalifikacje rolne) można ustanowić stosowne podstawienie, wiedząc, że spadkobierca podstawiony przesłanki te z pewnością spełni. Sytuację tę można także odwrócić, testator pewną osobę w nadziei, że spełni do chwili otwarcia spadku osoba ta przesłanki z art. 1065 k.c., może podstawić innej osobie (spełniającej, niespełniającej przesłanek z art. 1065 k.c.). Nadto, zwłaszcza przy wykładni art. 1065 k.c. SN, spadkodawca nie jest pewien, czy powołana przez niego osoba będzie dziedziczyć. Może on łączyć te ujemne konsekwencje poprzez stosowne podstawienia, a tym samym zapewnić sobie dziedziczenie zgodnie ze swą wolą.

Przy dziedziczeniu testamentowym nie ma zastosowania art. 1063 § 2 (3) k.c. Można jednak rozważyć podstawienie, przyjmując – teoretycznie – tezę odmienną, iż przepis powyższy ma tam zastosowanie.

1) Można osobę trwale niezdolną do pracy uznać za spadkobiercę, który „nie może” (art. 963 k.c.) dziedziczyć gospodarstwa rolnego, i dopuścić podstawienie.

Spadkobierca podstawiony – jak należy przyjąć – byłby zobowiązany do uiszczenia spłat na rzecz osoby trwale niezdolnej do pracy (wstępowałby on bowiem w sytuację Skarbu Państwa). Natomiast rozwiązanie, aby w powyższym przypadku, nie przyznać osobie trwale niezdolnej do pracy prawa do spłat, nie byłoby zasadne (art. 1063 § 2 k.c. przyznaje jej takie prawo, z tego tytułu, że jest ona spadkobiercą; nadto byłoby niehumanitarne).

2) Można przyjąć, że podstawienie w tej sytuacji wchodziłoby w grę, gdyby (a) osoba trwale niezdolna do pracy „nie chciała lub nie mogła” dziedziczyć albo (b) Skarb Państwa odrzucił spadek (art. 1023 § 1 k.c. dotyczy tylko sytuacji z art. 1063 § 1 k.c.). W tym ostatnim przypadku (b) należałoby przyjąć, że odrzucenie spadku wymaga zgody osoby trwale niezdolnej do pracy (ta może być zainteresowana w tym, żeby wierzytelność o spłatę – art. 1063 § 2 k.c. – mieć względem Skarbu Państwa, a nie spadkobierców ustawowych). Bezwzględnie należałoby przyjąć tezę, że jeśli uznać dopuszczalność odrzucenia przez Skarb Państwa spadku, sytuacja osoby trwale niezdolnej do pracy, nie zmienia się (art. 1063 § 2 k.c.), poza zmianą podmiotu zobowiązanego (spadkobiercy ustawowi wstępujący w miejsce Skarbu Państwa). Można przyjąć, że Skarb Państwa w ogóle nie może spadku takiego odrzucić (art. 1023 § 1, 1058 k.c.), a tylko osoba trwale niezdolna do pracy, i do tego – przy tej tezie – należałoby się chyba przychylić. Natomiast bezwzględnie uprawnienie do odrzucenia spadku należy przyznać osobie trwale niezdolnej do pracy.

Rozwiązanie tych zagadnień w znacznym stopniu jest uzależnione od określenia sytuacji prawnej podmiotów z art. 1063 § 2 k.c. (jeden, dwaj spadkobiercy).

Należałoby się przychylić do stanowiska pierwszego, gdyby je odrzucić, to spadkodawca zawsze może zastrzec w testamencie, że reguluje sytuację tak jak w punkcie pierwszym (1). Dopuszczalność takiej klauzuli wynika ze swobody testowania. Można ją uzasadnić w różny sposób, np. brak podstawienia, gdyż spadkobierca podstawiony jest po prostu spadkobiercą ustanowionym (w pierwszej kolejności) i obciążony jest tylko zapisem kwoty pieniężnej (zapis może wyczerpywać wartość całego spadku). Bliższe jednak będzie uznanie, że w tym przypadku, wystąpi szczególna instytucja prawna (analogia z art. 1063 § 2 k.c., ze zmianą podmiotów: Skarb Państwa – spadkobierca podstawiony oraz tytułu powołania: ustawa – testament).

Wszystkie te wywody są czysto teoretyczne, gdyż art. 1063 k.c., jak przyjęto, nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego.

§ 4. Przyrost

Jeżeli spadkodawca powołał do spadkowego gospodarstwa rolnego kilku (co najmniej dwóch) spadkobierców testamentowych, a jeden²⁰ z nich nie chce lub nie

²⁰ Tym bardziej kilku, jednak zawsze musi pozostać co najmniej jeden spadkobierca.

może²¹ być spadkobiercą tegoż gospodarstwa, przeznaczony dla tej osoby udział w nim, w braku odmiennej woli spadkodawcy, przypada pozostałym spadkobiercom testamentowym powołanym do gospodarstwa rolnego, w stosunku do przypadających im udziałów w spadkowym gospodarstwie rolnym (przyrost²² co do gospodarstwa rolnego) – art. 965, 1058 k.c. Analogicznie jak przy podstawieniu, przyrost odnosi się do każdej masy majątkowej odrębnie (gospodarstwa rolnego, pozostałego majątku). Przyrost nie dotyczy zatem spadku jako całości. Są to kolejne argumenty uzasadniające tezę, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem.

Spadkodawca może wyłączyć przyrost wprost lub przez zamieszczenie podstawienia. Kolejność bowiem jest taka, że najpierw następuje podstawienie (art. 963 k.c.), potem przyrost (art. 965 k.c.), a w braku i tego ostatniego – dziedziczenie ustawowe (art. 926 § 2, 3 k.c.).

Spadkodawca może wyłączyć przyrost w całości lub w części (ułamkowej), np. w 1/2; może go wyłączyć (w całości, w części) co do wszystkich spadkobierców testamentowych lub tylko co do niektórych spośród nich. Spadkodawca może bowiem nie tylko wyłączyć, lecz także zmodyfikować zasady przyrostu (poza wskazanymi sposobami, np. podając, że ma nastąpić on w częściach równych, a nie proporcjonalnie do udziałów), art. 965 k.c. jest bowiem dyspozytywny. Również testator jest władny wyłączyć przyrost co do gospodarstwa rolnego, a nie wyłączać go co do pozostałej masy majątkowej.

Istnieje kilka sposobów obliczenia przyrostu, zostaną one omówione na przykładzie. Spadkodawca powołał do spadkowego gospodarstwa rolnego osoby: A, B, C; A – w 1/4, B – w 1/4, C – w 1/2. Spadkodawca B nie spełnia przesłanek z art. 1065 k.c.

I sposób:

$$(a) \frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{2}{4},$$

$$\frac{1}{4} + \frac{2}{4} = \frac{3}{4};$$

$$(b) \frac{1}{3} + \frac{2}{3} = \frac{3}{3},$$

$$A - \frac{1}{3}, C - \frac{2}{3}.$$

II sposób:

$$(a) \frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{2}{4},$$

$$\frac{1}{4} + \frac{2}{4} = \frac{3}{4};$$

$$(b) \frac{1}{4} : \frac{3}{4} = \frac{4}{12} = \frac{1}{3} (A),$$

$$\frac{2}{4} : \frac{3}{4} = \frac{8}{12} = \frac{2}{3} (C).$$

III sposób:

$$\frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + \frac{1}{4} + \frac{2}{4} = \frac{3}{4},$$

$\frac{1}{4}$ należy podzielić na trzy części, z których jedna przypadnie – A, a dwie – C,

$$\frac{1}{4} : 3 = \frac{1}{12}, A - \frac{1}{12},$$

$$C - \frac{2}{12},$$

²¹ Por. wyżej uwagi co do podstawienia, s. 48 i nast.

²² Co do przyrostu por. m.in.: A. Ehrenzweig, tamże, s. 420 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 144 i nast.; J. S. Piątowski, tamże, s. 139 i nast.

$$(A) \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{3}{12} + \frac{1}{12} = \frac{4}{12} = \frac{1}{3},$$

$$(C) \frac{2}{4} + \frac{2}{12} = \frac{6}{12} + \frac{2}{12} = \frac{8}{12} = \frac{2}{3}.$$

Co do bliższego omówienia tych sposobów, por. uwagi dotyczące obliczenia zmniejszenia lub zwiększenia udziałów spadkowych (s. 41–43).

Sposób obliczenia przyrostu przy powołaniu kilku spadkobierców tylko do części ułamkowej gospodarstwa rolnego jest taki sam.

I sposób:

$$A - \frac{2}{8}, B - \frac{1}{8}, C - \frac{1}{8},$$

$$\frac{2}{8} + \frac{1}{8} + \frac{1}{8} = \frac{3}{8},$$

$$\frac{2}{3} + \frac{1}{3},$$

$$(A) \frac{2}{3} \times \frac{4}{8} = \frac{8}{24} = \frac{1}{3} \text{ (całego spadku),}$$

$$(C) \frac{1}{3} \times \frac{4}{8} = \frac{4}{24} = \frac{1}{6} \text{ (całego spadku).}$$

II sposób:

$$\frac{2}{8} + \frac{1}{8} + \frac{1}{8} = \frac{3}{8},$$

$$\frac{2}{8} : \frac{3}{8} = \frac{16}{24} = \frac{2}{3},$$

$$\frac{1}{8} : \frac{3}{8} = \frac{8}{24} = \frac{1}{3},$$

$$(A) \frac{2}{3} \times \frac{4}{8} = \frac{8}{24} = \frac{1}{3} \text{ (całego spadku),}$$

$$(C) \frac{1}{3} \times \frac{4}{8} = \frac{4}{24} = \frac{1}{6} \text{ (całego spadku).}$$

III sposób:

$$\frac{2}{8} + \frac{1}{8} + \frac{1}{8} = \frac{3}{8},$$

$\frac{1}{8}$ należy podzielić na trzy części, z których dwie przypadną A, a jedna – C,

$$\frac{1}{8} : 3 = \frac{1}{24}, A - \frac{2}{24},$$

$$C - \frac{1}{24},$$

$$\frac{2}{8} + \frac{2}{24} = \frac{8}{24} = \frac{1}{3} \text{ (A),}$$

$$\frac{1}{8} + \frac{1}{24} = \frac{4}{24} = \frac{1}{6} \text{ (C).}$$

Spadkodawca może postanowić, że przyrost ma nastąpić w częściach równych.

A oto sposób obliczenia wówczas przyrostu:

$$A - \frac{1}{4} \text{ gospodarstwa rolnego,}$$

$$B - \frac{1}{2} \text{ gospodarstwa rolnego,}$$

$$C - \frac{1}{8} \text{ gospodarstwa rolnego (C nie spełnia przesłanek z art. 1065 k.c.),}$$

$$D - \frac{1}{8} \text{ gospodarstwa rolnego,}$$

$$\frac{1}{8} : 3 = \frac{1}{24},$$

$$\frac{1}{4} + \frac{1}{24} = \frac{7}{24} \text{ (A),}$$

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{24} = \frac{13}{24} \text{ (B),}$$

$$\frac{1}{8} + \frac{1}{24} = \frac{4}{24} \text{ (D).}$$

Podstawienie poprzedza przyrost, spadkodawca nie może inaczej postanowić, w razie gdyby tak uczynił, należałoby testament tak interpretować, że spadkodawca ustanowił podstawienie na wypadek, gdy żadna z osób powołanych do spadku (z ustawy, z testamentu) nie chce (nie może) dziedziczyć lub wszystkie z nich odrzucają udział przypadający im z tytułu przyrostu, a przyjmą z tytułu powołania (art. 1014 § 2 k.c.). Co do wykładni art. 1014 § 2, por. dalej (s. 54, 55).

Przy dziedziczeniu ustawowym i testamentem negatywnym²³ nie ma przyrostu. Instytucja ta jest bowiem związana z dziedziczeniem testamentowym (art. 965 k.c.). Przy dziedziczeniu ustawowym następuje – według zasad ustawowych – podwyższenie części dziedzicznej (zwiększenie udziałów spadkobierców).

Gdy trzeba obliczyć przyrost, a jednocześnie zmniejszyć udziały spadkowe (rozrządzono ponad całe gospodarstwo rolne) lub je zwiększyć (udziały nie wyczerpują całego gospodarstwa), kolejność operacji, czy najpierw zmniejszyć (zwiększyć) udział czy też obliczyć przyrost – jest obojętna. W pierwszym podawanym uprzednio rozwiązaniu uzyskuje się jednocześnie obliczenie – zmniejszenia (zwiększenia) udziału oraz przyrostu, co dodatkowo uzasadnia szczególną wartość tej metody.

Przykład I (na zmniejszenie udziałów).

A – 1/3, B – 1/4, C – 2/3, D – 1/2,

$1/3+1/4+2/3+1/2=4/12+3/12+8/12+6/12=21/12$,

B – nie może dziedziczyć (np. brak przesłanek z art. 1065 k.c.);

$4/12+8/12+6/12=18/12$,

$4/18+8/18+6/18=2/9+4/9+3/9$,

A – 2/9,

B – 4/9,

C – 3/9.

Przykład II (na zwiększenie udziałów).

A – 1/4, B – 1/3, C – 1/4,

$1/4+1/3+1/4=3/12+4/12+3/12=10/12$;

A – nie chce lub nie może dziedziczyć, np. brak przesłanek z art. 1065 k.c.;

$4/12+3/12=7/12$,

$4/7+3/7$,

B – 4/7,

C – 3/7.

Przyjęto tezę, że spadkobierca może odrzucić spadek co do gospodarstwa rolnego. Stosownie do art. 1014 § 2 k.c. (art. 1058 k.c.) spadkobierca gospodarstwa rolnego może odrzucić udział spadkowy, przypadający mu w nim z tytułu przyrostu, a przyjmując udział przypadający mu w tym gospodarstwie jako spadkobiercy powołanemu. Odrzucony udział z przyrostu przypada pozostałym spadkobiercom testamentowym gospodarstwa rolnego, współdziedziczącym z takim spadkobiercą. Nie przechodzi natomiast taki udział na spadkobiercę podstawionego dla takiego spadkobiercy. Tak *prima facie* wydawałoby się, skoro nie ma fikcji zgonu spadkobiercy odrzucającego udział z przyrostu (art. 963, 1020, 1014 § 2 k.c.). Spadkodawca może podstawić spadkobiercy testamentowemu spadkobiercę tylko do udziału przypadającego mu z tytułu przyrostu (art. 1014 § 2 k.c.). W braku zaś takiej dyspozycji testamentowej bardziej zgodne z wolą spadkodawcy będzie przyjęcie, że do odrzuconego udziału z przyrostu (art. 1014 § 2 k.c.) dochodzi spadkobierca podstawiony

²³ Odm. A. Baziński, *Prawo spadkowe...*, s. 112, 246.

danemu spadkobiercy, a nie współdziedziczący spadkobiercy ze spadkobiercą ustanowionym. Powyższe uwagi mają znaczenie nie tylko dla gospodarstwa rolnego, lecz także dla pozostałego majątku spadkowego.

Spadkobiercy, którzy dochodzą przy przyroście do zwolnionego udziału spadkowego w gospodarstwie rolnym, muszą odpowiadać tym przesłankom, od których uzależniona jest skuteczność ich powołania do spadku (art. 1065 k.c.), a nie przesłankom, którym miał odpowiadać spadkobierca, zwalniający udział. Ma to znaczenie zwłaszcza wtedy, gdy spadkobierca, którego udział został zwolniony, należy do kręgu osób powołanych do spadku po spadkodawcy, pozostali spadkobiercy zaś nie należą do tego kręgu. Oczywiście tak samo jest w sytuacji odwrotnej. Przesłanki bowiem dojścia do spadku są w tych dwóch grupach odmienne.

(1) Nie ma wątpliwości, że w sytuacji, gdy jeden z powołanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego spadkobierców nie chce lub nie może gospodarstwa dziedziczyć, udział spadkowy w nim przypada pozostałym spadkobiercom gospodarstwa rolnego, natomiast nie przypada spadkobiercom dziedziczącym tylko pozostały majątek.

(2) W przypadku, gdy żaden ze spadkobierców powołanych do gospodarstwa rolnego nie chce lub nie może go dziedziczyć, przypada ono spadkobiercom ustawowym, a nie testamentowym, którzy zostali powołani tylko do pozostałego majątku (oczywiście przy odrzuceniu tej tezy, musieliby oni spełniać przesłanki z art. 1065 k.c.)²⁴. Odmienny pogląd (co do syt. 2) spotyka się w doktrynie²⁵, twierdzi się, że gospodarstwo takie dziedziczą spadkobiercy testamentowi powołani do pozostałego majątku spadkowego (art. 965, 1065 k.c.).

Uzasadniając przedstawione w tekście stanowisko, należy podać:

a) Przyrost działa między spadkobiercami a powołanymi do określonej masy spadkowej (gospodarstwa rolnego, pozostałego majątku).

b) Jeśli przyjąć tezę doktryny (przeciwnej), należałoby tak samo postąpić w przypadku, gdy tylko niektórzy ze spadkobierców testamentowych nie chcą lub nie mogą dziedziczyć gospodarstwa rolnego (sytuacja 1) i dopuścić także spadkobierców powołanych do pozostałej masy spadkowej (spełniających przesłanki z art. 1065 k.c.) do zwolnionego udziału spadkowego. Tego zaś stanowisko przeciwne nie czyni, przyjmując jak wyżej tezę 1; a zatem występuje tu pewna dyferencjacja, niemająca uzasadnienia prawnego.

c) Przyjęte w tekście rozwiązanie jest bardziej zgodne z wolą spadkodawcy.

d) Po przyjęciu tezy, że gospodarstwo rolne jest odrębnym spadkiem, wątpliwości takie w ogóle nie istnieją, skoro wskazani pozostali spadkobiercy, nie zostali powołani do gospodarstwa rolnego, to i przyrost nie może ich dotyczyć. Dla uniknięcia wątpliwości należy podkreślić, że takie samo stanowisko trzeba przyjąć, nawet gdyby tę tezę, co do statusu gospodarstwa rolnego, odrzucić.

²⁴ Jest bezdyskusyjne, że w braku spadkobierców testamentowych co do gospodarstwa rolnego następuje dziedziczenie ustawowe.

²⁵ B. Kordasiewicz, tamże, s. 90 i nast.

Rozwiązania przyjęte w punkcie pierwszym i drugim, są analogiczne w sytuacji odwrotnej, gdy (1') niektórzy lub (2') żaden ze spadkobierców powołanych tylko do pozostałej masy majątkowej nie chce lub nie może jej dziedziczyć. W przypadku pierwszym (1') przyrost następuje tylko między spadkobiercami powołanymi do pozostałej masy majątkowej, w drugim (2') – dochodzą do pozostałego majątku spadkobiercy ustawowi, a nie testamentowi (powołani do gospodarstwa rolnego).

Jeżeli osoba powołana jako spadkobierca testamentowy do gospodarstwa rolnego nie chce lub nie może być jego spadkobiercą, spadkobierca ustawowy, któremu przypadł przeznaczony dla tej osoby udział spadkowy, obowiązany jest, w braku odmiennej woli spadkodawcy, wykonać obciążające tę osobę zapisy (art. 1067 § 1, 2 k.c.), polecenia i inne rozrządzenia spadkodawcy (art. 967 § 1, 1058 k.c.). Stosuje się to odpowiednio do spadkobiercy podstawionego spadkobiercy gospodarstwa rolnego oraz do spadkobiercy gospodarstwa, któremu przypada udział spadkowy z tytułu przyrostu (art. 967 § 2, 1058 k.c.).

Przyrost²⁶ może działać tylko w ramach tej masy majątkowej, do której zostali powołani spadkobiercy. Jeśli spadkodawca nie ustanowił spadkobierców do danej masy oznacza to, że chciał on, aby co do niej nastąpiło dziedziczenie ustawowe. Jeśli zatem testator powołał tylko jednego spadkobiercę do gospodarstwa rolnego, a osoba ta nie chce lub nie może dziedziczyć, to pozostali spadkobiercy testamentowi (pozostałej masy) nie mogą dojść do tego gospodarstwa, skoro do niego nie zostali powołani, wszak względem gospodarstwa rolnego mieliby oni status (gdyby przyjąć tezę przeciwną do prezentowanej w tekście, por. wyżej) spadkobiercy testamentowego, a przecież brak co do tego oświadczenia spadkodawcy. Różnica między zwolnieniem części ułamkowej, a części fizycznej spadku (gospodarstwa rolnego) nie jest nieistotna²⁷; bo skoro do części fizycznej spadku – gospodarstwa rolnego nie został powołany spadkobierca, to nie może on dojść do niego w wyniku przyrostu, ten bowiem dotyczy tylko tych osób, które do danej masy zostały powołane. W przypadku powołania tylko do gospodarstwa rolnego, gdy żaden ze spadkobierców testamentowych gospodarstwa nie chce lub nie może go dziedziczyć, następuje co do tej masy dziedziczenie ustawowe, zgodne jest to z wolą spadkodawcy. Nie dochodzą do gospodarstwa rolnego spadkobiercy powołani tylko do pozostałej masy.

Przyjmuje się²⁸, że gdy testator powołał kilku spadkobierców do gospodarstwa rolnego, a niektórzy spośród nich nie chcą lub nie mogą gospodarstwa dziedziczyć,

²⁶ W przedmiocie przyrostu co do gospodarstwa rolnego SN stwierdził: „Przepis art. 1065 zd. 2 k.c. nie wyłącza zasady przyrostu z art. 965 k.c.” (uchw. SN z 11 III 1968 r. III CZP 16/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 22). „Jeżeli jeden z kilku spadkobierców powołanych do spadku w testamentie nie zachował prawa dziedziczenia gospodarstwa rolnego wchodzącego w skład spadku otwartego przed dniem 5 VII 1963 r., to udział tego spadkobiercy w gospodarstwie rolnym przypada pozostałym spadkobiercom tylko wtedy, gdy zachodzą ku temu przesłanki określone w art. 109 pr. spadk. z 1946 r, w przeciwnym zaś wypadku wymieniony udział przypada tym spośród spadkobierców ustawowych, którzy odpowiadają warunkom wymaganym do zachowania prawa dziedziczenia gospodarstwa rolnego” (uchw. SN z 5 V 1970 r. III CZP 20/70, OSNCP 1970, z. 10, poz. 183).

²⁷ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 91.

²⁸ B. Kordasiewicz, tamże, s. 92.

to wówczas następuje przyrost tylko na rzecz spadkobierców powołanych do gospodarstwa rolnego, bo wolą spadkodawcy było tym samym wyłączenie spadkobierców pozostałej masy od przyrostu. Niewątpliwie tak, gdyby przyjąć tezę, że działa przyrost także na rzecz spadkobierców pozostałej masy, to wyłączenie takie (wyraźne, wyprowadzone w drodze wykładni) jest dopuszczalne. Natomiast, jak należy wnosić, z tez prezentowanych w doktrynie²⁹, gdy żaden ze spadkobierców powołanych do gospodarstwa rolnego nie chce lub nie może go dziedziczyć, to wolą testatora nie było wówczas wyłączenie przyrostu, ten zatem działa wtedy na rzecz spadkobierców pozostałej masy. Rzecz jednak w tym, że wykładnia konkretnego testamentu musi prowadzić do tych zróżnicowanych wniosków, często nie będzie do tego podstaw.

Jeśli testator powołał trzech spadkobierców do gospodarstwa rolnego – A, B, C, a dla A ustanowił podstawienie: D³⁰, to tylko D dochodzi do spadku, w miejsce A. Nie można dopuścić drugiego rozwiązania, że – tylko B i C³¹, byłoby to bowiem równoznaczne z wyłączeniem przyrostu co do gospodarstwa rolnego, a nie ma co do tego przepisu prawnego, a nadto byłoby to sprzeczne z wolą testatora.

²⁹ B. Kordasiewicz, tamże, s. 90 i nast.

³⁰ Przykład B. Kordasiewicza, tamże, s. 93.

³¹ Odm. B. Kordasiewicz, jw.

DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE – PRZESŁANKI ROLNE

§ 1. Charakter prawny przesłanek rolnych

Na wstępie kwestie terminologiczne. Na określenie szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.) używa się różnych określeń, w szczególności: warunki¹, kwalifikacje². Sam k.c. używa terminu „warunki” (art. 1059 § 2, 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3, 1063 § 1, 3, 1065 zd. 1, 2). Nie jest to wyrażenie poprawne, gdyż nie występuje tu warunek w sensie techniczno-prawnym (art. 89 k.c.). Są to tylko tzw. warunki prawne (*conditiones iuris*), tj. przesłanki, od których nie strona (spadkodawca), lecz ustawa uzależnia powstanie skutku prawnego. Nadto w przypadku dziedziczenia ustawowego nie chodzi o uzależnienie skuteczności czynności prawnej, co jest wymagane przy warunku. Podobnie nie jest poprawny termin: kwalifikacje, gdyż jest to sformułowanie techniczno-prawne, używane na oznaczenie kwalifikacji rolnych (art. 1059 § 2, 160 § 1 k.c. – w zw. z § 3 rozp. rol.). Niemniej z kontekstu wypowiedzi zawsze można ustalić, w jakim znaczeniu autor używa terminu: warunek, kwalifikacje. Najodpowiedniejszym określeniem dla tych szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.) jest termin: przesłanki rolne. Nie jest on „skażony” szczególnymi znaczeniami cywilnoprawnymi. Nie jest też on tożsamy z pojęciem „przesłanki dziedziczenia”. Nieraz będzie używany inny termin: szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstwa rolnego czy szczególne przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Traktowane one będą zamiennie.

¹ Np.: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 88; J. Zawartka, *Testamentowe rozrządzenie...*, s. 1100; post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115 (uzasadnienie).

² Np.: E. Paluszkiwicz, *Przemiany w zasadach testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Pałestra 1977, z. 2, s. 17 i nast.; S. Ritterman, *O stosowaniu obostrzonych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym*, PiP 1971, z 1, s. 115.

Przed ustaleniem charakteru prawnego tych szczególnych wymogów, należy określić pojęcie „przesłanek dziedziczenia”. Jest to termin, którym nie posługuje się k.c., niemniej przepisy kodeksu precyzują poszczególne przesłanki dziedziczenia, i można je ustalić na podstawie całokształtu przepisów prawa spadkowego. Przesłanki dziedziczenia to zespół okoliczności, które muszą być spełnione, aby nastąpiło dziedziczenie (aby doszło do dziedziczenia). Kwalifikacja pewnych konkretnych stanów faktycznych (np. przeżycia spadkodawcy; okoliczności, aby spadkobierca nie został – uznany za niegodnego lub wyłączony testamentem negatywnym, jak również nie odrzucił on spadku, nie zrzekł się dziedziczenia) może być sporna. Powstaje bowiem zagadnienie, czy są to samoistne, odrębne przesłanki dziedziczenia czy przesłanki niektórych przesłanek dziedziczenia (w przytoczonych w nawiasie przykładach: zdolności dziedziczenia), ale nawet w tym ostatnim przypadku, byłyby one „pośrednią” przesłanką dziedziczenia (w przytoczonym przykładzie zdolność dziedziczenia jest przesłanką bezpośrednią, one zaś pośrednią). Niemniej przesłanką dziedziczenia jest tylko przesłanka bezpośrednia (np. zdolność dziedziczenia). Co do kwalifikacji tych konkretnych spornych sytuacji, por. dalej (s. 68 i nast.). Czas na sprecyzowanie przesłanek dziedziczenia:

- a) powołanie do spadku (ustawa, ważny testament, art. 926 § 1 k.c.);
 - b) zdolność do dziedziczenia;
 - c) okoliczność, aby spadkobierca nie został uznany za niegodnego (art. 928 § 2 k.c.), nie zrzekł się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.), nie odrzucił spadku (art. 1020 k.c.), nie został wyłączony testamentem negatywnym;
 - d) przeżycie spadkodawcy;
 - e) szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.);
 - f) kolejność powołania (art. 931–935, 963 k.c.);
 - g) zezwolenie właściwego organu (art. 1013, art. 1065 zd. 3 w zw. z art. 160 § 2 k.c.).
- Każda kodyfikacja samodzielnie określa przesłanki dziedziczenia, wśród których jest nieraz, np. orzeczenie sądowe potrzebne do przejścia spadku na spadkobierców (np. w k.c.a.). Przesłanki dziedziczenia mogą być pozytywne (które muszą nastąpić, aby doszło do dziedziczenia) oraz negatywne (które nie mogą nastąpić, jeśli ma dojść do dziedziczenia, np. pkt c). Wymogi wymienione pod c, d, e należy uznać za przesłanki zdolności do dziedziczenia, niemniej często takiego charakteru im się nie przyznaje³, wtedy traktować je trzeba jako samoistne przesłanki dziedziczenia (obok np. zdolności do dziedziczenia). Wymienione przesłanki można by utożsamić z przesłankami skutecznego powołania do spadku, rzecz jednak w tym, że ostatnie określenie ma, jak należy przyjąć, odmienne znaczenie; „powołanie do spadku” nie jest synonimem „dziedziczenia”, lecz tylko jedną z przesłanek dziedziczenia (por. dalej, s. 63 i nast.).

³ Por. przyp. 7.

Omówienie przesłanek dziedziczenia należy przy okazji powiązać z określeniem dziedziczenia jako stanu faktycznego. Dziedziczenie polega na wstąpieniu przez spadkobierców – na podstawie jednego stanu faktycznego – w cały majątek lub majątek odrębny (np. gospodarstwo rolne) poprzednika prawnego (spadkodawcy). Można to ująć inaczej: dziedziczenie to przejście spadku ze spadkodawcy na spadkobierców. Ów stan faktyczny można ująć (I) bardzo wąsko, i utożsamić go ze zgonem spadkodawcy, wówczas powyższe ujęcie definicyjne: „na podstawie jednego stanu faktycznego” należałoby zastąpić ujęciem: na podstawie jednego zdarzenia prawnego (zgonu spadkodawcy). Albo ten stan faktyczny można ująć (II) bardzo szeroko, i utożsamić go z ogółem przesłanek dziedziczenia (czyli byłby to zespół wymogów, które muszą być spełnione, aby nastąpiło dziedziczenie). Sytuacja jest podobna jak w przypadku czynności prawnej, jej stan faktyczny można utożsamić z samym oświadczeniem woli albo ująć go bardzo szeroko. Obojętnie, czy przyjąć tezę I czy II koniecznym składnikiem tego stanu faktycznego, przy dziedziczeniu, jest zgon spadkodawcy (jak przy czynności prawnej – oświadczenie woli). Przy tezie I inne przesłanki dziedziczenia niż zgon spadkodawcy należy ująć jako przesłanki: skutecznego dojścia do spadku [skutecznego dziedziczenia, lub nieprecyzyjnie (por. bowiem s. 63 i nast.): skutecznego powołania do spadku]. Przy tezie II są one innymi elementami stanu faktycznego, w braku realizacji jednej z nich, nie następuje dziedziczenie (spadkobiercy nie dochodzą do spadku, nie zostaje zrealizowany stan faktyczny dziedziczenia). Natomiast nie wydaje się możliwe, jak w przypadku czynności prawnych, konstruowanie ujęć pośrednich (s. 63–65), np. przez zawężenie stanu faktycznego dziedziczenia tylko do zdarzeń prawnych (tj. faktów świata zewnętrznego, np. zgonu spadkodawcy, testamentu, zezwolenia organu państwowego).

Obojętnie jak ująć stan faktyczny dziedziczenia (wąsko, bardzo szeroko, rozwiązania pośrednie) zawsze jest to wstąpienie przez spadkobierców w prawa spadkodawcy na podstawie jednego stanu faktycznego, inaczej niż przy sukcesji singularnej, gdzie na podstawie jednego stanu faktycznego (np. czynności prawnej) – obojętnie, czy go ująć wąsko czy szeroko – nie wstępuje się w ogół praw i obowiązków poprzednika prawnego, tylko w poszczególne jego prawa i obowiązki.

Rozwiązanie zagadnienia charakteru prawnego szczególnych przesłanek dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.) nie ma znaczenia tylko teoretycznego, lecz pociąga za sobą także określone konsekwencje praktyczne, w zakresie stosowania przepisów prawa⁴.

1) Gdyby uznać, że są to przesłanki powołania, to dalszy zstępny nie byłby powołany z ustawy do zwolnionego udziału spadkowego w gospodarstwie rolnym, jeżeli bliższy zstępny (wyłączający go) nie byłby powołany z ustawy do gospodar-

⁴ Odm. F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 88; B. Kordasiewicz, tamże, s. 132. Autorzy stwierdzają, że przyjęcie poglądu, iż są to przesłanki powołania lub zdolności do dziedziczenia, nie pociąga za sobą żadnych konsekwencji praktycznych, według piszących jest to zagadnienie czysto teoretyczne.

stwa rolnego⁵. U podstaw powołania dalszego zstępnego do zwolnionego udziału tkwi bowiem powołanie do niego bliższego zstępnego. Z tego jednocześnie wynika, że nie można szczególnych przesłanek dziedziczenia gospodarstwa rolnego traktować jako przesłanki powołania do gospodarstwa rolnego, o powołaniu decyduje tylko określony stosunek prawny (pokrewieństwa, małżeństwa, przysposobienia), a nie inne przesłanki (np. z art. 1059–1062, 1065 k.c.). Takie ujęcie – że są to przesłanki powołania – pociągałoby za sobą konieczność stosowania do spadkobierców ustawowych powołanych do gospodarstwa rolnego w drugiej grupie (art. 932 § 1, 1058 k.c.)⁶, w każdym wypadku (zawsze), zasad tzw. zastępstwa szczególnego, skoro w chwili otwarcia spadku żyją zstępnymi spadkodawcy, wyłączający ich od dziedziczenia (choć niepowołani z ustawy do gospodarstwa rolnego – w tym ujęciu).

Wszystkie wspomniane wnioski, które należałoby przyjąć, po zaakceptowaniu tezy, że są to przesłanki powołania, są oczywiście sprzeczne z zasadami dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych w kodeksie cywilnym (art. 1059–1063). Ustawodawca bowiem nie traktuje tych przesłanek jako przesłanek powołania do gospodarstwa rolnego (co do dalszego uzasadnienia tej kwestii por. s. 63 i nast.).

2) Rozstrzygnięcie charakteru prawnego tych szczególnych przesłanek ma znaczenie przy wykładni art. 1065 k.c. Jeśli uznać je za przesłanki powołania to osoby, które wymogów z art. 1059–1062 k.c. nie spełniają, nie są powołane z ustawy do gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.). Natomiast co do osób przesłanki te spełniających, zagadnienie co to jest osoba powołana (dochodząca do spadku czy należąca do kręgu spadkobierców ustawowych) pozostaje nadal otwarte. Uznanie, że nie są to przesłanki powołania, a tylko zdolności do dziedziczenia lub samoistne przesłanki dziedziczenia, sposób interpretacji sformułowania „osoba powołana z ustawy” (dziedzicząca czy należąca do kręgu spadkobierców ustawowych, choćby nie dziedziczyła w danym konkretnym przypadku, np. z powodu braku przesłanek z art. 1059–1062 k.c.) pozostawia nadal otwarty.

3) Rozstrzygnięcie zagadnienia charakteru prawnego tych przesłanek nie pozostaje bez wpływu na analizę w prawie prywatnym międzynarodowym, zwłaszcza przy ustalaniu statutu właściwego do oceny zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

Charakter prawny szczególnych przesłanek dziedziczenia gospodarstwa rolnego można rozpatrywać w kilku kategoriach:

⁵ Dotyczy to dziedziczenia wnuków (art. 1060 § 1, 931 § 2 k.c.), dzieci rodzeństwa spadkodawcy (art. 934, 1058 k.c.). Przykład: Spadkodawca ma trzech synów – A, B, C. B, C – spełniają przesłanki z art. 1059; A – nie spełnia ich, zmarł przed dniem otwarcia spadku, pozostawiając dziecko D – art. 1059 § 1 k.c. Przy takim ujęciu do gospodarstwa rolnego powołani byłiby tylko B, C, lecz nie A ani D. Jest to oczywiście sprzeczne z przepisami k.c. (art. 1060 § 1 k.c.).

⁶ Nie dotyczyłoby to oczywiście dzieci rodzeństwa, ich dotyczy uwaga w tekście, przed przypisem 5.

- A) przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego⁷,
 B) przesłanki zdolności do dziedziczenia⁸,

⁷ A. Kunicki, *Gospodarstwo rolne jako przedmiot spadku*, NP 1966, z. 7–8, s. 850 i nast. Autor wyróżnia: a) powołanie ogólne (art. 922–1057 k.c.); b) powołanie szczególne – oparte na przesłankach z art. 1059, 1061 zd. 1 k.c.; c) powołanie wyjątkowe – z art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3. Za przesłanki powołania obok tradycyjnego węzła prawnego: pokrewieństwa, małżeństwa, przysposobienia – autor uznaje szczególne przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a nadto: kolejność powołania, okoliczność, aby spadkobierca nie został uznany za niegodnego, nie zrzekł się dziedziczenia, nie został wyłączony testamentem negatywnym. W istocie zatem autor utożsamia przesłanki powołania z przesłankami dziedziczenia (powołanie z dziedziczeniem) i zatem jest pozornym zwolennikiem tezy, że są to przesłanki powołania, a należy go zakwalifikować do grupy C. Za rzeczywistych zwolenników tezy A należy uznać: E. Gniewka, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, NP 1972, z. 10, s. 1530 i nast.; A. Zielińskiego, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r.*, Palestra 1973, z. 4, s. 20.

⁸ J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 102 (uznaje analizowane „warunki” za przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego); A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 282; J. Zawartka, *Testamentowe rozrządzenie gospodarstwami rolnymi*, NP 1971, z. 7–8, s. 1091. Do tej grupy stanowisk należy zaliczyć osoby, które uważają je za przesłanki ograniczające zdolność do dziedziczenia: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 88; J. Pietrzykowski, *Komentarz...*, t. 3, s. 1996; por. także uwagi poprzedniego autora, w: *Komentarz...*, t. 3, s. 2012. Według S. Grzybowskiego, *System...*, t. I, s. 320, szczególne przesłanki z art. 1058 i nast. k.c. nie są oparte na konstrukcji ograniczenia zdolności prawnej. J. S. Piątowski utożsamia uprzednie dwa stanowiska (uważa je za równoważne).

Tezy J. S. Piątwoskiego podlegały ewolucji. Pierwotnie autor uznawał wymogi te za przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (*Rozrządzenie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu*, Palestra 1969, z. 2, s. 57), z wyjątkiem przesłanki negatywnej z art. 1059 § 2 – braku współspadkobierców odpowiadających wymogom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. oraz pozytywnej – oświadczenia o gotowości prowadzenia gospodarstwa rolnego (tamże, s. 57). Za przesłankę zdolności do dziedziczenia autor uznawał tylko wymóg kwalifikacji, zaś wspomniane uprzednio dwie przesłanki były przesłankami powołania (jw.). Podobnie przesłanki wymagane od tzw. spadkobierców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3, 1061 zd. 2 k.c.) autor uznał za przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Potem zmienił częściowo swe stanowisko (*Uwagi o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych według kodeksu cywilnego*, *Studia Prawnicze*, 1970, z. 26–27, s. 183 oraz przypis 67 na s. 183).

Autor wymóg nieistnienia osób z punktów 1–3 art. 1059 § 2 k.c. uznaje nie za przesłankę powołania, lecz za „przesłankę aktualizacji zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” (tamże, s. 183), cofając wyraźnie swe poprzednie stanowisko w tej sprawie (przyp. 67 na s. 183). Natomiast dalej autor stwierdza, że jeżeli spadkobierca (z art. 1059 § 2 k.c.) nie złożył oświadczenia o gotowości prowadzenia gospodarstwa rolnego, to należy go traktować tak, jakby w ogóle nie miał on zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (tamże, s. 183). Należy zatem przyjąć, że autor traktuje oświadczenie (z art. 1059 § 2 k.c.) jako przesłankę zdolności do dziedziczenia. Należy do tego przychylić się, gdyż fakt, że ma ona nieco odmienny charakter niż poprzednie (z art. 1059 § 1, 1061 zd. 1, kwalifikacje – art. 1059 § 2 k.c.) nie zmienia postaci, że jest ona przesłanką (pozytywną) zdolności do dziedziczenia. Przeciż podobnie jest (tylko od strony negatywnej) w przypadku niegodności, zrzeczenia się dziedziczenia, wyłączenia testamentem negatywnym, odrzucenia spadku – chodzi tu o niewydanie orzeczenia lub niezłożenie oświadczenia woli. Przesłanki dziedziczenia mogą mieć różny charakter: bądź stanów faktycznych (czyli faktów, zjawisk świata zewnętrznego), np. zgon spadkodawcy, zezwolenie właściwego organu – art. 1013, 1065 zd. 3 w zw. z art. 160 § 2 k.c., oświadczenie z art. 1059 § 2, bądź stanów prawnych, np. kolejność powołania, art. 1059 § 1, 1060 § 2, 1059 § 2 – przesłanka negatywna, kwalifikacje rolne. Oczywiście, nie wszystkie wymienione tu przesłanki są przesłankami zdolności do dziedziczenia. Często te przesłanki, które mają charakter stanów prawnych, nawiązują do pewnych faktów świata zewnętrznego (np. prowadzenie gospodarstwa rolnego lub praca w nim – art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, art. 1060 § 2 k.c.). Granica zatem między wspomnianymi stanami faktycznymi a prawnymi jest bardzo płynna. Sformułowanie negatywne z art. 1059 § 2 k.c. należy uznać za przesłankę nawiązującą do stanów prawnych (nawet jeśli, za odrębne zdarzenie uznać fakt, że dana osoba żyje). Będzie to przesłanka, mająca charakter stanu prawnego, nawiązująca do pewnego faktu (zdarzenia) – istnienia osoby fizycznej. W ostatniej edycji podręcznika: *Prawo spadkowe*, Warszawa 1979, s. 102, autor uznaje przesłanki rolne w zasadzie za przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia. Za przesłanki (także) powołania uważa on wymogi stawiane tzw. zastępcom szczególnym.

C) samoistne przesłanki dziedziczenia (obok innych przesłanek, np. powołania do dziedziczenia, zdolności do dziedziczenia),

D) ujęcia pośrednie⁹.

W doktrynie z reguły nie zajmowano się bliżej tą kwestią¹⁰. Często autorzy nie zajmują w ogóle stanowiska w tej sprawie, a analiza ich prac nie pozwala na sprecyzowanie ich stanowiska w tej sprawie. Nieraz jednak daje się w tym kierunku pewne wskazówki¹¹. Również orzecznictwo SN nie zajęło frontalnie stanowiska w przedmiocie charakteru prawnego tych przesłanek¹². Przyjęta ostatnio wykładnia art. 1065 k.c. co do osób fizycznych (osoba powołana z ustawy to osoba, która by dziedziczyła z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne) nie oznacza zajęcia stanowiska w tej kwestii, sprawę pozostawia otwartą (przesłanka – powołania, zdolności do dziedziczenia czy samoistna przesłanka dziedziczenia).

Ad A¹³. W doktrynie, nieliczni zwolennicy tej tezy, nie podali żadnego uzasadnienia, dlaczego jest to przesłanka powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Należy rozpatrzyć argumenty przemawiające przeciwko traktowaniu szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego jako przesłanek powołania.

(1) Wynika to z definicji powołania (do dziedziczenia), nie można utożsamiać je z samym dziedziczeniem, powołanie jest tylko jedną z przesłanek dziedziczenia, i to wstępną, podstawową. Rozważanie, czy dana osoba może dziedziczyć, tj. dojść do spadku, musi być poprzedzone rozważaniem, czy jest ona w ogóle powołana do dziedziczenia. Powołanie to może wynikać z ustawy lub ważnego testamentu (art. 926 § 1, 931–935, 959 k.c.; art. 1058 k.c.). Ten tytuł powołania (podstawa powołania) zawarty jest w ustawie lub w testamencie; powołanie jest przesłanką konieczną, ale niewystarczającą dziedziczenia (czyli dojścia do spadku czy inaczej: przejścia spadku ze spadkodawcy na spadkobierców). Do tego, aby ono nastąpiło potrzebne jest zrealizowanie dalszych przesłanek dziedziczenia (por. wyżej, s. 58, 59). Stąd wniosek, że powołania nie można utożsamiać z dziedziczeniem, a przesłankę powołania z przesłankami dziedziczenia¹⁴. Są to różne kategorie. Powołaną z testamentu może być każda osoba (fizyczna, prawna). O powołaniu z ustawy decyduje tylko

⁹ B. Kordasiewicz, tamże, s. 138 i nast.

¹⁰ Ostatnio zajął się nią obszerniej B. Kordasiewicz, tamże, s. 131 i nast.

¹¹ Np. J. Gwiazdomorski, *Zmiany przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, PiP 1972, z. 3, przyp. 3 (in fine) na s. 33, nie uznaje analizowanych wymogów za przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego; autor nie określa, czym one są w sensie pozytywnym.

¹² Por. jednak wzmiankę w uzasadnieniu uchw. SN z 23 III 1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, z. 12, poz. 215 (s. 6 i nast. uzasadnienia); SN wymogi z art. 1059 k.c. uznaje za przesłanki zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

¹³ W doktrynie zdecydowanie przeważa pogląd, że szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstw rolnych nie są przesłankami powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (J. Gwiazdomorski, *Zmiany...*, przyp. 3 s. 33; B. Kordasiewicz, tamże, s. 132–133, por. jednak s. 143 i nast.; E. Paluszkiwicz, tamże, s. 17 i nast.; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 102). Szereg dalszych autorów, pośrednio, przez przyjęcie tezy B wykluczyło, aby to były przesłanki powołania (por. przyp. 8).

¹⁴ Także J. Gwiazdomorski (*Prawo spadkowe...*, przyp. 1 na s. 72, przyp. 25 na s. 84, s. 92 pkt b) powołanie do dziedziczenia ustawowego utożsamia z przynależnością do kręgu spadkobierców ustawowych.

określony stosunek prawny łączący spadkodawcę i spadkobierców (pokrewieństwa, małżeństwa, przysposobienia). Tradycyjnie wszystkie ustawodawstwa tylko ten stosunek rodzinny uznawały za przesłankę powołania do dziedziczenia ustawowego, zatem nie ma powodu, aby w braku wyraźnego wskazania ustawy, inaczej postępować na tle k.c., i ustawa tego nie czyni (por. także zestawienie przepisów, zamieszczone dalej, s. 64–66). Całe zagadnienie powstało stąd, że nieraz powołanie do spadku utożsamia się z dojściem do spadku, powołanie do dziedziczenia utożsamia się z samym dziedziczeniem. Stąd mówi się o skutecznym powołaniu do spadku, w sensie – dojściu do spadku, czyli dziedziczeniu. Tak czyni ostatnio SN, utożsamiając powołanie z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego z samym dziedziczeniem, czyli dojściem do spadku¹⁵. Ale wtedy nie są to przesłanki powołania, w jego sensie techniczno-prawnym, lecz przesłanki dziedziczenia (dojścia do gospodarstwa rolnego). Ale czy są to samoistne przesłanki dziedziczenia, czy przesłanki zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, czy przesłanki powołania (w sensie techniczno-prawnym) do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, tego już nie sposób dociec; SN nie zajmuje się tym. Zawsze bowiem wprost lub pośrednio (np. jako przesłanki zdolności do dziedziczenia) będą one przesłankami dziedziczenia, czyli powołania (w tej nienależytej nomenklaturze). W istocie zatem przez niewłaściwe użycie terminu „powołanie”, jest się na płaszczyźnie nieprowadzącej do ustalenia charakteru prawnego tych szczególnych wymogów dziedziczenia. W szczególności: kolejności powołania, okoliczności, aby spadkobierca nie został uznany za niegodnego, nie odrzucił spadku, nie zrzekł się dziedziczenia, testamentem nie został wyłączony od dziedziczenia, wymogów z art. 1059–1062, 1065 k.c. – nie można uznać za przesłanki powołania do gospodarstwa rolnego¹⁶, lecz za przesłanki dziedziczenia, dojścia do gospodarstwa rolnego (dalsze przesłanki poza powołaniem do spadku). Niemniej utożsamianie „powołania” z „dziedziczeniem” jest dość rozpowszechnione, zatem należy przypatrzeć się tekstom prawnym, które używają sformułowania: powołanie, czy dają one do tego podstawę. K.c. nigdzie nie używa pojęcia: osoba, która należy do kręgu spadkobierców ustawowych (gospodarstwa rolnego)¹⁷. Natomiast terminem „osoba powołana” k.c. często posługuje się (art. 926; 931 § 1 zd. 1, 932 § 1, 959, 972, 991, 998 § 1, 1014 § 2, 1015 § 1, 1060 § 1, 1061 zd. 2, 1062 § 3 zd. 2, 1063 § 1, 1065 zd. 1, 1071 § 1). W większości tych przepisów nie ulega wątpliwości, że ustawa odróżnia powołanie do spadku (powołanie do dziedziczenia) od dziedziczenia (dojścia do spadku) (art. 926, 931 § 1 zd. 1, 932 § 1, 959, 1015 § 1, 1060 § 1, 1061 zd. 2, 1062 § 3 zd. 2, 1063 § 1, 1065 zd. 1, 1071 § 1). Zwłaszcza w art. 972 ustawa odróżnia wyraźnie „powołanie spadkobiercy” od innych przesłanek dziedziczenia (zdolności do dziedziczenia, niegodności, a to samo dotyczy art. 1020, 1048 § 2, wyłączenia testa-

¹⁵ Por. m. in. post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115. W istocie, jak wspomniano (por. przyp. 7), tak czyni również A. Kunicki.

¹⁶ Odm. A. Kunicki, tamże, s. 850 i nast.

¹⁷ Odm. S. Wójcik, Głosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, NP 1976, z. 3, s. 499 i nast.

mentem negatywnym). Tak samo ustawa odróżnia powołanie do spadku od szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (por. dalej, s. 65 i nast.). Konsekwentnie też k.c. stwierdza: „dziedziczą, jeżeli (...)” (art. 1059–1065), traktując te wymogi jako przesłanki dziedziczenia¹⁸, a nie powołania. Należy zatem rozważyć, skąd wzięło się to niepoprawne określenie „ustawa powołuje spadkobiercę”¹⁹. Otóż pewne, nieliczne sformułowania ustawy, zdają się utożsamiać „powołanie do spadku” z „dziedziczeniem”, czyli dojściem do spadku²⁰ (art. 991, 998, 1014 § 2, 1022 k.c.); można stąd wnosić, że „spadkobierca powołany do spadku”, to spadkobierca dziedziczący spadek (powołany do dziedziczenia). Nieraz też w doktrynie używa się terminu „skuteczne powołanie do spadku”²¹. Otóż te sformułowania (tekstów) są odosobnione, a ich użycie podyktowane jest w dużej mierze względami stylistycznymi, a co najważniejsze ich materialna (rzeczywista) treść wskazuje na to, że „powołanie” jest tu tylko przesłanką „dziedziczenia”, dojścia do spadku. Ich treść bowiem jest następująca (wynika to z kontekstu, w jakim tego terminu użyto): „osoba powołana do dziedziczenia”, tj. (1) powołana (z ustawy, z testamentu) i (2) dziedzicząca, tzn. dochodząca do spadku (np. brak okoliczności z art. 928 § 2, 1020, 1048 § 2 k.c.)²². Należy ustalić zatem, że w świetle k.c. „osoba powołana (z ustawy, z testamentu) do spadku” oznacza tylko jedną z przesłanek dziedziczenia. Przy powołaniu z ustawy oznacza: osobę połączoną ze spadkodawcą określonym stosunkiem rodzinnym. Ma to podstawowe znaczenie dla wykładni art. 1065 zd. 1 k.c. Natomiast pewne jest, że ustawa nigdzie nie używa sformułowania: „osoba, która należy do kręgu spadkobierców ustawowych”, zatem zagadnienie może odnosić się tylko do interpretacji słowa „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia” (gospodarstwa rolnego).

(2) K.c. wyraźnie odróżnia „powołanie” od „warunków”, wymaganych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego [por. art. 1060 § 1, 1062 § 3 zd. 2, 1063 § 1, 1071 § 1; 1065 zd. 1 – osoba, która nie jest powołana z ustawy ma odpowiadać warunkom z art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c., zaś powołana z ustawy warunkom określonym w... (ich zakres jest sporny)]. Za przesłankę powołania ustawa uznaje określony stosunek rodzinny, a nie „warunki” wymagane do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Także pośrednio z art. 1059–1063, 1065 k.c. [„(...) dziedziczą z ustawy gospodarstwo rolne, jeżeli (...)”] wynika, że kodeks cywilny traktuje je jako przesłanki dziedziczenia (dojścia do spadku, a nie powołania), pozostawiając otwartą sprawę

¹⁸ Nie przesądzać w szczególności ich charakteru prawnego: samoistne przesłanki czy przesłanki zdolności do dziedziczenia.

¹⁹ Na niepoprawność tego sformułowania zwraca również uwagę M. Sośniak, *Podstawy...*, s. 449.

²⁰ Termin „dojście do spadku” występuje tylko w art. 1021, poza tym k.c. sformułowania tego nie używa. Dojście do spadku, tj. zrealizowanie wszystkich przesłanek dziedziczenia, czyli dziedziczenie.

²¹ Np. J. Majorowicz, *Głosa do orz.* SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, z. 1, s. 140; E. Paluszkiwicz, *Głosa do post.* SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSPiKA 1976, z. 4, poz. 88 (s. 185 i nast.); J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, s. 59 pkt VI.

²² Por. s. 83–85, oraz przyp. 77 na s. 85.

ich bliższego charakteru prawnego (samoistne przesłanki dziedziczenia, przesłanki zdolności do dziedziczenia)²³.

(3) Przyjęcie poglądu, że są to przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, prowadziłoby przy dziedziczeniu ustawowym – przy dalszych zstępnych po bliższych zstępnych spadkodawcy oraz powołanych z ustawy w drugiej grupie – do konsekwencji oczywiście sprzecznych z aktualnym uregulowaniem prawnym (art. 1058–1063 § 1 k.c.); por. wyżej, s. 60, 61. Ustawodawca po prostu nie wyszedł z takiego założenia (że są to przesłanki powołania), bo gdyby tak uczynił, musiałby inaczej uregulować wspomniane zasady dziedziczenia, a tego nie zrobił.

(4) W literaturze podniesiono, że nie można by wytłumaczyć przejawów łączności między pozostałym majątkiem a gospodarstwem rolnym, gdyby przyjął, że są to przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego²⁴; w szczególności art. 1079 k.c.

(a) Rzeczywiście można twierdzić, że skoro dana osoba była powołana do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, ale do niego nie doszła (z braku innej przesłanki dziedziczenia niż powołanie), to osobie tej należy się rekompensata z pozostałego majątku, i tak właśnie czyni art. 1079 k.c. W istocie szłoby tu o motyw legislacyjny uregulowania z art. 1079 k.c.

(b) Można jednak twierdzić, że skoro dana osoba nie jest powołana do gospodarstwa rolnego, to z powodu braku tych szczególnych wymogów (z art. 1059–1062, 1065 k.c.) – uznaje się je wtedy za przesłanki powołania – należy się jej rekompensata (ekonomiczna) z pozostałego majątku. Przez fakt operacji z art. 1079 k.c. dany podmiot bynajmniej nie staje się powołanym także do gospodarstwa rolnego, bo jest to operacja czysto rachunkowa, podobna do zaliczenia darowizn, a powołanie w sensie techniczno-prawnym dotyczy każdej masy z osobna. Przy takim ujęciu, uzasadniono by również motyw legislacyjny art. 1079 k.c., traktując ten przepis po prostu jako skutek takiego właśnie uregulowania tej kwestii, a motyw nadrzędny byłby następujący: rekompensata dla osób niepowołanych do gospodarstwa rolnego.

Pierwsza argumentacja (a) wydaje się bardziej przekonująca. Podobnie, gdyby przyjął, że są to przesłanki powołania, trudno byłoby uzasadnić konstrukcję art. XXIII p.w. k.c. Przepis ten nawet w swej hipotezie zakłada, że taka osoba jest „spadkobiercą (...)” gospodarstwa rolnego, czyli osobą powołaną do spadku, a tylko jej dziedziczenie zostało „wyłączone lub ograniczone” przez przepisy szczególne o gospodarstwach rolnych, czyli nie doszła ona do spadku. Podobnym tokiem rozumowania można by prowadzić rozważania co do wyjaśnienia dalszych związków między gospodarstwem rolnym a pozostałym majątkiem.

²³ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, przyp. 78 na s. 132, autor przyjmuje, że ustawa nie usiłowała rozwiązać tego zagadnienia, a użyte przez nią sformułowania są przypadkowe.

²⁴ J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 102.

5) W literaturze podniesiono, że przyjęcie poglądu, iż są to przesłanki powołania do spadku oznaczałoby przyjęcie, że są to dwa spadki²⁵. Niewątpliwie byłby to ważny argument przemawiający na rzecz dwóch odrębnych spadków, niemniej do ich konstrukcji można dojść, nie przyjmując, że są to przesłanki powołania, tak właśnie czyni się w pracy. Są to przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, co też jest dodatkowym argumentem na rzecz dwóch spadków.

6) Powołanie oparte jest na przesłankach, które mają charakter w zasadzie stały, niezmienny (por. jednak art. 940 k.c., 125 k.r.op.), natomiast tej cechy z reguły nie mają szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstw rolnych (art. 1059–1063, 1065 k.c.).

Wszystkie wyżej wskazane argumenty przemawiają również przeciwko kwalifikowaniu przesłanek wymaganych od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.)²⁶ oraz niektórych przesłanek wymaganych od spadkobierców rezerwowych (brak współspadkobierców z art. 1059 § 1 pkt. 1–3, wymóg oświadczenia)²⁷, jako przesłanek powołania. Zdarza się bowiem, że niektórzy autorzy nie uznając co do zasady szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego za przesłanki powołania, co do niektórych wymogów czynią wyjątki (por. przyp. 26, 27). W przypadku art. 1059 § 2 k.c. nie ma podstaw do różnicowania charakteru prawnego tych trzech – tam sformułowanych – przesłanek. Jeśli uznać je za przesłanki zdolności do dziedziczenia, to wszystkie trzy taki charakter mają, tylko że zdolność do dziedziczenia takiego spadkobiercy (art. 1059 § 2 k.c.) jest ograniczona w porównaniu ze spadkobiercami z art. 1059 § 1 k.c. Podobnie jest w przypadku tzw. zastępców szczególnych, gdzie ich zdolność do dziedziczenia jest ograniczona w porównaniu ze spadkobiercami z art. 1059 k.c., poprzez wprowadzenie ostrzejszych wymogów. Wnuk jest osobą powołaną do spadkowego gospodarstwa rolnego także wtedy, gdy żyją w chwili otwarcia spadku jego ojciec lub matka (powołanie szczególne, nieznanne powszechnemu prawu spadkowemu); jaki natomiast jest charakter tych przesłanek (praca, główne źródło utrzymania), to rzecz przedstawia się tak samo jak w art. 1059 k.c. Nadto przy rodzicach, te same przesłanki (kwalifikacje, trwała niezdolność do pracy) miałyby odmienny charakter, raz – przesłankę zdolności do dziedziczenia (art. 1061 zd. 1 k.c.), drugi raz – przesłankę powołania²⁸. Charakter prawny wszystkich przesłanek (art. 1059–1062, 1065 k.c.) jest taki sam, nie można między nimi czynić wewnętrznej dyferencjacji. W rezultacie należy odrzucić tezę A.

Ad B. Kwalifikację szczególnych wymogów rolnych (art. 1059–1062, 1065 k.c.) jako przesłankę „zdolności do dziedziczenia” gospodarstwa rolnego nie sposób rozwiązać, bez uprzedniego sprecyzowania przytoczonego pojęcia. Jest to termin, którym k.c. w zasadzie nie posługuje się (poza art. 972 k.c.), niemniej znany jest

²⁵ J. S. Piąkowski, tamże, s. 102.

²⁶ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 143 i nast.; J. S. Piąkowski, jw.; tenże, *Rozrządzenie...*, s. 58.

²⁷ Tak pierwotnie J. S. Piąkowski, *Rozrządzenie...*, s. 57.

²⁸ Tak je właśnie ujmuje B. Kordasiewicz, tamże, s. 139, 143 i nast.

literaturze przedmiotu. Wobec braku definicji legalnej „zdolności do dziedziczenia” może być zatem sporne, jak daleko sięga zakres tego pojęcia w sferę przesłanek dziedziczenia (w szczególności, czy przeżycie, sytuacje z art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2, testament negatywny, wymogi z art. art. 1059–1063, 1065 k.c. są przesłankami – pozytywnymi, negatywnymi – zdolności do dziedziczenia czy samoistnymi przesłankami dziedziczenia, obok takich, jak np. zdolność do dziedziczenia, która niewątpliwie taką przesłanką jest). Nie jest to zagadnienie tylko teoretyczne, z przyjętych tu kwalifikacji płyną określone skutki, także w prawie prywatnym międzynarodowym w poszukiwaniu właściwego statutu do oceny np. zdolności do dziedziczenia, a także w prawie materialnym – np. kwestia skutków prawnych w razie braku jednego ze wskazanych elementów.

Zdolność do dziedziczenia można by ująć bardzo szeroko (b) jako zdolność do tego, aby być podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa spadkowego (w szczególności z dziedziczenia, z zapisu, z polecenia). W ścisłym tego słowa znaczeniu (a) oznaczałaby ona zdolność do nabywania praw i obowiązków przez dziedziczenie, czyli zdolność bycia spadkobiercą. I w tym znaczeniu używa się tego terminu k.c. (art. 972 k.c.). Analogicznie można by mówić o zdolności nabycia zapisu²⁹, polecenia. Rzecz charakterystyczna, poza prawem spadkowym nie wyróżnia się poszczególnych zdolności (jak tu: dziedziczenia, nabycia zapisu, polecenia). I w związku z tym albo ograniczyć zdolność dziedziczenia do nabycia praw i obowiązków przez dziedziczenie (ujęcie wąskie, a), albo (c) objąć nią zdolność do nabywania praw i obowiązków przez dziedziczenie, jak również zdolność do nabywania praw i obowiązków na wypadek śmierci w inny sposób (np. przez zapis, polecenie). Tu ostatnie ujęcie (c) niekoniecznie musiałoby być zgodne z pierwotnym (b), gdyż pewne prawa i obowiązki przechodzą na spadkobierców w trybie przepisów niebędących przepisami prawa spadkowego (por. art. 922 § 2 cz. II k.c.). Tak szerokie ujęcie (b, c) jest teoretycznie możliwe, niemniej przesłanki tak ujętej zdolności nie byłyby tożsame, w poszczególnych stanach faktycznych (np. względne przyczyny niezdolności nie miałyby zastosowania w niektórych stanach faktycznych, np. do ustanowienia wykonawcy testamentu). Stąd właściwsze wydaje się ograniczenie „zdolności do dziedziczenia” tylko do sytuacji nabycia praw i obowiązków drogą dziedziczenia (a), nadto jest to zgodne z brzmieniem analizowanego terminu. W pozostałych przypadkach (b, c) można używać innych sformułowań, np. zdolność prawnosпадkowa, zdolność do nabycia zapisu – pamiętając o tym, że wszystkie one (dotyczy to również zdolności do dziedziczenia) są tylko wycinkami zdolności prawnej, czy typami (rodzajami) zdolności prawnej. Natomiast sprecyzowane wymogi zdolności do dziedziczenia (wąskie ujęcie) można by stosować do innych typów zdolności prawnosпадkowej (por. art. 972 k.c., poza tym przepisem – kwestia analogii). Tak sprecyzowane pojęcie zdolności do dziedziczenia (ujęcie wąskie) jeszcze nie rozwiązuje problemu. Pozostaje bowiem do rozwiązania kwestia katalogu jej wymo-

²⁹ Tak np. F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1897.

gów³⁰, przykładowo, czy tzw. względne przyczyny niezdolności do dziedziczenia są rzeczywiście nimi, tj. przesłankami zdolności do dziedziczenia czy też nie, a tylko innymi – obok niej – przesłankami dziedziczenia (dojścia do spadku). Rzecz może być sporna, i jak wspomniano, nie jest to kwestia, która jest bez znaczenia praktycznego. Przedstawione zostaną możliwe rozwiązania modelowe, co do tego katalogu wymogów.

1. Można pojęcie „zdolności do dziedziczenia” utożsamiać z określeniem „przesłanek dziedziczenia”, i wszystkie wymienione na wstępie przesłanki uznać za przesłanki zdolności do dziedziczenia³¹. Całe zagadnienie przesłanek dziedziczenia zostałoby zatem sprowadzone na kanwę: istnienia, utraty lub ograniczeń zdolności do dziedziczenia. Przykładowo: nieprzeżycie spadkodawcy przez spadkobiercę uznać za utratę zdolności do dziedziczenia, kolejność powołania za ograniczenie tej zdolności itd. Zdolność do dziedziczenia miałby zatem ten, kto mógłby dziedziczyć, tj. dojść do spadku. Takie ujęcie nie jest możliwe, bowiem utożsamiałoby się dwa pojęcia mające różne (ustalone) znaczenia, nadto sam k.c. nie daje do tego podstaw (por. np. art. 972 k.c., który wyraźnie rozróżnia poszczególne przesłanki dziedziczenia).

2. Przeciwwstawieniem tego stanowiska, byłaby teza, że zdolność do dziedziczenia ma ten, kto ma w ogóle zdolność prawną, a nadto – przez przepisy szczególne – nie został uznany za bezwzględnie niezdolnego do dziedziczenia³² (tzn. nie może dziedziczyć po żadnym spadkodawcy, po nikim). Takie stanowisko wydaje się zajmować k.c., który w art. 972 wyraźnie odróżnia zdolność do dziedziczenia od powołania spadkobiercy, od niegodności (a co za tym idzie, odróżnia także od zrzeczenia się dziedziczenia, odrzucenia spadku, wyłączenia testamentem negatywnym). Wprawdzie art. 972 k.c. nie wspomina o bezwzględnej niezdolności do dziedziczenia, ale ta, jako wyłączająca dziedziczenie po każdej osobie, nie może budzić wątpliwości, że tym pojęciem (od strony negatywnej) jest objęta. Takie stanowisko miałyby również pewne zalety, pojęcie to byłoby dość jednorodne, nienasuujące

³⁰ Co do pojęcia zdolności do dziedziczenia oraz katalogu jej wymogów por. m. in. A. Escher, tamże, t. II, s. 11 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 67 i nast.; T. Kipp, H. Coing, tamże, s. 481 i nast.; O. A. Krawcowiczow, tamże, s. 428 i nast.; P. Orłowski, S. M. Korniejew, tamże, s. 532; J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe*, s. 59 i nast.; M. Planiol, G. Ripert, tamże, t. IV, s. 58 i nast.

§ 538–546 k.c.a., art. 2–4 pr. spadk. bulg., § 469 k.c. czechosłow., art. 130 pr. spadk. jugosl., § 369 k.c. NRD, art. 530–531 k.c. RFSRR, art. 654–658 k.c. rum., art. 725–730 k.c. fr., § 600 k.c. węg.

Zagadnienia te są często różnie rozwiązywane w poszczególnych systemach prawnych (w doktrynie), np. zdolność do dziedziczenia ujmuje się szeroko – zdolność do nabywania przysporzeń na wypadek śmierci (T. Kipp, H. Coing, tamże, s. 481).

³¹ Na gruncie k.c. brak takiego poglądu, występuje takie zapatrywanie w literaturze – M. Moczułski, *Spadkobranie według międzynarodowego prawa prywatnego*, PN 1938, z. 23–24, s. 525.

³² A. Baziński, *Prawo spadkowe*, s. 53; B. Kordasiewicz, *Testamentowe...*, przyp. 79 na s. 132, s. 135 i nast.; E. Paluszkiwicz, *Przemiany...*, s. 17; J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe*, s. 59 i nast.; M. Planiol, G. Ripert, tamże, t. IV, s. 58.

Natomiast, przykładowo, J. Gwiazdomorski (*Prawo spadkowe*, s. 67) – niegodność, zrzeczenie się dziedziczenia, wyłączenie testamentem negatywnym, odrzucenie spadku uznaje za przykłady względnej niezdolności do dziedziczenia (odm. interpretuje wywoły autor B. Kordasiewicz, tamże, przyp. 79 s. 132).

większych problemów praktycznych, np. w ustalaniu prawa właściwego w prawie prywatnym międzynarodowym (np. przy ustalaniu zdolności do dziedziczenia).

3. Między tymi dwoma skrajnymi rozwiązaniami można by starać się wyróżnić ujęcia pośrednie. Zagadnienie sprowadza się w szczególności do kwalifikacji: I a) niegodności, b) zrzeczenia się dziedziczenia, c) wyłączenia testamentem negatywnym, d) odrzucenia spadku, II) szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.). Oczywiście można by tu wyróżnić całą gamę rozwiązań pośrednich, np. starać się niegodność zaliczyć do tzw. względnych przyczyn niezdolności do dziedziczenia³³, zaś sytuacje I b–d ująć jako inne przesłanki dziedziczenia. Nie bez znaczenia byłby tu fakt sposobu ujęcia przez ustawę niegodności, wprawdzie k.c. tego nie przyjmuje, ale w niektórych ustawach niegodność działa *ex lege*³⁴ i wtedy często jej podstawę mogą stanowić tylko przyczyny zaistniałe przed otwarciem spadku. Tu traktowanie niegodności jako przesłanki zdolności do dziedziczenia mogłoby napotykać mniejsze opory, niż tam, gdzie działa ona *ex actu*, a nadto może być niegodność orzeczona z przyczyn, które mogą zaistnieć po otwarciu spadku (np. w k.c.). Wydaje się jednak, a dotyczy to k.c., że wszystkie przyczyny wymienione pod I a–d powinny być ujmowane w sposób jednolity, albo zatem uznać je za wymogi zdolności do dziedziczenia, albo nie, a tylko za inne przesłanki zdolności do dziedziczenia. Rozstrzygając ten problem, nie sposób go rozwiązać zanim nie rozwiąże się zagadnienia bardziej ogólnego: czy przeżycie spadkodawcy przez spadkobiercę traktować jako przesłankę zdolności do dziedziczenia³⁵ czy nie³⁶, a zatem – jako samoistną przesłankę dziedziczenia. Zagadnienie może być sporne. Można twierdzić, że zdolność do dziedziczenia jest kategorią abstrakcyjną, jest pewną możliwością nabywania praw i obowiązków przez dziedziczenie (w oderwaniu od samego faktu nabycia tych praw). W sytuacji laboratoryjnej „narodzenia ludzkości” do chwili śmierci pierwszego członka takiego pokolenia nie sposób byłoby przyjąć, że te jednostki nie miały zdolności do dziedziczenia. Wydaje się jednak, pomijając to laboratoryjne założenie, że przeżycie spadkodawcy przez spadkobiercę należy traktować jako przesłankę zdolności do dziedziczenia, podobnie jak fakt istnienia (osoby fizycznej, prawnej)

³³ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 1959, s. 65, 67; J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 3, s. 1834 (por. jednak s. 1996). Niektóre ustawodawstwa wyraźnie odróżniają zdolność do dziedziczenia od niegodności (np. art. 725, 727 k.c. fr., system *common law*). Niektóre zaś uznają niegodność za jedną z przyczyn niezdolności do dziedziczenia (np. § 540 k.c.a.; § 469 k.c. czechosł.; art. 540 k.c. szwajc. – por. A. Escher, tamże, t. II, s. 11 i nast.; § 600 pkt c k.c. węg. – por. także § 600 pkt d, e, f.

W przedmiocie niegodności por. m. in.: A. Escher, tamże, t. II, s. 11 i nast.; J. Gwiazdomorski, tamże, s. 68 i nast.; C. Krieg, *L'indignité en droit successoral suisse*, Lausanne 1966; J. S. Piątowski, tamże, s. 62 i nast.; M. Planiol, G. Ripert, tamże, t. IV, s. 96 i nast.; J. Staudinger, tamże, t. V, cz. 2, s. 1765 i nast. (wraz z dalszą literaturą tam zestawioną).

³⁴ Np. art. 8 pr. spadk. z 1946 r., art. 3 pr. spadk. bułg., § 469 k.c. czechosł.

³⁵ Np. F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 87; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 59 i nast.

³⁶ Np. H. Lewald, *Questions de droit international des successions*, Recueil des cours 1925, t. IV, s. 63.

jest ogólną przesłanką zdolności prawnej³⁷. A skoro tak, to skutki prawne stanów wymienionych w punktach I a–d są podobne do braku tej przesłanki zdolności do dziedziczenia (przeżycia). Osoby bowiem, które zostały uznane za niegodne, zrzęły się dziedziczenia, zostały wyłączone testamentem negatywnym, odrzuciły spadek są traktowane, tak jakby nie żyły w chwili otwarcia spadku (art. 928 § 2, 1049 § 2, 1020 k.c.). A skoro tak, to należy uznać powyższe okoliczności za przesłanki zdolności do dziedziczenia, a nie samoistne przesłanki dziedziczenia. W braku ich bowiem dana osoba nie ma zdolności do dziedziczenia, z tym że ta niezdolność do dziedziczenia dotyczy tylko konkretnego spadku. W porównaniu z bezwzględną niezdolnością do dziedziczenia, względnie niezdolny do dziedziczenia nie może dziedziczyć tylko po danym spadkodawcy, czyli jeżeli w pierwszym wypadku zdolność do dziedziczenia jest w ogóle wyłączona, to w drugim jest ona ograniczona (od strony podmiotowej). Jedynym argumentem, który mógłby teraz ten tok wnioskowania obalić, jest wykazanie, że ustawodawca uczynił jednak inaczej, że tych przyczyn (I a–d) nie uznał za przesłanki zdolności do dziedziczenia, i zatem nadał jej charakter kategorii uniwersalnej, która dotyczy możliwości dziedziczenia po każdym spadkodawcy. A zatem niemożność dziedziczenia tylko po określonej osobie nie jest niezdolnością do dziedziczenia, lecz inną przesłanką dziedziczenia. Na marginesie nasuwa się uwaga, że przyczyny I a – d dotyczą wszystkich spadkobierców i dziedziczenia po wszystkich spadkodawcach. Nie zmienia to jednak kwalifikacji ze zdania poprzedniego. Czy k.c. tak uczynił, to jest do rozważenia. Na pozór wydawałoby się, że tak postąpił, skoro w art. 972 niegodność wymienia k.c. obok zdolności do dziedziczenia. Byłby to jednak wniosek dość uproszczony, gdyż nie wymienia się tam przeżycia, a wyżej uznano je za przesłankę zdolności do dziedziczenia, tak samo k.c. pozostawia otwartą sprawę: czy niegodność jest przesłanką zdolności do dziedziczenia czy nie, a tylko samoistną przesłanką dziedziczenia. O tym muszą zdecydować inne względy, które jak powiedziano, przemawiają raczej w kierunku uznania jej za przesłankę (negatywną) zdolności do dziedziczenia. Jest to ograniczenie zdolności do dziedziczenia. To co powiedziano w tym miejscu o niegodności ma odpowiednio zastosowanie do innych przyczyn z punktu I c–d.

Z kolei należy rozważyć, co mogłoby przemawiać przeciwko kwalifikowaniu tych przyczyn jako przesłanek zdolności do dziedziczenia. Można twierdzić, że powinna być ona kategorią uniwersalną (por. wyżej). Ale jest to założenie doktrynalne, niemające żadnego uzasadnienia normatywnego, które właśnie przemawia za traktowaniem przyczyn z punktu I a–d jako przesłanek zdolności do dziedziczenia (por. wyżej). W każdym razie równą moc ma odmienne założenie doktrynalne, że nie musi być ona kategorią uniwersalną. Całe zagadnienie należy bowiem sprowadzić na kanwę braku czy ograniczeń zdolności do dziedziczenia (względna niezdolność do dziedziczenia jest jej ograniczeniem od strony podmiotowej). Dalej, można

³⁷ Jeśli nie uznać przeżycia za przesłankę zdolności do dziedziczenia, to i sytuacje z art. art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c. oraz testament negatywny należy uznać, nie za przesłanki zdolności do dziedziczenia, lecz samoistne przesłanki (negatywne) dziedziczenia.

by podnosić, że przy takim założeniu, wola podmiotu (zrzeczenie się dziedziczenia, odrzucenie spadku, testament negatywny) ogranicza zdolność do dziedziczenia, a to może czynić tylko ustawa. Nic błędniejszego, bowiem przepisy zezwalają tu, w sposób przez nie określony (art. 928 – orzeczenie; art. 1048, 1020, testament negatywny – czynność prawna) na ograniczenie zdolności do dziedziczenia (zdolności prawnej).

Uznanie przyczyn z punktu I a–d za przesłanki zdolności do dziedziczenia niczego jeszcze nie przesądza, jeżeli idzie o szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.). Aczkolwiek stąd płynie raczej argument za kwalifikowaniem ich jako przesłanek zdolności do dziedziczenia. Jednak, nawet gdyby przyjąć, że przyczyny I a–d nie są przesłankami zdolności do dziedziczenia, nie oznacza to, że wspomniane szczególne przesłanki rolne nie są przesłankami zdolności do dziedziczenia. Przepisy k.c. nie rozstrzygają kwestii, czy wymogi te są przesłankami zdolności do dziedziczenia czy samoistnymi przesłankami dziedziczenia. Jest to zatem sprawa otwarta. Także art. 972 k.c. pozostawia otwartą sprawę charakteru prawnego szczególnych „warunków” dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.). Sposób działania tych szczególnych wymogów jest podobny do sposobu działania bezwzględnych przyczyn niezdolności do dziedziczenia. Ich brak, po stronie spadkobiercy, oznacza bowiem niemożność dziedziczenia (przez niego), i to po każdym spadkodawcy³⁸ (dotyczy to również art. 1059 § 2 k.c., gdzie występuje koniunkcja trzech czynników, a wszystkie one są przesłankami zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego). Natomiast brak tych przesłanek nie jest podobny do skutków zaistnienia jednej z przyczyn względnej niezdolności do dziedziczenia (I a–d). Osobę niespełniającą tych szczególnych wymogów nie uważa się za nieżyjącą w chwili otwarcia spadku, tego nie czyni ustawodawca także w art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c., bowiem i tam nie uważa on żyjących bliższych krewnych za takich, którzy nie żyją w chwili otwarcia spadku, lecz stwarza powołanie do spadku ponad głowami żyjących bliższych krewnych, co wyraźnie stwierdza w art. art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c. Natomiast przesłanki wymagane dla obu tytułów (ustawa, testament) nie są tożsame – art. 1059–1062, 1065 k.c. A zatem spadkobierca powołany z ustawy do gospodarstwa rolnego (czyli należący do kręgu spadkobierców ustawowych) może w pewnych przypadkach dziedziczyć z ustawy, ale już nie z testamentu

³⁸ Nie ma podstaw do rozróżnienia na tle przesłanek rolnych: (1) „bezwzględnej niezdolności do dziedziczenia” – dotyczyłaby ona osób, które nie spełniają w ogóle przesłanek z art. 1059–1062, 1065 k.c.; (2) „pełnej zdolności do dziedziczenia” – miałyby ją osoby, które powyższe przesłanki spełniają. Również nie można przyjąć trzeciej kategorii: „względnie zdolnych do dziedziczenia” gospodarstwa rolnego – odnosiłaby się ona do osób, które mogą dziedziczyć gospodarstwo, ale tylko w pewnych wypadkach; odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 135 i nast. Autor do ostatniej kategorii zalicza osoby, które mają tylko kwalifikacje rolne, jak również osoby pracujące w gospodarstwach rolnych wymienionych w wąskim wyliczeniu zawartym w art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. (tamże, s. 135).

Należy przyjąć, że przesłanka negatywna z art. 1059 § 2 k.c., jak również wąsko ujęte przesłanki co do tego – w jakich gospodarstwach rolnych ma być praca wykonywana (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c.), są przesłankami zdolności do dziedziczenia, w ich braku nie można dziedziczyć żadnego gospodarstwa rolnego, i to po każdym spadkodawcy, a nie tylko w pewnych przypadkach. W art. 1059 § 2 k.c. występuje koniunkcja trzech przesłanek (kwalifikacje, oświadczenie, nieistnienie pewnych osób).

(np. art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I k.c.) i odwrotnie (np. istnienie współspadkobierców odpowiadających przesłankom z art. 1059 § 1 pkt 1–3 k.c. nie przeszkadza przy dziedziczeniu testamentowym, jest przeszkodą przy dziedziczeniu ustawowym (przy dziedziczeniu testamentowym – praca w każdym gospodarstwie rolnym, zaś przy dziedziczeniu ustawowym – tylko w niektórych gospodarstwach, art. 1059 § 1 pkt 1, 3 cz. II k.c.). Można rozważyć, czy nie jest to sprzeczne ze zdolnością do dziedziczenia³⁹. Otóż nie, wymogi z art. 1059–1062 k.c. dotyczą dziedziczenia ustawowego po każdym spadkodawcy, podobnie jak przesłanki z art. 1065 k.c. odnoszą się do dziedziczenia testamentowego po każdej osobie. Zdolność do dziedziczenia tylko tej samej osoby (mogącej być spadkobiercą ustawowym i testamentowym) jest nieraz ograniczona, jednak taki spadkobierca ma jedną zdolność do dziedziczenia, ale zakres jej jest nieraz ograniczony (kierunki tego ograniczenia są różne, raz – zdolność do dziedziczenia, na podstawie testamentu takiego spadkobiercy, jest ograniczona w porównaniu z jego zdolnością do dziedziczenia na podstawie ustawy, innym razem – odwrotnie). Czyli jest to zagadnienie ograniczenia zdolności do dziedziczenia, a nie – dwóch zdolności do dziedziczenia (z ustawy, z testamentu)⁴⁰.

Zresztą nie są to sytuacje odosobnione na tle k.c., w którym zakres zdolności do dziedziczenia przy obu tytułach nie jest ten sam:

(a) Testament negatywny, zrzeczenie się dziedziczenia – dotyczą tylko dziedziczenia ustawowego, są przyczynami względnej niezdolności do dziedziczenia⁴¹. Także odrzucenie spadku, jako względna przyczyna niezdolności, może dotyczyć poszczególnych tytułów dziedziczenia (art. 1022 k.c.).

(b) W art. 1065 zd. 3 k.c. wymaga się zezwolenia, nie ma analogicznego wymogu przy dziedziczeniu ustawowym (art. 1063 k.c.). Co więcej, w ramach tego samego tytułu raz wymaga się zezwoleń, drugi raz – nie (art. 1065 zd. 3, 1013 k.c.).

(c) Z ustawy może dziedziczyć tylko Skarb Państwa, z testamentu – każda osoba prawna.

(d) Zezwoleń przy dziedziczeniu nie wymaga się od osób fizycznych, wymaga się ich od osób prawnych (art. 1013, 1065 zd. 3 k.c.). Zróżnicowanie dotyczy zatem nawet dziedziczenia w ramach tego samego tytułu.

Wyliczenie to (a–d) nie jest wyczerpujące, ale wskazuje, że niezdolność do dziedziczenia może dotyczyć także tylko dziedziczenia ustawowego lub tylko dziedziczenia testamentowego, lub przy zdolności dziedziczenia na podstawie obu tytułów być w pewien sposób ograniczona (przy jednym tytule w porównaniu z drugim). Jest to bowiem zagadnienie ograniczenia zdolności do dziedziczenia, a nie kwestia dwóch zdolności do dziedziczenia.

Natomiast już trochę inny charakter ma sytuacja przy dziedziczeniu testamentowym (art. 1065 k.c.), gdzie ustawodawca przewiduje inne „warunki” dla spadkobierców powołanych z ustawy a inne dla niepowołanych z ustawy. Tu zróżnico-

³⁹ Tak B. Kordasiewicz, tamże, s. 134 i nast.

⁴⁰ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 134 i nast.

⁴¹ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, przyp. 79 na s. 132 (autor za takie je uznaje).

wanie to dotyczy różnych osób; zaś wyżej dotyczyło tej samej osoby, która mogła dziedziczyć na podstawie ustawy i testamentu. Tu (art. 1065 k.c.) są to różne osoby, zatem zagadnienie zdolności do dziedziczenia należy odnieść do każdej z nich i stwierdzić, że jej zakres przy dziedziczeniu testamentowym dla osób niepowołanych z ustawy jest ograniczony w porównaniu z osobami powołanymi z ustawy. Ale i tu, podobnie jak w poprzedniej sytuacji jest to kwestia ograniczenia zdolności do dziedziczenia; tu – w porównaniu z innymi osobami (powołanymi z ustawy), tam – tej samej osoby w ramach różnych tytułów dziedziczenia.

Już inne argumenty – przeciwko uznaniu tych szczególnych wymogów za przesłanki zdolności do dziedziczenia – są tylko pozorne, np. fakt, że przesłanki te są „nietypowe”, gdyż nie mają wiele wspólnego z tradycyjnie ujmowanymi przesłankami zdolności do dziedziczenia, nie jest żadnym dowodem, bo i regulacja kodeksowa jest wyjątkowa, i nieznaną na ogół obcym ustawodawstwom, i tradycja nie zamyka drogi dla nowości. Także argumenty, że sposób ich działania – skutkują one bowiem tylko w zakresie dziedziczenia gospodarstwa rolnego – nie jest dowodem, tylko stwierdzeniem faktu, który tkwi u podstaw hipotezy – chodzi o dziedziczenie gospodarstw rolnych i jaki jest charakter tych przesłanek. Nie muszą to bowiem być przesłanki wspólne dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku – i o to prawdopodobnie w tym stwierdzeniu idzie; ogólne przesłanki zdolności do dziedziczenia, szerzej: przesłanki dziedziczenia (art. 922–1057 k.c.) mają również zastosowanie – przy określaniu zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, szerzej: do przesłanek dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1058 k.c.). Z tym, że z tych szczególnych przepisów wynika dalsza przesłanka: wymóg z art. 1059–1062, 1065 k.c. Zezwolenie z art. 1065 zd. 3 k.c. należy uznać za samoistną przesłankę dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a nie za przesłanki zdolności do dziedziczenia takiego gospodarstwa.

Wyłączenie testamentem negatywnym, zrzeczenie się dziedziczenia, odrzucenie (art. 1020 k.c.) – czynności te, jeżeli dotyczą tylko gospodarstwa rolnego, nie wyłączają powołania do niego takiego spadkobiercy, a tylko nie dochodzi on do gospodarstwa z powodu braku innej przesłanki dziedziczenia, uznanej tu za przesłankę zdolności do dziedziczenia, czyli nie dziedziczy je z powodu braku zdolności do dziedziczenia. Spadkobiercę takiego, jeżeli dziedziczy pozostały majątek (czyli dochodzi do niego) uwzględnia się przy operacji z art. 1079 k.c.⁴² Przyczyny niegodności stosuje się do każdej masy odrębnie (art. 1058 k.c.). Przykładowo, spadkodawca pozostawił dwa testamenty, jeden co do gospodarstwa, drugi co do pozostałego majątku. Spadkobierca A, powołany w obu testamentach, dopuścił się aktów z art. 928 § 1 pkt 2, 3 k.c. względem jednego testamentu, osoba ta dziedziczy na podstawie drugiego testamentu, zaś dopuszczenie się przestępstwa z art. 928 § 1 pkt 1 k.c. (przeciwko spadkodawcy) wyłącza ją od obu mas majątkowych. W pozostałych przypadkach należy przyjąć, że dopuszczenie się aktów z art. 928 § 1 k.c. wzglę-

⁴² Odm., jak należy przyjąć, B. Kordasiewicz, tamże, przyp. 79 na s. 132.

dem testamentu dotyczącego jednej masy wyłącza tę osobę od dziedziczenia także drugiej masy (brak testamentu, czyli – od dziedziczenia ustawowego). Wydaje się, że także w poprzedniej sytuacji (dwóch testamentów) należy wyłączyć możliwość dziedziczenia co do obu mas, mimo zniszczenia jednego testamentu. Uznanie za niegodnego dotyczy natomiast każdej masy odrębnie, np. można żądać orzeczenia go tylko co do gospodarstwa rolnego, a dziedziczący pozostały majątek, uczestniczy w operacji z art. 1079 k.c. Uznanie za niegodnego także co do pozostałej masy wyłącza tę osobę z operacji z art. 1079 k.c.

Ad C. Gdyby nie uznać szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego ani za przesłanki powołania, ani za przesłanki zdolności do dziedziczenia, to należałoby uznać je za inne, dalsze przesłanki dziedziczenia (obok m.in. powołania, zdolności do dziedziczenia), czyli przyjęto by konstrukcję samoistnych (samodzielnych) przesłanek dziedziczenia, i to jest trzecie modelowe rozwiązanie.

Przy tezie C szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstw rolnych są samoistnymi przesłankami dziedziczenia, pośrednio są nimi także przy tezie A, B, gdyż będąc przesłankami powołania lub zdolności do dziedziczenia – które są przecież (samoistnymi) przesłankami dziedziczenia – są jednocześnie (pośrednio) przesłankami dziedziczenia. Jednak takie ujęcie byłoby uproszczone, tymi przesłankami są tu tylko powołanie lub zdolność do dziedziczenia, zaś te mogą mieć kilka „wewnętrznych” swoich przesłanek (np. zdolność do dziedziczenia: przeżycie, wymogi z art. 1059–1062, 1065 k.c.). Fakt ten (przesłanka przesłanki dziedziczenia czy samoistna przesłanka dziedziczenia) nie jest – jak wspomniano – bez znaczenia, przy analizie zagadnień szczegółowych.

Rozstrzygnięcie zagadnienia charakteru prawnego szczególnych przesłanek rolnych (art. 1059–1062, 1065 k.c.) wykracza poza ramy dziedziczenia gospodarstw rolnych, a nawet – prawa spadkowego. Ma ono wpływ na kwalifikację szczególnych przesłanek wymaganych przy nabyciu nieruchomości rolnej (gospodarstwa rolnego) lub spółat z nich (art. 160, 214, 216, 1067, 1071, 1075 k.c.). Rozważania poprzednie można tu odpowiednio przetransponować (z wyjątkiem tezy A, która jest w tym przypadku bezprzedmiotowa). Można zatem przesłanki rolne uznać za przesłanki ograniczające zdolność prawną (teza B) lub samoistne przesłanki stanu faktycznego nabycia praw do nieruchomości rolnej (gospodarstwa rolnego), teza C. Byłaby to przesłanka o charakterze prawnym. Dalszą analizę, ze względu na wymóg jednolitej płaszczyzny, należy ograniczyć do art. 160 k.c., ale te uwagi można odpowiednio przetransponować na wymienione wyżej stany faktyczne.

(1) Można uznać, że jest to przesłanka zdolności prawnej (ograniczenie zdolności prawnej) albo (2) samoistna przesłanka stanu faktycznego przeniesienia prawa własności. Brak wymogów z art. 160 k.c. w nomenklaturze: czynność dokonana, ważna, skuteczna – będzie różny, w zależności od skonstruowania definicji czynności prawnej. Przy ujęciu najszerszym czynności prawnej – jako złożonego stanu faktycznego (s. 47 ks. *Swoboda testowania*), brak wymogów z art. 160 k.c. oznaczałby brak jednego z elementów stanu faktycznego czynności prawnej (przy tezie 1 – brak

zdolności prawnej, przy tezie drugiej (2) – brak samoistnej przesłanki: kwalifikacji), zatem prawidłowo ujmując tę kwestię powinno się przyjąć niedokonanie czynności prawnej, brzmi to jednak trochę sztucznie (por. uwagi przy czynnościach prawnych⁴³), zatem lepiej przyjąć wówczas konstrukcję czynności prawnej dokonanej, lecz nieważnej (brak zdolności prawnej) lub nieskutecznej (brak samoistnej przesłanki przeniesienia prawa własności). Przy wąskim ujęciu czynności prawnej (jako oświadczenia woli), byłoby to zagadnienie ważności⁴⁴ (skuteczności⁴⁵) dokonanej czynności prawnej (przeniesienia prawa własności).

Podobnym tokiem rozumowania idzie analiza przy dziedziczeniu. Szczególne wymogi rolne (art. 1059–1062, 1065 k.c.) jako: 1) przesłanka powołania, 2) przesłanka zdolności do dziedziczenia, 3) samoistna przesłanka dziedziczenia. W razie ich braku: ad 1) nieskuteczne dziedziczenie, termin ten jest trochę nieodpowiedni (sztuczny), lepiej: nieskuteczne powołanie (w sensie dziedziczenie, dojście do spadku); ad 2) nieważne dziedziczenie, termin ten jest trochę nieodpowiedni (sztuczny), lepiej: nieważne powołanie (z zastrzeżeniem w nawiasie, wyżej), aby jednolicie ująć sytuację 1–3: nieskuteczne powołanie; ad 3) nieskuteczne dziedziczenie, lepiej: nieskuteczne powołanie (z zastrzeżeniem w nawiasie, wyżej). Stany z punktów 1–3 można uogólnić: nieskuteczne dziedziczenie, lepiej: nieskuteczne powołanie (z zastrzeżeniem w nawiasie, wyżej). (W związku z pojęciem: nieważne dziedziczenie, należy podkreślić, że brak zdolności prawnej powoduje nieważność czynności prawnej, zaś dziedziczenie nie jest czynnością prawną; testament przy dziedziczeniu testamentowym jest tylko jednym ze składników stanu faktycznego dziedziczenia; zdolność dziedziczenia jest typem zdolności prawnej; lepiej zatem używać sformułowania: nieważne powołanie, por. nadto uwagi uprzednie).

Jeśli stan faktyczny dziedziczenia utożsamić z samym tylko zdarzeniem prawnym (zgonem spadkodawcy), to inne elementy (niż zgon), nie są składnikami stanu faktycznego dziedziczenia, lecz przesłankami skuteczności (ważności) dziedziczenia, jako „czynności” dokonanej. Dziedziczenie jest zatem „dokonane”, lepiej: zrealizowane (dochodzi do dziedziczenia, dojście do dziedziczenia), a inne elementy niż zgon spadkodawcy, to tylko przesłanki skuteczności (ważności) dziedziczenia (lub inaczej: powołania – z uprzednim zastrzeżeniem, w nawiasie, s. 76). W wyniku zgonu spadkodawcy dokonuje się (realizuje się) stan faktyczny dziedziczenia, zaś wymogi z punktów 1–3 są tylko przesłankami skuteczności (ważności) dziedziczenia (powołania – z zastrzeżeniem, wyżej).

Przy szerokim ujęciu stanu faktycznego dziedziczenia (por. wyżej, s. 59, 60), brak jednego z elementów (1, 2, 3) oznacza brak jednego ze składników stanu faktycznego dziedziczenia, stąd można użyć terminu: niedokonane dziedziczenie, lepiej: niezrealizowany stan faktyczny dziedziczenia lub inaczej: niedojście do dziedzicze-

⁴³ S. 48 (książki *Swoboda testowania*).

⁴⁴ Przy tezie 1.

⁴⁵ Przy tezie 2.

nia spadku z powodu braku: 1) powołania lub 2) zdolności do dziedziczenia, lub 3) samoistnej przesłanki dziedziczenia.

Należy przyjąć szerokie ujęcie stanu faktycznego dziedziczenia, a co za tym idzie również rozważania końcowe (niedojście do spadku, niezrealizowanie stanu faktycznego dziedziczenia).

Bibl. Jag.

Ad D. Rozwiązań pośrednich może być wiele. O niektórych z nich wspomniano uprzednio⁴⁶. Natomiast na uwagę zasługuje stanowisko, że nie można dać jednolitej oceny charakteru prawnego tych przesłanek, w związku z tym wyróżnia się cztery grupy przesłanek (zastrzegając, że podział ten nie jest rozłączny):

1. Przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego: a) praca w indywidualnym gospodarstwie rolnym – jakimkolwiek, b) członkostwo lub praca w gospodarstwie rolnym rolniczej spółdzielni produkcyjnej, c) posiadanie kwalifikacji do prowadzenia gospodarstwa rolnego, d) małoletniość, e) pobieranie nauki zawodu, f) trwała niezdolność do pracy⁴⁷.

2. Przesłanki ograniczające swobodę testowania (brak art. 216 § 1 pkt. 3, 4 przy art. 1065 zd. 1 k.c. oraz ostrzejsze wymogi z art. 216 § 1 pkt 2 – przy dziedziczeniu testamentowym przez osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1065 zd. 1 k.c.) w porównaniu z wymogami stawianymi przy dziedziczeniu testamentowym dla osób powołanych z ustawy – art. 1059 § 1 pkt 2 k.c.)⁴⁸

3. Przesłanki wyznaczające kolejność dojścia do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy spadkobranium ustawowym (w art. 1059 k.c. wyróżnia się dwie grupy spadkobierców: w pierwszej kolejności dochodzą do dziedziczenia spadkobiercy z art. 1059 § 1 pkt 1 – 5, w drugiej – spadkobiercy dziedziczący na podstawie art. 1059 § 2 łącznie ze spadkobiercami z art. 1059 § 1 pkt 4, 5 k.c.)⁴⁹.

4. Przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1060 § 1, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.)⁵⁰.

W związku z tym podział ten w dużej mierze wskazuje na funkcje, jakie mają pełnić te przesłanki (dotyczy to punktów – 2, 3), a nie nawiązuje do ich charakteru prawnego. Łączy się tu tezy: A, B, dając jeszcze nowe kwalifikacje (ujęcia). Ta sama przesłanka powinna mieć jednolity charakter, choć może pełnić różne funkcje (np. być przesłanką zdolności do dziedziczenia a jednocześnie ograniczać swobodę testowania). Podział powyższy nie wychodzi z tego założenia, te same przesłanki zalicza do różnych grup. Te argumenty, które przytoczono w tekście przeciwko tezie A, mają także zastosowanie w argumentacji przeciwko tezie 4. Te zaś argumenty, które przytoczono za tezę B, są argumentami przeciwko tezie 1. Tam również zwalczono argumenty, które mogłyby przemawiać przeciwko tezie B, a które skłoniły – analizowane tu stanowisko – do pluralistycznego ujęcia charakteru prawnego tych

⁴⁶ Por. przyp. 26, 27.

⁴⁷ B. Kordasiewicz, tamże, s. 139 i nast.

⁴⁸ B. Kordasiewicz, tamże, s. 140 i nast.

⁴⁹ B. Kordasiewicz, tamże, s. 142 i nast.

⁵⁰ B. Kordasiewicz, tamże, s. 143 i nast.

przesłanek. Przeciwno tezie 1. można dodać jeszcze to, że wymienia się tu przesłanki, które często – w tak ujętej formie – nie są wymagane przez ustawę, przesłanka 1 a inaczej jest sformułowana w art. 1059 § 1 pkt 1, 3 k.c.; podobnie 1 b – odmiennie ujęta w art. 216 § 1 pkt 2 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.; w 1 c – brak dalszych przesłanek: w art. 1059 k.c. – oświadczenia, przesłanki negatywnej, w art. 1065 – oświadczenia. Podstawę do określenia charakteru prawnego przesłanek mogą stanowić tylko te, które są wymagane przez ustawę, nie należy wybierać tylko niektóre spośród nich, a pomijając inne (np. oświadczenie o gotowości prowadzenia gospodarstwa rolnego). Ustawodawca jest władny określić, jakie okoliczności wpływają na zakres zdolności do dziedziczenia. Natomiast pisze się⁵¹: „zakres zdolności do dziedziczenia zależy jest nie tylko od kwalifikacji danego spadkobiercy, ale może zależeć od szeregu innych okoliczności, takich jak występowanie współspadkobierców i ich kwalifikacje, osoba spadkodawcy⁵², ewentualne posiadanie wstępnego niemającego kwalifikacji do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”⁵³.

Odmiennie niż przyjmuje to punkt drugi, wszystkie przesłanki wymagane przez ustawę (art. 1059–1062, w zw. z art. 1065, 1065 k.c.) stanowią ograniczenie swobody testowania, tylko że zakres tych ograniczeń – w analizowanym przypadku – idzie dalej niż przy innych spadkobiercach testamentowych. Nawet jeśli przyjąć tezę A – to bezpośrednio, tezę B – pośrednio, tezę C – bezpośrednio, następuje ograniczenie swobody testowania. W szczególności ograniczenie zdolności do dziedziczenia spadkobierców testamentowych jest ograniczeniem pośrednim swobody testowania⁵⁴.

Następnie argumenty przeciwko rozwiązaniu z punktu 3. Kolejność dojścia do gospodarstwa rolnego nie jest ani przesłanką zdolności do dziedziczenia, ani przesłanką powołania, lecz samoistną przesłanką dziedziczenia. Natomiast art. 1059 § 2 k.c. nie wyznacza kolejności powołania (jak art. 931–935 k.c.), bo brak spadkobierców z punktów 1–3 § 1 art. 1059 k.c. wchodzi w zakres hipotezy art. 1059 § 2 k.c., zatem jest jedną z trzech przesłanek, których charakter dopiero ma być oceniony.

⁵¹ B. Kordasiewicz, tamże, s. 137.

⁵² Ale są to przecież przesłanki ustawowe wprowadzone przez ustawę, które ograniczają zdolność do dziedziczenia.

⁵³ Ale jest to hipoteza przepisu statuującego powołanie w trybie szczególnym do gospodarstwa rolnego (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.) – a nie przesłanka dziedziczenia – bo tę stanowi praca oraz główne źródło utrzymania (poza art. 1061 zd. 2 k.c.).

⁵⁴ Odm. F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2012.

§ 2. Wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy. Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych

Podstawowym zagadnieniem w interpretacji art. 1065 k.c. jest ustalenie znaczenia terminu „osoba, która nie jest powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” (art. 1065 zd. 1 k.c.). Można ująć od strony pozytywnej: kto jest osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego? Rozstrzygnięcie tej kwestii ma wpływ: 1) na ustalenie zakresu podmiotowego tego terminu oraz 2) w znacznym stopniu wpływa na sformułowanie przesłanek, którym mają odpowiadać spadkobiercy testamentowi (osoby fizyczne). Teoretycznie powyższy termin można ująć w trojaki sposób:

A.⁵⁵ Osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego⁵⁶ (dzieci, wnuki, małżonek, rodzice, rodzeństwo oraz dzieci rodzeństwa – spadkodawcy)⁵⁷. Jeżeli spadkodawca pozostawił na przykład tylko dzieci i małżonka, to tylko oni będą należeć do tego kręgu.

B.⁵⁸ Osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego (jak w tezie A) oraz (koniunkcja) spełnia przesłanki z art. 1059–1062 k.c.⁵⁹, zaś nieistotne jest, czy osoba ta dziedziczyłaby to gospodarstwo z ustawy (bo np.: art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2, testament negatywny, żyją bliżsi krewni).

⁵⁵ S. Breyer, *Nowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Palestra 1972, z. 10, s. 11; B. Kordasiewicz, tamże, s. 107; tenże, Glosa do uchw. SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75, OSPiKA 1976, z. 5, poz. 91; E. Paluszkiwicz, Glosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 1671/74, OSPiKA 1976, z. 4, poz. 88; też, *Przemiany...*, s. 17; W. Pawlak, *Prawo rolne*, 1980, s. 213; J. S. Piątoski, *Prawo spadkowe*, s. 151; J. Rostkowski, *Gospodarstwo rolne w świetle prawa*, Warszawa 1975, s. 70; nie zajmuje wyraźnego stanowiska w tym punkcie J. Majorowicz, *Zmiany...*, s. 186. Według E. Paluszkiwicz, *Przemiany...*, s. 15, wspomnianego autora należy zaliczyć do nurtu A; należy jednak przyjąć, że do nurtu C.

Stanowisko A było ustalone w orzecznictwie SN przed nowelą k.c. z 1971 r. (od tego zapatrywania SN odstąpił dopiero w 1974 r., co do zestawienia orzeczeń por. przyp. 80). Było ono w zasadzie przez całą doktrynę przyjęte przed nowelą k.c., co do zestawienia por. przyp. 79.

⁵⁶ Inaczej: kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych po danym spadkodawcy.

⁵⁷ Brak tu dalszych zstępnych spadkodawcy niż jego wnuki (art. 1060 § 1 zd. 2 w zw. z art. 931 § 2 zd. 2 k.c.) oraz dalszych zstępnych rodzeństwa spadkodawcy niż ich dzieci (art. 1062 § 3 zd. 2 w zw. z art. 934 k.c.).

⁵⁸ Tak, jak należy przyjąć – E. Gniewek, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, NP 1972, z. 10, s. 1533; A. Zieliński, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego z 26 października 1971 r.*, Palestra 1973, z. 4, s. 20 i nast. Do tego samego wniosku w ocenie autorów dochodzi B. Kordasiewicz, *Testamentowe...*, przyp. 53 s. 114, natomiast według E. Paluszkiwicz (*Przemiany...*, s. 15) wymienieni autorzy (E. Gniewek, A. Zieliński) należą do wyodrębnionego tu nurtu A. Rzecz może być dyskusyjna, bo wywody autorów mogą pozostawiać sprawę otwartą w tym punkcie, gdyby odrzucić nasze stanowisko, to rzeczywiście należałoby ich zaliczyć do nurtu A, a nie – B. Nurt B nie miałby w ogóle swych przedstawicieli. Nie miał ich zresztą nigdy (ani w doktrynie, ani w orzecznictwie) przed nowelą k.c. z 1971 r. Słowa autorów wiążą, i w ich kwalifikacji należy pozostać, przyjmując nurt B.

⁵⁹ Art. 1061 k.c. dotyczy tylko rodziców.

C.⁶⁰ Osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto odziedziczyłby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, czyli inaczej: kto by doszedł do spadkowego gospodarstwa z ustawy⁶¹.

Rozwiązania szczegółowe w tych trzech stanach faktycznych nie byłyby jednakowe.

Przykład: Spadkodawca pozostawił dwoje dzieci: D1 i D2, wnuka: W (po D1) oraz brata: B. D1 nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c., D2 spełnia je, lecz odrzucił spadek, W spełnia przesłankę z art. 1059 § 1 pkt 1 k.c., zaś brat – z art. 1062 § 2 k.c. Wszyscy oni żyją w chwili otwarcia spadku.

Przy tezie A osobami powołanymi z ustawy byłyby: D1, D2, W, B; przy tezie B – D2, W, B; przy tezie C – tylko B. Z tego choćby przykładu wynika, że zakres przedmiotowy słowa: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, byłby różny, w zależności od przyjęcia jednej z wymienionych tez. Najszer-

⁶⁰ Tak: post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115; uchw. SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75, OSNCP 1976, z. 1, poz. 8. W następnych orzeczeniach: 1) post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28; 2) uchw. SN z 29 III 1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, z. 9, poz. 162 – SN nie zajmuje stanowiska w tym sporze (A, C); stan faktyczny sprawy również nie pozwala na sformułowanie stanowiska SN w tym punkcie (A czy C). Wprawdzie pierwsze z tych orzeczeń zostało zaopatrzone specjalnym odnośnikiem, w którym odwołano się do poprzednich orzeczeń (uchwał SN), wymienionych tu na wstępie przypisu, niemniej – należy sądzić – że jest to przypisek Redakcji: OSPiKA. Czytając post. z 16 II 1977 r. odnosi się wrażenie, jakby orzeczenie to było oparte na głosie S. Wójcika, niżej wspomnianej (poza tym w uzasadnieniu orzeczenia w sposób niewłaściwy dokonano wykładni poprzednio obowiązującego art. 1065 k.c. – jest ona oczywiście sprzeczna z orzecznictwem sprzed noweli, bo to zezwalało na powołanie do spadku z testamentu każdej osoby, a nie tylko z kręgu spadkobierców ustawowych, jak tu stwierdza SN); niemniej uzasadnienie SN tegoż postanowienia (z 16 II 1977 r.) zdaje się wskazywać na to, że osobą powołaną z ustawy (art. 1065 zd. 1 k.c.) jest osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. W każdym razie, ze względu na brak jednoznacznego stanowiska SN, wspomniane ostatnio postanowienie oraz uchwałę (punkty: 1, 2) należy nie kwalifikować ani do nurtu A, ani do nurtu C; SN nie zajął tu stanowiska.

J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 327 i nast.; tenże, *Zmiany przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, PiP 1972, z. 3, s. 32 i nast.; J. Pietrzykowski, Recenzja pracy J. S. Piątowskiego: *Prawo spadkowe – zarys wykładu*, NP 1974, z. 6, s. 814; S. Wójcik, Głosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, NP 1976, z. 3, s. 499 i nast.

Niektórzy autorzy nie zajmują w ogóle stanowiska w kwestii A – B – C, np. A. Dzyr, *Znaczenie...*, s. 15 i nast.; E. Spirydowicz, *Ziemia i prawo*, Warszawa 1977, s. 158 i nast. Z kolei inne osoby nie precyzują jasno swego stanowiska, tak że może być dyskusyjne, czy przyjmują tezę A czy C. Tak np. J. Majorowicz, *Zmiany...*, s. 186. Można tylko przypuszczać, że autor prawdopodobnie akceptuje tezę C, ale w takim razie odstąpiłby od swego poprzedniego stanowiska (sprzed noweli, por. przyp. 79). Według E. Paluszkiewicz (*Przemiany...*, s. 15) autora należałoby zaliczyć do grupy A. Dla potrzeb niniejszej pracy należy przyjąć, że nie zajmuje on stanowiska w dyskusji: A czy C.

Przed nowelą k.c. (nawet do 1974 r.) SN nie przyjmował w ogóle stanowiska C, lecz A. Także tylko odosobniono głosy w doktrynie – przed nowelą k.c. – opowiadały się za tezą C (J. Gwiazdomorski, S. Rejman – por. przyp. 79).

⁶¹ Nieraz formułuje się to inaczej, np. jest nią osoba, która w danym konkretnym stanie faktycznym odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne z ustawy (B. Kordasiewicz, *Testamentowe...*, s. 105); jest nią podmiot, który byłby powołany w konkretnym układzie stanu faktycznego do dziedziczenia po danym spadkodawcy w charakterze spadkobiercy ustawowego (J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, przyp. 3 s. 327). Oddają one tę samą myśl, jak wyżej, posługując się tylko terminologią rozbudowaną i często, w pewnych fragmentach, zbędną, bowiem dziedziczenie jest pewnym złożonym stanem faktycznym, i następuje ono po danym spadkodawcy. Rozważania A – B – C dotyczą oczywiście zawsze konkretnego gospodarstwa (konkretnego spadkodawcy), ale to oczywiście założenie dalej będzie pomijane, jako zbędne, z reguły nie pisząc: po danym spadkodawcy, a używając sformułowania: spadkowe gospodarstwo rolne.

sza jest interpretacja A, potem – B, C. Można spojrzeć na to jeszcze z innego punktu widzenia, dla pewnych osób przyjęcie tezy A, B lub C nie ma (bezpśrednio)⁶² znaczenia. Tak jest właśnie w przypadku osób, które nie należą w ogóle do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego („osoby obce”). Przy żadnej bowiem interpretacji (A, B, C) nie są one osobami powołanymi z ustawy do gospodarstwa rolnego, i być zresztą nie mogą (*de lege lata*). Nie ma ona również znaczenia dla osób, które dziedziczyłyby gospodarstwo rolne z ustawy, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego⁶³. Podmioty te są bowiem powołane, przy wszystkich możliwych interpretacjach tego słowa (A, B, C). Wykładnia zaś tego terminu (A, B lub C) ma znaczenie dla osób, które należą do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego, lecz które z ustawy by go nie dziedziczyły, bo np.: zachodzą okoliczności z art. 928 § 2, 1049 § 2, 1020 k.c.; istnieją bliżsi krewni; brak wymogów (po stronie tych osób) z art. 1059–1062 k.c.⁶⁴ Przy tezie A osoby te są zawsze powołane, przy tezie C – nie są nigdy powołane; przy tezie B – są powołane, jeżeli spełniają przesłanki z art. 1059–1062 k.c., natomiast nie muszą spełniać innych przesłanek dziedziczenia.

Na razie były to stwierdzenia faktu, czy inaczej: wnioski wyprowadzone z założonych tez. Teraz idzie o sprawdzenie zasadności każdej z nich (A, B, C) i przyjęcie tej, która jest prawdziwa.

Ad B. Analizę należy rozpocząć od rozwiązania B, gdyż jego niezasadność nie budzi wątpliwości. Nadto pewne kwestie muszą być tu ustalone.

Po pierwsze, w jakiej chwili mają być spełnione przesłanki z art. 1059–1062 k.c., przy tym ujęciu: w momencie – sporządzenia testamentu czy otwarcia spadku. Należy przyjąć ostatnie rozwiązanie, bo przesłanek wymaga się właśnie w tym momencie. Nadto, według tej chwili ocenia się skuteczność testamentu co do jego treści. Niemniej – ale jest to sprawa konwencji – można by przyjąć: chwilę sporządzenia testamentu, skoro teza B odrywa się od dziedziczenia. Ale z przytoczonych uprzednio względów, należy przyjąć, chwilę otwarcia spadku.

Po drugie, o jakie przesłanki z art. 1059–1062 k.c. chodzi: czy (a) o te, które stanowiłyby podstawę dziedziczenia gospodarstwa rolnego z ustawy przez danego spadkobiercę, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego (np. art. 1060 § 2 k.c. do wnuka, gdy żyje jeden z jego rodziców – ojciec lub matka – niespełniający przesłanek z art. 1059 k.c.) czy (b) o te, które są wymienione w art. 1059 k.c. (rodzice – art. 1061 k.c.). Obie tezy, przy rozwiązaniu B, są teoretycznie możliwe, niemniej należy przyjąć tylko tezę b, gdyż przy a należałoby ustalać hipotetyczny stan w chwili otwarcia spadku (kto spadkowe gospodarstwo rolne by

⁶² Pośrednio może nieraz mieć to znaczenie, co do wielkości ułamka, w jakim będą one dziedziczyć.

⁶³ Jednak pośrednio ma to znaczenie, z punktu widzenia przesłanek, jakie od tych osób będą wymagane.

⁶⁴ Dotyczy to także osób powołanych z ustawy do spadkowego gospodarstwa rolnego w pierwszej kolejności. Przykładowo: dzieci spadkodawcy, przy tezie A są powołane do gospodarstwa, przy tezie C są powołane – gdyby to spadkowe gospodarstwo dziedziczyły, przy tezie B – jeśli spełniają przesłanki z art. 1059 k.c., nie musiałyby zaż gospodarstwa z ustawy dziedziczyć.

dziedziczył, bowiem bez tego nie można ustalić tych przesłanek). Natomiast przy hipotezie B nie jest istotne, czy ten ktoś by rzeczywiście dziedziczył; zatem w istocie przy rozwiązaniu B przeprowadza się operację według tezy C po to tylko, aby wyłonić te przesłanki (bo innych przesłanek dziedziczenia niż przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych i wymogi z art. 1059–1062 k.c. – nie uważa rozwiązanie B – za przesłanki powołania). Stąd należy przyjąć, że chodzi tu o rozwiązanie b. I tak, jak można sądzić, przyjmują zwolennicy tej tezy. Przesłanki z art. 1059 lub 1061 k.c. (rodzice) – spełnione w chwili otwarcia spadku⁶⁵. Przy takim ujęciu zagadnienia jawi się jednak pewna kwestia: jak wtedy stosować art. 1059 § 2 k.c., skoro tu do określenia przesłanki negatywnej (brak współspadkobierców z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.) potrzebne jest ustalenie, kto gospodarstwo rolne by dziedziczył, czyli doszedł do niego z ustawy. W tym punkcie, gdyby być konsekwentnym, przy tezie b powinno się jednak ustalać stan hipotetyczny, jaki istniałby w chwili otwarcia spadku, czyli kto by gospodarstwo rolne odziedziczył. Można tylko sądzić, że autorzy tę negatywną przesłankę by pominęli, w tej analizie, ale byłaby to już pewna niekonsekwencja (skoro wymaga się tu badania przesłanek z art. 1059 k.c.)⁶⁶. Już choćby ten przykład wskazuje na pewne niekonsekwencje, do których prowadzi teza B. Ale podstawowe argumenty przeciwko rozwiązaniu B są inne. Powołanym z ustawy przy tezie B jest ten, kto: (1) należy do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego i (2) spełnia przesłanki z art. 1059–1062 k.c. A zatem wymogi z art. 1059–1062 k.c. uważa się – przy tezie B – za przesłanki powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jak wykazano uprzednio, wymogi te nie są przesłankami powołania⁶⁷. I to jest zasadniczy argument przeciwko tezie B. Spór zatem może dotyczyć tylko rozwiązań A, C, gdyż powołanie z ustawy można ewentualnie w dwojaki sposób ujmować: przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych (A) albo dojście do spadku, czyli jego odziedziczenie (C)⁶⁸. Ujęć pośrednich – w tym także B – być nie może.

Nieraz przedstawia się rzecz tak, jakby były jeszcze inne rozwiązania pośrednie (między A i C), w szczególności: powołanym do gospodarstwa rolnego jest ten, kto: a) należy do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, b) jest powołanym w pierwszej kolejności, c) spełnia przesłanki z art. 1059–1062 k.c. (konjunkcja a, b, c). Natomiast inne przesłanki (np. brak stanów z art. 928 § 2, 1049 § 2, 1020 k.c., niewyłączenie testamentem negatywnym) nie uważa się za istotne z tego punktu widzenia. Czyli w porównaniu z B, to ujęcie dodatkowo za przesłankę powołania uznaje: kolejność powołania (powołanie w pierwszej kolejności), zaś innych przesłanek dziedziczenia (np. wspomnianych wyżej w nawiasie) nie uznaje za przesłanki powołania. To co powiedziano wyżej – przeciwko tezie B – ma także

⁶⁵ Są oni wymienieni w przyp. 58.

⁶⁶ Problemów tych z przesłanką negatywną (art. 1059 § 2 k.c.) nie byłoby przy tezie a.

⁶⁷ Por. s. 61 i nast.

⁶⁸ Zresztą, o czym dalej, „powołanie” ma tylko takie znaczenie jak w wersji A.

i tu zastosowanie, powołanie ma określony sens, i nie można znaczenia tego terminu dowolnie ustalać.

Nadto wszystkie te ujemne konsekwencje, które występują przy tezie C, występują także przy tezie B, a skoro przemawiają one przeciwko tezie C, to i także przeciwko tezie B, co do ich bliższej analizy należy odesłać do stosownych dalszych wywodów (s. 86 i n.). W szczególności zatem teza B ograniczałaby swobodę testowania; powodowałaby niepewność co do skuteczności sporządzonego testamentu (bowiem nie wiadomo, w chwili sporządzenia testamentu, czy osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych będzie spełniać w chwili otwarcia spadku przesłanki z art. 1059–1062 k.c., np.: spadkobierca może przestać pracować w gospodarstwie rolnym (art. 1059 § 1 pkt 1, 3 k.c.) lub je prowadzić (art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.), może on nie złożyć oświadczenia z art. 1059 § 2 k.c.). Argument z testamentu negatywnego – działający przeciwko tezie C – nie ma zastosowania przeciwko tezie B, skoro okoliczność ta, przy rozwiązaniu B, jest nieistotna w ustalaniu, kto jest powołanym z ustawy do spadku (tu bowiem powołany nie musi dziedziczyć).

W ten sposób tezę B należy odrzucić, jako niemającą uzasadnienia. Należy rozważyć, skąd zjawiała się ona w doktrynie; może szło o uzasadnienie stosowania art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. także do osób powołanych z ustawy (art. 1065 k.c.), tylko że wybrano by nieodpowiedni sposób. Stosowanie wymienionego artykułu do tych osób można uzasadnić w inny sposób (por. dalej⁶⁹). Wydaje się bowiem, że ta sama osoba może być albo osobą powołaną z ustawy, albo niepowołaną, nie może zaś mieć ona różnej pozycji (osoby powołanej, niepowołanej), w zależności od pewnych dalszych czynników (tu: przesłanek z art. 1059–1062 k.c.). Ten argument przemawiałby zresztą także przeciwko tezie C.

Ad C, A.⁷⁰ Często autorzy przyjmują tezę C, lecz jej bliżej nie uzasadniają. Należy jednak uważniej przyrzeć się argumentom, które są podnoszone na jej uzasadnienie.

(1) W tym ujęciu (C) osobą powołaną z ustawy do gospodarstwa rolnego jest ten, kto by je dziedziczył (z ustawy). Jest rzeczą charakterystyczną, że zwolennicy tej tezy przyjmując to rozwiązanie, z reguły nie kładą w ogóle nacisku – na analizę słowa „osoba powołana z ustawy”, a tylko na fakt, że przy dziedziczeniu testamentowym osoba ta ma odpowiadać takim przesłankom, jakie są od niej wymagane, gdyby dziedziczyła gospodarstwo z ustawy. Dopiero z takiego ujęcia należy wnosić, że w ujęciu tych autorów osobą powołaną z ustawy jest ten, kto by dziedziczył na podstawie ustawy. A zatem akcent przenosi się z wykładni słowa: „powołana” na wykładnię przesłanek, jakie są od tej osoby wymagane (czy te przesłanki, na podstawie których by dziedziczyła ona gospodarstwo, czy jakiegokolwiek z art. 1059, 1061 – rodzice)⁷¹. Natomiast nacisk kładzie się na wykładnię funkcjonalną, twierdzi

⁶⁹ S. 98 i nast.

⁷⁰ Przytoczono tu argumenty przeciwko tezie C oraz za tezą A – takie połączenie analizy jest konieczne.

⁷¹ Nieraz nawet odnosi się wrażenie, że osobą powołaną z ustawy – według tych autorów – jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych; niemniej od osoby tej wymaga się przesłanek, na podstawie których dzie-

się, że teza C jest zgodna z interesem społeczno-gospodarczym, a nadto nie stwarza podstaw do obejścia prawa (zwłaszcza art. art. 1059 § 2, 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Takie postawienie sprawy budzi wątpliwości, bowiem przechodzi się do porządku dziennego nad wykładnią gramatyczną słowa: osoba powołana z ustawy albo *a priori*, w założeniu, przyjmuje się, że słowo to ma tylko następujący sens: powołana, tzn. dziedzicząca. Niektórzy tylko spośród tych zwolenników uzasadniają wprost swe stanowisko w tym punkcie⁷². Nie można jednak przychylić się do podnoszonych przez nich argumentów.

Twierdzi się⁷³, że k.c. odróżnia dwa pojęcia: osoba, która jest powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego po danym spadkodawcy oraz osoba, która należy do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego po danym spadkodawcy. Otóż, k.c. nie zna takiego rozróżnienia, tym drugim pojęciem w ogóle się nie posługuje; natomiast używa się pierwszego określenia: osoba powołana z ustawy do spadku (gospodarstwa rolnego) czy osoba powołana z ustawy do dziedziczenia spadku (gospodarstwa rolnego) – co do ilustracji tego por. poprzednie uwagi⁷⁴. Otóż, jak tam wykazano, w tekstach k.c. „osobą powołaną z ustawy” jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych, choćby nie dziedziczył spadku, z braku innych przesłanek (dziedziczenia) niż brak powołania⁷⁵. W większości tych tekstów jest to niewątpliwe, zaś w niektórych (art. 991, 998, 1014 § 2, 1022 k.c.) można by sądzić, że „osoba powołana z ustawy do spadku”, to osoba dziedzicząca spadek. Nawet, gdyby to przyjąć, to nie jest w każdym razie prawdziwa teza: że słowo „osoba powołana z ustawy do spadku” oznacza wyłącznie podmiot dziedziczący spadek, czyli powołanie to dziedziczenie⁷⁶. Wtedy rzeczą wykładni byłoby ustalenie, w jakim znaczeniu używa tego słowa art. 1065 zd. 1 k.c., czy jak w większości przypadków (powołanie z ustawy – to przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych), czy może w innym – powołanie to dziedziczenie, dojście do spadku (tu: spadkowego gospodarstwa rolnego). Rzecz jednak w tym, że nawet gdyby przyjąć, że w tych wyliczonych artykułach „powołanie” to „dziedziczenie”, to jest tylko pozór, w rzeczywistości jest właśnie odmiennie: powołanie z ustawy do dziedziczenia spadku (spadkowego gospodarstwa rolnego) to przynależność do kręgu jego spadkobierców ustawowych. Ustawa bowiem i w tych przepisach odróżnia powołanie do spadku (dziedziczenia) od samego dojścia do spadku, czyli dziedziczyłyby ona spadkowe gospodarstwo rolne, a nie jakichkolwiek przesłanek z art. 1059 k.c. (art. 1061 – rodzice spadkodawcy). Tak, jak należy przyjąć, J. Gwiazdomorski, *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 6, s. 911, 912. Podobnie autor, choć mniej stanowczo, w: *Prawie spadkowym* – przyp. 1 s. 72, przyp. 25 s. 84, 85, s. 121 i nast.

⁷² S. Wójcik, *Głosa...*, s. 499 i nast.

⁷³ S. Wójcik, *iw.*

⁷⁴ Por. s. 63 i nast.

⁷⁵ Dotyczy to również art. 931 § 1 zd. 1, art. 932 § 1 w zw. z art. 931 § 1 k.c. – ustawa tu wyraźnie odróżnia powołanie od dziedziczenia (por. zwłaszcza art. 931 § 1 zd. 1, po średniku). Odm. S. Wójcik, *Głosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, NP 1976, z. 3, s. 500* (osoba powołana – to dziedzicząca).

⁷⁶ Odm. S. Wójcik, *iw.*

czenia⁷⁷. Należy przywrócić właściwy sens pojęciom: powołanie – dziedziczenie. Powołanie z ustawy oznacza tylko jedną z przesłanek dziedziczenia (przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych), natomiast dziedziczenie, czyli dojście do spadku, oznacza pewien zrealizowany stan faktyczny, na który składa się zespół przesłanek dziedziczenia, w których powołanie jest tylko jedną z nich (obok np. kolejności powołania, zdolności do dziedziczenia).

Reasumując: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, oznacza osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych. W tym tkwi zasadniczy kontrargument przeciwko tezie C, a za tezę A, która właśnie tak to pojęcie ujmuje.

Gdyby ktoś chciał jednak bronić tezy, że słowo „osoba powołana z ustawy do gospodarstwa rolnego” ma różny sens, raz oznacza: osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, innym razem: osobę dziedziczącą gospodarstwo rolne, co – jak wykazano – nie ma uzasadnienia, to należy poddać analizie art. 1065 k.c. Otóż także wykładnia tego przepisu dowodzi, że ustawa odróżnia powołanie do dziedziczenia od samego dziedziczenia. Przecież zd. 1 art. 1065 k.c. wyraźnie stwierdza: „osoba, która nie jest »powołana« z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (...) może je »dziedziczyć«”. Pojęć tych ustawa nie utożsamia, nie zmienia tego fakt, iż słowo: „dziedziczyć” dotyczy dziedziczenia testamentowego, a nie ustawowego – bo przepis nie mógł być inaczej wystylizowany, nadto wymogi z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 czy art. 1059 k.c. też nie są przesłankami powołania. Co więcej, z art. 1065 zd. 1 k.c. należy wyprowadzić poprzez wnioskowanie (wykładnia logiczna) normę tej treści, że osoba, która jest powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, może na podstawie testamentu dziedziczyć, jeżeli odpowiada warunkom z art. 1059 i nast. k.c. (nie przesądzając tu jeszcze kwestii: jakim warunkom). W tak zbudowanej normie widać w sposób oczywisty, że ustawa odróżnia „powołanie” od „warunków”, nie traktując ich jako przesłanki powołania (elementu składowego powołania). Gdyby natomiast przyjąć tezę C, to powyższe rozróżnienie: „powołania z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” i „warunków” byłoby zbędne, bo te są zawsze konieczną przesłanką dziedziczenia, i byłoby oczywiste, że są wymagane te, na podstawie których by się do tego gospodarstwa dochodziło. Przy tezie C nie można by zatem zbudować normy tak, jak to uczynił ustawodawca w art. 1065 zd. 1 k.c. Gdyby i ten tok rozumowania nie zadawałał przeciwników tezy A, to należałoby wykładnię słowa: powołana z ustawy, uznać za sporną – na tle art. 1065 zd. 1 k.c. – i zatem uciec się do pewnych reguł interpretacyjnych, które by pozwoliły ustalić sens tego pojęcia, przyjmując jedno lub drugie znaczenie tego terminu. Otóż reguły te przemawiają na korzyść znaczenia pierwszego (powołana z ustawy – to należąca do kręgu spadkobierców ustawowych).

⁷⁷ Art. 991 k.c. (przeciwstawienie pojęć: osoba była powołana do spadku z ustawy – odziedziczyłaby go z ustawy), art. 1014 § 2, 1022 k.c. (powołana do spadku – spadkobierca, tj. osoba dziedzicząca spadek).

a) Wszelkie wątpliwości interpretacyjne powinny być rozstrzygane na korzyść tego znaczenia, które jest zgodne z sensem przeważającym analizowanego terminu, tzn. z tym znaczeniem, w którym to słowo występuje w przeważającej liczbie przypadków. Nie ulega zaś wątpliwości, że w k.c. przemawiałoby to na korzyść interpretacji pierwszej (powołana – należąca do kręgu...), a nie drugiej (powołana – dziedzicząca).

b) Przewodnią zasadą prawa spadkowego, w tym dziedziczenia gospodarstw rolnych, jest swoboda testowania. Wszelkie zatem wątpliwości interpretacyjne należy rozstrzygać na korzyść tej zasady. Znaczenie drugie tego pojęcia (teza C) bardziej ogranicza swobodę testowania niż pierwsze (teza A); i tu zatem należałoby rozstrzygnąć na korzyść znaczenia pierwszego.

c) Także względny humanitarne (szczególna ochrona osób małoletnich i trwale niezdolnych do pracy) przemawiają na rzecz interpretacji pierwszej, bowiem przyjęcie znaczenia drugiego jest niekorzystne dla tych osób (brak pkt. 3, 4 § 1 art. 216 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

d) Z dwóch możliwych znaczeń danego terminu należy wybrać to, które nie prowadzi do niejasności oraz niepewności w stosowaniu prawa. Również ta reguła interpretacyjna przemawia na korzyść znaczenia pierwszego, przy tej wykładni – odmiennie niż przy drugiej – unika się stanu niepewności co do tego, kto jest osobą powołaną oraz spadkodawca wie z góry, jakim przesłankom ma odpowiadać ustanowiony przez niego spadkobierca.

e) Z dwóch znaczeń słowa „osoba powołana” należy wybrać to, które jest zgodne z zasadą szczególnej ochrony rodziny. Natomiast w sposób pełniejszy jest rodzina chroniona przy ujęciu pierwszym niż drugim tego terminu.

Jak to już wykazano, k.c. w żadnym wypadku nie daje podstaw do wniosku tej treści, że osobą powołaną z ustawy jest wyłącznie ten, kto by dziedziczył z ustawy⁷⁸. Dlatego należy przyjąć, po przeprowadzeniu powyższej analizy, że osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego w art. 1065 k.c. jest osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Za tym przemawia również wykładnia systemowa. Zresztą k.c. nie tylko w art. 1065 k.c. tym terminem się posługuje, por. m.in. art. 1060 § 1 zd. 2, 1062 § 3 zd. 2. Na tle tych wszystkich przepisów jest niewątpliwe, że: powołanym jest podmiot należący do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, choćby go nie dziedziczył z różnych względów (np. brak przesłanek z art. 1059–1062 k.c., odrzucenie spadku, uznanie za niegodnego, wyłączenie testamentem negatywnym, zrzeczenie się dziedziczenia). Dlatego temu pojęciu w art. 1065 k.c. nadawać inny sens, skoro przepis ten nie daje do tego podstaw, a nadto – jak wspomniano – wyraźnie odróżnia on „powołanie” od „dziedziczenia” oraz „powołanie” od „warunków”. Wykładnia gramatyczna art. 1065 k.c., a nadto systemowa, prowadzi zatem do jednoznacznego wniosku, takiego jaki przyjęła teza A, a nie teza C. Wszelkie dalsze argumenty (np.

⁷⁸ Odm. S. Wójcik, jw.

celowościowe) mogą mieć już znaczenie posiłkowe, nie mogą obalać tu brzmienia tekstu ustawy.

(2) Przeciwno interpretacji C, a za interpretacją A przemawia wykładnia genetyczna (historyczna). Poprzedni tekst art. 1065 k.c. używał sformułowania: „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”. Obecnie k.c. używa wprawdzie innego terminu: „osoba niepowołana (...)”, jednak zagadnienie nie zmieniło się: kto jest osobą powołaną z ustawy? Otóż poprzednio przyjęto w zasadzie⁷⁹ w całej doktrynie oraz zgodnie w orzecznictwie SN⁸⁰, że jest nią osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, choćby go z ustawy nie dziedziczyła. Skąd zatem ta zmiana poglądów, skoro tekst w tym punkcie („osoba powołana”) nie uległ zmianie, jest to ten sam termin. W szczególności dziwi zatem odstępianie przez SN od swego poprzedniego, ustalonego w tym punkcie, orzecznictwa (sprzed noweli k.c.). Większość doktryny i obecnie słowo to interpretuje w myśl tezy A, i słusznie.

(3) Wykładnia C prowadzi, w praktycznym stosowaniu prawa, patrząc na to zwłaszcza z punktu widzenia testatora, do konsekwencji nie do przyjęcia. Natomiast unika się ich w zupełności przy tezie A. Testator nie może nigdy⁸¹ ustalić – w dacie sporządzenia testamentu – stanu hipotetycznego, jaki istniałby, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. Zależy to bowiem od spełnienia całego zespołu przesłanek dziedziczenia, pewne z nich mogą być jasne już w chwili sporządzenia testamentu (np. zrzeczenie się dziedziczenia), jednak większość z nich wyjaśni się dopiero po dacie sporządzenia testamentu, a to w chwili otwarcia spadku, a niektóre z nich nawet w tej chwili nie wyjaśnią się, lecz dopiero potem (np. uznanie za niegodnego, odrzucenie spadku, oświadczenie rolne z art. 1059 § 2 k.c.; por. także art. 1019 k.c.). Skąd zatem – w interpretacji szczegółowej – bierze się ta niemożność ustalenia stanu hipotetycznego:

(a) Po dacie sporządzenia testamentu może nastąpić wyłączenie testamentem negatywnym od dziedziczenia lub zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.). Spadkobierca ustawy może spadek odrzucić (art. 1020 k.c.) lub być uznanym za niegodnego (art. 928 § 2 k.c.).

⁷⁹ Odm. tylko nieliczni autorzy (J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 123 i nast.; S. Rejman, *Glosa do uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, z. 1, s. 135 i nast.*). Tak natomiast jak w tekście pracy (teza A), w szczególności: J. Kapera, *W sprawie dziedziczenia...*, s. 767; J. Majorowicz, *Glosa do uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, z. 1, s. 138, 142*; S. Ritterman, *O stosowaniu...*, s. 115 i nast.; H. Świątkowski, *Dziedziczenie...*, s. 25 i nast.; tenże, *Prawo rolne*, s. 113 (jednocześnie autor tu wycofał się z poprzedniego stanowiska – PiP 1965, z. 7, s. 26 – i uznał, że spadkobiercami testamentowymi mogą być także osoby fizyczne spoza kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, s. 113); J. Zawartka, *Testamentowe rozrządzenie...*, s. 1091, 1094; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 137.

⁸⁰ Por. dla przykładu: uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, OSNCP 1968, z. 2, poz. 15 (s. 8 uzasadnienia); uchw. SN z 3 VI 1966 r. III CO 27/65, OSPiKA 1966, z. 4, poz. 88; post. SN z 17 VI 1966 r. II CR 263/66, OSNCP 1967, z. 4, poz. 70 (teza oraz s. 32 i nast. uzasadnienia); post. SN z 15 I 1966 r. III CR 336/65, OSPiKA 1967, z. 6, poz. 135 (uzasadnienie); uchw. SN z 23 III 1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, z. 12, poz. 215 (teza oraz s. 6 uzasadnienia).

⁸¹ Nie chodzi tu wyłącznie o trudności, odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 106.

(b) Nigdy nie wiadomo – w dacie sporządzenia testamentu – czy spadkobierca ustawowy będzie w chwili otwarcia spadku spełniał przesłanki z art. 1059–1062 k.c. (np. zaprzestanie pracy we wskazanych tam gospodarstwach rolnych).

(c) Może zmienić się, po dacie sporządzenia testamentu, kolejność powołania (fakt urodzenia lub zgonu osoby należącej do kręgu spadkobierców ustawowych, np. brat spadkodawcy stanie się osobą niepowołaną z ustawy, wskutek urodzenia się dziecka spadkodawcy lub odwrotnie: stanie się on osobą powołaną, wskutek zgonu zstępnych spadkodawcy).

(d) Spadkobierca rezerwowy może nie złożyć oświadczenia z art. 1059 § 2 k.c. W tym stanie rzeczy spadkodawca nie mógłby ustalić, i to nie tylko w dacie sporządzenia testamentu, kto byłby jego spadkobiercą ustawowym, czyli kto jest „osobą powołaną z ustawy” (w rozumieniu tezy C). Prowadziłoby to często do niepewności, czy ustanowienie spadkobiercy jest skuteczne⁸².

Dziedziczenie testamentowe tego samego podmiotu mogłoby zatem podlegać: raz – art. 1059–1062 k.c., raz – art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., w zależności od różnych okoliczności (np. zmiany w kolejności powołania, wskutek urodzenia się lub zgonu pewnej osoby z kręgu spadkobierców ustawowych⁸³; zrzeczenia się przez taką osobę dziedziczenia, wyłączenia testamentem negatywnym). W konsekwencji spadkodawca nie wiedziałby, jakim przesłankom ma odpowiadać ustanowiony przez niego spadkobierca. Częściowo byłoby to łagodzone przez zaakceptowanie rozwiązania, że wystarcza – dla osób powołanych z ustawy – spełnienie przesłanek z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.

Chyba nie można imputować ustawodawcy takiego rozwiązania (niepewność co do tego, kto jest osobą powołaną z ustawy, a w konsekwencji, jakim przesłankom ma odpowiadać spadkobierca testamentowy). Wszak często testator umierając nie wiedziałby, czy jego rozrządzenie testamentowe są skuteczne. Należy dodać, że

⁸² Nie zawsze, bo gdyby testator powołał na przykład osobę spoza kręgu spadkobierców ustawowych, to wiadomo, że nigdy ona osobą powołaną nie jest (ale por. przypis *in fine*). Ta niepewność dotknęłaby zaś osoby z kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, czyli osoby, które najczęściej powoływane są w testamencie. Ten ujemny skutek – przy tezie C – byłby łagodzony w pewnym zakresie, gdyby przyjąć przy testamencie, przejście z art. 1059–1062 k.c. na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 dla osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego (tak niektórzy autorzy tezy C zresztą czynią). Zawsze bowiem wtedy wystarczyłoby dla takich osób spełnienie wymagań z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Niemniej i wówczas ten stan niepewności nie byłby w zupełności uchylony, bo przesłanki, na podstawie których dochodzą spadkobiercy ustawowi do gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062 k.c.), różnią się od przesłanek z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., i w stanach faktycznych, wyczerpujących cechy z art. 1059–1062, a niewyczerpujących cech z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 ta niepewność (aczkolwiek złagodzona przyjęciem przejścia na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.) istniałaby nadal. Natomiast, gdyby wyłączyć to przejście (tak zaś czynią niektórzy autorzy), wówczas zagadnienie jest szczególnie ostre. Spadkodawca nie wiedziałby bowiem, jakim przesłankom ma odpowiadać ustanowiony przez niego spadkobierca testamentowy, czy z art. 1059–1062 czy z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 – nie wiedziałby bowiem, kto jest osobą powołaną z ustawy. I tu niepewność ta nie istniałaby w przypadku osób nienależących w ogóle do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, ale i wtedy (dotyczy to również zd. I przypisu) pośrednio i ich by ona dotyczyła, a to wtedy, gdyby byli powołani w testamencie, obok spadkobierców należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Niepewność co do skuteczności ustanowienia spadkobiercy z kręgu spadkobierców ustawowych wpływałaby na to, że testator nie byłby pewien, jaki będzie rzeczywisty udział spadkowy testamentowych spadkobierców (spoza i z kręgu spadkobierców ustawowych).

⁸³ Co do przykładów por. B. Kordasiewicz, tamże, przyp. 46 na s. 107.

dotyczy to nie tylko ustanowienia spadkobiercy, lecz także zapisu (art. 1067 § 1 k.c.). Wykładnia C unicestwia zatem funkcję społeczno-gospodarczą testamentu. Nie pozwala spadkodawcy na jasne uregulowanie swoich stosunków majątkowych po śmierci, wprowadzając element niepewności do jego rozrządzeń. Jak można sądzić, ustawodawcy nie można imputować, że chciał uwikłać spadkodawcę w całą tę niepewną sytuację; ustawa nie daje do tego żadnych podstaw. Wszystkich tych ujemnych następstw unika się przy tezie A, testator z góry wie, czy ustanowiona przez niego osoba jest powołana z ustawy czy nie (kwestia przynależności do kręgów spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego), zatem spadkodawca wie, jakim osobą ta ma odpowiadać przesłankom; nie ma tu w ogóle miejsca na ów stan niepewności. Jest to kolejny argument za tezą A, a przeciwko tezie C.

(4) Co więcej, gdyby przyjąć tezę C, to spadkodawca mógłby ją unicestwić przez stosownej treści rozrządzenia testamentowe, zaś nie można by uznać tego za obejście prawa. Przykład: testator powołuje w testamencie 12-letniego wnuka (W), mimo że żyje w chwili otwarcia spadku ojciec wnuka (syn spadkodawcy, D) spełniający przesłankę z art. 1059 § 1 pkt 1 k.c.; w tym samym testamencie spadkodawca wyłącza osobę D od dziedziczenia z ustawy⁸⁴. Nie jest to obejście prawa, wnuk staje się osobą powołaną z ustawy, i będzie gospodarstwo z testamentu dziedziczył (spełnia on przesłankę z art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.; co do uzasadnienia por. s. 148–150 ks. *Swoboda testowania*). Natomiast wykładnia A słowa „osoba powołana” w ogóle nie prowadzi do „obejścia prawa” przez testament negatywny. Wnuk jest bowiem – w podanym wyżej przykładzie – osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. I ten z kolei argument przemawia przeciwko tezie C, a za tezą A, bowiem ta druga nie stwarza podstaw do takich niekonsekwencji.

(5) Wykładnia C w znacznym stopniu ogranicza swobodę testowania i to nie tylko od strony podmiotowej (przy wykładni C krąg osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego jest węższy niż przy wykładni A, bowiem nie obejmuje tych osób, należących wprawdzie do kręgu spadkobierców ustawowych (A), które by jednak nie dziedziczyły z ustawy gospodarstwa rolnego), lecz także przedmiotowej. Interpretacja ta (C) zmusza często spadkodawcę do zmiany sporządzonego testamentu, aby mu zapewnić skuteczność. Fakt bowiem urodzenia lub zgonu pewnych osób z kręgu spadkobierców ustawowych, jak też zrzeczenie się przez nich dziedziczenia lub wyłączenie ich późniejszym testamentem negatywnym powoduje, że pewne osoby, które były powołane z ustawy (w interpretacji C) mogą stać się niepowołane, i odwrotnie. Niektóre rozrządzenia, które w dacie sporządzenia testamentu były „skuteczne”, mogą okazać się w nowym stanie faktycznym „bezskuteczne”, i odwrotnie. W tym stanie rzeczy spadkodawca chcąc w sposób określony uregulować swe stosunki *post mortem*, zmieni często testament, np. gdy ustanowienie spadkobiercą gospodarstwa rolnego określonej osoby stało się bezskuteczne, powoła ją do pozostałego majątku lub przeznaczy jej korzyść majątkową w innej

⁸⁴ Albo też wyłącza testamentem negatywnym D, i z ustawy spadek dziedziczy W – art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.

formie. Do takich zmian testamentu nie będzie zmuszony testator przy interpretacji A, gdyż wspomniane wyżej okoliczności, zaszły po dacie sporządzenia testamentu, nie mogą wpłynąć na skuteczność sporządzonego testamentu (np. fakt urodzenia bliźszego krewnego).

Wszystkie powyższe argumenty w pełni przemawiają za tezą A, a przeciwko tezie C. Należy przypatrzeć się z kolei argumentom podnoszonym przez zwolenników tezy C (jeden, niekiedy tylko podnoszony: analiza słowa „osoba powołana”, został już obalony).

I) Twierdzi się, że wykładnia C w sposób pełniejszy chroni interes społeczno-gospodarczy, który ma tkwić u podstaw szczególnej regulacji ustawowej gospodarstw rolnych⁸⁵. Co więcej, pisze się, że – ów tak ujęty przez nich cel przepisów rolnych – przez wykładnię A często można by udaremnić w większym lub mniejszym stopniu⁸⁶. Chodzi tu zatem o wykładnię funkcjonalną. Otóż na argumentach tych nie można opierać wykładni przepisów, gdy jest ona oczywiście sprzeczna z wykładnią gramatyczną i systemową tekstu (art. 1065 zd. 1 k.c., por. wyżej). Nadto wykładnia A nie jest sprzeczna z tak precyzowanymi celami szczególnej regulacji ustawowej dziedziczenia gospodarstw rolnych. W szczególności twierdzi się, że gdyby przyjąć wykładnię A, to udaremniłoby się cel przepisów o dziedziczeniu rezerwowym (art. 1059 § 2 k.c.) i o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Po noweli k.c. (a należy przyjąć, że również przedtem) jest (był) to pogląd nieuzasadniony. Nie można bowiem przy pomocy testamentu obchodzić przepisów o dziedziczeniu ustawowym, które przecież tylko w tym porządku dziedziczenia obowiązują. Zagadnienie nie sprowadza się do obejścia prawa, lecz do tego, czy wszystkie przesłanki wymagane przez przepisy o dziedziczeniu ustawowym zostały podniesione również do rangi przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym czy też nie. Otóż nie, po pierwsze, nie ma takiego przepisu, po drugie, wykładnia art. 1065 zd. 1 k.c. (zwłaszcza po noweli) czyni sprawę bardzo jasną. Art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. ma zastosowanie także do ustanowienia spadkobiercy testamentowego spośród osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (co do uzasadnienia por. dalej). Niepotrzebna jest zatem zaostrzona przesłanka wymagana od tzw. zastępcy szczególnego (np. art. 1060 § 2 k.c.), lecz wystarczy spełnienie przesłanki z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. Zresztą nie można osób obcych, stawiać w lepszej sytuacji prawnej niż bliższych (spadkodawcy). Przykładowo nie można od wnuka przy dziedziczeniu testamentowym wymagać przesłanek z art. 1060 § 2 k.c., gdy osobie obcej wystarcza, co nie ulega wątpliwości, przesłanka z art. 216 § 1 pkt 1 k.c.⁸⁷ Podobnie jest przy spadkobiercy rezerwowym, art. 216 § 1 pkt 5 k.c. ma zastosowanie także do spadkobierców testamentowych należących do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a nie tylko do osób obcych

⁸⁵ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 125 i nast.; uchw. SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75, OSNCP 1976, z. 1, poz. 8 (uzasadnienie, s. 30).

⁸⁶ Ten argument podnosi J. Gwiazdomorski, tamże, s. 125 i nast.

⁸⁷ Tak natomiast autorzy nurtu drugiego (dalej wyodrębnionego) – por. przyp. 104.

(niepowołanych z ustawy...), co do uzasadnienia por. dalej. Nie wymaga się tam w szczególności, aby współspadkobierca testamentowy lub ustawy (dziedziczący inną część spadku lub który by gospodarstwo rolne dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego) nie spełniał przesłanek z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. Całe zatem zagadnienie obejścia art. 1059 § 2 k.c. odpada. Zresztą zarówno art. 1059 § 2, jak i art. 1060 § 2 k.c. regulują pewne zasady, które mają z natury rzeczy zastosowanie tylko przy dziedziczeniu ustawowym, i nie mogą mieć zastosowania przy dziedziczeniu testamentowym. Zresztą spadkodawca poprzez stosowny testament negatywny, wyłączający bliższego krewnego, mógłby dalszego krewnego dopuścić do dziedziczenia na podstawie ogólnego przepisu art. 1059 k.c. (dotyczy to nie tylko art. 1060 § 2 k.c., lecz także art. 1059 § 2 k.c.), a to przez wyłączenie testamentem negatywnym osób z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., które to podmioty współdziedziczyłyby ze spadkobiercą rezerwowym. Wynika stąd, w sposób oczywisty, że nie ma miejsca – zwłaszcza po noweli – na obchodzenie przepisów o dziedziczeniu ustawowym (zwłaszcza art. 1059 § 2, 1060 § 2 k.c.). Całe zagadnienie – w interpretacji: A czy C? – sprowadza się zatem do osób małoletnich, pobierających naukę zawodu lub uczęszczających do szkół (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.) oraz trwale niezdolnych do pracy (art. 1059 § 1 pkt 5 k.c.), i to nie wszystkich, lecz tylko tych, które należą do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego, lecz by go z ustawy nie odziedziczyły. Przy tezie A są one osobami powołanymi i stosuje się do nich art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c., przy tezie C – niepowołanymi, a skoro w wyliczeniu art. 1065 zd. 1 k.c. brak pkt. 3, 4 § 1 art. 216 k.c., to nie mogą one dziedziczyć na podstawie testamentu. Czy dopuszczenie tylko tych osób bliskich przy wykładni A do dziedziczenia spadkowego gospodarstwa rolnego z testamentu jest naruszeniem interesu społeczno-gospodarczego? Otóż nie, podkreślany przez doktrynę (orzecznictwo) interes społeczno-gospodarczy nie będzie naruszony⁸⁸.

a) Interes społeczno-gospodarczy jest określony przede wszystkim przez względy etyczne, te zaś uzasadniają tezę A.

b) Nadto, jest on chroniony przez stosowne przepisy o dziale spadku (art. 1071 § 1, 2 pkt 5, 1074 k.c.).

c) Są to sytuacje nieczęste i dotyczą one nie wszystkich osób małoletnich, uczęszczających do szkół, trwale niezdolnych do pracy, a tylko niektórych spośród nich (można je określić: osobami bliskimi).

d) Gospodarstwa rolne osób (z art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c.) są najczęściej prowadzone przez inne osoby lub wspólnie z innymi osobami, co zabezpiecza należyte ich prowadzenie. Nadto zawsze te osoby mogą spadkowe gospodarstwo rolne oddać w posiadanie zależne (np. w dzierżawę, w użytkowanie; z reguły będą to jednak stosunki prawne złożone). Podmioty te, w powyższych sytuacjach, partycypują tylko w korzyściach ekonomicznych z gospodarstwa.

⁸⁸ Podobnie SN w uzasadnieniu uchw. z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, OSNCP 1968, z. 2, poz. 15 (nadto SN stwierdza tu, że wykładnia C byłaby sprzeczna ze swobodą testowania).

e) Spadkodawca przez stosowne rozrządzenia testamentowe mógłby często osiągnąć podobny skutek (np. wyłączając testamentem negatywnym dziecko, wtedy z ustawy do spadku dojdzie małoletni wnuk).

f) Przepisy prawa spadkowego dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych ujmują na podstawie przesłanek dwójakiego rodzaju: a) gospodarczych (rolnych, produkcyjnych) – art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 1059 § 2, 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.), b) humanitarnych, społecznych – art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c. Co więcej, na podstawie wykładni obowiązujących przepisów (nie tylko cywilnych) można wyprowadzić zasadę, że osoby małoletnie, uczące się, trwale niezdolne do pracy, pozostają pod szczególną ochroną prawa. Nie ma powodu, aby przy dziedziczeniu testamentowym dla tych osób, z kręgu spadkobierców ustawowych, zamykać korzystniejszą interpretację A niż – C, za nią (A) zresztą przemawia szereg innych argumentów, uprzednio przytoczonych. Nadto intencja noweli art. 1065 k.c. jest taka, że ustawodawca wyłączył osoby z art. 216 § 1 pkt. 3, 4 k.c., ale obce, tj. niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Natomiast nie zamierzał ustawodawca, i nie zmienił, znaczenia samego terminu: osoba powołana, który jak przedtem tak i teraz – jak wykazano – oznacza przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego.

II) Inny jeszcze argument za tezą C a przeciwko tezie A. Mianowicie podnosi się to, iż ustawodawca posłużył się metodą odesłania, które przemawia raczej na rzecz tezy C niż A⁸⁹. Odesłanie do przepisów o dziedziczeniu ustawowym istnieje również teraz (po noweli). Twierdzi się, że gdyby ustawodawca chciał przyjąć rozwiązanie A, to po prostu odesłałby do art. 1059 k.c. Otóż tak nie jest [bo a) kwestia art. 1061 k.c., bo b) kwestia stosowania art. 1059 § 2 k.c.], z metody odesłania nie można nic wnosić ani na rzecz tezy A, ani na rzecz tezy C, a w każdym razie obowiązuje tu zasada równości sądów.

III) Także argument, że nikt ze zwolenników tezy A nie wypowiedział się za konsekwentnym przeprowadzeniem i wyciągnięciem wszelkich wniosków z niej, nie jest prawdziwy, bo wypowiedziano się⁹⁰ w tym kierunku, a nawet jeśli by nie, to zawsze taka możliwość istnieje; po noweli te wnioski szczegółowe wyprowadził nawet sam ustawodawca (por. art. 216 § 1 pkt 5, 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Z tych wszystkich wywodów wynika, że jedyną możliwą wykładnią słowa: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1065 zd. 1 k.c.) jest interpretacja A, wszystkie inne są sprzeczne z prawem.

⁸⁹ Tak J. Gwiadomorski, tamże, s. 124 i nast.

⁹⁰ Przed nowelą – E. Drozd, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego przez osoby mające kwalifikacje do jego prowadzenia*, NP 1968, z. 6, s. 939 i nast.

Niektórzy autorzy w tym teoretycznym sporze, o poważnych implikacjach praktycznych, nie zajmują stanowiska⁹¹ lub precyzują je niejasno, tak że nie można ich zaklasyfikować jednoznacznie do tej lub innej grupy.

Ustalenie znaczenia terminu: osoba powołana z ustawy ma znaczenie dla ustalenia kręgu osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jednocześnie w znacznym stopniu przesądza kwestię przesłanek, jakim mają odpowiadać spadkobiercy testamentowi, jednak nie przesądzając jej we wszystkich szczegółach.

I) Przy tezie C jest jasne, że spadkobierca testamentowy – będący osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego – ma odpowiadać takim przesłankom, na podstawie jakich odziedziczyłby spadkowe gospodarstwo rolne z ustawy (np. wnuk, gdy żyją ojciec lub matka spełniający wymogi z art. 1059 k.c. – nie ma spełniać przesłanki z art. 1060 § 2 k.c., lecz z art. 1059 k.c.) (por. bliżej s. 107–110). Czy wystarczy, że spełnia taki spadkobierca przesłankę z art. 216 § 1, 2, 5 k.c., to już jest sprawą otwartą. (a) Można twierdzić, że nie; (b) można twierdzić, że tak – ale wtedy takie ujęcie razi pewną niekonsekwencją⁹², bowiem w istocie nie stosowałyby się wówczas przepisów o zastępstwie szczególnym (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.) oraz o spadkobiercy rezerwowym (art. 1059 § 2 k.c.) – art. 216 § 1 pkt 1 oraz art. 216 § 1 pkt 5 k.c. pochłaniają bowiem stany faktyczne tych przepisów (art. 1059 § 2, 1060 § 2 k.c.). W rzeczywistości zatem do osób powołanych z ustawy stosowano by art. 1059 § 1 k.c. Ujęcie I b zbliża się zatem, w znacznym stopniu do ujęcia A, co jest pewnym argumentem na rzecz tezy A, a nie C w interpretacji słowa: osoba powołana z ustawy. Należy dodać, że oba ujęcia I a, b spotyka się po noweli.

II) Przy tezie A wymaga się od spadkobiercy testamentowego – będącego osobą powołaną z ustawy – spełnienia przesłanek z art. 1059–1062 k.c., ściślej: z art. 1059 k.c. (art. 1061 k.c. – rodzice), a nie tych przesłanek, na podstawie których spadkobierca taki dziedziczyłby gospodarstwo rolne z ustawy (np. dla wnuka, w podanym przykładzie, art. 1059, a nie art. 1060 § 2 k.c.). I ta teza pozostawia otwartą sprawę, czy można przejść z art. 1059 na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., jeżeli ten ostatni przepis jest korzystniejszy. Teoretycznie (podobnie jak w sytuacji I) można twierdzić, że (a) nie; można twierdzić, że (b) tak. Antycypując następne uwagi: przyjmuje się rozwiązanie II b. Natomiast w zasadzie⁹³ nikt nie zgłosił rozwiązania II a, choć jest ono teoretycznie możliwe.

III) Przy tezie B spadkobierca testamentowy – będący osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (oczywiście w znaczeniu B) – ma odpowiadać przesłankom z art. 1059–1062 k.c., ściślej: z art. 1059 k.c. (art. 1061 –

⁹¹ Mialoby to częściowo usprawiedliwienie w tych przypadkach, gdy dla wszystkich spadkobierców testamentowych (osób powołanych, niepowołanych z ustawy) wymagałoby się tylko przesłanek z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5. Ten pogląd nie ma jednak żadnego uzasadnienia prawnego.

⁹² Natomiast nie razi to przy IIb, niżej.

⁹³ Tak zaś J. Rostkowski, *Gospodarstwo rolne w świetle prawa*, Warszawa 1975, s. 70 i nast.

rodzice). W braku tych przesłanek staje się osobą niepowołaną z ustawy (art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.). W I b art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. miał zastosowanie do osoby powołanej z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, mimo że wprost dotyczy on tylko osób niepowołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego, w rozwiązaniu II b oraz III ma on zastosowanie wprost; osoba niespełniająca wymogów z art. 1059–1062 k.c. (III) staje się zawsze osobą niepowołaną z ustawy.

W okresie przed nowelą art. 1065 k.c.⁹⁴ można było spotkać oba poglądy (A, C) co do wykładni art. 1065 k.c. W orzecznictwie (zgodnie) oraz w zasadzie w całej doktrynie przyjęto tezę A⁹⁵. Teza C miała tylko nielicznych zwolenników w doktrynie⁹⁶. Przy rozwiązaniu C wymagało się⁹⁷ od spadkobiercy testamentowego takich przesłanek, na podstawie jakich by ten spadkobierca dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego (art. 1059 § 1, 1059 § 2 k.c. – m.in. żaden współspadkobierca testamentowy (ustawowy) lub spadkobierca ustawowy, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego, nie mógł odpowiadać przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.; stosowano art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c. także przy dziedziczeniu testamentowym (jednak nie dotyczyło to osób spoza kręgu spadkobierców ustawowych). Przy tezie A spadkobierca testamentowy miał odpowiadać przesłankom z art. 1059 k.c. (rodzice – art. 1061 k.c.)⁹⁸. Sporne było (przy tezie A), na czym ma polegać stosowanie art. 1059 § 2 k.c. przy dziedziczeniu testamentowym (kwestia przesłanki negatywnej)⁹⁹. Natomiast przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym – przy tezie A – nie stosowano do testamentu¹⁰⁰. Bezsporne było, że spadkobiercą

⁹⁴ Co do szczegółowej wykładni art. 1065 k.c. przed nowelą k.c. por. m. in.: J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 121 i nast.; B. Kordasiewicz, *tamże*, s. 99 i nast.; E. Paluszkiwicz, *Przemiany...*, s. 13 i nast.; J. S. Piątkowski, *Rozrządzenie...*, s. 51 i nast. W wymienionych opracowaniach przytoczono dalszą literaturę i orzecznictwo. W pracy, w poszczególnych jej fragmentach, w rozmiarze niezbędnym, nawiązuje się do wykładni – przez doktrynę i orzecznictwo – art. 1065 k.c.

⁹⁵ Co do zestawienia poglądów doktryny por. przyp. 79, orzecznictwa – przyp. 80.

⁹⁶ Por. wstęp przyp. 79 (J. Gwiazdomorski, S. Rejman).

⁹⁷ Por. przyp. 79, wstęp (J. Gwiazdomorski, S. Rejman).

⁹⁸ Por. F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2015; T. Bogusz, *Przepisy szczególne...*, s. 37; J. Kapera, *W sprawie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 4–5, s. 765 i nast.; – według autora art. 1059 § 2 k.c. nie miał zastosowania do dziedziczenia testamentowego (podobnie H. Świątkowski, *Prawo rolne*, s. 113, ale odm. tenże autor w poprzednim opracowaniu: *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1965, z. 7, s. 25 i nast., zezwalając na stosowanie tego przepisu, lecz tylko do ustanowienia spadkobiercy testamentowego spośród osób należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego); J. Majorowicz, *Glosa do uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67*, NP 1968, z. 1, s. 137 i nast.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, NP 1964, z. 7–8, s. 712; tenże, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 61 i nast.; J. Policzkiewicz, *Gospodarstwa rolne...*, s. 120; S. Ritterman, *O stosowaniu...*, s. 115 i nast.; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 137; H. Świątkowski, *Prawo rolne*, Warszawa 1966, s. 113; (jak należy przyjąć) C. Tabęcki, *Dziedziczenie...*, s. 22; S. Wójcik, *Glosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74*, NP 1976, z. 3, s. 495; J. Zawartka, *Testamentowe...*, s. 1091.

SN (ustalone stanowisko): uchw. SN z 20 IV 1967 r. III CZP 17/67 – OSNCP 1968, z. 2, poz. 15; uchw. SN z 23 III 1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, z. 12, poz. 215; uchw. SN z 3 VI 1965 r. III CO 27/65, OSPiKA 1966, z. 4, poz. 88, uchw. publik. jest również w: OSNCP 1966, z. 3, poz. 34; post. SN z 15 I 1966 r. III CR 336/65, OSPiKA 1967, z. 6, poz. 135.

⁹⁹ Por. s. 119, 120, 121.

¹⁰⁰ Było to ustalone orzecznictwo SN przed nowelą, por.: uchw. SN z 23 III 1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, z. 12, poz. 215; nadto stanowisko takie pośrednio wynikało z całego orzecznictwa SN, co do zestawienia orze-

testamentowym może być każda osoba fizyczna (z kręgu spadkobierców ustawowych) (A, C)¹⁰¹.

Wszystkie poglądy (A, C), które zostały ukształtowane przed nowelą, na tle art. 1065 k.c., można by – teoretycznie rzecz biorąc – bronić na tle znowelizowanego art. 1065 k.c., przy jego określonej wykładni (art. 216 § 1 pkt 5 k.c. interpretować poprzez pryzmat art. 1059 § 2 k.c. – m.in. oświadczenie rolne dotyczyłoby tylko prowadzenia spadkowego gospodarstwa rolnego; przy tezie C stosować art. 1060 § 2 k.c., wyłączając przejście na art. 216 § 1 pkt 1 k.c.). Te tezy teoretyczne będą następnie zweryfikowane. Należy podkreślić, że niektórzy autorzy w pełni podtrzymali swe dawne poglądy¹⁰², z tym oczywistym zastrzeżeniem, że innych przesłanek wymaga się teraz od osób niepowołanych z ustawy (art. 1065 zd. 1 k.c.). Niemniej zmiana k.c. zmusza do nowego spojrzenia na przesłanki wymagane od spadkobiercy testamentowego, dotyczy to zwłaszcza art. 1059 § 2 oraz art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.) – ze względu na art. 216 § 1 pkt. 5, 1 k.c.

Pora zatem na systematyzację stanowisk co do przesłanek wymaganych od spadkobierców testamentowych (osób fizycznych), w okresie po noweli.

1)¹⁰³ W doktrynie przeważa stanowisko, że osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego powinna odpowiadać przesłankom określonym w art. 1059–1062 k.c., ściślej: w art. 1059 (art. 1061 – rodzice) k.c.; jednak wystarczy, że spełnia ona przesłanki określone w art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. (teza A, II b). Natomiast osoba niepowołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przesłankom określonym w art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.

2)¹⁰⁴ Znacznie mniejsza część doktryny jest zdania, że osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przy dziedziczeniu te-

zeń por. przyp. 98. Uwaga ostatnia dotyczy także wszystkich autorów tezy A, co do ich zestawienia por. przyp. 98; niektórzy spośród nich wyraźnie to zresztą stwierdzali, np. F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2016; J. Majorowicz, w glosie cyt. w przyp. 98; J. S. Piątkowski, *Rozrządzenie...*, s. 58; S. Ritterman, *iw.* (przyp. 98).

¹⁰¹ Dotyczyło to całej doktryny i orzecznictwa SN. Stanowisko takie prezentowali zarówno autorzy tezy A, jak też C. Tytko H. Świątkowski (*Dziedziczenie...*, s. 26) stwierdzał, że spadkobiercą testamentowym (chodzi o osoby fizyczne) może być tylko podmiot należący do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Później jednak (*Prawo rolne*, s. 113) nie podtrzymał swego uprzedniego stanowiska, bo spadkobiercą testamentowym według autora może być każda osoba należąca, jak i nienależąca, do kręgu spadkobierców ustawowych (przedmiotem analizy są tu wyłącznie osoby fizyczne; pomija się tu stanowisko autora co do osób prawnych).

¹⁰² J. Gwiazdomorski, por. przyp. 104.

¹⁰³ B. Kordasiewicz, tamże, s. 118 i nast.; E. Paluszkiwicz, *Glosa...*; też, *Przemiany...*, s. 20 i nast.; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 154 i nast. (Do tego kierunku można by zaliczyć: E. Gniewka, tamże, s. 1533 oraz A. Zielińskiego, tamże, s. 20 i nast. – pamiętając o tym, że zalicza się ich do nurtu B, a nie A. Por. także zastrzeżenie w przyp. 105 *in fine*). Autorzy jednak, tej grupy, w rozwiązywaniu zagadnień szczegółowych, różnią się nieraz między sobą, zwłaszcza dotyczy to instytucji „spadkobiercy rezerwowego” (art. 216 § 1 pkt 5, 1059 § 2, 1065 k.c.). Por. nadto przyp. 108.

¹⁰⁴ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 327 i nast.; tenże, *Zmiany przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, PiP 1972, z. 3, s. 32 i nast.; J. Pietrzykowski, *Recenzja...*, s. 814 (autor uprzednio w *Komentarzu do k.c.*, t. 3, s. 2251 zajął odmienne stanowisko: nurt czwarty, niżej wyodrębniony).

SN: post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115 (publikowane także w: OSPiKA 1976, z. 4, poz. 88); uchw. SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75, OSNCP 1976, z. 1, poz. 8 (publikowana także w: OSPiKA 1976, z. 5, poz. 91) – w uzasadnieniu pojawiły się jednak pewne stwierdzenia, które mogłyby sugerować, że SN reprezentuje w tej uchwale, wyodrębniony w niniejszej pracy, nurt czwarty; podobny zarzut, czy oby SN

stamentowym takim przesłankom, jakich wymagałoby się od niej, gdyby dziedziczyła spadkowe gospodarstwo rolne z ustawy (art. 1059–1062 k.c., w tym zatem, np. art. 1060 § 2; przy art. 1059 § 2 k.c. – żaden spadkobierca ustawowy, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego, nie może odpowiadać przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., jak również tym wymogom nie może odpowiadać żaden współspadkobierca testamentowy lub ustawowy – dziedziczący inną część spadkowego gospodarstwa rolnego) (teza C, I a). Chodzi tu zatem o te przesłanki, których od tej osoby wymaga się, gdyby dziedziczyła z ustawy (na podstawie których osoba ta dochodziłaby z ustawy do spadkowego gospodarstwa rolnego). Natomiast osoba niepowołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przesłankom z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. (art. 1065 zd. 1 k.c.). Rozwiązanie to nie przewiduje przejścia z art. 1059–1062 k.c. na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., gdyby ten ostatni przepis był korzystniejszy dla spadkobiercy testamentowego powołanego z ustawy (art. 1065 zd. 1 k.c.).

3)¹⁰⁵ Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przy dziedziczeniu testamentowym takim przesłankom, jakie byłyby wymagane od niej, gdyby odziedziczyła spadkowe gospodarstwo rolne (art. 1059–1062 k.c.), inaczej: na podstawie których doszłaby z ustawy do spadkowego gospodarstwa rolnego – jednak wystarczy, że osoba ta spełnia przesłanki określone w art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. (teza C, I b). Osoba niepowołana z ustawy do gospodarstwa rolnego powinna odpowiadać przesłankom określonym w art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. (art. 1065 zd. 1 k.c.). Stanowisko 3. jest zbieżne z 2., tylko w odróżnieniu od tamtego – dopuszcza się przejście z art. 1059–1062 na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., gdyby ten ostatni przepis był korzystniejszy od pierwszego. Przez takie ujęcie zagadnienia (3) – a należy dodać, że rozwiązanie to reprezentuje obecnie SN – następuje znaczne zbliżenie stanowiska 3. do 1.

tak właśnie nie czyni, podniósł w glosie do tejże uchwały B. Kordasiewicz – OSPiKA 1976, z. 5, poz. 91. Niemniej z całokształtu uchwały, zwłaszcza jej tezy, należy stanowczo wyprowadzić wniosek tej treści, że podlega ona zaliczeniu do nurtu drugiego. W następnych orzeczeniach (por. przyp. 105) SN odstąpił od nurtu drugiego; jest nawet wątpliwe, czy SN nie przeszedł na nurt pierwszy (por. uwagi do przyp. 105).

Do tego nurtu należałoby zaliczyć post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28 (por. jednak uwagi do tego post. w przyp. 60). Jest to możliwe, przy założeniu, że termin: osoba powołana, w tym postanowieniu został użyty w znaczeniu nadanym mu przez nurt C, tak zresztą zakwalifikowała to orzeczenie Redakcja – OSPiKA, odsyłając do poprzednich orzeczeń SN (cyt. wyżej). Gdyby jednak uznać, że użyto tego terminu w znaczeniu nadanym mu przez nurt A, za czym zdaje się zwłaszcza przemawiać uzasadnienie tegoż postanowienia, to analizowanego orzeczenia SN (z 16 II 1977) nie można by zaliczyć do nurtu drugiego, tak samo jak – do innych wyodrębnionych tu nurtów (1–4), lecz tylko do wyodrębnionego w pracy (w rozważaniach teoretycznych, s.92) nurtu: IIa. Rzecz ciekawa, że kierunek IIa ma swego reprezentanta, jest nim – J. Rostkowski, *Gospodarstwo...*, s. 70 i nast.

¹⁰⁵ Uchw. SN z 20 III 1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, z. 9, poz. 162 (teza, uzasadnienie); por. jednak uwagi do uchw. w przyp. 60, z których wynika, że nie jest jasne, czy SN w tej uchwale reprezentuje tezę A czy C w wykładni słowa „osoba powołana”. Jeżeli tezę C, a należy sądzić, że tak (kontynuacja poprzedniego stanowiska SN po noweli, por. zestawienie orzeczeń w przypisie 60, od których SN tu przecież wyraźnie nie odstępuje, a tylko używa zbyt nieprecyzyjnych sformułowań), to należałoby stanowisko SN zaliczyć do nurtu trzeciego (czyli SN odstąpiłby od nurtu drugiego, wyrażonego w poprzednich orzeczeniach, por. przyp. 104). Jeśliby SN przyjął tu tezę A co do wykładni słowa „powołana”, to należałoby powyższą uchwałę zaliczyć nie do nurtu trzeciego, lecz pierwszego. W pracy zaliczono ją jednak do nurtu trzeciego.

4)¹⁰⁶ Każdy spadkobierca testamentowy – obojętnie, czy powołany czy niepowołany z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego – ma odpowiadać przesłankom z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.

Niektórzy autorzy nie precyzują swych stanowisk¹⁰⁷ albo precyzują je niejasno lub w sposób niezupełny¹⁰⁸, tak że nie można określić przesłanek wymaganych od spadkobiercy testamentowego będącego „osobą powołaną z ustawy” lub wprawdzie można je określić, lecz w sposób niezupełny. Nikt nie wypowiedział się za stosowaniem – przy testamencie – art. 1059–1062 k.c. do osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. K.c. nie daje bowiem do tego żadnej podstawy (art. 1065 zd. 1 k.c.).

Nikt ze zwolenników rozwiązania A nie wypowiedział się za stosowaniem tezy II a, tzn. aby od osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (w ujęciu tezy A) wymagać przesłanek z art. 1059 k.c. (rodzice – art. 1061 k.c.), jednak z wyłączeniem możliwości przejścia na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., gdyby ten przepis okazał się korzystniejszy niż pierwszy. Pogląd ten jest teoretycznie możliwy (byłby odpowiednikiem poglądu 2), lecz jak zostanie wykazane w dalszej analizie, nie ma on uzasadnienia *de lege lata*.

A *limine* podlega odrzuceniu teza 4, jako niemająca uzasadnienia. Według niej do osób powołanych z ustawy, przy dziedziczeniu testamentowym mają zastosowanie wyłącznie przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., zaś wniosku tego nie sposób wyprowadzić ani z wyraźnego przepisu, bo go nie ma, ani z wykładni art. 1065 zd. 1 k.c. Zresztą nieliczni zwolennicy tej tezy, nie uzasadniają swego stanowiska.

Zanim przejdzie się do oceny stanowisk 1–3, należy porównać przesłanki z art. 1059–1062 k.c. z wymogami z art. 216 § pkt. 1, 2, 5 k.c. Generalnie rzecz biorąc, sytuacja przedstawia się w ten sposób, że pewne wymogi z art. 1059–1062 są korzystniejsze niż z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., i odwrotnie, nieraz korzystniejsze są te ostatnie w porównaniu z pierwszymi (w tym zestawieniu odrywa się na chwilę od rozróżnienia stanowisk A – B – C oraz możliwych ujęć przesłanek: 1, 2, 3, 4).

x) W wyliczeniu art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. brak punktów 3, 4 (małoletniość, pobieranie nauki zawodu lub uczęszczanie do szkół, trwała niezdolność do pracy), natomiast występują one w art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c.

y) Art. 216 § 1 pkt 2 k.c. wymaga trzech przesłanek (koniunkcja), zaś art. 1059 § 1 pkt 2 k.c. – dwóch (alternatywa zwykła).

¹⁰⁶ E. Spirydowicz, *Ziemia i prawo*, s. 158 i nast.; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2251 – potem jednak autor odstąpił od tego stanowiska, por. przyp. 104, zatem reprezentuje on obecnie nurt drugi.

¹⁰⁷ A. Dzyr, *Znaczenie...*, s. 15 i nast.

¹⁰⁸ S. Breyer, *Nowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Palestra 1972, z. 10, s. 11 i nast. – można jednak sądzić, że autor reprezentuje nurt pierwszy.

J. Majorowicz, *Zmiany...*, s. 186, można sądzić, że autora należy zaliczyć do nurtu drugiego. Gdyby jednak przyjąć, że termin: osoba powołana z ustawy w ujęciu autora trzeba interpretować nie w sensie nurtu C, lecz A – a tak właśnie, odmiennie od tego co przyjmuje się w tekście niniejszej pracy, czyni E. Pałuszkiewicz (*Przemiany...*, s. 15) – to autora nie można by zaliczyć do żadnego z wyodrębnionych tu nurtów (1–4), lecz do nurtu IIa, s. 93; bowiem autor zdaje się przejść z art. 1059–1062 na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. wyłączać, choć tego wyraźnie nie stwierdza.

z) W art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. nie występują pewne przesłanki, które są w art. 1059–1062 k.c. (prowadzenie innego niż spadkowe gospodarstwa rolnego – art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I; art. 1061 (rodzice) – wystarczają same kwalifikacje rolne, bez konieczności składania stosownego oświadczenia, jak to jest w art. 216 § 1 pkt 5 k.c.).

x1) Natomiast art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest łagodniejszy niż stosowne przepisy art. 1059–1062 k.c. (tj.: art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3). W pierwszym bowiem wypadku wystarcza praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym, w drugim – tylko w oznaczonych gospodarstwach rolnych (spadkodawcy, rodziców spadkobiercy, jego małżonka lub rodziców małżonka; poza tym w art. 1060 § 2 k.c. praca w gospodarstwie spadkowym musi stanowić główne źródło utrzymania dla spadkobiercy).

y1) Także – ogólnie rzecz biorąc – korzystniejszy jest art. 216 § 1 pkt 5 w porównaniu z art. 1059 § 2 k.c. W pierwszym przypadku pominięto w ogóle przesłankę negatywną, która występuje w art. 1059 § 2 k.c. (brak współspadkobierców odpowiadających art. 1059 § 1 pkt. 1–3); nadto wystarcza oświadczenie o gotowości podjęcia pracy w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym, w drugim przypadku – tylko w spadkowym gospodarstwie rolnym; nadto w art. 216 § 1 pkt 5 wystarcza oświadczenie o gotowości podjęcia pracy (w indywidualnym gospodarstwie rolnym), w art. 1059 § 2 k.c. wymaga się oświadczenia o gotowości prowadzenia (spadkowego gospodarstwa rolnego), pojęcia te zaś nie są tożsame. To były podstawowe różnice w ujęciu tych dwóch przepisów. W interpretacji doktryny, tylko pozornym przywilejem art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. jest brak w nim wzmianki o terminie 6-miesięcznym, gdyż i ten wymóg istnieje przy dziedziczeniu testamentowym osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego (takie jest dotychczasowe stanowisko literatury).

Należy rozważyć, którą z trzech (1–3) wskazanych tez przyjąć (czwartą *a limine* odrzucono). Otóż wydaje się, że rozwiązanie pierwsze. Zasadniczy argument za nim (a przeciwko tezom 2, 3) płynie z poprzednich uwag co do wykładni słowa: osoba powołana z ustawy. Przyjęcie tezy A implikuje określone rozwiązanie, a mianowicie – jak wspomniano wyżej – pierwsze, choć w pewnych szczegółach (przejście z art. 1059–1062 k.c. na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.) pozostawia ono sprawę otwartą. Szczególnie nie wydaje się konsekwentne stanowisko 2, przyjmujące – zresztą niezasadnie – zawężoną interpretację słowa: osoba powołana z ustawy, a następnie wyłączające przejście na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Z powyższego porównania art. 1059–1062 z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. wynika, że ten ostatni przepis często jest korzystniejszy niż pierwszy. Zwłaszcza, że w stanowisku 2 stosuje się do testamentu przesłanki wymagane od tzw. zastępców szczególnych, a nadto art. 1059 § 2 jest szczególnie ostry w porównaniu z art. 216 § 1 pkt. 5 k.c. Wszystko to sprawia, że sytuacja osób obcych byłaby często o wiele lepsza niż osób bliskich (powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego). Czy można ustawodawcy imputować taką niekonsekwencję? Nie można, co więcej, ustawa nie daje do tego podstaw, gdyż art.

216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. ma zastosowanie także do osób powołanych z ustawy (co do uzasadnienia por. dalej). Dlatego *a limine* należy odrzucić stanowisko 2. Rozwiązanie 3 przez przyjęcie przejścia na art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. znacznie zbliżyło się do stanowiska 1, niemniej jest trochę niekonsekwentne (czego nie można zarzucić stanowisku 2). Zasadniczy kontrargument przeciwko tezie 3 płynie stąd, że niewłaściwie zinterpretowano słowo: osoba powołana z ustawy, zatem i wnioski wyciągnięte z niej są nieprawdziwe. Zresztą co należy podkreślić: sposób wyrowadzenia wniosków z tej tezy, tj. określenia przesłanek, jest prawidłowy, bo innych wniosków, przy tak zajętym stanowisku co do znaczenia słowa: osoba powołana, nie sposób było wyciągnąć; tylko że niewłaściwa jest sama ich podstawa, a zatem i wnioski są niezasadne; tj. właśnie podstawowy przeciwdowód tezy: C, 3.

Z kolei uzasadnienie bronionej tezy (I, b). Osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest podmiot należący do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego. Powinna ona odpowiadać przesłankom określonym w art. 1059–1062 k.c., ściślej: w art. 1059 k.c. (w przypadku rodziców wystarczy, że spełniają oni wymogi z art. 1061 zd. 1 k.c.; oczywiście art. 1059 k.c. również ma do nich zastosowanie, gdyby okazał się on korzystniejszy niż art. 1061 k.c.; w istocie dotyczy to punktów 1–3 § 1 art. 1059; art. 1061 jest bowiem przywilejem dla rodziców, a nie ograniczeniem ich uprawnień, w porównaniu z podstawowym artykułem – 1059 k.c.). Wystarczy jednak, że osoby te spełniają przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Należy rozważyć, jaka jest podstawa prawna stosowania tego przepisu również do osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego, skoro wprost zd. 1 art. 1065 k.c. dotyczy osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Otóż przepis ten ma zastosowanie na zasadzie analogii *legis*. Do tego samego wniosku można dojść, stosując: wnioskowanie *a maiori ad minus* (skoro art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. ma zastosowanie do osób obcych, to tym bardziej do osób bliskich) lub *argumentum ad absurdum* (byłoby niedorzecznością, aby na zasadach złagodzonych dziedziczyły osoby obce, a nie mogły dziedziczyć osoby bliskie). Ostatnie dwa sposoby wnioskowania są wynikiem obserwacji, że osoby obce spadkodawcy nie mogą być w lepszej sytuacji niż jego osoby bliskie. Wszystkie te wnioskowania prowadzą do tego samego rezultatu, niemniej bardziej przekonujące wydaje się powołanie na analogię z ustawy (*analogiam legis*). Wyżej przyjęto, że osoby powołane z ustawy do gospodarstwa rolnego w ogóle mogą je dziedziczyć oraz że do nich w pierwszej kolejności mają zastosowanie art. 1059–1062 k.c. (potem dopiero art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.). Ale skąd taki wniosek, skoro przepis art. 1065 k.c. o dziedziczeniu z testamentu tych osób w ogóle nie wspomina. Najczęściej wniosek ten uznaje się za oczywisty, i przechodzi się nad nim do porządku dziennego. Należy jednak wniosek ten uzasadnić. I to, po pierwsze (P), że osoby te w ogóle na podstawie testamentu dziedziczą, po drugie (R), że stosuje się do nich art. 1059–1062 k.c.

(P) Art. 1058 k.c. odsyła od ogólnych przepisów prawa spadkowego, w tym do art. 959–965 k.c., zwłaszcza do art. 959 k.c., który zezwala na ustanowienie spadko-

biercy. Zagadnienie pierwsze: że wolno ustanowić spadkobiercę, zatem zostało rozstrzygnięte w sposób pozytywny. Nie sposób chyba przyjąć, aby powołanie spadkobiercy nie podlegało żadnym ograniczeniom; obowiązują przecież szczególne zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych. Jeśli ktoś udowodniłby tezę odmienną, z ochotą należałoby ją przyjąć. Powstaje tylko zagadnienie, jakie przepisy stosować: art. 1059–1062 czy art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Otóż: art. 1059–1062 k.c. Podstawa prawna: *analogia legis*, jako że przepisy te bardziej odpowiadają kontekstowi sytuacyjnemu niż art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., bowiem chodzi tu o osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, co nie wyklucza sięgnięcia w drodze analogii (II stopnia) do art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., jeśli przepis ten okazałby się korzystniejszy. Gdyby ustawodawca chciał, aby art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. miał zastosowanie do osób powołanych z ustawy, ale – na zasadzie wyłączności (tzn. z pominięciem art. 1059–1062 k.c.), to wyraźnie by to stwierdził. Natomiast zd. 1 art. 1065 k.c. odnosi się do osób niepowołanych z ustawy, tylko w stosunku do nich ograniczono swobodę testowania (wyłączając punkty 3, 4 § 1 art. 216 k.c.). Powyższy wniosek można uzasadnić w inny sposób (nie przez odesłanie, analogię *legis*).

Otóż w drodze wykładni logicznej (wnioskowania prawniczego) ze zd. 1 art. 1065 k.c. można wyprowadzić normę następującej treści: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego może je na podstawie testamentu dziedziczyć w całości lub w części, jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Byłaby to norma o identycznej treści, jaką zawierał k.c. przed nowelą (aspekt genetyczny). Ustawodawca w noweli chciał tylko ograniczyć dziedziczenie testamentowe osób niepowołanych z ustawy, i tę sytuację uregulował, nie chcąc niczego zmieniać na niekorzyść osób powołanych z ustawy.

R a) Gdyby należało wskazać konkretny sposób wnioskowania, na podstawie którego taki wniosek wyciągnie się, to należałoby podać *argumentum a contrario* z art. 1065 zd. 1 k.c., chociaż w istocie byłby to dość szczególny zabieg połączenia wykładni gramatycznej art. 1065 zd. 1 z wnioskowaniem *a contrario*.

R b) Gdyby ktoś nie chciał przyjąć sposobu uprzedniego (R a), to można by się uciec do ogólnego uzasadnienia tzw. wynikania norm, gdzie z normy N₁ wyprowadza się normę N₂, gdy nie sposób przyjąć, aby w pewnym systemie obowiązywała norma N₁, a nie obowiązywała norma N₂; bowiem byłoby to niezgodne z „wołą (racjonalnego) ustawodawcy”¹⁰⁹. Na podstawie takiego toku rozumowania rozwiązano by tylko pierwsze zagadnienie, tzn. uzasadniono by istnienie normy tej treści: że osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego dziedziczą na podstawie testamentu. Normę tej samej treści można by uzasadnić stosując wnioskowanie *a maiori ad minus* (skoro osoby obce to i bliskie). Dopiero z tak ustalonej normy prawnej poprzez analogię *legis* sięgnięto by do przepisów art. 1059–1062 k.c.,

¹⁰⁹ Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, Warszawa–Poznań 1972, s. 111. Byłby to sposób rozumowania (Rb) wyodrębniony na s. 113 i nast.

jako najbardziej odpowiadających analizowanemu stanowi faktycznemu (w drugiej kolejności sięgając do art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., również *analogia legis*), chyba żeby przyjąć, że w drodze analogii *legis* można wyprowadzać nowe normy prawne¹¹⁰, wtedy – przykładowo – poprzez *arg. a maiori ad minus* oraz analogię *legis* wyprowadzono by normę tej treści jak na wstępie (R). Analogii *legis* nie sposób jednak uznać za sposób tworzenia nowych norm prawnych, jest ona tylko rodzajem wykładni, w związku z tym wnioskowanie z punktu R b musiałyby być rozbite na dwa etapy: wyprowadzenie normy (osoby powołane... – dziedziczą) oraz analogię *legis* (z art. 1059–1062 k.c.).

Te dwa toki rozumowania (P, R) prowadzą do tych samych końcowych wniosków, zatem można je przyjąć, chociaż najbardziej adekwatny wydaje się sposób R a. Oba toki wnioskowania znajdują uzasadnienie – w wykładni genetycznej (poprzedni tekst art. 1065 k.c. taką właśnie normę statuował) oraz w argumentach celowościowych: odpowiada to funkcji społeczno-gospodarczej testamentu, pozwalając spadkodawcy na dostosowanie z natury rzeczy schematycznego dziedziczenia ustawowego do konkretnej sytuacji, przez ustanowienie spadkobiercami testamentowymi tylko pewnych osób spośród kręgu spadkobierców ustawowych lub nawet tych samych, które dziedziczyłyby z ustawy, lecz w innym ułamku. Nadto z art. 948 k.c. (aczkolwiek dotyczy on tylko testamentu, a nie przepisów) należy wyprowadzić regułę tej treści, że w przypadku wątpliwości interpretacyjnych przepisów prawa należy rozstrzygać je na korzyść tej wykładni, która pozwoli na utrzymanie rozrządzeń testamentowych w mocy. Ta dyrektywa interpretacyjna dodatkowo wspiera przyjętą tu tezę.

Do analizującego tekst prawny należy danie testatorowi do ręki operatywnego narzędzia w postaci sprecyzowanego zespołu przesłanek, które są wymagane od spadkobiercy testamentowego gospodarstwa rolnego. Ogólne stwierdzenie, że osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego powinny spełniać przesłanki z art. 1059–1062 k.c., wystarczy jednak, że osoby te spełniają wymogi z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. nie zadowala; nie zadowala również wskazanie, że osoby te mają spełniać przesłanki z art. 1059 k.c. (rodzice – z art. 1061 zd. 1 k.c.), wystarczy jednak, iż osoby te spełniają przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Cały bowiem krąg zagadnień może pozostać nadal otwarty, spadkodawcy trzeba dać do ręki konkretny katalog przesłanek – wyprowadzonych w drodze wykładni obowiązującego zespołu przepisów prawnych – które są wymagane od spadkobiercy testamentowego. Tak właśnie należy uczynić.

Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, czyli: osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego (dziecko, wnuk, małżonek, rodzice, rodzeństwo, dziecko rodzeństwa – spadkodawcy) dzie-

¹¹⁰ Stanowczo przeciwko temu S. Grzybowski, *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1974, s. 73 (dotyczy to, według autora, także analogii *iuris*). Odm., jak można by sądzić, Z. Ziemiński, tamże, s. 114; w każdym razie analogię *iuris* uważa autor za sposób tworzenia norm; ze s. 110 wynika, że *analogia legis* jest tylko rodzajem wykładni, a nie sposobem tworzenia nowych norm prawnych, i ten pogląd wypadnie przyjąć.

dziczy na podstawie testamentu gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada następującym przesłankom (wymogom):

1) pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, art. 216 § 1 pkt. 1 – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) albo

2) jest członkiem rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub pracuje w gospodarstwie rolnym takiej spółdzielni (art. 1059 § 1 pkt. 2 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.); albo

3) prowadzi indywidualne gospodarstwo rolne (art. 1059 § 1 pkt. 3 cz. I w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.); albo

4) jest małoletnia, bądź też pobiera naukę zawodu lub uczęszcza do szkół (art. 1059 § 1 pkt. 4 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.); albo

5) jest trwale niezdolna do pracy; albo

6) ma kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego i nie później niż przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczy w sądzie rejonowym lub państwowym biurze notarialnym gotowość podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt. 1, 5 k.c. – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c., nadto arg. z art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I k.c.).

W przypadku rodziców spadkodawcy wystarczy, że mają oni kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego lub są trwale niezdolni do pracy – art. 1061 zd. 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.; oczywiście gdyby powyższe przesłanki z punktów 1–6 były dla nich korzystniejsze, to również one wystarczają do dziedziczenia, praktycznie ma to znaczenie przy punktach 1, 2, 3.

Osoba niepowołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego może na podstawie testamentu dziedziczyć je (w całości lub w części), jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada przesłankom określonym w art. 216 § 1 pkt. 1, 2 lub 5 k.c., czyli:

1) pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym, albo

2) jest członkiem rolniczej spółdzielni produkcyjnej, do której wniosła wkład gruntowy, i pracuje w gospodarstwie rolnym tej spółdzielni, albo

3) ma kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego i nie później niż przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczy w sądzie rejonowym lub w państwowym biurze notarialnym gotowość podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego (także analogia z art. 1059 § 2 k.c.).

(Por. jednak uwagi na s. 169–176).

Szczególne przesłanki dziedziczenia gospodarstw rolnych na podstawie testamentu powinny być spełnione w chwili otwarcia spadku (art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.). Dotyczy to również pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, w tym także – spadkowym (wymóg z art. 1059 § 1 pkt 1: „bezpośrednio przed otwarciem spadku” nie ma tu zastosowania, por. zresztą art. 1059 § 1 pkt. 3, 1, gdzie tego sformułowania nie ma; nadto arg. taki płynie z art.

1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt. 1 k.c.). Te szczególne przesłanki rolne nie muszą być spełnione w innej dacie, np. w chwili sporządzenia testamentu. Może zdarzyć się, że będą one spełnione w chwili testowania, ale nie w dacie otwarcia spadku (np. zaprzestanie pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym – art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), wówczas powołanie do spadku jest bezskuteczne. Odmienne jest zatem przy czynnościach *mortis causa* niż *inter vivos*, przy tych ostatnich kwalifikacje rolne (art. 160 k.c.) muszą być spełnione w chwili sporządzenia czynności.

Ta obserwacja ma znaczenie przy analizie zagadnienia: czy powołanie do spadku pod „warunkiem” spełnienia przesłanek rolnych wymaganych od spadkobiercy testamentowego (art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.) jest warunkiem w sensie techniczno-prawnym czy też nie, a tylko jest to tzw. warunek prawny (*conditio iuris*). W doktrynie na tle czynności *inter vivos* ustalony jest pogląd, że dopuszczalne jest zawarcie umowy zobowiązującej do przeniesienia prawa własności nieruchomości rolnej pod warunkiem, że nabywca uzyska (nabędzie) kwalifikacje rolne¹¹¹. Nie widzi się w tym zastrzeżeniu warunku prawnego. Gdyby iść tym tokiem rozumowania, to powołanie do spadku pod warunkiem nabycia (uzyskania) przesłanek¹¹² z art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c., należałoby uznać za warunek w techniczno-prawnym tego słowa znaczeniu, a nie za tzw. warunek prawny¹¹³. Niemniej, z uwagi na fakt, że te szczególne przesłanki rolne nie muszą być spełnione w dacie testamentu, a tylko w chwili otwarcia spadku, zagadnienie warunku tej treści nie powinno budzić wątpliwości. Jest on dozwolony, np. powołanie do spadkowego gospodarstwa rolnego pod warunkiem podjęcia pracy w tym gospodarstwie. Taki warunek można połączyć z terminem (np. w ciągu 10 lat od sporządzenia testamentu lub do chwili otwarcia spadku). Skuteczność zaś takich zastrzeżeń byłaby badana przez pryzmat art. 962 k.c. (art. 1058 k.c.).

Natomiast rozgraniczenie warunku od tzw. warunku prawnego może powstać tylko w jednej sytuacji, a to wtedy, gdy spadkodawca ustanowił spadkobiercę gospodarstwa rolnego pod warunkiem uzyskania (nabycia) przez tę osobę przesłanek z art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. do chwili otwarcia spadku (i oczywiście spełniania ich w tej dacie) – warunek zawieszający, termin początkowy. Czy w istocie nie jest to *conditio iuris*? Należałoby przyjąć, że tak właśnie jest, bowiem spadkodawcy chodziło o to, aby ustanowiony spadkobierca dziedziczył, a do tego potrzebne jest spełnienie wspomnianych przesłanek w chwili otwarcia spadku. W istocie zatem nie testator, lecz ustawa uzależnia skuteczność

¹¹¹ J. S. Piątkowski, *System prawa cywilnego*, t. II, s. 264 (wraz z dalszą literaturą zestawioną w przyp. 165 na s. 264).

¹¹² W istocie byłby to zespół warunków, ujętych w sposób alternatywny (alternatywa zwykła). Wykładnię oświadczenia woli wolno ustalać na podstawie ustawy, gdy oświadczenie do niej (ustawy) odwołuje.

¹¹³ Natomiast nie powinno ulegać wątpliwości, że powołanie do spadku pod „warunkiem” posiadania przez spadkobiercę – w chwili otwarcia spadku – wymienionych wyżej przesłanek, należałoby uznać za *conditio iuris*, a nie za warunek w jego sensie techniczno-prawnym. Rozróżnienie między tu przedstawioną sytuacją, a sytuacją w tekście, musiałoby być oparte każdorazowo na wykładni oświadczenia woli testatora.

czynności prawnej od spełnienia tych przesłanek w chwili otwarcia spadku. W szczególności, gdyby spadkobierca nabył te przesłanki przed datą otwarcia spadku, a potem je utracił (np. zaprzestał pracy w gospodarstwie rolnym), to nie dziedziczyłby gospodarstwa. Natomiast gdyby przyjąć, że w analizowanej sytuacji nie ma *conditionis iuris*, to zastrzeżenie powyższej treści – wbrew temu co początkowo przyjęto – miałyby podwójny charakter: warunków zawieszających oraz terminów początkowych. W istocie byłyby to dwa terminy: do chwili zgonu testatora, w chwili zgonu testatora. Powołanie spadkobiercy staje się skuteczne dopiero z chwilą otwarcia spadku, przed tą datą nie powstaje na rzecz przyszłego spadkobiercy żadne prawo do spadku (nawet warunkowe, terminowe); warunek, od którego uzależniono skuteczność powołania może ziścić się przed otwarciem spadku¹¹⁴. W powyższej sytuacji, jak wspomniano, należałoby w istocie dopatrzeć się nie jednego warunku i terminu, lecz dwóch warunków i terminów. (a) Spadkobierca do chwili otwarcia spadku nabędzie jedną z przesłanek wyżej wskazanych (warunek zawieszający, termin początkowy) oraz (b) w chwili otwarcia spadku osoba ta nie utraci nabytych przesłanek (warunek zawieszający negatywny, termin początkowy określony „datą”: chwila zgonu testatora). I tak należałoby właśnie – gdyby iść torem warunku, terminu – zinterpretować to zastrzeżenie (nie jeden, lecz dwa warunki, dwa terminy). Gdyby to uznać za zasadne, a byłaby to kontynuacja poglądu co do dopuszczalności warunku przy czynnościach *inter vivos* (art. 160, 157 § 2 k.c.), to okazałoby się, że praktyczne skutki takiego zastrzeżenia byłyby takie same, jak gdyby przyjąć, że w istocie jest to *conditio iuris* (por. art. 962 k.c.). Albo do chwili otwarcia spadku spadkobierca nabył te przesłanki i nie utracił ich w chwili zgonu spadkodawcy, wtedy oba warunki ziściły się najpóźniej w chwili otwarcia spadku (art. 962 zd. 3 k.c.), zatem powołanie jest bezwarunkowe, bezterminowe, albo też spadkobierca nie nabył ich do tego momentu i nie spełnia ich w chwili otwarcia spadku (art. 962 zd. 3 k.c.), a zatem powołanie jest nieważne (bezskuteczne) – do tych samych wniosków można dojść, gdyby uznać, że nie są to warunki połączone z terminami, lecz *conditiones iuris* (art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. – art. 1065 zd. 1, 58 k.c.).

Wszelkie odmienne zastrzeżenia co do warunku, terminu – niż wyżej wskazane – w tym także połączenie warunku powyższej treści, lecz z innym terminem (terminami) niż wyżej wskazane, w ogóle nie można rozpatrywać w kategorii warunku prawnego, będą to warunki w ścisłym tego słowa znaczeniu, a skuteczność zastrzeżenia takich warunków (terminów) trzeba będzie oceniać w świetle art. 962 k.c. (art. 1058 k.c.), a nadto – niezależnie od tego – skuteczność ustanowienia spadkobiercy będzie oceniana w świetle przesłanek ustawowych (art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. – czy te wymogi w dacie otwarcia spadku są spełnione). Przykład: powołanie do gospodarstwa rolnego pod warunkiem podjęcia pracy w spadkowym gospodarstwie rolnym w ciągu 10 lat od sporządzenia

¹¹⁴ Czymś innym jest kwestia, że testament jest czynnością dokonaną już z chwilą jego sporządzenia oraz że już w tej dacie może być on nieważny.

testamentu (a. art. 962 k.c., b. sprawdzenie przesłanek rolnych wymaganych od takiego spadkobiercy testamentowego, art. 1065 k.c.).

§ 3. Tak zwane zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych

Przed nowelą k.c. w orzecznictwie SN oraz (w zasadzie) w całej doktrynie przyjęto pogląd, że szczególne przesłanki wymagane przy dziedziczeniu ustawowym od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) nie mają zastosowania przy dziedziczeniu testamentowym¹¹⁵. Stanowisko takie przeważa również po noweli k.c. Niemniej pojawili się nowi zwolennicy przeciwnego poglądu: że te szczególne wymogi mają zastosowanie także przy dziedziczeniu testamentowym¹¹⁶. To ostatnie stanowisko pierwotnie (po noweli) reprezentował również SN (post. SN z dn. 4 IX 1974 r. III CRN 167/74 – OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115; uchw. 3 SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75 – OSNCP 1976, z. 1, poz. 8; nie zajmuje stanowiska w tej sprawie post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76 – OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28, co do jego interpretacji por. przyp. 104). Niemniej SN w ostatnim okresie, i słusznie, odstąpił od tego stanowiska, zatem powracając do swego stanowiska sprzed noweli¹¹⁷. W konsekwencji można stwierdzić, że po noweli – zwolennicy (z § 2) tezy C (poza SN) – przyjmują, że do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym stosuje się szczególne przesłanki wymagane od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.); nie stosuje się tu natomiast łagodniejszej przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1 (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), ani oczywiście – z art. 1059 k.c. Takie stanowisko musi budzić zasadnicze wątpliwości. Czy ma ono uzasadnienie? Otóż nie. Co więcej, zwolennicy tezy C (nurtu wyodrębnionego w § 2) nie wyciągają z przyjętych założeń właściwych wniosków. Jest to zasadniczy argument przeciwko takiemu ujmowaniu zagadnienia. Otóż wymagają oni od osób, które by dziedziczyły gospodarstwo rolne na zasadzie tzw. zastępstwa szczególnego takich samych przesłanek (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) przy dziedziczeniu testamentowym. Jest to wniosek – który nie może budzić wątpliwości, co do swej poprawności; bowiem jest on konsekwencją określonej interpretacji słowa: osoba powołana z ustawy. Wyciągając wniosek pozytywny (słuszny przy tezie C), zapomina się o wniosku negatywnym: a co wtedy, gdy osoba ta nie odpowiada tym przesłankom? Otóż wówczas – czego nie dostrzegają wspomniani zwolennicy tezy C – osoba ta staje się niepowołaną z ustawy do dziedziczenia gospo-

¹¹⁵ Co do stanowiska orzecznictwa i doktryny por. przyp. 100. Odnośnie do specjalnego, wyjątkowego, na tle doktryny, stanowiska J. Gwiazdomorskiego, a także S. Rejmana, por. przyp. 97.

¹¹⁶ Co do ich zestawienia por. przyp. 104 z przyp. 97.

¹¹⁷ Uchw. SN z 20 III 1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, z. 9, poz. 162. Szkoda tylko, że SN nie zajął się zasadniczo tym zagadnieniem i nie podał bliższego uzasadnienia swego stanowiska.

darstwa rolnego, a skoro tak, to do niej stosuje się wprost art. 1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt 1 k.c., czyli dziedziczy ona gospodarstwo rolne na podstawie testamentu, jeżeli pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym (przepis art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest szerszy, niż przesłanki wymagane przy tzw. zastępstwie szczególnym). Skąd zatem ten wniosek – tych zwolenników tezy C – że do wspomnianych osób art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) nie ma zastosowania. Otóż wniosek ten nie jest właściwy, bo nie wyciąga się prawidłowych konsekwencji z przyjętego przez tych autorów znaczenia słowa: osoba powołana z ustawy. Nadto, można przytoczyć szereg innych argumentów przeciwko takiej tezie, czyli za stosowaniem art. 216 § 1 pkt 1 k.c.

1) Art. 216 § 1 pkt 1 ma zastosowanie także do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (wykazano tu uprzednio, s. 98–100). Należałoby to wykorzystać także przy tezie C. W świetle tego, co wyżej wypowiedziano, jest to w ogóle zbędne, bo art. 1065 zd. 1 k.c. ma przy tezie C wprost zastosowanie do takich osób, gdy nie spełniają one wymogów z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) k.c. Ale gdyby nie chciano przyjąć tego rozumowania, to przytoczony tu argument (1) można by wykorzystać.

2) Osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego byłyby w lepszej sytuacji niż osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest łagodniejszy od art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.).

3) Przepisy o tzw. zastępstwie szczególnym są instytucją z istoty związaną z dziedziczeniem ustawowym, zatem nie mogą mieć zastosowania do dziedziczenia testamentowego.

4) Wspomniane przepisy (o zastępstwie szczególnym) są przywilejem dla tych osób (stworzenie szczególnego powołania, gdy żyją bliżsi krewni niespełniający przesłanek rolnych), zatem nie mogą być na ich niekorzyść interpretowane przy dziedziczeniu testamentowym.

5) Przyjęcie takiego zapatrywania – tych zwolenników tezy C – byłoby często sprzeczne z interesem społeczno-gospodarczym (np. pełnoletni wnuk prowadzący własne gospodarstwo rolne nie mógłby dziedziczyć gospodarstwa z testamentu – gdy żyją matka lub ojciec tej osoby niespełniający jednak przesłanek z art. 1059 k.c. – natomiast małżonek lub dziecko wnuka, którzy pracują wespół z nim, mogliby spadkowe gospodarstwo dziedziczyć, art. 1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt 1 k.c., było to tylko przykładowe wymienienie osób; nawet ukończenie wyższej szkoły rolniczej przez wnuka nie wystarcza do dziedziczenia, zaś wystarcza na przykład dziecku lub małżonkowi tej osoby, bowiem przy tym stanowisku wnuka nie dotyczy art. 1059, lecz art. 1060 § 2 k.c.). Natomiast, gdyby żyli ojciec lub matka wnuka spadkodawcy i spełniali przesłanki z art. 1059 k.c., to przy tym stanowisku C, wnuk byłby osobą niepowołaną z ustawy (w tym przypadku – art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

6) Przyjęcie, że do wnuka w opisanej sytuacji, ma zastosowanie art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (a nie art. 1060 § 2 k.c.) w niczym nie narusza interesu społeczno-gospodar-

czego. Zresztą, skoro wspomniany przepis (art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.) dotyczy osób obcych, i tam ów interes nie jest naruszony, to czemu w przypadku osób bliskich (powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego) miałyby on być naruszony.

7) Nie można – w ustanowieniu spadkobiercą wnuka odpowiadającego tylko przesłankom z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. – w przypadku, gdy żyją ojciec lub matka tej osoby, niespełniający jednak przesłanek z art. 1059 k.c., dopatrywać się obejścia prawa. I tu jest całe sedno sprawy, tu tkwi źródło zwalczanej koncepcji. Otóż już przed nowelą k.c. twierdzono, że gdyby przyjąć, że art. 1060 § 2 k.c. nie ma zastosowania do dziedziczenia testamentowego, to obejście prawa przy pomocy testamentu byłoby zupełnie łatwe¹¹⁸. Przeciwno temu rozumowaniu należy przytoczyć następujące argumenty:

a) Przepisów o dziedziczeniu z ustawy *ex definitione* nie można obchodzić testamentem, one obowiązują właśnie wtedy, gdy go nie sporządzono. Art. 1060 § 2 k.c. nie można obchodzić testamentem. Zagadnienie prawne sprowadza się nie do obejścia prawa, ale do tego, czy te szczególne wymogi dziedziczenia gospodarstw rolnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) zostały podniesione – przez przepisy prawa – również do rangi przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym. Otóż takiego przepisu nie ma, a do tego potrzebny byłby wyraźny przepis prawa. Również wykładnia k.c. nie zezwala na wyciągnięcie takiego wniosku (por. argumenty przeciwko tezie C, s. 83 i nast.). Nadto, w analizowanym przypadku, wnuk niespełniający przesłanek z art. 1060 § 2 k.c. staje się osobą niepowołaną z ustawy i wystarczy, że spełnia przesłankę z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (art. 1065 zd 1 k.c.)¹¹⁹.

Przy zastępstwie szczególnym nie ma obejścia prawa (art. 216 § 1 pkt 1, 1065 zd. 1 k.c.), bo rzecz nie do tego się sprowadza; to samo dotyczy spadkobiercy rezerwowego (art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Z tych wszystkich analiz płynie wniosek, iż teza jakoby od tzw. zastępców szczególnych przy dziedziczeniu testamentowym wymagało się przesłanek z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3 k.c.) jest nieuzasadniona¹²⁰. Ustawa nie wymaga przy dziedziczeniu testamentowym przesłanek z art. 1060 § 2 (1060 § 2, 3) k.c., lecz zakreśla łagodniejsze przesłanki (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, art. 216 § 1 pkt 1 – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Zagadnienie „obejścia prawa” w tym wydaniu mogłoby być obecnie aktualne tylko przy art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c. (bowiem brak w wyliczeniu art. 1065 zd. 1 k.c. punktów 3, 4 § 1 art. 216 k.c.). Spadkodawca mógłby powołać testamentem do gospodarstwa rolnego spadkobiercę ustawowego powołanego dopiero w drugiej ko-

¹¹⁸ J. Gwiżdżomski, *Prawo spadkowe...*, s. 135 i nast.

¹¹⁹ Przy tezie A (§ 2) art. 1060 § 2 k.c. nie stosuje się, a tylko art. 1059 lub 216 § 1 pkt 1 k.c. (jeśli ten ostatni przepis jest łagodniejszy).

¹²⁰ Jest to nurt drugi (2), wyodrębniony na s. 95–96.

W powyższych wywodach poddano zatem krytycznej analizie, wyodrębniony uprzednio nurt drugi, bo przy pozostałych (1, 3, 4) – w tym punkcie – istnieje zgodność (aczkolwiek wyływająca z różnych założeń): art. 1060 § 2 k.c. (art. 1062 § 2, 3) nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego.

lejności – małoletniego, uczęszczającego do szkół, pobierającego naukę zawodu lub trwale niezdolnego do pracy. Przykład: powołanie do gospodarstwa małoletniego brata spadkodawcy, mimo że w chwili otwarcia spadku żyje syn spadkodawcy (spełniający przesłanki z art. 1059 k.c.). Jednak byłoby to nawet zagadnienie szersze: obchodzenia art. 1059 § 1 k.c. Nie sprowadza się ono tu do obejścia prawa – lecz do przesłanek, jakie są wymagane od spadkobiercy testamentowego. W tym konkretnym przypadku zależy to z kolei od ustalenia znaczenia słowa: osoba powołana z ustawy. Skoro wykazano, że jedyną możliwą interpretacją tego słowa jest teza A (§ 2), to i obejście art. 1059 k.c. jest zbędne, skoro przepis ten ma zastosowanie do każdej osoby z kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, choćby nie odziedziczyła ona tego gospodarstwa z ustawy. Stąd wynika, że również i poza art. 1060 § 2, 1059 § 2 k.c. nie można przyjąć obejścia prawa, bo nie do tego rzecz się sprowadza. Natomiast przy tezie C osoba „powołana” to „dziedzicząca”, art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 – w analizowanym przypadku – nie stosuje się; zatem znowu z innego powodu nie można przyjąć obchodzenia tych przepisów za pomocą testamentu.

Należy podkreślić, że – przy tezie tych zwolenników tezy C – do spadkobierców rezerwowych nie stosuje się ani art. 1059, ani art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. Natomiast spór co do spadkobierców rezerwowych przy rodzicach spadkodawcy (art. 1061 zd. 2 k.c.) jest w znacznym stopniu bezprzedmiotowy, skoro przesłanki ze zd. 1 i 2 art. 1061 k.c. są takie same, niemniej jednak i dla nich spór ten ma znaczenie. Przy tym bowiem stanowisku (C) do rodziców stosowałoby się art. 1061 zd. 2 k.c. z zakazem przejścia na art. 216 § 1 pkt. 1, 2 k.c. – natomiast te ostatnie przesłanki mogą być dla nich nieraz korzystniejsze niż z art. 1061 k.c.

W przyjętej w pracy tezie (nurty A, 1 – § 2) art. 1060 § 2 k.c. nie ma zastosowania do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Do takich spadkobierców stosuje się art. 1059 k.c., wystarczy jednak, że spełniają oni przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.¹²¹ W analizowanym tu przypadku będzie szło zatem o art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, art. 216 § 1 pkt 1 k.c. W związku z tym wystarczy praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym, nie jest istotne, czy stanowi ona dla takiego spadkobiercy główne źródło utrzymania. Co do uzasadnienia, w tym stosowności art. 216 § 1 pkt 1 k.c., por. uprzednie uwagi (s. 98–100). Dalsze argumenty za takim ujęciem płyną z przytoczonych powyżej kontrargumentów przeciwko zwolennikom tezy C (C, 2).

Przy tezie B – co do interpretacji słowa: powołana – art. 1060 § 2 k.c. nie stosuje się w ogóle, lecz tylko art. 1059 k.c. Jeśli spadkobierca nie spełnia tych przesłanek (z art. 1059 k.c., rodzice – art. 1061 zd. 1 k.c.) staje się osobą niepowołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego i stosuje się do takiego spadkobiercy (wprost) art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c., w tym przypadku art. 216 § 1 pkt 1 (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

¹²¹ Co do zestawienia zwolenników tej tezy por. przyp. 103.

W tekście przyjęto, że przesłanki wymagane od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) nie mają zastosowania do dziedziczenia testamentowego. Niemniej w doktrynie (przed nowelą) a po noweli (w doktrynie i orzecznictwie) pojawił się pogląd, że przesłanki te mają zastosowanie także do dziedziczenia testamentowego (por. wyżej). Nie wszystkie jawiące się – przy takim stanowisku – wątpliwości zostały wyjaśnione. Zilustrują to dwa przykłady, dotyczące wnuków, ale przyjęte tu rozwiązania dotyczą także pozostałych zastępców szczególnych (zmianie ulegają tylko wchodzące w zastosowanie numery przepisów).

Przykład I.

Osobami powołanymi z ustawy do spadku po osobie S są tylko dwie osoby: D – dziecko oraz W – wnuk spadkodawcy (dziecko osoby D). Osoba D żyje w chwili otwarcia spadku, lecz nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c. Wnuk dziedziczyłby z ustawy, gdyby spełniał przesłanki z art. 1060 § 2 k.c. Zdaniem tych zwolenników (tezy C) do wnuka również przy dziedziczeniu testamentowym – w tym stanie faktycznym – należałoby stosować art. 1060 § 2 k.c. (a zatem nie art. 1059 § 1 przed nowelą czy art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. po noweli). Gdyby wnuk nie spełniał przesłanki z art. 1060 § 2, to nie mógłby dziedziczyć gospodarstwa rolnego (ani z ustawy, ani z testamentu).

Przykład II.

Ten sam stan faktyczny, z tym że ojciec lub matka wnuka żyją w chwili otwarcia spadku i spełniają jedną z przesłanek z art. 1059 k.c. Czy do wnuka stosować art. 1060 § 2 k.c., czy art. 1059 § 1, czy w ogóle art. 1059 (§ 1, 2)? Uwagi na razie zostaną ograniczone do okresu sprzed noweli. Przed zmianą k.c. nieliczni zwolennicy stosowania tych szczególnych wymogów (z art. 1060 § 1 k.c.) także do dziedziczenia testamentowego nie zajęli w tym punkcie stanowiska. Niemniej stanowczo należy przyjąć, że w tym przypadku, według tych autorów (J. Gwiazdomorski, S. Rejman) do wnuka stosowałoby się nie art. 1060 § 2 k.c., lecz art. 1059 § 1 k.c. Nie stosowano by art. 1059 § 2 k.c., bo w przyjętej przez tych autorów interpretacji art. 1059 § 2, wnuk z ustawy nie dziedziczyłby na podstawie art. 1059 § 2, a zatem także i z testamentu nie mógłby dziedziczyć na podstawie art. 1059 § 2 (por. uwagi co do nurtu Ia – s. 111–113 przy art. 1059 § 2 k.c.). Natomiast w wyodrębnionym tam rozwiązaniu teoretycznym Ib, Ic (s. 113) do wnuka w opisanej sytuacji (przykład II) stosowałoby się nie tylko art. 1059 § 1, lecz także art. 1059 § 2 k.c. Nikt jednak w doktrynie ani w orzecznictwie przed nowelą (tak samo zresztą po noweli) nie przyjął rozwiązania Ib, czy Ic.

Jako uzasadnienie, że tak właśnie wspomniani autorzy tę kwestię ujmują, należy podać: 1) Ich analizę nakazującą stosowanie art. 1059 § 1 k.c. (oczywiście przed nowelą) do każdej osoby z pewnymi wyjątkami. Otóż przykład I jest wyliczony przez tych autorów wśród¹²² tych wyjątków, zaś nie ma przykładu II, czyli działa reguła: stosuje się art. 1059 § 1 k.c. 2. Nie ma w przykładzie II zagadnienia obcho-

¹²² J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 147 i nast.

dzenia art. 1060 § 2 k.c., sytuacja z tego przepisu nie jest w ogóle tutaj zrealizowana (przykład I jej dotyczył). Natomiast motyw obchodzenia przepisów o zastępstwie szczególnym skłonił tych autorów do przyjęcia takich właśnie poglądów (przykład I). 3) Nie ma takiej sytuacji, że gospodarstwo rolne faktycznie dostanie się w ręce osoby, która go nie może dziedziczyć z ustawy, z braku przesłanek rolnych (art. 1059 k.c., „faktycznie”: bo z reguły wnuk jest małoletni). Natomiast taka możliwość istniała w przykładzie I, i był to kolejny motyw, który według tych autorów skłonił ich do takiego właśnie rozstrzygnięcia sprawy (przykład I). Skoro motyw ten tutaj (w przykładzie II) odpada, bo gospodarstwo rolne, jeśli nawet faktycznie dostanie się w ręce ojca lub matki wnuka, to odmiennie niż w przykładzie I, spełniają oni wymogi ustawowe (art. 1059 k.c.), i dają gwarancję należytego prowadzenia tego gospodarstwa. Taki byłby tok wnioskowania tych autorów, jak wykazano, motyw ten jest nieprawdziwy (art. 1060 § 2 nie stosuje się). 4) Sposób rozstrzygania przez niektórych z tych autorów zagadnień po noweli¹²³, podobnie – jak przez nowych zwolenników tego rozwiązania¹²⁴, wskazuje na to, że tak właśnie należało rozstrzygnąć przed nowelą – według tych autorów – stan faktyczny z przykładu II (art. 1059 § 1, a nie art. 1060 § 2 k.c.).

I tu można dopatrzeć się pewnej niekonsekwencji w stanowisku tych autorów, porównując przykład I z II. Wnuk zależnie od sytuacji (a. czy jego ojciec lub matka spełniają przesłanki z art. 1059 k.c. czy też nie, b) musiałby spełniać inne przesłanki. W pierwszym przypadku (a) do wnuka stosowano by art. 1059 § 1 k.c., w drugim (b) – art. 1060 § 2 k.c. To różnicowanie dotyczące tej samej osoby budzi wątpliwości, i to zasadnicze, należy dodać: nie miało ono uzasadnienia normatywnego.

Uwagi powyższe (do przykładu II) dotyczyły okresu sprzed noweli. Po zmianie k.c. w przykładzie II do wnuka stosowano by – według tych autorów – art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. (bowiem wnuk jest osobą niepowołaną z ustawy). Oczywiście uwaga ta dotyczy również nowych zwolenników tej tezy, których zyskała sobie ta teza po noweli. W przykładzie I po zmianie k.c. stosowaliby oni także art. 1060 § 2, a nie art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 (1059) k.c.

§ 4. Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych

Spadkobiercą ustawowego z art. 1059 § 2 k.c. zwykło się określać: rezerwowym¹²⁵, warunkowym¹²⁶, fakultatywnym¹²⁷. Czy tych samych określeń można użyć do dzie-

¹²³ Por. przyp. 146.

¹²⁴ Por. przyp. 146, 147.

¹²⁵ Zob. np. J. S. Piąkowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych a prawo do zachowku*, PiP 1968, z. 12, s. 919, przyp. 14; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 134.

¹²⁶ Zob. np. J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, s. 31.

¹²⁷ Taką propozycję zgłosił J. S. Piąkowski, tamże, przyp. 14, s. 919; autor używa jednak pojęcia, które przeważa w doktrynie: spadkobierca rezerwowy. Podobny postulat zgłosił, tenże, w: *Rozrządzenie...*, przyp. 22, s. 56.

dziedziczenia testamentowego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.; art. 216 § 1 pkt 5, 1059 § 2 – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.)? Rozstrzygnięcie tego zagadnienia zależy od zajęcia stanowiska w kwestii bardziej zasadniczej: dlaczego spadkobiercę ustawowego z art. 1059 § 2 k.c. określa się w powyższy sposób? I tu często doktryna nie zajmuje jednoznacznego stanowiska.

(1) Nieraz rzecz ujmuje się tak, jakby o spadkobiercy rezerwowym (powyższe określenia należy traktować zamiennie) można mówić tylko wtedy, gdy zostanie zrealizowany cały stan faktyczny art. 1059 § 2 k.c., i przez wzgląd na ów pełny stan faktyczny (kwalifikacje rolne, stosowne oświadczenie, brak współspadkobierców ustawowych z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.) określa się takiego spadkobiercę powyższym mianem¹²⁸.

(2) Innym razem zagadnienie ujmuje się tak, jakby tego określenia używano tylko ze względów na wymóg nieistnienia współspadkobiercy ustawowego z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.¹²⁹

(3) Inni z kolei używają tego określenia ze względu na dwie dodatkowe przesłanki występujące w art. 1059 § 2 k.c. (oświadczenie, nieistnienie spadkobierców ustawowych z art. 1059 § 1 pkt. 1–3), zaś nie ma ich w art. 1059 § 1 k.c.¹³⁰

Należy przyjąć właśnie trzecie rozwiązanie, ale obojętnie jak tę rzecz rozstrzygnąć, wspomniane zasady nie są aktualne przy dziedziczeniu testamentowym. *De lege lata* niewątpliwie jest, że w przypadku osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) nie stosuje się przesłanki negatywnej (nieistnienie spadkobierców spełniających wymogi z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.), a jak zostanie wykazane dalej, tak samo jest przy osobach powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego (choć w tym ostatnim przypadku niektórzy przyjmują inne rozwiązanie). Dlatego nazwa: „spadkobierca rezerwowi” nie jest adekwatna na tle dziedziczenia testamentowego (to samo odnosi się do innych przytoczonych określeń). Jeżeli używa się jej, to należy pamiętać o tym, że ma ona trochę inną treść niż w art. 1059 § 2 k.c. (zwłaszcza brak tutaj przesłanki negatywnej, tam wymienionej). Dlatego lepiej używać sformułowania: dziedziczenie na podstawie kwalifikacji rolnych, które jest adekwatne zarówno na tle dziedziczenia ustawowego, jak i testamentowego.

W analizowanej sytuacji pewne zagadnienia są w doktrynie niewątpliwie (konieczność złożenia przez takiego spadkobiercę testamentowego stosownego oświadczenia w określonym terminie, wymóg kwalifikacji rolnych). Jednak są również zagadnienia dyskusyjne, zwłaszcza to, czy sformułowana w art. 1059 § 2 k.c. przesłanka negatywna ma zastosowanie także do dziedziczenia testamentowego. Oczywiście są również inne kwestie dyskusyjne, czego ma dotyczyć oświadczenie (pracy czy prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego), jaki jest zakres przedmiotowy tego oświadczenia (ma ono dotyczyć spadkowego gospodarstwa

¹²⁸ J. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 3, s. 2002 i nast.

¹²⁹ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, przyp. 25 s. 84, 85.

¹³⁰ J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 107.

rolnego, czy też każdego indywidualnego gospodarstwa rolnego). Występuje nadto cały szereg zagadnień bardzo szczegółowych. Wszystkie one zostaną omówione w dalszej części, tu należy zatrzymać się przede wszystkim nad przesłanką negatywną oraz tak ująć inne przesłanki, aby dać podstawę do uogólnień zarówno dla okresu sprzed, jak i po noweli k.c. Zanim przedstawione zostanie stanowisko doktryny, orzecznictwa – przed i po noweli k.c. – należy rozważyć pewne zagadnienia teoretyczne, starając się stworzyć pewien model konstrukcyjny, przydatny do klasyfikacji poglądów doktryny i orzecznictwa.

Wariant I. Spadkobierca testamentowy może dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli ma (x) kwalifikacje rolne, i (y) złoży stosowne oświadczenie (w przepisany terminie), a nadto: (z) żaden współspadkobierca gospodarstwa rolnego testamentowy lub ustawowy (art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.), jak również żaden ze spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, który by to gospodarstwo dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego – nie odpowiada przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Wariant II. Przyjmuje się tylko przesłanki x, y, natomiast nie uwzględnia się przesłanki z. Spadkobiercą testamentowym może być zatem osoba, która ma kwalifikacje rolne oraz złoży stosowne oświadczenie (w przepisany terminie); natomiast nie jest istotne, czy współspadkobierca testamentowy, ustawowy (art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.) lub spadkobierca ustawowy, który by to gospodarstwo dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia z ustawy – odpowiada przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Wariant III. Spadkobierca testamentowy może dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli osoba ta ma kwalifikacje rolne i złoży stosowne oświadczenie (w przepisany terminie), a nadto: żaden ze współspadkobierców testamentowych gospodarstwa rolnego nie odpowiada przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.; natomiast nie jest istotne, czy współspadkobierca ustawowy gospodarstwa rolnego (art. 926 § 3 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), jak również spadkobierca ustawowy, który by to gospodarstwo dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego – odpowiada przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Wspomniane warianty I–III można ująć inaczej, krócej, oddając tę samą myśl.

Wariant I. Przesłanki: x, y – bez zmian, zaś z – żaden spadkobierca ustawowy jak również testamentowy nie może odpowiadać wymogom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Wariant II. Przesłanki pozytywne (kwalifikacje rolne, oświadczenie – bez zmian), natomiast nie jest istotne dla takiego spadkobiercy testamentowego, czy inni spadkobiercy testamentowi lub ustawowi – odpowiadają przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Wariant III. Przesłanki pozytywne bez zmian; żaden spadkobierca testamentowy nie może odpowiadać przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., natomiast spadkobierca ustawowy (z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.) nie wyłącza od dziedziczenia takiego spadkobiercy testamentowego.

Wariant I jest tak ogólnie sformułowany, że może mieć trzy podwarianty: a, b, c.

a) Art. 1059 § 2 k.c.¹³¹ (w zw. z art. 1065 k.c.) ma zastosowanie – do dziedziczenia testamentowego – tylko do tych osób, które by to gospodarstwo – w danym konkretnym stanie faktycznym – na podstawie tego przepisu (art. 1059 § 2 k.c.) z ustawy dziedziczyły.

b) Art. 1059 § 2 k.c. (w zw. z art. 1065 k.c.) ma zastosowanie tylko do osób z kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego, choćby osoby te tego gospodarstwa z ustawy – na podstawie tego przepisu – nie odziedziczyły.

c) Art. 1059 § 2 k.c. ma zastosowanie do każdej osoby fizycznej, zarówno bliższej jak i obcej (spoza kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego).

Najwęższe jest ujęcie pierwsze (I a), bo nawet osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego, lecz które by tego gospodarstwa nie odziedziczyły na podstawie art. 1059 § 2 k.c., nie mogą być do tego gospodarstwa powołane testamentem (np. są powołane w drugiej kolejności lub wprawdzie w pierwszej, lecz osoby te nie spełniają jednej z przesłanek dziedziczenia, np. zaszły sytuacje z art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c., sporządzono testament negatywny). Natomiast najszersze jest ujęcie trzecie (I c).

Gdyby w tych wariantach (I a – c) chciał rozpatrzeć także art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (przy założeniu, że jest on stosowany odpowiednio do dziedziczenia testamentowego i poprzez analogię z art. 1059 § 2 przyjmując, że i tu jest wymagana przesłanka negatywna), to bezprzedmiotowe byłyby tu warianty: Ia, Ib, zostałyby tylko wariant Ic. Art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) ma niewątpliwie zastosowanie do każdej osoby obcej. Stąd też płynie argument na rzecz tezy Ic przy art. 1059 § 2 (jeśli ją w ogóle przyjmować). Niemniej na tle art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) jest bezdyskusyjne, że przepis ten dotyczy każdej osoby obcej (odpowiednik wariantu Ic) oraz że nie stosuje się tu przesłanki negatywnej. Powyższe uwagi miały zatem charakter czysto teoretyczny.

W wariantach II, III art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.) dotyczy każdej osoby fizycznej (bez względu na to, czy ona by to gospodarstwo dziedziczyła na podstawie tego przepisu z ustawy czy też nie oraz bez względu na to, czy należy ona do kręgu spadkobierców ustawowych czy też nie).

Gdyby warianty II, III chciał odnieść także do art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), to przepis ten dotyczyłby każdej osoby obcej (tj. niepowołanej z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego).

W wariantach I–III jest bezdyskusyjne, że istnienie współspadkobiercy testamentowego, współspadkobiercy ustawowego (art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.), jak również spadkobiercy ustawowego (który by to gospodarstwo dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia z ustawy) – a spełniających przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 lub § 2 k.c. nie wyłącza spadkobiercy mającego kwalifikację od dziedziczenia na podstawie testamentu. We wszystkich tych wariantach (I–III) jest rów-

¹³¹ Podkreślić należy: art. 1059 § 2 k.c.

niez bezdyskusyjne, że w przypadku rodziców wystarczy także przy dziedziczeniu testamentowym, że mają oni kwalifikacje rolne (art. 1061 zd. 1 w zw. z art. 1065 k.c.). Natomiast nie muszą oni składać stosownego oświadczenia (jak spadkobiercy z art. 1059 § 2 k.c.) ani też nie jest istotne, czy współspadkobiercy testamentowi, współspadkobiercy ustawowi (art. 926 § 3, 1058 k.c.) oraz spadkobiercy ustawowi, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego – spełniają przesłanki z art. 1059 § 1 pkt 1–3 k.c., czy też ich nie spełniają. Przesłanki negatywnej w przypadku rodziców – co jest bezdyskusyjne – nie stosuje się ani do dziedziczenia ustawowego, ani do dziedziczenia testamentowego.

Krótkiego wyjaśnienia wymaga także następujące zagadnienie: w wariantach I–III, a w istocie dotyczy to ujęcia I, III (bo w II przesłanka negatywna jest nieistotna) chodzi o współspadkobierców testamentowych, współspadkobierców ustawowych (art. 926 § 3, 1058 k.c.), jak również spadkobierców, którzy by to gospodarstwo z ustawy odziedziczyli, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. Chodzi tu zatem o osoby, które by to gospodarstwo dziedziczyły z testamentu lub dziedziczyły (mogły dziedziczyć) z ustawy. Natomiast nie wyłącza od dziedziczenia spadkobierców rezerwowych (I, III) istnienie osób wprawdzie powołanych z ustawy lub z testamentu, lecz które to osoby nie dziedziczyłyby gospodarstwa – z braku innych przesłanek dziedziczenia niż powołanie (np. powołanie w drugiej kolejności z ustawy lub z testamentu, podstawienie zwykle lub wprawdzie powołane w pierwszej kolejności, lecz brak tym osobom innych przesłanek dziedziczenia – np. zaszyły okoliczności z art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2, testament negatywny). Osoby te, jako wprawdzie powołane z ustawy lub z testamentu, lecz niedziedziczące – lub niemogące dziedziczyć – spadkowego gospodarstwa rolnego, nie wyłączają od dziedziczenia spadkobierców testamentowych, dziedziczących na podstawie kwalifikacji rolnych (art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.). Mimo nieraz nie całkiem jasnych sformułowań, takie przecież było stanowisko doktryny i orzecznictwa zarówno przed nowelą, jak i po noweli. Wszak inaczej nie może być, w art. 1059 § 2 k.c. przy dziedziczeniu ustawowym chodzi o współspadkobiercę ustawowego, a nie o osobę powołaną z ustawy, lecz niedziedziczącą na podstawie ustawy. Dlatego też przy dziedziczeniu testamentowym idzie o osoby, które byłyby lub są spadkobiercami (różnie to ujmuje się w wariantach I–III), lecz nigdy o osoby powołane (z ustawy lub z testamentu), lecz niedziedziczące. Przykład X. Spadkodawca pozostawił dwóch synów: A – art. 1059 § 2, B – art. 1059 § 1 pkt 3 oraz brata C – art. 1059 § 1 pkt 1 k.c. Syn B spadek odrzucił, brat C – został uznany za niegodnego. Spadkodawca powołał testamentem do gospodarstwa rolnego A oraz C. W żadnym z tych trzech rozwiązań (I–III) A nie zostaje wyłączony od dziedziczenia.

W związku z ujęciem trzecim (III) należy rozpatrzyć jego ewentualne podrozwiązanie. W wersjach I i II jest jasne, że w sytuacji, gdy następuje dziedziczenie ustawowe co do części spadkowego gospodarstwa rolnego, zaś co do pozostałej części gospodarstwa – dziedziczenie testamentowe (art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.), to w ujęciu pierwszym (I) – istnienie współspadkobiercy ustawowego lub

współspadkobiercy testamentowego, odpowiadającego warunkom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., obok spadkobiercy testamentowego mającego dziedziczyć na podstawie art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c. wyłącza takiego spadkobiercę (ostatnio wspomnianego) od dziedziczenia, zaś w ujęciu drugim (II) – istnienie takiego współspadkobiercy (ustawowego lub testamentowego) nie wyłącza wspomnianej osoby (bowiem ujęcie drugie pomija w ogóle przesłankę negatywną). W rozwiązaniu III – które dalej będzie nazwane tymczasowo IIIa – jak wspomniano, tylko współspadkobierca testamentowy odpowiadający przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c. wyłącza od dziedziczenia spadkobiercę testamentowego (z art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.). Natomiast istnienie współspadkobiercy ustawowego z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c. (art. 926 § 3) nie wyłącza spadkobiercy testamentowego z art. 1059 § 2 k.c. Natomiast w proponowanym tu podrozwiązaniu (które tymczasowo oznacza się IIIb, bo zostanie pominięte), sugeruje się, aby istnienie takiego współspadkobiercy ustawowego gospodarstwa rolnego z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2, 3 k.c. (art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.) uznać za wyłączenie od dziedziczenia spadkobiercy testamentowego z art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.). Natomiast podobnie jak wyżej, istnienie spadkobiercy ustawowego z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., który to podmiot by to gospodarstwo odziedzyczył z ustawy – gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego (w braku testamentu rozrządzającego całym gospodarstwem rolnym), nie wyłącza od dziedziczenia spadkobiercy testamentowego z art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.). Podobnie jak przy IIIa, także przy IIIb współspadkobierca testamentowy odpowiadający przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 wyłącza od dziedziczenia spadkobiercę testamentowego mającego tylko kwalifikacje rolne.

Przykład I. Testator powołał do 1/2 gospodarstwa rolnego osoby: C – art. 1059 § 1 pkt. 4, 5, D – art. 1059 § 2 k.c.; pozostała 1/2 część gospodarstwa ma być dziedziczona z ustawy przez A – art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c., B – art. 1059 § 2 k.c. A, B, C, D – synowie spadkodawcy.

W rozwiązaniu I (zarówno Ia, Ib, Ic) D nie może dziedziczyć na podstawie testamentu (oczywiście wolno z testamentu C dziedziczyć oraz z ustawy – A; nie dziedziczy z ustawy B). W ujęciu II D może z testamentu dziedziczyć (uwaga w poprzednim nawiasie i tu jest aktualna). W wersji IIIa – D może na podstawie testamentu dziedziczyć (uwaga w przedostatnim nawiasie i tu jest aktualna). W ujęciu IIIb – D nie może na podstawie testamentu dziedziczyć (uwaga odsyłająca z nawiasu poprzedniego i tu jest aktualna), bowiem współspadkobierca ustawowy spełnia przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.

Przykład II. Stan faktyczny jak poprzednio, z tym że A i B są powołani z testamentu, A – art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c., B – art. 1059 § 2 k.c., z ustawy są powołani: C – art. 1059 § 1 pkt. 4 lub 5 k.c. oraz D – art. 1059 § 2 k.c. We wszystkich ujęciach (I – III; I a, b, c – II – III a, b) D dziedziczy na podstawie ustawy (tak samo C). [Natomiast z testamentu we wszystkich rozwiązaniach (I – III) dziedziczy A, natomiast w ujęciach I (a, b, c) i III (a, b) – B z testamentu nie dziedziczy].

Powyższe dwa przykłady pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków ogólnych. W rozwiązaniach I (a, b, c), II, III (a, b) jest pewne, że przy dziedziczeniu ustawowym, w przypadku spadkobiercy rezerwowego (art. 1059 § 2 k.c.), chodzi o wymóg nieistnienia współspadkobierców ustawowych z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c., natomiast nie jest istotne – z tego punktu widzenia – czy jest współspadkobierca testamentowy (art. 926 § 3, 1058 k.c.) gospodarstwa rolnego odpowiadający przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. Stanowisko takie jest słuszne, bowiem art. 1059 § 2 k.c. wymienia tylko spadkobierców ustawowych. Odmiennie natomiast przedstawia się sytuacja przy dziedziczeniu testamentowym. Wspomniane trzy rozwiązania (I – III) nie są już zgodne w określeniu przesłanek z art. 1059 § 2 k.c. na tle dziedziczenia testamentowego. Ujęcie pierwsze (I) bierze pod uwagę przy spadkobiercy testamentowym z art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.) nie tylko współspadkobiercę testamentowego gospodarstwa rolnego, lecz również współspadkobiercę ustawowego (art. 962 § 3, 1058 k.c.), a także spadkobiercę ustawowego, który by spadkowe gospodarstwo dziedziczył, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. W tym tkwi niekonsekwencja tego rozwiązania (I), niby dlaczego przy dziedziczeniu ustawowym bierze się pod uwagę tylko spadkobiercę ustawowego (czyli dziedziczącego w ramach tego samego tytułu) – należy dodać: tu słusznie – zaś przy dziedziczeniu testamentowym bierze się pod uwagę nie tylko spadkobiercę testamentowego, lecz również ustawowego (czyli uwzględnia się – spadkobierców dziedziczących na podstawie różnych tytułów) – należy dodać: tu niesłusznie. A zatem, skąd to zróżnicowanie, które przecież nie ma żadnego uzasadnienia normatywnego. Jest to jeden z argumentów przeciwko rozwiązaniu I.

W wersji II nie bierze się pod uwagę ani spadkobierców ustawowych, ani testamentowych, choćby oni odpowiadali przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. I to stanowisko jest niekonsekwentne. Skoro przy dziedziczeniu ustawowym bierze się pod uwagę przesłankę negatywną, to i przy testamentowym tak być powinno, zaś zagadnienie sprowadza się do tego, jak jej zakres sformułować, otóż nie tak jak w ujęciu I, lecz tak jak w ujęciu IIIa. W rozwiązaniu IIIa bierze się pod uwagę – przy określaniu przesłanki negatywnej – tylko współspadkobierców testamentowych (tak jak przy dziedziczeniu ustawowym – tylko współspadkobierców ustawowych), natomiast nie bierze się pod uwagę spadkobierców ustawowych (rzeczywiście dziedziczących – art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.) lub spadkobierców, którzy dziedziczyliby to gospodarstwo z ustawy (w braku testamentu rozrządzającego całym gospodarstwem). Zachowany jest tu paralelizm (art. 1059 § 2 k.c. – przesłanka negatywna działa tu w ramach tego samego tytułu: testamentu lub ustawy), natomiast ów paralelizm jest złamany w rozwiązaniach I, II podobnie jak w IIIb.

Stąd, dla okresu sprzed noweli k.c., należałoby właśnie przyjąć rozwiązanie IIIa, jako jedynie słuszne przy dziedziczeniu testamentowym (art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.). Po noweli k.c. (wobec wyraźnego pominięcia przez art. 1065 k.c. przesłanki negatywnej przy dziedziczeniu testamentowym) należy przyjąć ujęcie II, ale ów brak paralelizmu ma teraz swe uzasadnienie w ustawie – a nadto wart

jest zaakceptowania. Rozwiązanie IIIb bierze się pod uwagę tylko „efektywnych” spadkobierców (z art. 1059 § 1 pkt 1–3 k.c.), tj. osoby rzeczywiście dziedziczące spadkowe gospodarstwo rolne. Nie uwzględnia się tu „nieefektywnych spadkobierców”, tj. spadkobierców ustawowych (z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.), którzy by to gospodarstwo dziedziczyli, gdyby nie było testamentu. I to ujęcie (IIIb) bierze pod uwagę – przy określeniu przesłanki negatywnej – obok spadkobierców testamentowych, także ustawowych, ale nie wszystkich, lecz tylko tych, którzy to gospodarstwo dziedziczą (art. 926 § 3, 1058 k.c.), natomiast nie uwzględnia tych, którzy by je dziedziczyli, gdyby nie było testamentu rozrządzającego całym gospodarstwem. Jest to zatem rozwiązanie podwójnie niekonsekwentne. Po pierwsze, bierze pod uwagę także spadkobierców ustawowych (zarzut podobny jak przeciwko rozwiązaniu I), po drugie, bez żadnego uzasadnienia jeszcze w ramach danego tytułu dziedziczenia (ustawy) stara się wprowadzić dyferencjację – na spadkobierców ustawowych, którzy to gospodarstwo rzeczywiście dziedziczą (art. 926, 1058 k.c.) oraz którzy by je dziedziczyli, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego (w braku testamentu rozrządzającego całym gospodarstwem). Do takiego zróżnicowania żaden przepis prawa nie daje podstawy. Nie stwierdzono również takiego poglądu ani w doktrynie, ani w orzecznictwie, zarówno przed nowelą, jak i po noweli¹³². Niemniej nieraz wersję III tak precyzuje się, że nie zajmuje się stanowiska co do art. 926 § 3 (w zw. z art. 1058 k.c.). Stąd mogą nasuwać się wątpliwości, czy przyjąć wersję IIIa czy IIIb. Otóż tylko IIIa, ujęcie IIIb, aczkolwiek teoretycznie możliwe, nie ma jednak uzasadnienia normatywnego (ani przed nowelą, ani po noweli). Zresztą byłoby się niekonsekwentnym (przy IIIb). Z jednej strony twierdziłoby się, że istnienie w chwili otwarcia spadku spadkobiercy ustawowego z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c., który to spadkobierca, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego, dziedziczyłyby to gospodarstwo, nie wyłącza spadkobiercy testamentowego z art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.) od dziedziczenia gospodarstwa, zaś z drugiej strony twierdziłoby się, że w przypadku, gdy taki spadkobierca ustawy rzeczywiście to gospodarstwo dziedziczy (art. 926 § 3, 1058 k.c.), wtedy stanowi to przeszkodę dla spadkobiercy testamentowego (z art. 1059 § 2, w zw. z art. 1065 k.c.). Można nawet stwierdzić, że byłaby to teza wewnątrznie sprzeczna, niewyprowadzająca należytych wniosków z przyjętych założeń, i jest to kolejny argument przeciwko rozwiązaniu IIIb. W konsekwencji należy przyjąć, że rozwiązanie IIIb nie ma uzasadnienia normatywnego i ujęcie to nie będzie przedmiotem dalszej analizy. Dlatego też w kolejnych rozważaniach ilekroć będzie mowa o rozwiązaniu IIIb, tylekroć będzie szło o ujęcie IIIa, zresztą uprzednio zaznaczono, że rozwiązanie IIIb wyodrębnia się tylko dla celów teoretycznych, chwilowo je wprowadzając, a rozwiązanie III tylko tymczasowo oznaczono: IIIa.

¹³² W nielicznych (wyraźnych) wypowiedziach, w tym punkcie, wariant IIIb odrzucają: E. Drozd, tamże, przyp. 6 s. 942; J. Kapera, *W sprawie...*, s. 768; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 153 i nast.

W doktrynie jest dyskusyjne, jak z punktu widzenia art. 1059 § 2 k.c. traktować przesłanki wymagane od 1) tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) oraz 2) rodziców (kwalifikacje – art. 1061 zd. 1 k.c.).

Niektórzy w pierwszym przypadku przyjmują, że istnienie takich osób nie wyłącza od dziedziczenia spadkobierców z art. 1059 § 2 k.c.¹³³; inni zaś twierdzą, że tacy spadkobiercy wyłączają od dziedziczenia spadkobierców rezerwowych, bowiem przesłanki z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) należy traktować na równi z wymogami z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.¹³⁴ Gdyby przyjąć to ostatnie zastrzeżenie, to w art. 1059 § 2 k.c. chodziłoby zatem nie tylko o spadkobierców odpowiadających przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3, lecz także – z art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.

Podobnie w przypadku rodziców (2) niektórzy (a) kwalifikacje (art. 1061 k.c.) traktują na równi z przesłankami z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c.¹³⁵, inni twierdzą zaś, że istnienie takich osób nie wyłącza spadkobierców z art. 1059 § 2 k.c. (b)¹³⁶, a jeszcze inni nakazują badać, czy rodzice mający kwalifikacje rolne spełniają nadto jedną z przesłanek z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. Jeśli spełniają (c)¹³⁷, to stanowią oni przeszkodę w dziedziczeniu przez spadkobiercę na podstawie art. 1059 § 2 k.c. Gdyby przyjąć rozwiązanie a lub c, to osoby te (tj. rodziców) należałoby traktować na równi z osobami z punktów 1–3 paragrafu 1 art. 1059 k.c. Po noweli k.c. przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2 k.c. należy traktować tak samo jak przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. W wymienionej zatem wersji I, jak również III, istnienie współspadkobiercy testamentowego z art. 216 § 1 pkt. 1 lub 2 k.c. (w zw. z art. 1065 k.c.) stanowiłoby przeszkodę dla spadkobiercy testamentowego z art. 1059 § 2 (w zw. z art. 1065 k.c.) oraz z art. 216 § 1 pkt 5 (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.). Oczywiście tak byłoby tylko wtedy, gdyby przyjąć, że do dziedziczenia testamentowego stosuje się przesłankę negatywną. Jak potem zostanie wykazane, nie stosuje się jej, niemniej niektórzy twierdzą, że stosuje się ją (przy osobach powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego). Por. uwagi dotyczące nurtu Ia po noweli (s. 123, 124 oraz przyp. 153). Bezdyskusyjne jest, że do osób niepowołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym nie stosuje się przesłanki negatywnej (art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Należy przyjąć, że spadkobiercy rezerwowi z art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c. nie są wyłączeni od dziedziczenia mimo współistnienia obok nich spadkobierców szczególnych (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.), to samo dotyczy dziedziczenia ustawowego. Jedyne prawdziwą – legalną – tezą jest to, że przesłanki negatywnej (art. 1059 § 2 k.c.) nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Tak jest w przypadku każdej osoby fizycznej (powołanej, niepowołanej z ustawy). Art. 216 § pkt. 1, 2 nie stosuje się zatem do dziedziczenia testamentowego przez spadkobier-

¹³³ Por. np. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 85 i nast.

¹³⁴ Por. np. J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 108.

¹³⁵ Np. J. Gwiazdomorski, *tamże*, s. 87 i nast.

¹³⁶ Por. np. F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 113 i nast.

¹³⁷ Por. np. J. Pietrzykowski, *tamże*, s. 2007.

ców rezerwowych (art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.), tzn. współspadkobiercy z art. 216 § 1 pkt. 1, 2 k.c. nie wyłączają spadkobierców rezerwowych (art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.); tym bardziej, że przepis ten (art. 216 § 1 pkt. 1, 2) nie ma zastosowania do osób niepowołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt. 5 k.c. w zw. z art. 1065 k.c.). Nigdy nie było nawet dyskusyjne to, że art. 216 § 1 pkt. 1, 2 (w zw. z art. 1065 k.c.) nie ma zastosowania do dziedziczenia ustawowego przez spadkobierców z art. 1059 § 2, szerzej: istnienie współspadkobierców testamentowych spełniających przesłanki tam wymienione nie wyłącza nigdy spadkobiercy rezerwowego (art. 1059 § 2 k.c.) od dziedziczenia ustawowego. Jest to teza prawdziwa.

Zatrzymując się nad wersją I wspomniano, że ma ona trzy podrozwiązania. Niech zilustrują je przykłady (ilustracja dla uproszczenia analizy dotyczy okresu sprzed noweli).

Przykład I: Spadkodawca pozostawił dwóch spadkobierców – A, syna, art. 1059 § 2 k.c. i brata – B, art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c.; B został testamentem powołany do całego gospodarstwa rolnego; na podstawie testamentu będzie dziedziczył B (zarówno w wersji Ia, Ib, jak i Ic), A z ustawy nie dziedziczy (gdyż jest testament).

Przykład II: Po S pozostał syn A – art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c., oraz brat B powołany testamentem przez spadkodawcę do gospodarstwa rolnego (B – art. 1059 § 2 k.c.). Powołanie B nie jest skuteczne, zarówno w wersji Ia, Ib, jak też Ic (istnieje A, który by z ustawy to gospodarstwo dziedziczył, i spełnia on przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 lub 3 k.c.).

Przykład III: Po S pozostają dwie osoby: A – syn, B – brat. A – art. 1059 § 2 k.c., B – art. 1059 § 1 pkt. 4 lub 5 k.c. Testamentem do gospodarstwa rolnego został powołany B. Powołanie jego jest skuteczne (I a – c), bowiem wystarczy, że B spełnia którąkolwiek z przesłanek z art. 1059 § 1 k.c.

Przykład IV: Stan faktyczny jak wyżej, z tym że B – art. 1059 § 2, A – art. 1059 § 1 pkt. 4 lub 5 k.c. Testator powołał do gospodarstwa rolnego tylko B. W wersji Ia nie może B dziedziczyć na podstawie testamentu, gdyż tego gospodarstwa z ustawy by nie dziedziczył na podstawie art. 1059 § 2 k.c. (lecz A, jako powołany w pierwszej kolejności). W wersji Ib, c B by to gospodarstwo dziedziczył na podstawie testamentu. Gdyby zmienić ten stan faktyczny i przyjąć, że B – jest osobą obcą (tj. spoza kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego), to w wersji Ia, Ib nie mógłby on dziedziczyć na podstawie testamentu, natomiast mógłby w wersji Ic.

Z przykładów wynika że, przyjęcie tego lub innego podrozwiązania wersji I nie prowadzi zawsze do tych samych wniosków.

Ilustrując na tle doktryny i orzecznictwa przedstawiony uprzednio model teoretyczny (I–III), należy odrębnie przeprowadzić analizę dla okresu sprzed i po noweli k.c., a w ramach każdego z nich odrębnie omówić stanowisko doktryny i orzecznictwa. Często autorzy, a również SN nie zajęli stanowiska we wszystkich analizowanych tu punktach, gdyż nieraz są to ujęcia niepełne, a niekiedy niezbyt jasne w precyzowanych tezach, stąd rozwiązania mogą podlegać różnej interpretacji.

W okresie przed nowelą k.c. w doktrynie pojawił się odosobniony pogląd, że art. 1059 § 2 k.c. w ogóle nie ma zastosowania do dziedziczenia testamentowego¹³⁸. Stanowisko to, jak należy przyjąć, nie miało podstaw prawnych, skoro art. 1065 k.c. odsyłał do przesłanek wymaganych od spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, w tym zatem także art. 1059 § 2 k.c. W doktrynie zdecydowanie przeważało rozwiązanie III¹³⁹, znacznie mniejszą liczbę zwolenników miało rozwiązanie II¹⁴⁰, a jeszcze mniejszą – I a¹⁴¹. Ujęcia Ib, Ic nie znalazły zwolenników ani w doktrynie, ani w orzecznictwie (zresztą SN nie przyjął także rozwiązania Ia).

W orzecznictwie przed nowelą k.c. przyjęto rozwiązanie III¹⁴².

¹³⁸ J. Kapera, tamże, s. 768; H. Świątkowski, *Prawo rolne*, s. 113.

¹³⁹ T. Bogusz, *Przepisy szczególne...*, s. 38; J. Majorowicz, Głosa do uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, z. 1, s. 137 i nast.; J. S. Piątowski, *Rozrządzenie...*, s. 56 i nast.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, NP 1964, z. 7–8, s. 712; tenże, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych* (1965), s. 61 i nast. Mimo niepełnych wypowiedzi, jednak do tego nurtu należy zaliczyć również: W. Chojnowskiego, *Niektóre zagadnienia z prawa spadkowego*, Palestra 1965, z. 7–8, s. 48; J. Policzkievicza, *Gospodarstwa rolne...*, s. 120 i nast. Nie zajmują stanowiska w tej kwestii następujący autorzy: F. Błahuta, *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 3, s. 2015 i nast.; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 137; C. Tabęcki, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Palestra 1964, z. 9, s. 22. Tak, że kwalifikacja tych autorów może być dyskusyjna. W przypadku F. Błahuty oraz A. Stelmachowskiego jest pewne (bo w tym punkcie autorzy zajmują stanowisko), że nie są oni zwolennikami nurtu Ia. Ale czy wspomnianych dwóch autorów zaliczyć do nurtu II czy III, to już jest dyskusyjne, bowiem autorzy nie precyzują swych stanowisk we wszystkich istotnych tu punktach. Można tylko przypuszczać, że F. Błahuta akceptuje nurt III, zaś A. Stelmachowski – nurt II. Natomiast C. Tabęcki stwierdza ogólnie, że spadkobierca testamentowy ma spełniać przesłanki z art. 1059–1063 § 1 k.c.; zatem ustalenie na podstawie tak ogólnego stwierdzenia, czy autor przyjmuje wersję I, II czy III jest niemożliwe; zatem stwierdza się brak stanowiska autora w tym punkcie.

¹⁴⁰ E. Drozd, *Dziedziczenie...*, s. 939 i nast.; A. Kunicki, *Gospodarstwo rolne...*, s. 859; J. Zawartka, *Testamentowe...*, s. 1094.

¹⁴¹ J. Gwiazdomorski, *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 6, s. 912 i nast.; tenże, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 146 i nast.; tenże, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972, s. 121 i nast.; S. Rejman, Głosa do uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, z. 1, s. 135 i nast.

Interpretacja poglądów J. Gwiazdomorskiego może być dyskusyjna, niemniej z całokształtu jego wypowiedzi (zestawienie por. niżej), z ujęcia słowa „osoba powołana z ustawy” oraz sposobu rozstrzygnięcia tej kwestii po noweli (por. przyp. 146) wynika w sposób niewątpliwy, że autor przyjął rozwiązanie Ia, a nie Ib czy Ic – to ostatnie zresztą ujęcie stanowczo wykluczył w swoich poprzednich opracowaniach (PiP 1966, z. 6, s. 913; *Prawo spadkowe 1967*, przyp. 90 s. 147). Podobnego zdania, że J. Gwiazdomorski przyjął tezę Ia są – E. Drozd (*Dziedziczenie...*, s. 944 i nast.), A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, przyp. 33 s. 137. Natomiast odmiennie J. S. Piątowski (*Rozrządzenie...*, s. 565), autor twierdzi, że J. Gwiazdomorski przyjął wersję Ib.

Również S. Rejman był zwolennikiem rozwiązania Ia, w szczególności autor powołuje się (s. 137) na J. Gwiazdomorskiego, i twierdzi, że jest tego samego zdania co tenże.

Jeśliby już przyjmować ujęcie I, co w tekście odrzucono, to należałoby przyjąć rozwiązanie Ic, bowiem żaden przepis nie pozwalał ani nie pozwala na zawężenie art. 1059 § 2 tylko do osób, które by to gospodarstwo na podstawie art. 1059 § 2 z ustawy dziedziczyły (Ia) lub tylko do osób z kręgu spadkobierców ustawowych (Ib). Raziło przed nowelą stosowanie art. 1059 § 1 do każdej osoby – obcej, bliskiej, co było bezdyskusyjne – a zawężanie zakresu zastosowania art. 1059 § 2 k.c. tylko do niektórych osób (przez nurt Ia). Dostrzegł to sam J. Gwiazdomorski, który podkreślił, że przyjęte przez niego zawężenie art. 1059 § 2 tylko do pewnych podmiotów (Ia) może być dyskusyjne (*Prawo spadkowe*, 1967, przyp. 90 s. 147; por. także *Prawo spadkowe*, 1972, s. 139).

¹⁴² Początkowo SN nie zajął wyraźnego stanowiska w tym punkcie, ogólnie tylko stwierdzając, że art. 1059 § 2 k.c. ma zastosowanie do dziedziczenia testamentowego (do każdej osoby obcej, bliskiej). To ogólne stwierdzenie nie pozwalało na zakwalifikowanie SN do jednego z trzech nurtów (I–III). Dotyczy to mianowicie uchw. SN z 3 VI 1965 r. III CO 27/65, OSNCP 1966, z. 3, poz. 34 (publ. także w: OSPiKA 1966, z. 4, poz. 88) oraz post. SN z 17 VI

A. Po noweli k.c. w doktrynie jest bezdyskusyjne, że dla spadkobierców testamentowych spośród osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przyjęto rozwiązanie II¹⁴³. Przyznają to nawet zwolennicy rozwiązania pierwszego, nie odnoszą je oni do tych osób (a tylko do spadkobierców testamentowych spośród osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego¹⁴⁴).

B. W przypadku zaś spadkobierców testamentowych spośród podmiotów, które są powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, istnieje rozbieżność stanowisk. Niemniej zdecydowanie przeważa w doktrynie rozwiązanie II¹⁴⁵, czyli odmiennie niż przed nowelą, wówczas przeważało ujęcie trzecie. To stanowisko (II) ma obecnie uzasadnienie normatywne, ponieważ jest ono przyjęte w pracy jego uzasadnienie podane zostanie dalej. W doktrynie – po noweli – w istocie nikt nie prezentował rozwiązania III. Jest to stanowisko słuszne, gdyż rozwiązanie to nie ma w chwili obecnej uzasadnienia normatywnego. Nowych zwolenników zyskało ujęcie pierwsze (Ia)¹⁴⁶. Rozwiązań Ib, Ic nikt w okresie po noweli ani w doktrynie, ani w orzecznictwie, podobnie jak w poprzednim okresie, nie prezentował. Niemniej lista zwolenników tezy Ia jest znacznie mniejsza niż rozwiązania II. Wszystkie uwagi dotyczyły spadkobierców testamentowych będących osobami powołanymi z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (B).

W orzecznictwie po noweli początkowo przyjęto rozwiązanie Ia¹⁴⁷, potem dostrzeżono jednak niekonsekwencje tego rozwiązania (zwłaszcza na tle osób obcych)

1966 r. II CR 263/66, OSNCP 1967, z. 4, poz. 70. W następnych orzeczeniach SN bliżej sprecyzował swe stanowisko i przyjął nurt III: a) post. SN z 15 I 1966 r. III CR 336/65, OSPiKA 1967, z. 6, poz. 135; uchw. SN z 28 IV 1967 r. III CZP 17/67, OSNCP 1968, z. 2, poz. 15; uchw. SN z 23 III 1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, z. 12, poz. 215 (uzasadnienie, s. 5) – w tych orzeczeniach SN przyjął, że istnienie osoby, która, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego, spadkowe gospodarstwo rolne by dziedziczyła z ustawy na podstawie art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. – nie stanowi przeszkody dla spadkobiercy testamentowego mającego kwalifikacje rolne (art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.); w uzasadnieniu post. SN z 15 I 1966 r. III CR 336/65 – OSPiKA 1967, z. 6, poz. 135, czego często nie dostrzega się w doktrynie, SN wypowiedział pogląd, że współspadkobierca testamentowy odpowiadający przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. wyłącza od dziedziczenia spadkobiercę testamentowego mającego tylko kwalifikacje rolne.

¹⁴³ Por. dla przykładu: B. Kordasiewicz, tamże, s. 108 i nast.; E. Paluszkiewicz, *Przemiany...*, s. 20 i nast.; J. S. Piątoski, *Prawo spadkowe*, s. 153 i nast.

¹⁴⁴ Por. np. J. Gwiazdomorski, *Zmiany przepisów...*, s. 34 i nast.; S. Wójcik, Głosa do post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74 – NP 1976, z. 3, s. 500 i nast.

¹⁴⁵ S. Breyer, *Nowe przepisy...*, s. 11 i nast.; (jak należy przyjąć) A. Dzyr, *Znaczenie...*, s. 16; E. Gniewek, *Dziedziczenie testamentowe...*, s. 1534; B. Kordasiewicz, tamże, s. 111 i nast.; E. Paluszkiewicz, *Przemiany...*, s. 20 i nast.; J. S. Piątoski, *Prawo spadkowe*, s. 154 i nast.; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2251 (por. jednak przyp. 146, niżej).

¹⁴⁶ Z poprzednich (sprzed noweli) zwolenników tej tezy podtrzymał ją w dalszym ciągu i konsekwentnie J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 1972, s. 327; tenże, *Zmiany...*, s. 34 i nast. Natomiast S. Rejman nie wypowiadał się w tej kwestii po noweli k.c. Do nowych zwolenników tezy Ia (po noweli) należą: J. Pietrzykowski, Recenzja z pracy J. S. Piątoskiego – *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1973, NP 1974, z. 6, s. 814 (por. jednak przypis uprzedni). Co do stanowiska SN por. przyp. 147.

¹⁴⁷ Post. SN z 4 IX 1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, z. 7–8, poz. 115; uchw. SN z 12 III 1975 r. III CZP 1/75, OSNCP 1976, z. 1, poz. 8. Wprawdzie SN nie zajmuje się, w przytoczonym postanowieniu i uchwale, wykładnią art. 1059 § 2 k.c., jednak takie rozwiązanie płynie ze sposobu rozstrzygnięcia rozpatrywanych tam zagadnień, a nado to uzasadnień orzeczeń.

i przyjęto rozwiązanie II¹⁴⁸, czyli takie, jakie przeważa obecnie w doktrynie. Niemniej pojawiły się pewne orzeczenia, których interpretacja może być dyskusyjna¹⁴⁹, a w ogóle w obecnym stanie wykładni art. 1065 k.c. SN powinien zająć się generalnie zagadnieniem dziedziczenia testamentowego na podstawie kwalifikacji rolnych (zwłaszcza w kontekście stosowania przesłanki negatywnej z art. 1059 § 2 k.c.), tym bardziej że w poprzednich orzeczeniach (por. przyp. 147) stwierdził coś zupełnie innego (ujęcie Ia), SN z orzeczeń tych wyraźnie się nie wycofał, czyniąc w nich jednak poważne zmiany, w tym przypadku na odcinku „spadkobiercy rezerwowego”. Jest to zresztą zagadnienie natury bardziej ogólnej, a wymagające zmiany przez SN swego stanowiska co do znaczenia słowa: „osoba powołana z ustawy”. Instytucja „spadkobiercy rezerwowego” jest szczególnym przykładem tego, jak przyjęte przez SN znaczenie słowa: „osoba powołana z ustawy” jest nieadekwatne. Gdyby bowiem SN był konsekwentny w wyciąganiu wniosków z przyjętego znaczenia tego słowa, to powinien przyjąć rozwiązanie pierwsze (I a)¹⁵⁰, a nie drugie (II). Podkreślić należy, że stanowisko SN co do niestosowania przesłanki negatywnej z art. 1059 § 2 k.c. do dziedziczenia testamentowego jest merytorycznie słuszne, jest jednak sprzeczne z przyjętymi uprzednio założeniami natury ogólnej (definicja słowa: osoba powołana z ustawy), i wymaga zmiany tego założenia ogólnego. Zresztą analogicznie przy dziedziczeniu testamentowym przez tzw. zastępców szczególnych SN ostatnio uczynił wyłomy sprzeczne z poprzednimi orzeczeniami¹⁵¹. Uwaga uprzednia i tu ma zastosowanie. Czas zatem na generalne zajęcie stanowiska przez SN w tej sprawie. Wszystkie powyższe uwagi dotyczyły spadkobierców testamentowych spośród osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. W przypadku bowiem osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego – jest

¹⁴⁸ Uchw. SN z 29 III 1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, z. 9, poz. 162 (zwłaszcza uzasadnienie); uchw. SN z 6 VII 1978 r. III CZP 41/78, OSNCP 1978, z. 12, poz. 227 (uzasadnienie).

¹⁴⁹ Post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28. Orzeczenie nie pozwala na sprecyzowanie stanowiska co do tego, w jakim znaczeniu użyto tu słowa: osoba powołana z ustawy. SN odsyła do „ogólnych warunków określonych w art. 1059–1062 k.c.”, w tym zatem do art. 1059 § 2 k.c., SN jednak bliżej nie precyzuje co do tej kwestii swego stanowiska. Gdyby przyjąć, że termin „osoba powołana z ustawy” użyto w tym znaczeniu, jakie nadaje mu m. in. J. Gwiazdomorski, to orzeczenie należałoby zaliczyć do nurtu Ia. Tak zresztą czyni Redakcja – OSPiKA, odsyłając, w odnośniku do orzeczenia, do podanych w przypisie 147 orzeczeń SN. Gdyby przyjąć, że wspomnianego słowa użyto w tym znaczeniu, jakie nadaje mu m. in. J. S. Piątowski, tj. w sensie: osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych, orzeczenie SN należałoby zaliczyć do nurtu III (czyli SN powracałby w tym orzeczeniu do swego orzecznictwa – sprzed noweli – na tle art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.). Świadczyłby o tym mogło użycie słowa „ogólnym warunkom z art. 1059–1062 k.c.”, tj. w istocie przesłankom z art. 1059 (1061) k.c., a nadto wzmianka, że nowela nie miała na celu zaostrzenie zasad dziedziczenia testamentowego dla spadkobierców testamentowych powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a tylko rozszerzenie (na osoby obce) kręgu osób, które mogą na podstawie testamentu dziedziczyć. Jest to oczywiście sprzeczne z dotychczasowym orzecznictwem SN, bo osoby te i przed nowelą mogły dziedziczyć (art. 1059 – według SN). Jednocześnie w tym orzeczeniu SN zastrzega, że art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. stosuje się tylko do osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, co mogłoby sugerować, że przesłankę negatywną z art. 1059 § 2 k.c. stosuje się do dziedziczenia testamentowego (w takim zakresie, jak przed nowelą). Jednak ze względu na brak stanowiska SN w tej kwestii, wspomnianego orzeczenia nie należy klasyfikować, i trzeba wstrzymać się z jego oceną.

¹⁵⁰ Tej konsekwencji nie brak właśnie J. Gwiazdomorskiemu, tudzież autorom wymienionym w przyp. 146.

¹⁵¹ Por. przyp. 117.

i było bezsporne w orzecznictwie – podobnie jak i w doktrynie, że nie stosuje się do tych osób przesłanki negatywnej (art. 216 § 1 pkt 1 k.c. nie wspomina bowiem o niej). Takie było również pierwotnie po noweli stanowisko SN, który rozwiązanie pierwsze (Ia) przyjmował tylko dla osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. I to też była pewna niekonsekwencja w orzecznictwie, ostatnio usunięta. Reasumując: SN (po noweli) w chwili obecnej przyjął rozwiązanie II, dla wszystkich spadkobierców testamentowych (osób bliskich, obcych).

Jeżeli chodzi o podstawę prawną tych rozwiązań (doktryny – orzecznictwa) po noweli, to można wyodrębnić tu trzy grupy stanowisk:

1.¹⁵² Spadkobierca testamentowy będący osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przesłankom zawartym w art. 1059 § 2 k.c., wystarczy jednak, że spełnia przesłanki z art. 216 § 1 pkt 5 k.c. w zw. z art. 1065 k.c. W konsekwencji m.in. nie przyjmuje się przesłanki negatywnej, skoro o niej nie ma wzmianki w art. 216 § 1 pkt 5 k.c. Natomiast osoba niepowołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przesłankom określonym w art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 k.c. Uwaga ze zdania poprzedniego i tu jest aktualna. Rozwiązanie to przyjmuje zatem ujęcie II.

2.¹⁵³ Spadkobierca testamentowy, który z ustawy powołany jest do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, może – w braku spadkobierców testamentowych czy ustawowych, spełniających wymogi z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. lub w braku spadkobierców testamentowych z art. 216 § 1 pkt. 1, 2 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. – dojść do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, jeżeli ma kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa i nie później niż przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczy w sądzie lub w państwowym biurze notarialnym gotowość prowadzenia spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2, 1060 § 1, 1062 § 1 – w zw. z art. 1065 k.c.). Spadkobierca testamentowy ma zatem odpowiadać takim przesłankom, na podstawie jakich dziedziczyłby gospodarstwo rolne z ustawy. Jeśli go nie dziedziczył z ustawy, to jest osobą niepowołaną z ustawy, a zatem stosuje się przesłanki z art. 216 § 1 pkt. 1, 2 lub 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. Jest to zatem rozwiązanie pierwsze (Ia). Natomiast spadkobierca testamentowy, który nie jest powołany z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, może je dziedziczyć na podstawie testamentu, jeżeli spełnia przesłanki z art. 216 § 1 pkt 5 k.c. w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. (kwalifikacje rolne, oświadczenie w terminie 6-miesięcznym o gotowości podjęcia pracy w jakimkolwiek indywidualnym gospodarstwie rolnym lub gotowości przystąpienia do rolniczej spółdzielni produkcyjnej i podjęcia pracy

¹⁵² Jest to wyodrębnione uprzednio w pracy stanowisko (1) – s. 95 i nast. (oraz 3). W tym punkcie (tj. dziedziczenia na podstawie kwalifikacji rolnych – art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) istnieje zgodność tych stanowisk. Co do zestawienia zwolenników takiego ujęcia por. przyp. 145 (z wyjątkiem J. Pietrzykowskiego, bowiem autor podaje inną podstawę prawną); tu należy zaliczyć w istocie również A. Dzyra, jw. Co do orzeczeń SN por. przyp. 148. Por. nadto przyp. 143.

¹⁵³ Jest to wyodrębnione uprzednio w pracy stanowisko 2, s. 95–96 Co do zwolenników tego ujęcia por. przyp. 146, zwłaszcza uwagi J. Gwiazdomorskiego, *Zmiany...*, s. 34 i nast. Co do orzeczeń SN por. przyp. 147. Por. nadto przyp. 143.

w gospodarstwie rolnym tej spółdzielni). Dla osób niepowołanych z ustawy do gospodarstwa, przyjęto zatem rozwiązanie II, dlatego że dziedziczenie spadkobiercy testamentowego, który nie jest z ustawy powołany do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, nie zależy od tego, by nie było spadkobierców testamentowych ani ustawowych, którzy spełnialiby przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. (lub – spadkobierców testamentowych z art. 216 § 1 pkt. 1, 2 k.c. w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.)

3.¹⁵⁴ Zarówno dla osób powołanych, jak i niepowołanych z ustawy podstawą prawną jest art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (w zw. z art. 1065 k.c.). Stanowisko to przyjmuje rozwiązanie II (II), ale niewłaściwie je uzasadnia w przypadku osób powołanych z ustawy (do gospodarstwa rolnego), pomijając jako podstawę prawną art. 1059 § 2 k.c., który to przepis – jak wykazano – ma zastosowanie do tych osób. Dla nich podstawę prawną stanowią bowiem następujące przepisy: art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.

Kwalifikacja stanowisk niektórych autorów jest dyskusyjna¹⁵⁵.

Analizie zatem należy poddać nurt Ia (sprecyzowany w punkcie 2), nie ma on uzasadnienia normatywnego. Jednocześnie zostaną podane argumenty na rzecz nurtu II (podanego w punkcie 1). Oczywiście chodzi o spadkobierców testamentowych powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, bowiem istnieje zgodność co do tego, że do innych osób przesłanki negatywnej nie stosuje się.

Po pierwsze, bez uzasadnienia normatywnego nurt ten (Ia) różnicuje spadkobierców testamentowych, którzy dziedziczą na podstawie kwalifikacji rolniczych, na dwie grupy. Dla osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego rozwiązanie to przyjmuje zaostrzony nurt I (Ia), dla innych osób (fizycznych) – nurt II, łagodniejszy. To gorsze traktowanie osób powołanych w porównaniu z niepowołanymi, nie ma żadnego uzasadnienia normatywnego.

Po drugie, i to jest zasadniczy argument przeciwko temu rozwiązaniu, jest ono (chodzi o osoby powołane, nurt Ia) konsekwencją przyjęcia określonego znaczenia słowa: osoba powołana z ustawy. Jak wykazano uprzednio, to założenie jest niewłaściwe, zatem wniosek – choć prawidłowo wyprowadzony z tak przyjętego założenia ogólnego, które jest nieprawdziwe – musi być tu nieprawdziwy.

Po trzecie, wykazano już, że art. 216 § 1 pkt 5 k.c. ma zastosowanie także – jeżeli chodzi o dziedziczenie testamentowe – do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Do uwag tych, gdzie podano uzasadnienie normatywne, wypada tylko odesłać (s. 98–101).

Po czwarte, wbrew temu co twierdzą zwolennicy rozwiązania Ia, przez przyjęcie ujęcia II nie zostanie naruszony interes społeczno-gospodarczy. Ten powinien

¹⁵⁴ Jest to wyodrębnione uprzednio w pracy stanowisko 4, s. 97. J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2251 (por. jednak przyp. 146); E. Spirydowicz, *Ziemia i prawo*, s. 158 i nast.

¹⁵⁵ W żadnym z tych trzech wariantów (1–3) nie mieści się J. Rostkowski, *Gospodarstwo rolne w świetle prawa*, s. 70 i nast., według autora do osób powołanych z ustawy stosuje się art. 1059 § 2 (w. zw. z art. 1065 k.c.), natomiast do osób niepowołanych z ustawy – art. 216 § 1 pkt 5 k.c. Autor nie wspomina o możliwości przejścia z art. 1059 § 2 na art. 216 § 1 pkt 5 k.c. Por. także przyp. 149 (zagadnienie post. SN z 16 II 1977 r.).

być określany według zasad etycznych, nadto gospodarstwo rolne przechodzi na osoby dające należyłą gwarancję prowadzenia gospodarstwa rolnego (kwalifikacje rolne). Skoro do nabycia prawa własności nieruchomości rolnej – w drodze czynności *inter vivos* – wystarczają kwalifikacje rolne, to czemu mają one nie wystarczać do dziedziczenia. Skoro tam (art. 160 k.c.) z pewnością ów interes nie jest naruszony, to czemu miałyby być naruszone przy dziedziczeniu. Tu (art. 1065 k.c.) nie obowiązuje też przesłanka negatywna (art. 1059 § 2 k.c., *in principio*). Osoby, które ukończyły szkoły rolnicze mają często wysokie kwalifikacje (np. ukończone studia rolnicze, a tylko pracują – z reguły – poza rolnictwem). Należy podkreślić, że na argumentach celowościowych nie można budować wykładni przepisów prawa, i w przedstawionym w pracy ujęciu, mają one znaczenie posiłkowe (obok wykładni gramatycznej, systemowej). Uzasadnienie tezy Ia skonstruowane jest w istocie na tych argumentach celowościowych¹⁵⁶, a nadto – na obejściu prawa. Wykładnia ta – przyjęta w tekście – nie jest sprzeczna z art. 163 k.c., przepis ten ma zastosowanie tylko na etapie działu spadku (art. 1070 k.c.). Również gospodarstwo rolne nie zostanie z tego tytułu obciążone gospodarczo. Spadkobierca testamentowy (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) ma prawo do korzyści z gospodarstwa rolnego, udział w nim może zbyć na zasadach ogólnych (art. 1051 k.c., po złożeniu oświadczenia rolnego z art. 1059 § 2 lub z art. 216 § 1 pkt 5 k.c.), osoba ta ma prawo do spłat (art. 1075 w zw. z art. 216 k.c.). Por. także art. 1071 § 2 pkt 4 k.c.

Po piąte, nie można uznać, że następuje obejście przepisów o dziedziczeniu ustawowym (tu: art. 1059 § 2 k.c.) za pomocą testamentu. Z odmiennego natomiast założenia wychodzi teza Ia¹⁵⁷, według niej, gdyby przyjąć rozwiązanie II, to obchodziłoby się przepis art. 1059 § 2 k.c. Nie ma tu jednak obejścia przepisów prawa, ponieważ postanowienia o dziedziczeniu ustawowym obowiązują o tyle, o ile testament nie stanowi inaczej. Rzecz nie jest w obejściu prawa, bo ono tu nie występuje, lecz w tym, czy przesłanki ustawowe dziedziczenia gospodarstw rolnych (tu z art. 1059 § 2 k.c.) zostały uznane również za przesłanki ustawowe wymagane od spadkobierców testamentowych. Otóż nie ma żadnego przepisu, który by to czynił, a z tego co już powiedziano wyżej, wynika, że tak nie jest. W szczególności art. 216 § 1 pkt 5 k.c. ma zastosowanie także do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (a bezdyskusyjne jest, że przepis ten nie przewiduje przesłanki negatywnej). Por. także argumenty podane niżej.

Po szóste, interpretacja Ia ogranicza w sposób dotkliwy swobodę testowania, zarzut ten nie dotyczy natomiast wykładni II. Należy wspomnieć, że w razie wątpliwości (których, jak wykazano, nie ma) należy przyjąć taką wykładnię przepisów (tutaj art. 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.), która będzie zgodna z przewodnią zasadą prawa spadkowego, tj. swobodą testowania. Powyższa reguła interpretacyjna przemawia na rzecz tezy II. Należy również wspomnieć, że rozwiązanie II bardziej

¹⁵⁶ Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1972, s. 127 i nast.

¹⁵⁷ Por. J. Gwiazdomorski, tamże, s. 130 i nast.

odpowiada funkcji testamentu, pozwala ono bowiem – lepiej niż wykładnia Ia – dostosować spadkodawcy układ dziedziczenia do konkretnego stanu rzeczy.

Po siódme, interpretacja Ia razi – jak wspomniano – pewnymi niekonsekwencjami. Przy dziedziczeniu ustawowym (art. 1059 § 2 k.c.) każe brać pod uwagę tylko współspadkobierców ustawowych¹⁵⁸, co musi być bezdyskusyjne, ale przy dziedziczeniu testamentowym każe brać pod uwagę nie tylko spadkobierców testamentowych, lecz również ustawowych. Jeśli nawet wyłączyć stosowanie art. 216 § 1 pkt 5 k.c. (co jest bezzasadne) do osób powołanych z ustawy do gospodarstwa, to odpowiednie stosowanie art. 1059 § 2 k.c. do dziedziczenia testamentowego nakazywałoby pominięcie spadkobierców ustawowych, czyli przyjęcie nurtu III, co oczywiście przy rozwiązaniu Ia jest niemożliwe, bo ujęcie to w określony sposób definiuje słowo: osoba powołana z ustawy.

Z tych wszystkich uwag płynie wniosek, że nurt Ia (sprecyzowany też w punkcie 2) nie ma uzasadnienia¹⁵⁹. Przesłanki negatywnej z art. 1059 § 2 k.c. nie stosuje się zatem do dziedziczenia testamentowego. Stąd wynika też, że ustawodawca powinien odstąpić od niej również przy dziedziczeniu ustawowym (nowelizując tekst), można rozważyć, czy w drodze wykładni (analogia) nie można by tej sprzeczności usunąć już w chwili obecnej (odstąpić od przesłanki negatywnej przy dziedziczeniu ustawowym)¹⁶⁰.

Teza druga musi ulec jednak pewnej precyzacji. Należy przyjąć, że każda osoba fizyczna może być spadkobiercą testamentowym, jeżeli ma kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego i nie później niż przed upływem 6 miesięcy od dowiedzenia się o powołaniu do spadkowego gospodarstwa rolnego oświadczy w sądzie rejonowym lub w państwowym biurze notarialnym gotowość pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub gotowość prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt. 1, 5, art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 1059 § 2 k.c. – wykładnia rozszerzająca, harmonizująca, zgodna z prawem). Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego może także złożyć oświadczenie o treści określonej w art. 1059 § 2 k.c.

§ 5. Pojęcie kwalifikacji rolniczych

A. Kwalifikacje teoretyczne

Od spadkobiercy wymaga się kwalifikacji do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c. – w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.). Stwierdza się je na podstawie świadectwa ukończenia szkoły rolniczej lub przysposobienia rolniczego (§ 3 ust. 1 rozp. rol., art. 1064 k.c.). Nazwa szkoły i zakres przygotowania zawodo-

¹⁵⁸ (A nie testamentowych).

¹⁵⁹ *De lege lata*.

¹⁶⁰ Por. s. 169 i nast.

wego, jeżeli tylko ich zadaniem jest przysposobienie do prowadzenia gospodarstwa rolnego, nie są w rozp. rol. z 1964 r. wyczerpująco określone¹⁶¹. SN stwierdza, że szkołą przysposobienia rolniczego (przygotowania zawodowego) – w rozumieniu § 3 ust. 1 rozp. rol. – może być także ogólnorolniczy kurs dwuzimowy, zorganizowany w celu uzyskania i podniesienia kwalifikacji rolniczych jego uczestników. W istocie bowiem w § 3 ust. 1 rozp. rol. chodzi o szkoły (kursy) przysposobienia do zawodu rolnika, nie jest istotne, kto je organizuje (państwo, instytucje społeczne)¹⁶². Może to być dla przykładu: szkoła przysposobienia rolniczego, zasadnicza szkoła rolnicza lub ogrodnicza¹⁶³.

Za mających teoretyczne kwalifikacje rolne należy uznać również osoby, które uzyskały świadectwo lub dyplom robotnika wykwalifikowanego lub mistrza w zawodach rolniczych (tytuł kwalifikacyjny) – uchw. nr 367 RM z dn. 21 VIII 1959 r. w sprawie przyznawania robotnikom tytułów kwalifikacyjnych (M. P. z 1959 r., nr 76, poz. 402)¹⁶⁴. W tym punkcie stanowisko doktryny i orzecznictwa jest zgodne¹⁶⁵.

Często przytacza się wykaz tych zawodów rolniczych¹⁶⁶, a z kontekstu wynika, że jest on wyczerpujący¹⁶⁷ (nieraz zaś nie zajmuje się stanowiska co do tego). Należy przyjąć, że tytuł kwalifikacyjny w każdym zawodzie rolniczym uprawnia do przyjęcia tezy, że osoba, która uzyskała taki tytuł, ma kwalifikacje rolnicze. Powyższe wyliczenie należy traktować jako przykładowe. Wystarczy wspomnieć, że nie ma tam (przypis 167) wymienionych m.in. takich zawodów, jak rybaka (por. definicję nieruchomości rolnej z § 1 ust. 1 rozp. rol.), pszczelarza. Wyliczone tu przykładowo zawody są rolnicze i uzyskanie tytułu kwalifikacyjnego w ich zakresie jest równoznaczne z nabyciem kwalifikacji rolnych (co do innych sytuacji por. także niżej).

Nieraz osoby uzyskują zaświadczenie o ukończeniu określonych kursów (organizowanych przez różne wyspecjalizowane instytucje), np. hodowli szczególnie wartościowych gatunków zwierząt. Zagadnienie powstaje wtedy, gdy nie są to tytuły kwalifikacyjne (wydane w trybie wspomnianej uchwały, która zresztą zezwała

¹⁶¹ Tak samo SN w post. z 31 X 1973 r. III CRN 259/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 152.

¹⁶² Por. np. art. 1 k.c., nie muszą to być jednostki wyposażone w osobowość prawną.

¹⁶³ Skróć wyliczenia przytoczonego przez Ministra Rolnictwa (w instr. nr 2 z 25 IV 1973 r.), należy podkreślić, że nie jest ono wyczerpujące – § 7 ust. 2 pkt. 1, 2.

¹⁶⁴ Por. nadto zarz. Ministra Oświaty z 1 VII 1966 r. w sprawie przyznawania robotnikom tytułów kwalifikacyjnych w określonym zawodzie (Mon. Pol. z 1966 r., nr 35, poz. 180, zm.: Mon. Pol. z 1969 r., nr 10, poz. 96).

¹⁶⁵ Por. dla przykładu: S. Breyer, *Przeniesienie własności...*, s. 355; E. Spirydowicz, *Ziemia i prawo*, s. 100; J. Zawartka, *Rozporządzenie udziałem we współwłasności nieruchomości rolnej*, NP 1973, z. 3, s. 339. Odosobniony pogląd wypowiedział tylko K. Zaremba, według autora tytuły kwalifikacyjne nie wystarczają do uznania, że osoba taka posiada kwalifikacje (*Kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego*, Palestra 1972, z. 4, s. 32 i nast.). Jest to pogląd niezasadny, skoro § 1 ust. 1 uchw. nr 367 z 21 VIII 1959 r. wyraźnie stwierdza, że tytuły kwalifikacyjne są odpowiednikiem zasadniczej szkoły zawodowej lub wyższych kwalifikacji (por. nadto § 3 ust. 1 rozp. rol. z 1964 r.). Nadto osoby takie dają należytą gwarancję prowadzenia gospodarstwa rolnego. Szczególnie w przypadku osób mających tytuł: mistrza.

¹⁶⁶ Rolnik, rolnik: upraw polowych, łąkarz, chmielarz, hodowca bydła, hodowca trzody chlewnej, hodowca owiec, hodowca koni, ogrodnik sadownik, ogrodnik szkółkarz, ogrodnik warzywnik, ogrodnik upraw kwiatarskich.

¹⁶⁷ Por. J. Rostkowski, *Gospodarstwo rolne...*, s. 27; prace przytoczone w przyp. 165 (z wyjątkiem oczywiście K. Zaremby).

na powoływanie komisji egzaminacyjnych do spraw tytułów kwalifikacyjnych przy różnych ośrodkach szkoleniowych czy zakładach pracy)¹⁶⁸. Niemniej osoby, które uzyskały takie zaświadczenia – świadectwa – ukończenia kursów rolniczych, powinny być – w świetle § 3 ust. 1 rozp. rol. – uznane za nabywające kwalifikacje rolne. Wynika to z wykładni gramatycznej tego przepisu: „przysposobienie rolnicze”, czyli jak wspomniano – kurs przygotowania do zawodu rolnika. Gdyby nie uznać tej wykładni – co nie jest zasadne – to pozostaje analogia z § 3 ust. 1 rozp. rol. (zwłaszcza, że wystarczają tytuły kwalifikacyjne).

Jeżeli pewna osoba ukończyła oznaczoną część okresu nauki, należałoby przyjąć, że osoba ta nabyła kwalifikacje rolne. Osobę tę uważa się z uzyskującą „przysposobienie rolnicze” (§ 3 ust. 1, alternatywa zwykła), stwierdzone ukończeniem poszczególnych klas (czy lat studiów). Skoro zaliczenie rocznej względnie dwuzimowej szkoły rolniczej jest równoznaczne z nabyciem kwalifikacji rolnych, to czemu analogicznie nie potraktować ukończenia pewnego etapu szkoły rolniczej, *arg. a maiori ad minus*, *arg. ad absurdum*. Ukończony etap nauki musi być tego rodzaju, aby można przyjąć, że osoba ta uzyskała przygotowanie do zawodu rolnika. Sytuacje te muszą być ustalane na tle konkretnych okoliczności. Dla przykładu absolwent (bez dyplomu) wyższej szkoły rolniczej lub osoba kończąca 3 lata tej szkoły mają kwalifikacje rolne. W tej ocenie należy brać pod uwagę, że ukończenie rocznej lub dwuzimowej szkoły rolniczej, jak też uzyskanie tytułu kwalifikacyjnego jest równoznaczne z nabyciem kwalifikacji rolnych.

Na tle k.c. nie wymaga się kwalifikacji specjalistycznych. Jeśli, przykładowo, gospodarstwo prowadzi typową produkcję polową, to może je dziedziczyć osoba mająca tytuł kwalifikacyjny: ogrodnika upraw kwiaciarskich (i odmiennie).

Kwalifikacje rolne są wymagane w zasadzie w chwili otwarcia spadku. W zasadzie, bo należałoby przyjąć z punktu widzenia art. 216 § 1 pkt 5, 1059 § 2 k.c., że osoba pobierająca naukę w tym okresie ma kwalifikacje rolne, jeśli ukończy ją w ciągu terminu określonego do złożenia oświadczenia rolnego (6 miesięcy).

B. Kwalifikacje praktyczne¹⁶⁹

W okresie do dnia 31 XII 1975 r. za odpowiadającego kwalifikacjom rolnym uważało się również spadkobiercę gospodarstwa rolnego, jeżeli praca w nim stanowiła dla tej osoby główne źródło utrzymania (§ 3 ust. 2 rozp. rol.). W okresie po dniu 31 grudnia 1975 r. za posiadającego kwalifikacje rolne uważa się również spadkobiercę, który w chwili otwarcia spadku ukończył co najmniej 45 lat, jeżeli praca w gospodarstwie rolnym stanowi dla niego zawód dający główne źródło utrzymania. Co do pojęcia: praca w gospodarstwie rolnym por. uwagi dotyczące art. 1059

¹⁶⁸ Por. § 3 zarz. Min. Oświaty z 1 VII 1966 r. cytowanego w przyp. 164.

¹⁶⁹ Termin ten został przyjęty na oznaczenie kwalifikacji z § 3 ust. 2, 3 rozp. rol. (zatem pojęcia tego nie należy mylić z terminem poprzednim: zaświadczenie o praktycznym przygotowaniu do prowadzenia gospodarstwa rolnego, § 3 rozp. rol. przed nowelą).

§ 1 pkt 1, 216 § 1 pkt 1 (w zw. z art. 1065 k.c.)¹⁷⁰. Główne źródło utrzymania można ująć bądź w postaci większości względnej, bądź bezwzględnej. Należałoby przyjąć rozwiązanie pierwsze (arg. z art. 216 § 1 pkt. 1, 5, 1059 § 1 pkt. 1, 3, w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.; swoboda testowania – będąca zasadą prawa spadkowego – realizowana jest w większym stopniu przy rozwiązaniu pierwszym). Wystarcza tu praca w każdym gospodarstwie rolnym (indywidualnym, własnym – innych; nieistotny jest tytuł prawny: własność, szerzej – prawo podmiotowe, posiadanie, dzierżenie; osoba ta może nie mieć żadnego tytułu prawnego do gospodarstwa; istotne jest, że osoba ta wykonuje pracę w gospodarstwie rolnym). Przerwa w pracy w gospodarstwie rolnym z przyczyn niezależnych od spadkobiercy nie stanowi przeszkody do uznania, że posiada on kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (§ 3 ust. 5 rozp. rol.). Co do bliższej analizy tej przesłanki por. uwagi dotyczące art. art. 1059 § 1 pkt 1, 216 § 1 pkt 1 k.c.¹⁷¹

Z kolei kwestia wyjątków od wymogu kwalifikacji (teoretycznych, praktycznych) na tle dziedziczenia.

Gdy spadkobiercą gospodarstwa rolnego – położonego na obszarze państwa polskiego – po obywatelu państwa obcego jest osoba fizyczna zamieszkała w Polsce, nie wymaga się od tej osoby kwalifikacji (art. XXIV p. w. k.c.).

Do nabycia gospodarstwa rolnego przez dziedziczenie na prawach wspólności majątkowej wystarczy, że tylko jeden z małżonków (niekoniecznie spadkobierca) ma kwalifikacje rolne. Jest to konsekwencją ustalonego na tle art. 160 k.c. poglądu doktryny w tej kwestii. Nie jest przy tym istotne, czy oboje małżonkowie zostali powołani do spadku, czy tylko jeden z nich – z zastrzeżeniem tej treści, że gospodarstwo rolne ma wejść do majątku wspólnego (art. 33 pkt 2 k.r.op.). Małżonka niepowołanego do spadku (art. 33 pkt 2 k.r.op., współmałżonek – powołany) nie można traktować jako spadkobiercy¹⁷². Często w zastrzeżeniu z art. 33 pkt 2 kryje się dorozumiane (art. 60 k.c.) ustanowienie drugiego małżonka spadkobiercą, lecz tak nie zawsze musi być. Nie wydaje się, aby można przyjąć, że w klauzuli z art. 33 pkt 2 zawsze kryje się ustanowienie drugiego małżonka spadkobiercą. Jest to bowiem sprawą wykładni testamentu. Natomiast przy założeniu – należy dodać: nieprawdziwym – że zastrzeżenie to nie jest oświadczeniem woli, byłoby to zresztą nawet niemożliwe.

W różnie rowiązywanej sprawie odwołania darowizny gospodarstwa rolnego, należy przyjąć, że darczyńca nie musi mieć kwalifikacji rolnych. Chodzi tu tylko o zwrotne przejście praw, mające uzasadnienie w szczególnym przepisie ustawowym (art. 896, 898 k.c.). W konsekwencji można przysługujące spadkobiercom darczyńcy uprawnienie do odwołania darowizny (art. 898 § 2 k.c.) przyznać wszystkim spadkobiercom (nie wchodzi ono w skład gospodarstwa rolnego). Jest to uprawnienie kształtujące, majątkowe, dziedziczne. Nie wydaje się możliwe przyjęcie, aby

¹⁷⁰ Por. s. 140 i nast.

¹⁷¹ Por. s. 144 i nast.

¹⁷² Odm. L. Stecki, *Umowa darowizny*, Warszawa–Poznań 1974, s. 17 i nast. (wypowiedź dotyczyła darowizny).

było ono uprawnieniem powstającym *ex lege*, dopiero z chwilą śmierci spadkodawcy (zatem kwestia jego dziedziczenia po darczyńcy byłaby nieaktualna). Jednak gospodarstwo rolne (przy skutku rzeczowym odwołania darowizny) czy wierzytelność o zwrotne przeniesienie praw wchodzących w skład gospodarstwa (przy skutku obligacyjnym odwołania darowizny) – przechodzą tylko na spadkobierców gospodarstwa rolnego (ustawowych, testamentowych). W konsekwencji oświadczenie o odwołaniu może złożyć także spadkobierca „ogólny” (art. 922–1057 k.c.), ale gospodarstwo rolne (lub stosowna wierzytelność) przechodzą tylko na spadkobierców gospodarstwa rolnego. Są to (gospodarstwo rolne – uprawnienie do odwołania) odrębne prawa majątkowe.

Powyższe wyliczenie wyjątków nie ma charakteru wyczerpującego, dalsze odstępstwa można wyprowadzić z wykładni niektórych przepisów, są to jednak zagadnienie szczególne.

Powyższe uwagi co do wyjątków od kwalifikacji rolnych (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) dotyczą odpowiednio także przesłanek dziedziczenia testamentowego (oraz ustawowego) – z art. 1059–1062, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c. W istocie jest jeszcze tak, że kto by od darczyńcy – niesłusznie – wymagał (przy odwołaniu) kwalifikacji rolnych (art. 160 k.c.), to przy art. 899 § 2 k.c. powinien poprzestać na przesłankach wymaganych od spadkobierców gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062, 1065 k.c.), a nie wymagać nadto od tych osób kwalifikacji rolnych.

§ 6. Oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.)

Ustawa (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.), podobnie doktryna i orzecznictwo, używają sformułowania „oświadczenie”, nie precyzując bliżej jego charakteru: oświadczenie woli – przejaw woli podobny do oświadczenia woli – oświadczenie procesowe – oświadczenie wiedzy. Nie trzeba uzasadniać, że rozstrzygnięcie tego zagadnienia nie pozostaje bez wpływu na analizę szeregu kwestii szczegółowych.

Na pozór mogłoby się wydawać, że jest to oświadczenie wiedzy: o gotowości podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia takiego gospodarstwa, por. także art. 1059 § 2 k.c. Byłoby ono jednym z elementów stanu faktycznego dziedziczenia. Natomiast żadne skutki prawnomaterialne nie byłyby związane z tym oświadczeniem. W konsekwencji nie stosowałyby się do tak ujętego oświadczenia wiedzy przepisów o oświadczeniach woli (np. o zdolności do czynności prawnych, o wadach oświadczeń woli). Rozwiązanie, że jest to oświadczenie wiedzy, należy *a limine* odrzucić, nie tylko ze względów praktycznych, lecz głównie z tego powodu, że oświadczenie rolne w rzeczywistości zmierza do wywołania określonych skutków prawnomaterialnych. To stwierdzenie pozwala również odrzucić tezę, jakoby oświadczenie to miało charakter procesowy (a nie prawnomaterialny). Bezdyskusyjne jest to, że spadkobierca składający przed sądem (państwowym biurem notarialnym) oświadczenie rolne, jednocześnie dokonuje czynności procesowej

wej, ale jest to kwestia innego rodzaju. Do rozstrzygnięcia pozostaje zatem zagadnienie: czy jest to oświadczenie woli czy też przejaw woli podobny do oświadczenia woli. Rzeczywisty sens prawnomaterialny tego oświadczenia sprowadza się do wyrażenia woli tej treści, że dana osoba mająca kwalifikacje rolne chce być spadkobiercą konkretnego gospodarstwa rolnego, chce je dziedziczyć, i na to w istocie skierowany jest zamiar osoby składającej to oświadczenie.

Wola tej osoby skierowana jest na wywołanie skutku prawnego w postaci powołania do życia nowego stosunku prawnego (spadkobiercy gospodarstwa rolnego). Brak złożenia tego oświadczenia pociąga za sobą ten skutek, że osoba ta nie dziedziczy spadkowego gospodarstwa rolnego, zatem nie uzyskuje statusu jego spadkobiercy. Musi być ona traktowana jako „niemogąca” dziedziczyć, mimo że żyje ona w chwili otwarcia spadku. Osoby tej nie należy traktować jako „niechcącej” dziedziczyć, gdyż dopóki nie złoży wspomnianego oświadczenia, nie ma ona statusu spadkobiercy. Nie może być ona traktowana, tak jakby nie dożyła chwili otwarcia spadku (art. 1020 k.c.), gdyż osoba ta żyje, a tylko „nie może” dziedziczyć (np. przy dziedziczeniu ustawowym do wnuka spadkodawcy stosuje się art. 1060 § 2 k.c., gdy ojciec lub matka wnuka mają kwalifikacje rolne, lecz nie złożą oświadczenia z art. 1059 § 2 k.c.). Dla zilustrowania tezy, że wola osoby składającej takie oświadczenie skierowana jest na wywołanie skutku prawnego – przykład. Osoba A jako spełniająca przesłanki z art. 216 § 1 pkt 5 (lub z art. 1059 § 2 k.c.) została powołana testamentami do spadku przez dwie osoby: B i C. Złożenie przez nią (A) oświadczenia rolnego, ale nie w zamiarze: bycia spadkobiercą (uzyskania jego statusu), nie wywołuje żadnych skutków prawnych. Pozbawione jest ono wszelkiego znaczenia. Osoba A musi złożyć wspomniane oświadczenie w zamiarze uzyskania statusu spadkobiercy po jednym lub drugim testatorze i oświadczenia te dotyczą każdego spadkowego gospodarstwa rolnego odrębnie. Złożenie przez nią oświadczenia rolnego co do spadku po B nie powoduje uzyskania przez nią statusu spadkobiercy po C. Muszą być złożone odrębne oświadczenia, które można składać jednocześnie, należy jednak sporządzić odrębne protokoły ich przyjęcia, a w każdym razie, gdyby sporządzono jeden, wyraźnie zaznaczyć, jakich spadkowych gospodarstw rolnych one dotyczą (por. art. 645 § 2 w zw. z art. 641 § 1 pkt 1 k. p. c.). Oświadczenie rolne jest składane odnośnie do konkretnego spadkowego gospodarstwa rolnego, nie może ono dotyczyć spadku (spadków) w ogóle, zatem bez precyzacji, o jakie spadkowe gospodarstwo chodzi.

Z powyższych uwag wynika, że oświadczenie to nie jest przejawem woli podobnym do oświadczenia woli, skoro zamiar podmiotu składającego takie oświadczenie musi być skierowany na wywołanie oznaczonego skutku prawnego (uzyskanie statusu spadkobiercy) – i gdyby ten skutek prawny nie był objęty wolą takiego podmiotu, to oświadczenie byłoby pozbawione wszelkiego znaczenia prawnego (brak oświadczenia woli). Natomiast w przejawie woli (podobnym do oświadczenia woli) skutek prawny, tak sprecyzowany, następowałby niezależnie od woli podmiotu składającego oświadczenie rolne, co jak wykazano, nie ma miejsca w analizowa-

nym przypadku. Wprawdzie do przejawów woli (podobnych do oświadczenia woli) – zagadnienie rozstrzygane *in casu* – można w drodze analogii stosować przepisy o oświadczeniach woli (np. o wadach oświadczeń woli, o przedstawicielstwie, o zdolności do czynności prawnych), niemniej jest to sprawa innego rodzaju. W konsekwencji należy przyjąć, że oświadczenie rolne jest oświadczeniem woli. Wprawdzie do uzyskania statusu spadkobiercy testamentowego nie wystarczy samo oświadczenie z art. 1059 § 2 (216 § 1 pkt 5) k.c., niemniej inne zdarzenia: np. zgon spadkodawcy, testament można potraktować jako inne składniki stanu faktycznego czynności prawnej z art. 1059 § 2 (216 § 1 pkt 5) k.c. Jest to spojrzenie na to oświadczenie z punktu widzenia spadkobiercy, a nie spadkodawcy. Gdyby spojrzeć na nie z punktu widzenia spadkodawcy, to oświadczenie rolne byłoby jednym z elementów stanu faktycznego dziedziczenia. W przypadku dziedziczenia testamentowego w skład tego stanu faktycznego wchodziłyby dwa oświadczenia woli: testatora – testament, spadkobiercy – oświadczenie z art. 1059 § 2 (216 § 1 pkt 5) k.c. Oświadczenia te w sposób samoistny, same przez się, niezależnie od siebie, nie są w stanie ukształtować stanu prawnego, tj. powołać do życia nowego stosunku prawnego (ustanowienia spadkobiercy).

Tę samą rzecz można ująć inaczej, aby zapobiec temu dwoistemu spojrzeniu, raz – z punktu widzenia spadkobiercy, drugi raz – z punktu widzenia spadkodawcy. Można powiedzieć, że oświadczenie rolne wspólnie z oświadczeniem testatora (testamentem) – przy dziedziczeniu testamentowym (lub wspólnie z ustawą, przy dziedziczeniu ustawowym) współkształtuje stan prawny, przez powołanie do życia nowego stosunku prawnego (spadkobiercy). Ten stan prawny nie może powstać w braku jednego z tych elementów (ważnego testamentu albo powołania z ustawy – oświadczenia rolnego). Rozwiązanie to nie przeczy poprzedniemu, a w sposób pełniejszy wyjaśnia charakter oświadczenia rolnego, stąd zasługuje na akceptację.

Spadkobierca gospodarstwa rolnego mający kwalifikacje (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.) jest uprawniony do złożenia oświadczenia rolnego (uprawnienie prawokształtujące). Przez jego złożenie może ukształtować stan prawny taki spadkobierca, poprzez powołanie do życia określonego stosunku prawnego (spadkobiercy gospodarstwa rolnego)¹⁷³.

Za skwalifikowaniem uprawnienia do złożenia oświadczenia rolnego jako prawa kształtującego przemawia fakt, że uprawnienie do przyjęcia spadku jest prawem kształtującym. Natomiast te oświadczenia są do siebie zbliżone, mają one podobny charakter, i do oświadczenia rolnego w drodze analogii stosuje się przepisy o przyjęciu spadku.

Oświadczenie rolne ma charakter majątkowy, jest ono dziedziczne, lecz niezbywalne. Może je złożyć tylko spadkobierca, nie może on uprawnienia tego przenieść na inne osoby. Wynika to z faktu, że dopóki osoba mająca kwalifikacje rol-

¹⁷³ W istocie (gdy odrzucić prawo dziedziczenia; gdy je przyjąć – można mówić o prawnospadkowym stosunku spadkobiercy; oczywiście zakłada to, że nie utożsamia się prawa do dziedziczenia tylko z prawem do spadku) chodzi tu o zespół stosunków prawnych, w które wstępuje spadkobierca.

ne, powołana do gospodarstwa rolnego, nie złoży takiego oświadczenia, nie ma ona statusu spadkobiercy. Z chwilą złożenia takiego oświadczenia uzyskuje ona status spadkobiercy i może ewentualnie zbyć gospodarstwo rolne (udział w nim), art. 1051, 1069 k.c., ale jest to zbycie innego prawa (praw) niż uprawnienie do złożenia oświadczenia rolnego.

Gdyby w ogóle odrzucić samą kategorię uprawnienia kształtującego¹⁷⁴ – do czego nie ma podstaw – to oświadczenie rolne należałoby potraktować jako zdarzenie prawne (oświadczenie woli), które w połączeniu z innymi zdarzeniami (np. zgon spadkodawcy, testament) i przesłankami (dziedziczenia) kształtuje stan prawny (uzyskanie statusu spadkobiercy przez osobę je składającą).

Często stwierdza się, że uprawnienia kształtujące mogą istnieć tylko w ramach stosunku prawnego¹⁷⁵. Nie jest to bezdyskusyjne, ale należy przyjąć takie założenie. W związku z tym trzeba rozważyć, czy w analizowanej sytuacji chodzi o prawo powstające w ramach stosunku prawnego. Zagadnienie jest podobne jak przy przyjęciu oferty¹⁷⁶. Zarówno tam, jak i tu należy przyjąć, że prawo podmiotowe kształtujące powstaje w ramach stosunku prawnego. W odmiennym bowiem przypadku kategoria prawa kształtującego, w tej postaci: że dany podmiot powołuje do życia określony stosunek prawny, byłaby w znacznej mierze nieaktualna. Wymóg istnienia prawa podmiotowego w ramach stosunku prawnego należy ująć w ten sposób, że chodzi tu również o powołanie do życia określonego stosunku prawnego, czyli o sytuację, gdy prawo kształtujące gaśnie z chwilą powstania tego stosunku (oczywiście może istnieć inny typ prawa kształtującego – prawo do zmiany lub zniesienia stosunku prawnego). Gdyby w powyższym wypadku twierdzić, że mimo to chodzi tu o uprawnienie istniejące poza stosunkiem prawnym, czyli zanegować kategorię uprawnienia kształtującego, to powstanie stosunku prawnego należy wyjaśnić za pomocą zdarzenia prawnego. Natomiast to szczególne położenie (osoby składającej oświadczenie rolne czy oblata) należałoby wyjaśnić za pomocą konstrukcji sytuacji prawnej, w której znajduje się dany podmiot; co byłoby szczególnie przydatne na tle dziedziczenia, po odrzuceniu kategorii prawa kształtującego. Jednak te rozważania skłaniają do wniosku, że w przypadku uprawnień kształtujących należałoby przyjąć tezę, że mogą nieraz one powstawać poza stosunkiem prawnym, tj. poprzedzać jego powstanie.

Nie wydaje się konieczne konstruowanie tymczasowego stosunku prawnego (poprzedzającego powstanie stosunku właściwego) dla uzasadnienia tezy, że uprawnienie kształtujące istnieje w ramach stosunku prawnego (np. przy przyjęciu oferty: uprawnienie do przyjęcia oferty – stan związania nią, obowiązek; art. 1059 § 2 – stosunek prawny tymczasowy istniejący przed powołaniem stosunku właściwego: wynikającego z dziedziczenia).

¹⁷⁴ Tak S. Szer, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1967, s. 120.

¹⁷⁵ S. Grzybowski, *System...*, t. I, s. 228; S. Szer, jw.; A. Wolter, tamże, s. 124.

¹⁷⁶ Według S. Grzybowskiego (jw.) nie ma „prawa do przyjęcia oferty”, bowiem nie powstaje ono w ramach stosunku prawnego (przyjęcie oferty jest tylko zdarzeniem prawnym); odm. A. Wolter, jw., według autora jest to uprawnienie prawokształtujące.

Przy okazji należy zatrzymać się nad stosunkiem prawnym wpływającym z prawa dziedziczenia. Podmiotem uprawnionym (stroną) jest spadkobierca. Podmiotami zobowiązanymi (stronami) są wszystkie inne osoby (podlegające polskiemu systemowi prawa). Stosunek prawny po stronie zobowiązanej jest zatem wielostronny. Nie wydaje się właściwe przyjęcie, że istnieje jedna strona zobowiązana (i uprawniona, z tym że po stronie zobowiązanej byłby to stosunek wielopodmiotowy).

W tekście pracy przyjmuje się, że – podobnie jak przy przyjęciu oferty – uprawnienie rolne ma charakter prawokształtujący, powstaje ono w ramach stosunku prawnego, jest nadto niezbywalne. Osoba, która nie złożyła takiego oświadczenia, nie może zbyć gospodarstwa rolnego (udziału w nim), ani tym bardziej (*arg. a maiori ad minus*): ekspektatywy prawa (praw), które by uzyskała przez dziedziczenie, a gdyby jej konstrukcję (ekspektatywy) odrzucić, nie mogłaby osoba taka zbyć praw przyszłych (prawa dziedziczenia)¹⁷⁷ (tj. praw, które przypadłyby jej w wyniku dziedziczenia gospodarstwa rolnego). Nadto należy podkreślić, że takie umowy o zbycie ekspektatywy czy praw przyszłych (po otwarciu spadku) pod zakaz art. 1047 k.c. nie podlegałyby.

Gdyby odrzucić konstrukcję oświadczenia woli – co nie jest zasadne – a przyjąć, że analizowane oświadczenie rolne jest przejawem woli podobnym do oświadczenia woli, to powstaje zagadnienie, czy można mówić wtedy o uprawnieniu prawokształtującym. W doktrynie na ogół nie zajmuje się stanowiska w kwestii, czy uprawnienie prawokształtujące odnosi się tylko do oświadczenia woli. Z analizowanych przykładów wynikałoby, że tak¹⁷⁸. Niemniej daje się ogólne określenie, że chodzi tu o sytuację, gdy uprawniony przez swoje własne działanie doprowadza do ukształtowania stanu prawnego¹⁷⁹. Tym działaniem, jak można przyjąć, jest nie tylko oświadczenie woli. W analizowanym przypadku tym działaniem może być zatem przejaw woli podobny do oświadczenia woli. W związku z tym na tle art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c. można by przyjąć takie uprawnienie prawokształtujące, nawet gdyby twierdzić – co nie jest zasadne – że oświadczenie rolne jest przejawem woli podobnym do oświadczenia woli.

Przepisy k.c. dotyczące przyjęcia spadku należy w drodze analogii stosować do oświadczenia z art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c. Również postanowienia k. p. c. dotyczące przyjęcia spadku stosuje się odpowiednio do wspomnianego oświadczenia rolnego (art. 645 § 2 k. p. c.). Cel i charakter tych oświadczeń są podobne, co uzasadnia analogię. Z przepisów prawnomaterialnych nie stosuje się art. 1013, 1023, 1024 (w zasadzie – art. 1022 k.c.). Por. także dalsze uwagi. Osoba mająca kwalifikacje rolne i powołana do gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) może oświadczyć, że nie zamierza podjąć pracy w gospodarstwie rolnym. Jest

¹⁷⁷ Praw przyszłych, przy odrzuceniu prawa dziedziczenia.

¹⁷⁸ S. Grzybowski, tamże, s. 228 i nast.; S. Szer, jw.; A. Wolter, jw. Natomiast Z. Radwański (*Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 80) wyraźnie ogranicza uprawnienie kształtujące tylko do jednostronnej czynności prawnej.

¹⁷⁹ S. Grzybowski, tamże, s. 228; S. Szer, jw.; A. Wolter, jw.

oczywiste, że osoba ta (uprzednio) nie nabyła spadku, zatem nie traci żadnych praw spadkowych, gdyż ich nie nabyła (nie odziedziczyła ona gospodarstwa rolnego). Niemniej dopuszczalne jest takie oświadczenie (arg. z art. 1012 k.c.), tym bardziej, że wyjaśnia ono niepewną sytuację prawną. (Por. także art. 1026 k.c., stosowany *per analogiam* do oświadczenia rolnego, a zatem: nie można stwierdzić nabycia spadku przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku, chyba że wszyscy znani spadkobiercy „rezerwowi” złożyli już oświadczenie z art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.). Por. także art. 1019 k.c.

Art. 1014 k.c. wyrażający zasadę niepodzielności przyjęcia spadku miałyby analogiczne zastosowanie w tym sensie, że oświadczenie rolne nie mogłoby dotyczyć części gospodarstwa rolnego (z natury rzeczy fizycznej). Gdy w skład spadku wchodzi kilka gospodarstw rolnych, oświadczenie to nie dotyczy poszczególnych gospodarstw. Powinno ono mieć treść ogólną (uprzednio określoną), bez precyzacji, o jakie gospodarstwo chodzi. Jeśli dany spadkobierca zamierza pracować tylko w indywidualnym gospodarstwie rolnym, nie musi tego zaznaczać. Natomiast jest niewątpliwe, że oświadczenie to jest składane w związku z dziedziczeniem spadkowego gospodarstwa rolnego, które powinno być określone („spadkowe gospodarstwo rolne po C”). Jest tak tym bardziej, że po upływie tego terminu (art. 1059 § 2 k.c.) spadkobierca może zmienić charakter zajęć rolniczych (np. zamiast prowadzić spadkowe gospodarstwo rolne, tylko w tym lub innym gospodarstwie pracować). Przyjęte w tekście rozwiązanie, że oświadczenie rolne ma charakter ogólny, alternatywny pozwala uniknąć powstających tu wątpliwości. Nadto spadkobierca taki nie ma obowiązku realizacji złożonego oświadczenia. Także tekst prawny ujęty jest alternatywnie (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 3, 1065 k.c.).

Oczywiście nawet gdyby przyjąć – do czego nie ma podstaw – że oświadczenie to musi zawierać konkretną treść (np. jeśli spadkobierca zamierza pracować w indywidualnym gospodarstwie rolnym, oświadczenie do tego powinno się ograniczać), to w przypadku zmiany charakteru zajęć rolniczych (ale w ramach dopuszczalnej treści oświadczenia rolnego), np. z prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego na pracę w nim, należałoby uznać, że złożone oświadczenie jest skuteczne.

Co do art. 1015 § 1 k.c. por. dalej. Art. 1015 § 2 k.c. nie ma tu *prima facie* zastosowania, brak oświadczenia rolnego osób fizycznych, wymienionych w tym przepisie, oznacza zatem, że nie dziedziczą one gospodarstwa rolnego. Można rozważyć, czy jednak nie dopuścić analogii z art. 1015 § 2 zd. 2 k.c. i przyjąć, że brak oświadczenia rolnego – osób tam wymienionych (tj. niemających pełnej zdolności do czynności prawnych albo osób co do których istnieje podstawa do ich całkowitego ubezwłasnowolnienia) – jest równoznaczny ze złożeniem oświadczenia rolnego. Wykładnię tę należałoby zaakceptować.

Nie stosuje się art. 1016 k.c., złożenie oświadczenia przez jednego spadkobiercę „rezerwowego” nie oznacza zatem złożenia takiego oświadczenia przez drugiego spadkobiercę „rezerwowego”, wydaje się bowiem, że są to czynności ściśle osobiste i każda osoba musi ich dokonać samodzielnie.

Jeżeli przed upływem terminu od złożenia oświadczenia rolnego spadkobierca zmarł, nie złożony taki oświadczenia, może ono być złożone przez jego spadkobierców (art. 1017 zd. 1 k.c.). Zd. 2 art. 1017 k.c. dotyczy takich sytuacji, gdy spadkobierca z art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c. zmarł („transmitent”, A), a jego spadkobierca dziedziczy po nim na podstawie art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c. („transmitariusz”, B). Wówczas termin do złożenia oświadczenia rolnego (po pierwszym spadkodawcy) nie może się skończyć wcześniej niż termin do złożenia oświadczenia rolnego co do spadkowego gospodarstwa po zmarłym spadkobiercy. Przyjęty sposób interpretacji zd. 2 art. 1017 k.c. będzie miał zastosowanie także do oświadczenia rolnego. Nie ma kolizji między biegiem terminu: do złożenia oświadczenia rolnego oraz oświadczenia o przyjęciu spadku. Pierwszy termin nigdy nie może się skończyć wcześniej niż drugi (art. 1015 § 1 ma zastosowanie także do oświadczenia rolnego, zaś przy dziedziczeniu ustawowym termin do złożenia oświadczenia rolnego biegnie *a tempore facti*).

Oświadczenie rolne złożone pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu jest nieważne (art. 1018 § 1 k.c.). Nie jest ono odwoławalne¹⁸⁰. Można je złożyć ustnie lub na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym. Pełnomocnictwo do złożenia oświadczenia rolnego powinno być pisemne z podpisem urzędowo poświadczonym (art. 1018 § 3 zd. 2, 3; zd. 3 – jest zbędne, bo ma swój odpowiednik w art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.).

Jeżeli oświadczenie rolne zostało złożone pod wpływem błędu lub groźby, stosuje się przepisy o wadach oświadczenia woli z następującymi zmianami: 1) uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia powinno nastąpić przed sądem; osoba taka powinna jednocześnie oświadczyć, czy składa oświadczenie rolne czy też je nie składa (art. 1019 § 1 k.c.). Podmiot, który pod wpływem błędu lub groźby nie złożył takiego oświadczenia w terminie, może w powyższy sposób uchylić się od skutków prawnych niezachowania terminu (art. 1019 § 2 k.c.). Uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia rolnego wymaga zatwierdzenia przez sąd (art. 1019 § 3 k.c.).

Art. 1020 k.c. nie stosuje się, osoba która nie złożyła oświadczenia rolnego, traktowana jest, tak jakby żyła w chwili otwarcia spadku (por. art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Uważana jest ona za osobę, która nie odziedziczyła spadku („nie może” dziedziczyć), ale wynika to z faktu, że nie została spełniona jedna z koniecznych przesłanek dziedziczenia przez taką osobę (a nie wypływa to z art. 1020 k.c. stosowanego *per analogiam*).

Art. 1022 k.c. nie ma tu zastosowania. Przepis ten nie dotyczy sytuacji, gdy do części gospodarstwa rolnego następuje dziedziczenie ustawowe, a do innej części dziedziczenie testamentowe (art. 926 § 3, 1058 k.c.). Spadkobierca składając oświadczenie rolne powinien podać tytuł powołania do spadkowego gospodarstwa rolnego (ustawa – testament), z tego wynika, że treść oświadczenia rolnego jest inna w obu przypadkach, por. także art. 645 § 2 w zw. z art. 641 § 1 pkt 2 k. p. c. Jest oczywiste, że aby uzyskać status spadkobiercy gospodarstwa osoba ta musi najpierw

¹⁸⁰ Odm., jak należy przyjąć, J. Gwiadomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 153.

złożyć oświadczenie rolne. Można przyjąć, że oświadczenie rolne złożone przez spadkobiercę testamentowego wystarcza mu do dziedziczenia ustawowego (ma ono szerszą treść, gdyby treść oświadczenia składanego przez spadkobiercę ustawowego nie pokrywała się z treścią oświadczenia spadkobiercy testamentowego, należałoby złożyć odrębne oświadczenie; art. 1022 k.c.). Uwagi powyższe mają odpowiednie zastosowanie do oświadczenia rolnego składanego w sytuacji z art. 1014 § 1 k.c. (por. także art. 926 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.).

Co do przepisów proceduralnych por. art. 645 k. p. c., który nakazuje odpowiednio stosować art. 640, 641 k. p. c. (art. 640, 641 § 1, 4 w zw. z art. 645 § 2 k.p.c.). Nie należałoby stosować art. 641 § 3 k. p. c.

Sąd (państwowe biuro notarialne) odbierając oświadczenie rolne nie bada, czy w skład spadku wchodzi gospodarstwo rolne, czy składający oświadczenie ma na przykład kwalifikacje rolne. Ważność (skuteczność) tego oświadczenia bada się zwłaszcza w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku.

W imieniu osoby niemającej zdolności do czynności prawnych lub w niej ograniczonej składa oświadczenie rolne jej przedstawiciel ustawowy. Oświadczenie osoby w tej zdolności ograniczonej wymaga zgody przedstawiciela ustawowego (art. 17, 19 k.c.). W obu przypadkach wymagane jest ponadto zezwolenie sądu opiekuńczego (art. 101 § 3, 156, 178 § 2 k.r.op.).

Jeżeli przed działem spadku spadkobierca (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.) zmarł nie złożony oświadczenia rolnego, może ono być złożone przez spadkobierców tej osoby (art. 1017 k.c., analogia); por. także uwagi poniżej. Uprawnienie do złożenia oświadczenia rolnego jest dziedziczne.

Spadkobierca gospodarstwa rolnego nie ma obowiązku wykonania oświadczenia rolnego, np. podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym¹⁸¹. Wynika to z wykładni gramatycznej: „gotowość (...)” (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.). Oświadczenie to do niczego spadkobiercy nie zobowiązuje, nie jest ono czynnością prawną zobowiązującą ani rozporządzającą (osoba ta nie przenosi ani nie obciąża, ani nie znosi żadnego prawa podmiotowego). Nie jest to również czynność upoważniająca. Jest to szczególny typ czynności prawnej, niemieszczący się w podziale na czynności zobowiązujące, rozporządzające, upoważniające. Zresztą podział ten nie jest zupełny, obok tych czynności mogą istnieć inne, czego przykładem jest analizowana czynność. Ustawodawca celowo użył sformułowania „gotowość”, zatem wykładnia gramatyczna tego terminu musi przeważać. Nadto takie rozwiązanie wynika z rzeczywistego sensu oświadczenia rolnego, które zmierza tylko do uzyskania statusu spadkobiercy. Spadkobierca taki nie ma obowiązku zaprzestania pracy poza rolnictwem ani przed, ani w chwili, ani po

¹⁸¹ Pogląd, że spadkobierca taki nie musi zaprzestać pracy poza rolnictwem (tj. zrealizować swego oświadczenia) wypowiedzieli: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 102; według autora spadkobierca taki nie musi zaprzestać pracy poza rolnictwem, może on otrzymać gospodarstwo rolne w naturze lub spłaty; T. Bogusz, tamże, s. 22 i nast.; J. Gwiazdomorski, tamże, s. 129; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, 1965, s. 32; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2003 – z tym, że autor akceptuje orz. SN z 17 VI 1966 r. II CR 263/66, OSNCP 1967, z. 4, poz. 70.

dziale spadku. Co do spłat por. dalej. Osoba, która złożyła oświadczenie rolne, może spadkowe gospodarstwo zbyć (jak również udział w nim, art. 1051, 1069 k.c.). W dziale spadku jest ona również uprawniona przy podziale fizycznym do otrzymania gospodarstwa rolnego w części (art. 1070 k.c.), nie musi ona zaprzestać pracy poza rolnictwem. Zresztą – przy podziale fizycznym – nie wymaga się przesłanek rolnych (określonych w art. 1071 k.c.). Spadkobierca rezerwowy (w cudzysłowie) jest również uprawniony do otrzymania równowartości swego udziału przy podziale cywilnym (art. 1073 k.c.), choćby pracował nadal poza rolnictwem. Zresztą i tu – jak należy przyjąć – nie wymaga się przesłanek rolnych (z art. 1071 k.c.). W przypadku przejęcia gospodarstwa rolnego (art. 1071 k.c.) sytuację prawną tej osoby regulują przepisy art. 1071 § 1, 2 pkt 4 k.c. Ze stylizacji tekstu, zwłaszcza art. 1071 § 2 pkt 4 k.c. wynika, że ustawa nie wymaga, aby spadkobierca zrealizował swoje oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.). Gdyby ustawodawca chciał zająć odmienne stanowisko w tym punkcie, musiałby inaczej sformułować tekst („spadkobierca rezerwowy, który podjął pracę... jest uprawniony do...”). Osoby takie partycypują także w korzyściach z gospodarstwa rolnego w okresie po otwarciu spadku a przed jego działaniem. Spadkobierca taki, choć nie zrealizował swego oświadczenia, ma również prawo do spłat (art. 1075 k.c.). Niezrealizowanie oświadczenia rolnego ma wpływ na wykonanie prawa do spłat (art. 1075, 216 § 3 k.c.)¹⁸². Gdyby osoba ta spełniała inne przesłanki prawa do spłat (np. art. 216 § 1 pkt 3, 1075 k.c.), to spłaty jej przysługują.

Art. 216 § 3 k.c. nie można stosować w drodze analogii do utraty przez takiego spadkobiercę gospodarstwa rolnego (lub udziału w nim), jeśli osoba ta nie zrealizowała swego oświadczenia rolnego. Sprzeczne byłoby to z wykładnią gramatyczną tekstu prawnego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z art. 1065 k.c.). Przepis ten dotyczy prawa do spłat (etapu po dziale spadku, a nie powołania do dziedziczenia), natomiast art. 1065 k.c. nakazuje stosować art. 216 § 1 pkt 5 k.c., a nie § 3 tego artykułu. Nie jest to przeoczenie redakcyjne. Z tych względów, a nadto z uwagi na fakt, że analogia z art. 216 § 3 k.c. (do której nie ma podstaw – sytuacja prawna jest regulowana) powodowałaby utratę praw (brak tu wyraźnego przepisu ustawy), nie można twierdzić, że niezrealizowanie oświadczenia rolnego powoduje utratę gospodarstwa rolnego (udziału w nim). Byłaby to wykładnia *contra legem*. Stąd płynie kolejny wniosek, że nie ma żadnych podstaw do zróżnicowania, a mianowicie badania, czy niezrealizowanie oświadczenia rolnego nastąpiło z przyczyn uzasadnionych (usprawiedliwionych), tj. z braku winy, czy też nieuzasadnionych¹⁸³. Nadto nie jest to czynność zobowiązująca, *quasi*-zobowiązująca; podmiot taki nie ma obowiązku realizacji złożonego oświadczenia (por. wyżej). Osoba taka dziedziczy gospodar-

¹⁸² Np. J. Gwiazdomorski, tamże, s. 332; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 258.

¹⁸³ Takie zróżnicowanie rozważa J. Gwiazdomorski, tamże, s. 129; tenże, *Zmiany...*, s. 35. Jednakże i autor w istocie tego rozróżnienia nie przyjmuje, bowiem wyraźnie stwierdza, że spadkobierca taki nie ma obowiązku realizacji swego oświadczenia (*Prawo spadkowe*, s. 129).

stwo rolne i uczestniczy w dziale spadku. Art. 216 § 3 (1075) k.c. dotyczy tylko prawa do spłat i to okresu po dziale spadku (przyp. 182).

Organ odbierający oświadczenie rolne nie jest uprawniony do badania, czy odpowiada ono zamiarom i możliwościom składającego to oświadczenie. Nie jest do tego uprawniony również sąd stwierdzający nabycie spadku. Wynika to stąd, że spadkobierca taki nie ma obowiązku realizacji swego oświadczenia, nie jest też istotne – że nieraz okoliczności konkretnego przypadku mogą wskazywać na niemożliwość zrealizowania tego oświadczenia (nie stosuje się tu przecież art. 387 § 1 k.c., nawet w drodze analogii).

Stąd pogląd jakoby oświadczenie takie było pozbawione wszelkiego znaczenia prawnego, jeżeli „spadkobierca w rzeczywistości nie chce lub nie może prowadzić gospodarstwa należącego do spadku”¹⁸⁴ (szerzej: nie chce lub nie może zrealizować swego oświadczenia rolnego), jest pozbawiony wszelkich podstaw prawnych. Skoro osoba ta nie ma obowiązku zrealizowania tego oświadczenia, to nie można badać, czy ma ona realne możliwości spełnienia złożonego oświadczenia. Kwestia zaś, że osoba ta „nie chce” zrealizować swego oświadczenia, wymaga bliższej analizy. O co tu SN chodzi? Po pierwsze, spadkobierca taki może złożyć oświadczenie rolne nie na serio; nie jest to oświadczenie woli, zatem w ogóle nie można przyjąć, że zostało złożone oświadczenie z art. 1059 § 2 (216 § 1 pkt 5) k.c. Ale nie o to SN tu idzie. Po drugie, osoba taka może złożyć oświadczenie rolne nie mając zamiaru wywołania skutków prawnych (jakie ono za sobą pociąga), ale braku takiego zamiaru nie ujawnia. Czyli składa ona to oświadczenie z zastrzeżeniem potajemnym (*sub reservatione mentalis*); tę ostatnią kategorię należy odnieść do wszelkich oświadczeń woli, także jednostronnych, nieskierowanych do oznaczonego adresata¹⁸⁵. I o to zapewne SN (autorom) szło, ale przecież takie zastrzeżenie potajemne jest pozbawione znaczenia prawnego, oświadczenie rolne złożone z takim wewnętrznym zastrzeżeniem jest ważne i wywołuje wszelkie skutki prawne. Po trzecie, SN nie może chodzić tutaj o pozorność, jako że oświadczenie rolne nią nie może być dotknięte. Jest ono jednostronnym oświadczeniem woli nieskierowanym do oznaczonego adresata (a zatem nie może być pozorne, art. 83 § 1 zd. 1 k.c.). Organ państwowy (sąd, państwowe biuro notarialne) odbierający to oświadczenie, nie jest jego adresatem. Do oświadczenia tego stosuje się art. 82 k.c. (nieważność bezwzględna). SN w tym orzeczeniu pozostawia otwartą sprawę, czy spadkobierca taki musi swoje oświadczenie zrealizować, tym w ogóle się nie zajmuje, a tylko analizą, czy

¹⁸⁴ Post. SN z 17 VI 1966 r. II CR 263/66, OSNCP 1967, z. 4, poz. 70. Odm. i poprawnie SN w post. z 22 IV 1968 r. III CRN 30/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 31 (uzasadnienie), SN podkreśla tu, że istotne jest złożenie oświadczenia rolnego, natomiast sąd stwierdzający nabycie spadku nie może badać, czy spadkobierca rzeczywiście zamierza zrealizować swoje oświadczenie. Dotyczy to również organu odbierającego oświadczenie rolne.

¹⁸⁵ Odm. B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Wady oświadczeń woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 55, 59.

w chwili złożenia takiego oświadczenia podmiot ten ma realne możliwości wykonania oświadczenia rolnego¹⁸⁶.

Oświadczenie rolne może być złożone bez żadnego ograniczenia czasowego. (Należałoby tylko przyjąć, że nie później niż do działu spadku). Wynika to z art. 1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt 5 k.c., niewprowadzających żadnego ograniczenia czasowego (wykładnia gramatyczna). Art. 216 § 1 pkt 5 k.c. ma być stosowany wprost, a nie odpowiednio (por. art. 1065 zd. 1 i 3 k.c.). Tak ustaloną zasadę dla osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należałoby poprzez wykładnię, zwłaszcza logiczną (rodzaj tych wnioskowań podano wyżej, trzeba by tylko zmienić tezy i kierunki wnioskowań) odnieść do osób powołanych z ustawy. Wykładnia ta ma także uzasadnienie etyczne, zwiększa bowiem zakres swobody testowania. Rozwiązanie to jest tym bardziej uzasadnione, że osoba składająca takie oświadczenie nie ma obowiązku jego wykonania (por. wyżej). Wykładnia zmieniająca art. 216 § 1 pkt 5 k.c., ograniczając uprawnienia takich spadkobierców, nie ma uzasadnienia normatywnego (wykładnia *contra legem*). Osoba składająca takie oświadczenie uzyskuje status spadkobiercy od chwili otwarcia spadku¹⁸⁷.

§ 7. Praca w gospodarstwie rolnym

Praca w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest jedną z przesłanek dziedziczenia testamentowego¹⁸⁸ przez każdą osobę fizyczną. Co do pojęcia „indywidual-

¹⁸⁶ A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 135 (sąd stwierdzając nabycie spadku bada, czy spadkobierca ma realne możliwości realizacji swego oświadczenia rolnego. Natomiast nie jest do tego uprawniony sąd (państwowe biuro notarialne) przy odbieraniu oświadczenia rolnego. Podobnie A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 283 i nast.

¹⁸⁷ Odm. niż w tekście pracy czasokres do złożenia oświadczenia rolnego rozwiązują: S. Breyer, *Nowe przepisy...*, s. 12; B. Kordasiewicz, tamże, s. 109 i nast.; A. Dzyr, tamże, s. 17; E. Gniewek, tamże, s. 1531; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 153 i nast.; J. Rostkowski, tamże, s. 71; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, s. 286; A. Zieliński, tamże, s. 22.

Art. 216 § 1 pkt 5 k.c. w wykładni gramatycznej stosują: J. Gwiazdomorski, *Zmiany...*, s. 35; E. Paluszkiwicz, tamże, s. 20 i nast.; W. Pawlak, *Prawo rolne*, s. 213; E. Spirydowicz, *Nowe ustawy rolne*, s. 71; tenże, *Ziemia i prawo*, s. 158 i nast.

¹⁸⁸ Co do analizy tej przesłanki (art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II) por.: a) literaturę – F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 92–95, 100 i nast.; T. Bogusz, tamże, s. 13 i nast.; S. Breyer, *Nowe przepisy...*, s. 9; A. Dzyr, tamże, s. 16; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, s. 86 przyp. 27; E. Gniewek, *Dziedziczenie...*, s. 1530; B. Kordasiewicz, *Testamentowe...*, s. 109, 155, 162 i nast.; J. Majorowicz, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 435; R. Manteuffel, *Rozważania o zawodzie rolnika*, *Więś Współczesna* 1977, z. 12, s. 30 i nast.; J. Pawlak, *K.c. – komentarz*, t. I, s. 568 i nast.; tenże, tamże, t. II, s. 170; W. Pawlak, *Prawo rolne*, 1980, s. 209 i nast.; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 240 i nast.; tenże, *Prawo spadkowe*, s. 103–104, 152; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1998, 1999, 2001; tenże, *Dziedziczenie...*, 1965, s. 23 i nast.; J. Rostkowski, tamże, s. 27–28, 66, 71; E. Spirydowicz, W. Kosikiewicz, M. Rutkowski, *Nowe ustawy rolne*, s. 49; E. Spirydowicz, *Ziemia i prawo*, s. 124 i nast.; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 130 i nast.; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, s. 282 i nast.; C. Tabęcki, tamże, s. 18; A. Zieliński, tamże, s. 18, 21 i nast.;

b) orzecznictwo: post. SN z 1 X 1965 r. II CR 197/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 85; uchw. SN z 28 I 1967 r. III CZP 107/66, OSNCP 1967, z. 7–8, poz. 120; post. SN z 10 VIII 1967 r. III CRN 452/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 88; uchw. SN z 13 II 1970 r. III CZP 110/69, OSNCP 1970, z. 10, poz. 179; orz. SN z 6 VII 1970 r. III CRN 155/70 – RPEiS 1971, z. 3, s. 352 (teza); uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971,

nego gospodarstwa rolnego” por. uwagi dotyczące art. 1059 § 1 pkt 3 (cz. I) k.c. (§ 9), bowiem sprawa ta rysuje się podobnie w obu przypadkach¹⁸⁹. Przy okazji należy wspomnieć, że przesłanki: „praca” – „prowadzenie” (indywidualnego gospodarstwa rolnego) mają odmienną treść, i nie mogą być one utożsamiane.

Przez „pracę” w gospodarstwie rolnym uważa się w doktrynie, orzecznictwie – wykonywanie przez spadkobiercę czynności związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego w ramach przyjętego w rodzinie podziału pracy¹⁹⁰. Oczywiście osoba ta nie musi wykonywać wszystkich niezbędnych czynności, zresztą najczęściej byłoby to niemożliwe. Praca ta nie musi polegać na wykonywaniu w gospodarstwie zajęć ściśle rolniczych. Również, w związku z tym, pracę osoby prowadzącej gospodarstwo domowe należy uznać za pracę w gospodarstwie rolnym. Zresztą, w praktyce, podział na czynności „domowe”, „polowe” z reguły nie występuje. Rozwiązanie takie jest też zgodne z podziałem pracy w (rodzinie) gospodarstwie rolnym oraz zasadą równych praw małżonków (członków rodziny); por. także art. 27 zd. 2, 135 § 2 k.r.op. – stosowane tu *per analogiam*. Zakres czynności związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego zależy od profilu gospodarstwa oraz wewnętrznego podziału pracy. Zupełnie inny jest ten zakres czynności, dla przykładu, w gospodarstwie prowadzącym typową produkcję polową (czy hodowlaną), a zupełnie inny w gospodarstwie, np. sadowniczym, warzywniczym, pszczelarskim. W tych ostatnich przypadkach wystarcza dla prawidłowego prowadzenia gospodarstwa rolnego wykonywanie czynności raz na pewien okres czasu (np. w okresie pielęgnacji drzew i zbioru owoców). Podobnie jest w niektórych typach produkcji polowej, np. uprawa lnu, gdzie wystarczy kilkakrotnie wykonywanie czynności w gospodarstwie. Zatem jego profil wyznacza zakres czynności zwią-

z. 4, poz. 60; post. SN z 25 IX 1970 r. III CRN 258/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 98; post. SN z 10 IX 1970 r. I CR 496/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 105; post. SN z 23 VI 1971 r. III CRN 132/71, OSNCP 1972, z. 1, poz. 15.

Przy korzystaniu z powyższego zestawienia literatury i orzecznictwa należy mieć na uwadze zmiany w stanie normatywnym. Zestawienie obejmuje także wybrane pozycje dotyczące interpretacji niektórych innych przepisów niż art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, 216 § 1 pkt 1 k.c. (np. art. 214 k.c.); może to być przydatne na tle dziedziczenia testamentowego w ograniczonym zakresie, co należy mieć na uwadze, korzystając z przytoczonych prac.

¹⁸⁹ Należy przypomnieć, że według niektórych autorów (i początkowych orzeczeń SN) tak sformułowana przesłanka dotyczy tylko dziedziczenia testamentowego przez osoby niepowołane z ustawy do gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.). Osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego mają spełniać takie przesłanki, jakie byłyby wymagane przy dziedziczeniu z ustawy tego gospodarstwa (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, 1060 § 2, 3 k.c.). Co do zestawienia tych autorów i orzeczeń SN por. przyp. 104.

Jak w tekście pracy rozstrzyga to zagadnienie większa część doktryny i ostatnie orzeczenia SN; co do zestawienia por. przyp. 103, 105, 106. W przypadku poglądu – odmiennego od przyjętego w tekście – chodzi o pracę w spadkowym gospodarstwie rolnym (art. 1059 § 1 pkt 1, 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) lub gospodarstwie rodziców, małżonka lub rodziców małżonka – spadkobiercy, a nie o pracę w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym. Przewodniczącemu należy rozumieć także przysposabiających.

¹⁹⁰ W tym kierunku J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2001; co do definicji tej przesłanki por.: tenże, *Dziedziczenie...*, 1965, s. 27; J. Pawlak, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 568; J. Policzkiewicz, *Gospodarstwa rolne...*, s. 241; A. Zieliński, tamże, s. 17. Por. także A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 132; F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 92; post. SN z 1 X 1965 r. II CR 197/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 85 (uzasadnienie, s. 59); uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60 (uzasadnienie, s. 30); post. SN z 25 IX 1970 r. III CRN 258/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 98; post. SN z 10 IX 1970 r. I CR 496/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 105 (uzasadnienie, s. 38).

zanych z pracą na gospodarstwie. Nadto dużą rolę odgrywa tu, wspomniany, wewnętrzny podział pracy. Często w gospodarstwie rolnym poszczególne osoby (np. członkowie rodziny) wykonują tylko ściśle oznaczone czynności (np. prace polowe). Nic nie stoi na przeszkodzie, aby ów podział został przeprowadzony w taki sposób, że poszczególne osoby wykonują tylko pewne funkcje lub tylko w pewnych okresach czasu [np. współwłaściciele: jedni zajmują się pracami wiosennymi (zasiewy), drudzy – jesiennymi (zbiór, orka, zasiew)]. Dotyczy to również gospodarstw prowadzących produkcję typową. Nie sposób byłoby uznać, że osoby takie nie pracują w gospodarstwie rolnym. Uciekanie się do konstrukcji „przerwy” w pracy w nim, jeśli spadek otworzył się w okresie, gdy dana osoba, zgodnie z przyjętym podziałem pracy w gospodarstwie nie pracowała, jest zbędne i niedopuszczalne. Osoba taka bowiem pracuje w gospodarstwie rolnym. Stąd widać, że przesłanka „pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym” jest bardziej elastyczna, i musi być określana na tle konkretnych okoliczności (konkretnego gospodarstwa rolnego). Powinno się ją ujmować w sposób jak najszerszy.

W doktrynie (orzecznictwie) podkreśla się, że musi to być praca stała, a nie dorywcza (np. w okresie urlopu wypoczynkowego)¹⁹¹. Jest to zagadnienie odrębne od uprzednio analizowanego i koniecznie wymaga bliższego wyjaśnienia. Nie ulega wątpliwości, że spadkobierca taki *de lege lata* nie musi legitymować się określonym stażem pracy w gospodarstwie rolnym, przykładowo (jak przed nowelą k.c.), rocznym (art. 1059 § 1 pkt 1, 3, 216 § 1 pkt 1 k.c.). Osoba taka ma tylko pracować w gospodarstwie rolnym w chwili otwarcia spadku (art. 1065 k.c.). Należy przyjąć, że wystarczy także sam przyjazd do gospodarstwa rolnego w chwili otwarcia spadku z zamiarem podjęcia pracy w gospodarstwie¹⁹². Fakt wykonywania przez spadkobiercę pracy w gospodarstwie rolnym (niekoniecznie spadkowym), po zgonie spadkodawcy, może mieć znaczenie posiłkowe w ocenie, czy dany spadkobierca pracował w gospodarstwie rolnym w chwili otwarcia spadku¹⁹³. Należy jednak podkreślić, że chodzi tu o pracę w chwili otwarcia spadku. Spadkobierca gospodarstwa rolnego nie ma obowiązku pracy w spadkowym gospodarstwie rolnym (lub innym) w okresie po otwarciu spadku, może jej zaprzestać, i z tego powodu nie traci statusu spadkobiercy. Jednak zachowanie takie może mieć wpływ na dział spadku (art. 1071, 1075 k.c.). Podobnie na przykład osiągnięcie pełnoletności lub ukończenie szkół (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), wkrótce po otwarciu spadku, nie pozbawia praw do niego. Byłoby to tym bardziej rażące, gdyby uprzedni pogląd odrzucić, że spadkobierca „rezerwowy” nie ma obowiązku zaprzestania pracy poza rolnictwem. Stąd

¹⁹¹ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 92; J. Majorowicz, *Zmiany...*, s. 185; J. Pawlak, jw.; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 103, 152; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 24, 27; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2001; A. Zieliński, tamże, s. 17; post. SN z 1 X 1965 r. II CRN 197/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 85; post. SN z 7 V 1968 r. III CRN 79/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 33; post. SN z 10 IX 1970 r., jw.; post. SN z 31 X 1973 r. III CRN 259/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 152 (uzasadnienie).

¹⁹² W tym kierunku post. SN z 7 V 1968 r. III CRN 79/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 33.

¹⁹³ Tak również post. SN z 23 VI 1971 r. III CRN 132/71, OSNCP 1972, z. 1, poz. 15.

wynika, że ta przesłanka „stałości” ma charakter dość względny, i wymaga tego nasświetlenia, które wyżej przedstawiono.

Prawdziwa jest teza, że nie może być to praca świadczona w okresie urlopu wypoczynkowego, stanowiska doktryny i orzecznictwa w tym punkcie są uzgodnione.

Praca jest pojęciem o charakterze gospodarczym; może ona być świadczona odpłatnie lub nieodpłatnie (np. umowa o nieodpłatne świadczenie usług w gospodarstwie).

Osoba pracująca w indywidualnym gospodarstwie rolnym może jednocześnie wykonywać inny zawód (np. prowadzić zakład rzemieślniczy, być zatrudnioną w ramach stosunku pracy)¹⁹⁴. Praca w gospodarstwie rolnym nie musi stanowić dla tej osoby głównego (wyłącznego) źródła utrzymania¹⁹⁵. Ustawa nie wprowadza bowiem takiego wymogu (por. art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 216 § 1 pkt 1 k.c.). Do tego zaś potrzebny jest wyraźny przepis prawa (por. art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c. – dziedziczenie ustawowe; art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 – w zw. z § 3 ust. 2 rozp. rol.). Nie ma żadnych podstaw do analogii z tych przepisów (stany faktyczne są regulowane), nadto są one wyjątkowe, a także prowadziłyby to do utraty praw przez pewne osoby i nie jest uzasadnione ze względów etycznych. § 13 rozp. rol. (zakaz zatrudnienia poza gospodarstwem) nie stosuje się w analizowanym przypadku (ustawodawca nowelizując tekst skreślił przesłankę: „nieprzerwanej rocznej pracy”, art. 1059 § 1 pkt 1, 1062 § 2, 3 k.c.; § 13 nie jest aktem wykonawczym do art. art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3, podobnie jak – do art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.; por. tylko art. 214 k.c.).

Jeśli spadkodawca ma kilka gospodarstw rolnych, to wystarczy praca na jednym z nich. Jednak spadkobierca taki dziedziczy wszystkie spadkowe gospodarstwa rolne, wynika to m.in. z istoty dziedziczenia, którego przedmiotem nie może być część fizyczna spadku. Nie jest istotny tytuł prawny do gospodarstwa rolnego (prawo podmiotowe, posiadanie, dzierżenie, brak tytułu prawnego) osoby, u której pracuje spadkobierca. Może to być praca w gospodarstwie rolnym wydzielonym *quo ad usum*, choćby podział taki nie odpowiadał zasadom art. 163 k.c. Przesłance „pracy w gospodarstwie rolnym” odpowiada także praca na części fizycznej tego gospodarstwa¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Jest to ustalony pogląd orzecznictwa i doktryny. Por.: post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; post. SN z 1 X 1965 r. II CR 197/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 85; uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60 (uzasadnienie, s. 30); post. SN z 25 IX 1970 r. III CRN 258/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 98; S. Breyer, tamże, s. 9; T. Bogusz, *Przepisy...*, s. 17; J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe*, s. 103, 104, 152; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2001; H. Świątkowski, Glosa do post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, PIP 1966, z. 4–5, s. 827 i nast.; natomiast J. Selwa w głosie do tego orzeczenia, tamże, s. 824 i nast., wymaga, aby praca w gospodarstwie rolnym stanowiła dla takiego spadkobiercy główne źródło utrzymania (s. 826). Jednak wyżej autor stwierdza, że osoby takie w ogóle nie mogą dziedziczyć (jeśli poza gospodarstwem rolnym pracują, s. 826). Za pogląd glosatora należy przyjąć uwagę ze zdania poprzedniego.

¹⁹⁵ Odm. pogląd wypowiedzieli tylko: J. Rostkowski, tamże, s. 71; J. Selwa w głosie cyt. w przyp. 194. Por. przyp. 191.

¹⁹⁶ Tak również post. SN z 10 IX 1970 r. I CR 496/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 105 (m. in. s. 37 uzasadnienia). Nie ulega wątpliwości, że może to być również praca na części gospodarstwa rolnego wydzielonej przez spadko-

Także małoletni może spełniać przesłankę pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym (zbieg przesłanek, art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 216 § 1 pkt 1, art. 1059 § 1 pkt 4 – w zw. z art. 1065 k.c.; nie ma tego zbiegu przy dziedziczeniu testamentowym przez osoby niepowołane z ustawy do gospodarstwa rolnego; art. 1065 zd. 1 k.c. nie wymienia bowiem przesłanki z art. 216 § 1 pkt 3 k.c.). Ten zbieg dotyczy zwłaszcza małoletnich, którzy osiągnęli taki stopień rozwoju fizycznego, że mogą w gospodarstwie rolnym wykonywać niezbędne czynności, związane z jego funkcjonowaniem¹⁹⁷. Takie jednak ograniczenie nie jest konieczne, zważywszy na fakt, że wszystkich czynności w gospodarstwie nie wykonują nawet osoby pełnoletnie, a mimo to uznaje się je za pracujące w gospodarstwie rolnym, np. osoby starsze. W związku z tym ten czasokres dla małoletniego też musi być obniżony, tym bardziej, że wykładnia taka jest zgodna z dobrem małoletniego dziecka. Nadto interpretacja ta pozwala łagodzić pewne różnice, które w przyszłości należałoby znieść występujące przy dziedziczeniu testamentowym (w art. 1065 zd. 1 k.c. przy osobach niepowołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego nie wymieniono małoletniości, art. 216 § 1 pkt 3 k.c.). W związku z tym należy przyjąć, że nie jest konieczne, aby małoletni mógł wykonywać wszystkie prace w gospodarstwie rolnym. Wystarczy, że jego czynności będzie można skwalifikować jako „pracę w gospodarstwie rolnym” (np. prace domowe, udział w sprzęcie zboża, pasterstwo). Wszystkie wyliczone zajęcia są typowymi czynnościami rolnymi, wykonywanymi często przez dzieci, i nie sposób przyjąć, że nie jest to praca w gospodarstwie rolnym. Tym bardziej, że wykonywanie tych samych czynności przez inne osoby (pełnoletnie), należy uznać za wykonywanie pracy w gospodarstwie rolnym. Fakt pobierania nauki, przy jednoczesnym wykonywaniu tych czynności, nie jest tu istotny. Tak samo przecież fakt zatrudnienia nie przeczy temu, że osoba taka pracuje w gospodarstwie rolnym. W związku z tym małoletni bynajmniej nie musi osiągnąć określonego wieku (np. 15–18 lat), oczywiście osoba ta nie może mieć kilku lat (np. 6). W przedziale: 7–14 lat ta granica musi być już ustalana *in casu* (czy dziecko wykonywało te czynności przykładowo wyżej wyliczone; jaki jest charakter gospodarstwa, np. sadownicze; jaki jest stopień rozwoju fizycznego tego dziecka itd.). W każdym razie, na tle konkretnych okoliczności należy ustalać, czy dziecko „pracowało w gospodarstwie rolnym”.

Przerwa w pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym z przyczyn niezależnych od spadkobierców nie wyłącza tego, że osoba ta pracowała w tym gospodarstwie (§ 3 ust. 5 rozp. rol. *per analogiam*; § 13 ust. 2 pkt 1a, b, pkt 2 *per analogiam*). Spadkobierca, który w chwili otwarcia spadku nie pracował w indywidualnym gospodarstwie rolnym, z przyczyn od niego niezależnych, mimo to dzie-

dawcę (inną osobę) spadkobiercy do wyłącznego korzystania, tak również: J. Pawlak, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 569; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1999.

¹⁹⁷ J. Rostkowski, *tamże*, s. 28. Natomiast F. Błahuta (*Gospodarstwa rolne...*, s. 96) stwierdza, że osoba taka musi być zdolna do wykonywania niezbędnych prac, zaś A. Zieliński (*Dziedziczenie...*, s. 17 i nast.) podkreśla, że podmiot taki musi osiągnąć odpowiedni stopień rozwoju fizycznego.

dziczny spadkowe gospodarstwo rolne. W związku z § 13 ust. 2 pkt 1b, c rozp. rol. należy podkreślić, że przepis ten ma zastosowanie do dziedziczenia tylko wtedy, gdy spadkobierca w ogóle, z przyczyn tam podanych (np. praca sezonowa w przedsiębiorstwach rolnych lub świadczących usługi dla rolnictwa), nie pracował w indywidualnym gospodarstwie rolnym.

Interpretując słowo „przerwa z przyczyn niezależnych od spadkobiercy” z reguły podaje się określone przykłady¹⁹⁸ (stan zdrowia, zgrupowanie sportowe itd.; por. także § 13 ust. 2 pkt 2 rozp. rol.), jednak celowe jest podanie definicji ogólnej tego pojęcia. Teoretycznie można rozważyć dwie możliwości:

1) Przerwa wynika z przyczyn niezależnych od spadkobiercy – to ta, która powstała z przyczyn przez niego niezawinionych. Jeśli przyczyna, która spowodowała przerwę w pracy, jest przez niego zawiniona, to należy przyjąć, że osoba ta nie pracuje w gospodarstwie rolnym (a zatem nie dziedziczy go, na podstawie tej przesłanki). Gdyby przyczyna powodująca przerwę nie była zawiniona to spadkobierca taki dziedziczyłby gospodarstwo rolne.

Takie ujęcie należy *a limine* odrzucić, wynika to już nawet z tekstu ustawy (przyczyna podana w § 13 ust. 2 pkt 2 rozp. rol. może być także zawiniona, a mimo to spadkobierca taki dziedziczy). Sformułowanie: „przerwa z przyczyn niezależnych” musi być ujęte odmiennie.

2) W istocie chodzi bowiem o to, że nie przyczyna ma być zależna lub niezależna od spadkobiercy, lecz przerwa. Przerwa w pracy jest zależna od niego, gdy z własnej woli, dobrowolnie zaprzestał on pracy w gospodarstwie (np. podjął pracę poza rolnictwem, sprzedał gospodarstwo rolne bez zamiaru kupna nowego). Przerwa jest niezależna od spadkobiercy, jeśli powstała, uniemożliwiająca wykonywanie pracy, przeszkoda w gospodarstwie rolnym, której spadkobierca nie mógł usunąć, choćby nawet chciał. Nie jest istotne, czy przeszkoda ta jest przez niego zawiniona czy nie. Przykłady: stan zdrowia, pobyt w sanatorium, dłuższy wyjazd za granicę, sprzedaż gospodarstwa rolnego z zamiarem kupna nowego. Z przyczyn od spadkobiercy niezależnych (zawinionych lub niezawinionych) nie może on pracować w gospodarstwie rolnym.

¹⁹⁸ Por. F. Błahuta, tamże..., s. 95; T. Bogusz, tamże, s. 14; F. Kozaczka, *Przerwa w pracy w gospodarstwie rolnym spowodowana wykonaniem kary pozbawienia wolności*, NP 1967, z. 11, s. 1497 i nast. (dwugłos); F. Błahuta (dwugłos), *Przerwa...*, s. 1498 i nast.; J. Pawlak, tamże, s. 569; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 104; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...* (1965), s. 25; J. Rostkowski, tamże, s. 28; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 131; uchw. SN z 28 I 1967 r. III CZP 107/66, OSNCP 1967, s. 7–8, poz. 120. W tej uchwale SN stwierdza, że przerwa w prowadzeniu gospodarstwa rolnego spowodowana przemijającą przeszkodą nie wyłącza tego, że osoba taka prowadzi gospodarstwo rolne. „Ogólnie biorąc, można wskazać, że za przemijającą należy uznać taką przeszkodę, która nie ma charakteru trwałego i co do której można na podstawie całokształtu okoliczności wysunąć wnioski, że po jej ustaniu spadkobierca wróci do prowadzenia gospodarstwa rolnego” – stwierdzenie zamieszczone w uzasadnieniu. Uchwała dotyczy wprawdzie prowadzenia gospodarstwa rolnego, lecz ma jednak zastosowanie także do pracy w gospodarstwie. Sąd uznał niemożność pracy w gospodarstwie rolnym, wskutek znęcania się nad osobą prowadzącą gospodarstwo rolne za przyczynę przerwy niezależną od takiej osoby (post. SW w Poznaniu z 21 XII 1967 r. III CR 2052/67, OSPiKA 1967, z. 5, poz. 93).

Przyjmuje się, że przerwa występuje tylko wtedy, gdy spadkobierca przed nią w gospodarstwie pracował¹⁹⁹. W przypadku dziedziczenia oznaczałoby to, że spadkobierca taki musiał przed otwarciem spadku w gospodarstwie indywidualnym pracować (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3; 216 § 1 pkt 1 – w zw. z art. 1065 k.c.). Jednak należy przyjąć, że jeśli spadkobierca najpóźniej w chwili otwarcia spadku przejawia na zewnątrz zamiar podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, a z przyczyn od spadkobiercy niezależnych, nie będzie mógł go zrealizować, to mimo to osoba ta dziedziczy spadkowe gospodarstwo rolne. W każdym razie: nie powinno budzić wątpliwości, że zamiar ten może być zrealizowany w ciągu sześciu miesięcy od otwarcia spadku (analogia z art. 1059 § 2 k.c.), jednak nie wydaje się celowe ograniczanie – w analizowanym przypadku – urzeczywistnienia tego zamiaru powyższym terminem, jeśli przyczyna uniemożliwiająca podjęcie pracy (np. pobyt w sanatorium) trwa dłużej.

Osoba, która została usunięta przemocą z indywidualnego gospodarstwa rolnego – z przyczyn od niej niezależnych – nie pracuje w nim, i może spadkowe gospodarstwo dziedziczyć²⁰⁰. To samo dotyczy usunięcia z pracy.

Osoba pracująca w indywidualnym gospodarstwie rolnym (art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 – w zw. z art. 1065 k.c.) nie składa oświadczenia o gotowości podjęcia pracy (prowadzenia) takiego gospodarstwa (odm. niż w art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 k.c.).

Osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego dziedziczą je na podstawie testamentu, jeżeli spełniają przesłankę z art. 1059 § 1 pkt 2 w zw. z art. 1065 k.c., natomiast inne osoby – jeśli spełniają wymóg z art. 216 § 1 pkt 2 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.²⁰¹

¹⁹⁹ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 95; T. Bogusz, tamże, s. 15; J. S. Piątoski, *Prawo spadkowe*, s. 104; J. Rostkowski, tamże, s. 66; uchw. SN z 13 II 1970 r. III CZP 110/69, OSNCP 1970, z. 10, poz. 179.

²⁰⁰ Nie ma przeszkód, aby uznać, że osoba bezprawnie obejmująca gospodarstwo rolne spełnia przesłankę z art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, 216 § 1 pkt 1 k.c., aczkolwiek sprawy te muszą być oceniane *in casu* zgodnie z zasadami etycznymi. Oczywiście jej zachowanie musi wyczerpywać cechy „pracy”. Istotne są przesłanki z art. 1059 § 1 pkt 1 k.c., a nie tytuł prawny do gospodarstwa rolnego (czy brak tytułu). Odm. SN, według którego osoby takiej nie należy uznawać za pracującą w gospodarstwie rolnym (w orzeczeniu szło o stan faktyczny, gdy w chwili otwarcia spadku istniał tytuł egzekucyjny nakazujący eksmisję takiej osoby), por. post. SN z 10 VIII 1967 r. III CR 452/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 88. Z tym zastrzeżeniem, w nawiasie, z modyfikacją uprzednią wypada się zgodzić.

²⁰¹ Jest to ustalony pogląd doktryny i orzecznictwa, co do zestawienia autorów i orzeczeń por. przyp. 103–106.

Co do analizy tych przesłanek por.: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 97 i nast.; T. Bogusz, tamże, s. 16; E. Gniewek, tamże, s. 1530 i nast.; B. Kordasiewicz, tamże, s. 108 i nast.; J. Pawlak, tamże, s. 571; J. S. Piątoski, *Prawo spadkowe*, s. 104, 152 i nast.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 26 i nast.; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 1999; J. Rostkowski, tamże, s. 66; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 131; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 282 i nast.; W. Pawlak, tamże, s. 209; A. Zieliński, tamże, s. 21 i nast.

§ 8. Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego²⁰²

W doktrynie i orzecznictwie jest bezdyskusyjne, że osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego może je dziedziczyć na podstawie testamentu, jeżeli osoba ta prowadzi inne (niż spadkowe) gospodarstwo rolne (art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I w zw. z art. 1065 k.c.)²⁰³. Takiej możliwości nie przewiduje się w przypadku innych osób²⁰⁴. Jednak należy przyjąć, że wspomniana przesłanka ma do nich zastosowanie (*analogia legis*). Można nadto zaznaczyć, że skoro dla osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego wystarcza praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym (art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), to tym bardziej wystarcza prowadzenie przez te osoby takiego gospodarstwa (*argumentum a maiori ad minus*). Stosowanie tych wnioskowań obok siebie jest dozwolone. Prowadzą one do tego samego rezultatu. Wykładnia taka jest uzasadniona również względami etycznymi, nadto pozwala ona na jednolitą, spójną interpretację przepisów o dziedziczeniu. Za taką wykładnią przemawia także fakt, że w dziale spadku (art. 1071 § 2 pkt 3 k.c.) wystarczy, że osoba niepowołana z ustawy prowadzi indywidualne gospodarstwo rolne. Tak samo powinno być przy powołaniu do spadku.

W orzecznictwie i doktrynie zdecydowanie przeważa pogląd, że prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego oznacza kierowanie (zarządzanie) nim, bez

²⁰² Zestawiając literaturę i orzecznictwo, co do przesłanki ustawowej: prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.), w pewnym zakresie wykorzystano pozycje istniejące na tle art. 166 § 1, 613 § 1 k.c.

a) Literatura: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 98 i nast.; T. Bogusz, tamże, s. 17; *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, Warszawa 1964, s. 301, 1328; J. Majorowicz, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 459; R. Manteuffel, *Rozważania o zawodzie rolnika*, *Wiś Współczesna* 1972, z. 12, s. 30 i nast.; J. Nadler, *Pojęcie...*, s. 7–10, 107–110, 169 i nast.; J. Pawlak, tamże, s. 569; W. Pawlak, tamże, s. 209; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 103; tenże, *Gospodarstwa rolne...*, s. 73 i nast.; J. Pietrzykowski, *Odpowiedź na pytanie prawne*, *Informacja Prawnicza* 1968, z. 2 (dział IV), s. 18 i nast.; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000 i nast.; tenże, *Dziedziczenie...*, s. 27 i nast.; Z. Radwański, w: *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 2, s. 192 i nast. (wraz z dalszą literaturą zestawioną w przyp. 11 na s. 193); J. Rostkowski, tamże, s. 27, 66; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 283; B. Steppa, *Gospodarstwa o powierzchni 0,5 – 2 ha w świetle badań ankietowych*, *Wiś Współczesna* 1978, z. 1, s. 136 i nast.; J. Zawartka, *Testamentowe rozrządzenie...*, s. 1092; A. Zieliński, tamże, s. 21.

b) Orzecznictwo: post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9, z glosami: J. Selwy – PiP 1966, z. 4–5, s. 824 i nast. oraz H. Świątkowskiego, tamże, s. 827 i nast.; uchw. SN z 31 VIII 1965 r. III CO 37/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 70; post. SN z 12 II 1966 r. III CR 368/65, OSNCP 1966, z. 10, poz. 177; post. SN z 19 V 1966 r. II CR 476/65, OSNCP 1967, z. 3, poz. 53; orz. SN z 14 X 1966 r. III CR 238/66, RPEiS 1967, z. 3, s. 313 (teza) – publ. także w: BSN 1967, nr 9; post. SW w Poznaniu z 21 XII 1967 r. III CR 2052/67, OSPiKA 1967, z. 5, poz. 93; uchw. SN z 28 I 1967 r. III CZP 107/66, OSNCP 1967, z. 7–8, poz. 120; uchw. SN z 15 IV 1967 r. III CZP 19/67, NP 1968, z. 2, s. 295 i nast., z głosem F. Błahuty, tamże, s. 297 i nast.; post. SN z 10 VIII 1967 r. III CR 452/66, OSNCP 1968, z. 2, poz. 88; orz. SN z 14 XI 1968 r. III CRN 227/68, BSN 1969, nr 83; post. SN z 10 IX 1970 r. I CR 496/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 105; uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60; uchw. SN z 4 VII 1970 r. III CZP 81/70, NP 1972, z. 3, s. 486 i nast., z głosem S. Breyera, tamże, s. 487 i nast.; post. SN z 31 X 1973 r. III CRN 259/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 152 (stan faktyczny sprawy).

²⁰³ Por. przyp. 103–106.

²⁰⁴ Por. przyp. 103–106.

obowiązku osobistej pracy prowadzącego w tym gospodarstwie²⁰⁵. Do tego nurtu należy zaliczyć także te głosy, które obok kierowania (zarządzania) gospodarstwem rolnym wymagają, aby prowadzący czynił to na własny rachunek²⁰⁶.

Tylko niektórzy wymagają, aby prowadzący gospodarstwo rolne nie tylko zarządzał (kierował) nim, lecz również w nim osobiście pracował²⁰⁷.

Nieraz spotyka się jeszcze inne ujęcia przesłanki „prowadzenia”²⁰⁸.

Zgodnie podkreśla się, że nie jest tu istotny tytuł prawny do prowadzenia gospodarstwa (może go nawet nie być)²⁰⁹. Tam gdzie on jest, stanowią go: własność, posiadanie samoistne lub zależne²¹⁰. Przy posiadaniu zależnym nieraz jeszcze podkreśla się, że chodzi tylko o takie posiadanie, z którym związane jest prawo pobierania pożytków z gospodarstwa (np. dzierżawa, użytkowanie)²¹¹. W tym wyliczeniu nie wymienia się dzierżenia. Ze wskazania na posiadanie (samoistne, zależne) można sądzić, że przyjmuje się, iż gospodarstwo rolne powinno być prowadzone na własny rachunek. Jednak tego wniosku nie można tym autorom imputować, w braku wyraźnej ich wypowiedzi²¹². To prawda, że posiadacz prowadzi z reguły gospodarstwo rolne na własny rachunek, zaś dzierżyciel – na cudzy rachunek. Jednak nie zawsze tak być musi, a nadto są to pojęcia, które przynależą do innych płaszczyzn: posiadanie, dzierżenie – prawnej (art. 336, 338 k.c.); na własny – cudzy rachunek – ekonomicznej (nie przeczy temu fakt, że tym ostatnim sformułowaniem posługują się nieraz teksty prawne, np. art. 435 k.c.). Por. także art. 103 k.r.op. Poza tym przedmiotem posiadania (dzierżenia) jest tylko rzecz, zaś prowadzenie na własny (cudzy) rachunek może dotyczyć innych dóbr prawnych (np. wierzytelności). Prowadzenie gospodarstwa rolnego na rachunek pewnej osoby, która względem tego gospodarstwa (ściślej: rzeczy w jego skład wchodzących) nie wykonuje – bezpośrednio, pośrednio, art. 337 k.c. – aktów faktycznego władztwa, nie oznacza,

²⁰⁵ T. Bogusz, tamże, s. 17; S. Breyer, *Glosa...*, s. 487 i nast.; J. Majorowicz, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 459; J. Nadler, tamże, s. 171 (pogląd wypowiedziany na tle art. 613 § 1 k.c.); J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 27 (uwagi autora odnośnie do pracy są stwierdzeniami faktu, a nie ocenami – wymogami prawnymi); tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 285 i nast.; W. Pawlak, tamże, s. 213; H. Świątkowski, *Glosa...*, s. 827 i nast.; C. Tabęcki, tamże, s. 18; uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60 (s. 30, 31 uzasadnienia); uchw. SN z 4 VI 1970 r. III CZP 81/70, NP 1972, z. 3, s. 486 i nast.

²⁰⁶ J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, 1973, s. 100; tenże, *Gospodarstwa rolne...*, s. 74. Odmienne i słusznie autor w nowej edycji *Prawa spadkowego*, 1979.

²⁰⁷ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 99; tenże, *Glosa...*, s. 297 i nast.; uchw. SN z 31 VIII 1965 r. III CO 37/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 70 (uzasadnienie).

²⁰⁸ J. Selwa, *Glosa...*, s. 826.

²⁰⁹ J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 27 i nast.; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000; J. Selwa, *Glosa...*, s. 826; A. Stelmachowski, J. Selwa, *Prawo rolne*, s. 131. Por. także przypis 210.

²¹⁰ F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 99; tenże, *Glosa...*, s. 298; T. Bogusz, tamże, s. 17; S. Breyer, *Glosa...*, s. 490; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 104; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 27; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000; A. Stelmachowski, J. Selwa, jw.; uchw. SN z 31 VIII 1965 r. III CO 37/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 70 (s. 7 uzasadnienia); post. SN z 12 II 1966 r. III CR 368/65, OSNCP 1966, z. 10, poz. 177; uchw. SN z 15 IV 1967 r. III CZP 19/67, NP 1968, z. 2, s. 295 (uzasadnienie).

²¹¹ F. Błahuta, *Glosa...*, s. 300.

²¹² Pojęcia: na własny rachunek – posiadanie; na cudzy rachunek – dzierżenie utożsamiają – J. Nadler, *Pojęcie...*, s. 170; W. Kuryłowicz, *K.c. – komentarz*, t. 2, s. 1070.

że osoba ta staje się posiadaczem lub dzierżycielem, co nie zmienia faktu, że na jej rachunek to gospodarstwo jest prowadzone (jest ono we faktycznym władztwie prowadzącego, tj. w jego posiadaniu lub dzierżeniu). W konkluzji, pojęcia: dzierżenia – posiadania, prowadzenia gospodarstwa na własny – cudzy rachunek są na innych płaszczyznach, aczkolwiek pojęcia te ze sobą się zająwiają, najczęściej są to dwa oblicza tego samego medalu (prawne – ekonomiczne) – i trudno często byłoby wskazać dzierżyciela działającego na własny rachunek, można by nawet powiedzieć, że jest to sprzeczne z istotą dzierżenia, bo jak niby osoba ta ma działać w cudzym imieniu, a na własny rachunek, niemniej w świetle tego co powiedziano, nie wydaje się zasadne utożsamianie tych pojęć.

Prowadzącym gospodarstwo rolne – należy przyjąć – może być również dzierżyciel. Nie jest istotne, czy jego tytuł prawny opiera się na ustawie (np. przedstawiciel ustawowy zarządzający gospodarstwem rolnym reprezentowanego – art. 95, 155 k.r.op.), orzeczeniu (np. zarządca, art. 935 k. p. c.), czy na przykład – umowie. Osoba ta zarządza (kieruje) gospodarstwem rolnym, zatem musi być uznana za prowadzącą gospodarstwo rolne.

Z faktu, że prowadzącym może być również dzierżyciel, a nadto z braku wyraźnego przepisu ustawy (np. art. 435 § 1 k.c.) wynika, że nie jest istotne przy art. 1059 § 1 pkt 3 k.c., czy gospodarstwo rolne jest prowadzone na własny czy cudzy rachunek. Prowadzącym może być, np. właściciel, wieczysty użytkownik; posiadacz (samoistny, zależny); dzierżyciel. Tytuł prawny nie jest tu istotny, to samo dotyczy dzierżenia (dopuszczalne jest dzierżenie bez tytułu). Dla przykładu, osoba prowadząca cudze sprawy bez zlecenia (np. gospodarstwo rolne) spełnia przesłankę z art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I k.c. (dzierżyciel).

Należy przyjąć, że indywidualne gospodarstwo rolne prowadzi ten, kto gospodarstwem zarządza (kieruje). Natomiast osoba ta nie musi w nim pracować. Funkcje te mogą wykonywać inne osoby (np. zatrudnione w ramach umowy o pracę, członkowie rodziny). Jest to również zgodne z przeważającym poglądem doktryny. Czynności zarządu – to przykładowo: planowanie, organizowanie, zawieranie umów, sprawdzanie funkcjonowania gospodarstwa. Jest to zarząd w ścisłym tego słowa znaczeniu²¹³. Przesłanki: „prowadzenia” oraz „pracy” są odrębne (różne), aczkolwiek „prowadzący” gospodarstwo rolne i w nim „pracujący” spełnia dwie przesłanki rolne (zbieg art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I z art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 1, 3 cz. II; w związku z art. 1065 k.c.). Ustawodawca w jednym artykule (1059 § 1 pkt 3 k.c.) używa dwóch terminów: („prowadzenie”, „praca”), zatem je wyraźnie odróżnia i chciał zapewne im nadać odmienną treść. W związku z tym nie wydaje się celowe wtłaczanie elementu „pracy” do definicji „prowadzenia”, jako jednej z części składowych ostatniego terminu. Nadto ustawodawca ani w kodeksie cywilnym, ani w rozporządzeniu wykonawczym (zresztą nie ma do tego delegacji w art. 1064 k.c.) nie określił pojęcia: prowadzenie gospodarstwa rolnego. Stąd należy przyjąć

²¹³ Podkreśla to również SN w uzasadnieniu uchw. z 4 VI 1970 r. III CZP 81/70, NP 1972, z. 3, s. 487.

znaczenie potoczne tego terminu, które właśnie wskazuje na przyjętą definicję „prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego”, tzn. podmiot ma gospodarstwem zarządzać (kierować), bez obowiązku pracy w nim. (Zresztą prowadzenie gospodarstwa można by uznać za szczególny rodzaj pracy, stąd m.in. przesłanka ta miałaby zastosowanie do osób niepowołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, choć o niej nie wspomina art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 k.c.). Ponadto ustawodawca pojęciem „prowadzenie” nie posługuje się tylko w art. 1059 § 1 pkt 3, lecz także w innych przepisach (por. np. art. 166 § 1, 435 § 1, 613 § 1 k.c.). Przepisy te mogą mieć znaczenie pomocnicze przy ustalaniu treści tego pojęcia na tle art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. Na tle wymienionych uprzednio artykułów należy przyjąć, że m.in. wymóg „pracy” nie wchodzi w zakres pojęcia „prowadzenia”.

Prowadzenie może być wykonywane także przez dzierżyciela. Czynności zarządu mogą być sprawowane, przykładowo, na podstawie czynności prawnej [np. umowy o pracę; jeśli nie będą spełnione jej przesłanki, będzie to umowa nienazwana – o świadczenie usług z art. 750 k.c.; a najczęściej będzie to czynność prawna o charakterze mieszanym lub nawet cały kompleks (zespół) umów, których natura prawna – stosownie do ich treści – może być różna].

Nie wymaga się określonego stażu pracy w prowadzeniu gospodarstwa rolnego²¹⁴. Istotne jest, aby spadkobierca je prowadził w chwili otwarcia spadku. Osoba, która potem nie wykonuje już tych czynności, nie traci mimo to statusu spadkobiercy; ewentualnie może mieć to znaczenie z punktu widzenia działu spadku (art. 1071, 1075 k.c.).

Nie ma zakazu, aby osoba prowadząca gospodarstwo rolne poza nim nie pracowała²¹⁵. Może ona być zatrudniona w ramach stosunku pracy lub prowadzić inną działalność zawodową, np. warsztat rzemieślniczy. Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego nie musi stanowić dla tej osoby głównego (wyłączonego) źródła utrzymania²¹⁶. Ustawa nie wprowadza takiego wymogu w art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. (tak samo jest w art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c.); wszelka zaś analogia z art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c. jest wyłączona (przepisy wyjątkowe, stan prawny regulowany). Za przyjętą interpretacją przemawia również wykładnia genetyczna i systemowa. Rolnikiem jest w szczególności osoba pracująca w gospodarstwie rol-

²¹⁴ Por. np. A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 132; F. Błahuta, *Glosa...*, s. 298; uchw. SN z 4 VI 1970 r. III CZP 81/70, NP 1972, z. 3, s. 486.

²¹⁵ Por. F. Błahuta, *Glosa...*, s. 299; tenże, *Gospodarstwa rolne...*, s. 74; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000; H. Świątkowski, *Glosa...*, s. 827 i nast.; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65. OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; uchw. SN z 31 VIII 1965 r. III CO 37/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 70; post. SN z 12 II 1966 r. III CR 368/65, OSNCP 1966, z. 10, poz. 177; uchw. SN z 15 IV 1967 r. III CZP 19/67, NP 1968, z. 2, s. 295 (uzasadnienie); uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60 (s. 31 uzasadnienia); post. SN z 25 IX 1970 r. III CRN 258/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 98. Por. nadto literaturę i orzecznictwo przytoczone w przyp. 194 dotyczące wprawdzie pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, jednak można je odnieść także do prowadzenia gospodarstwa rolnego.

²¹⁶ Por. dla przykładu – F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 99 i nast.; tenże, *Glosa...*, s. 301. Fakt ten również zakładają autorzy i orzeczenia zestawione w przypisie 194.

Odosobniony pogląd, wymagający głównego źródła utrzymania wypowiedział tylko J. Selwa, *Glosa...*, s. 826.

nym lub je prowadząca²¹⁷. Fakt wykonywania przez nią innych zajęć, np. w ramach stosunku pracy, nie pozbawia jej statusu rolnika. Ma ona dwa zawody. Osoby te dziedziczą w pierwszej kolejności (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, art. 216 § 1 pkt 1 – w zw. z art. 1065 k.c.; por. także art. 1059 § 2 k.c.).

Spadkobierca, który w chwili otwarcia spadku, nie prowadził gospodarstwa rolnego, z przyczyn od niego niezależnych, mimo to dziedziczy gospodarstwo rolne²¹⁸.

Słowo „gospodarstwo rolne” w art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. (tak samo jak w art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 2 k.c.) użyto w sensie potocznym, a nie techniczno-prawnym (§ 2 rozp. rol.). W szczególności inne jest kryterium formalnoprawne, nie jest nim własność (wieczyste użytkowanie). Jak wspomniano, przy prowadzeniu gospodarstwa nie jest istotny tytuł prawny, może go w ogóle nie być. W art. 1059 § 1 pkt 3 (216 § 1 pkt 1, 1059 § 2) k.c. tym tytułem prawnym może być, np. dzierżawa, użytkowanie. Gospodarstwem rolnym, w sensie potocznym, jest zespół środków przeznaczonych do produkcji rolnej (*sensu largo*). Koniecznym składnikiem gospodarstwa nie jest nieruchomości rolna. Produkcja rolna może być prowadzona w ramach pewnego zespołu zabudowań (np. hodowla).

Nieraz wymaga się – w literaturze lub w orzecznictwie – aby w skład takiego gospodarstwa wchodziła nieruchomości rolna (§ 1 rozp. rol.)²¹⁹. Nie wydaje się to konieczne. Zagadnienie przedstawia się podobnie jak w przypadku kontraktacji. Wystarczy, że jest to gospodarstwo rolne w sensie potocznym (np. szklarnia na 40 a).

Ustawa wymaga prowadzenia „indywidualnego” gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.), tj. należącego do osoby fizycznej lub prawnej, niebędącej jednostką gospodarki uspołecznionej (art. 1 § 3 k.c.). Może być ono prowadzone przez kilka osób („współprowadzenie”). Osoby te nie muszą być połączone określonym

²¹⁷ Por. dla przykładu: F. Błahuta, *Glosa...*, s. 301; R. Manteuffel, *Rozważania...*, s. 30 i nast.; H. Świątkowski, *Glosa...*, s. 827 i nast.

²¹⁸ Post. SW w Poznaniu z 21 XII 1967 r. III CR 2052/67, OSPiKA 1967, z. 5, poz. 93; uchw. SN z 28 I 1967 r. III CZP 107/66, OSNCP 1967, z. 7–8, poz. 120; post. SN z 10 VIII 1967 r. III CR 452/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 88; orz. SN z 14 XI 1968 r. III CRN 227/68, BSN 1969, nr 83. Por. nadto analizę tej przesłanki (s. 144 i nast. oraz dalszą literaturę i orzecznictwo zestawione w przyp. 198–200). Uwagi te dotyczą wprowadzie pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, ale mają zastosowanie także do analizy przesłanki z art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.

F. Błahuta, *Glosa...*, s. 298.

²¹⁹ Tą kwestią ani literatura, ani orzecznictwo nie zajęły się frontalnie. Niektóre orzeczenia SN wymagają, aby w skład gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.) wchodziła nieruchomości rolna: post. SN z 19 V 1966 r. II CR 476/65, OSNCP 1967, z. 3, poz. 53. W innych zaś orzeczeniach SN pomija ten wymóg, przechodząc nad nim do porządku (por. stan faktyczny uchw. SN z 31 VIII 1965 r. III CO 37/65, OSNCP 1966, z. 5, poz. 70 oraz stan faktyczny – nieprecyzyjny – post. SN z 31 X 1973 r. III CRN 259/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 152). F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 98; J. Pietrzykowski, *Odpowiedź na pytanie prawne*, Inf. Prawn. 1968, z. 2, s. 18 i nast.; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2000 (J. Rostkowski, tamże, s. 27 pogląd wypowiedziany na tle art. 1059 § 2 k.c.). Autorzy ci wypowiadają się za kryterium 0,5 ha.

Odm. (każdy zespół środków przeznaczonych do produkcji rolnej, nawet bez nieruchomości rolnej): A. Klein, *Pojęcie umowy i stosunku zobowiązaniowego kontraktacji według kodeksu cywilnego*, S. Cywil. 1972, t. XIX, s. 171; tenże, *Wpływ zmiany posiadacza gospodarstwa producenta na zobowiązanie kontraktacji*, S. Cywil. 1974, t. XXII, s. 106; J. Nadler, tamże, s. 109 i nast.; B. Zdziennicki, *Kontraktacja produktów rolnych, funkcje, problemy organizacyjno-prawne* (maszynopis), s. 246. Wypowiedzi A. Kleina, B. Zdziennickiego dotyczyły kontraktacji.

Ani zatem orzecznictwo, ani doktryna nie są zgodne w tym punkcie.

stosunkiem prawnym, aczkolwiek najczęściej on występuje (np. spółka cywilna, współwłasność). Nie jest istotny tytuł do prowadzenia gospodarstwa rolnego (własnego, innego).

Według orzecznictwa SN, nie stanowi prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego – w ujęciu art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. – korzystanie z gruntów przydzielonych pracownikowi w związku ze stosunkiem pracy (tzw. gruntów deputatowych)²²⁰. Stanowisko to nie jest zasadne. Całe uzasadnienie wspomnianej uchwały SN (z 9 III 1970 r.) w istocie sprowadza się do argumentu, że „przez prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. rozumieć należy prowadzenie tego gospodarstwa na podstawie bezpośrednio dotyczącego go – tj. gospodarstwa, N. M. – samoistnego stosunku prawnego samodzielnie określającej sytuację prawną prowadzącego gospodarstwo”²²¹. Sytuacja ta nie jest zrealizowana przy gruncie deputatowym, bowiem w tym wypadku – kontynuuje SN – stosunek pracy jest stosunkiem podstawowym, zaś prowadzenie gospodarstwa rolnego jest tylko z tym stosunkiem związane i od niego zależne²²². Jest to w istocie tylko składnik wynagrodzenia za pracę (świadczenie w naturze)²²³.

Takie ujęcie nie jest zasadne. SN pozostaje tu w sprzeczności ze swym ustalonym orzecznictwem: dla prowadzenia gospodarstwa rolnego nie jest istotny tytuł prawny²²⁴, może go nawet w ogóle nie być. Nadto k.c. nie daje przecież podstawy do podziału w art. 1059 § 1 pkt 3 stosunków prawnych na samoistne, niesamoistne; skąd zatem to zróżnicowanie²²⁵.

Korzystanie z gruntów deputatowych jest odrębnym stosunkiem prawnym (cywilnoprawnym) pozostającym w związku ze stosunkiem pracy. Osoba ta faktycznie włada gruntem w imieniu własnym (a nie pracodawcy), zatem jest ona posiadaczem zależnym, a nie dzierżycielem. Nie ma zatem podstaw do tego, aby nie uważać jej za prowadzącą gospodarstwo rolne, które przecież może prowadzić (zgodnie z ustalonym orzecznictwem) także posiadacz zależny. Zresztą nawet gdyby przyjąć – niezasadnie – że osoba taka jest dzierżycielem, to przecież dzierżyciel również może prowadzić gospodarstwo rolne.

Też dyskusyjne jest stwierdzenie, że deputat jest składnikiem wynagrodzenia za pracę. Należy przyjąć, że jest to odrębny stosunek prawny (cywilnoprawny, por. także art. 344 k.c.), pozostający w związku ze stosunkiem pracy i istniejący przez

²²⁰ Uchw. SN z 15 IV 1967 r. III CZP 19/67, NP 1968, z. 2, s. 295 i nast.; uchw. SN z 9 III 1970 r. III CZP 123/68, OSNCP 1971, z. 4, poz. 60 (wraz z dalszym orzecznictwem zestawionym w uzasadnieniu, na s. 29). Podobny pogląd – w doktrynie – wypowiedzieli: J. Rostkowski, tamże, s. 66; J. Zawartka, tamże, s. 1092. Odm. F. Błahuta, Glosa..., s. 297 i nast. Natomiast J. S. Piątowski (*Prawo spadkowe*, s. 104) oraz J. Pietrzykowski (K.c. – komentarz, t. 3, s. 2000) tylko powołują wspomniane orzeczenia SN, nie zajmując stanowiska.

²²¹ S. 29 uzasadnienia.

²²² Jw.

²²³ Uchw. SN (9 III 1970 r.) – s. 31 i nast.

²²⁴ Por. przyp. 209, 210.

²²⁵ Argument ten podnosi także F. Błahuta, tamże, s. 300.

czas jego trwania. Z analizowanych przez SN przepisów²²⁶ wynika, że pracownikowi – w przedmiotowej sytuacji – nie zawsze ten „dodatek” przysługiwał (brak gruntów). Wtedy jednak osoba ta nie otrzymuje ekwiwalentu pieniężnego, czego należałoby oczekiwać, gdyby to był składnik wynagrodzenia za pracę. Nadto grunty przydzielone tu ponad 0,5 ha (przydział ponadnormatywny – do 2 lub 3 ha) są oddawane do korzystania odpłatnie, co oczywiście przeczy tezie, że jest to składnik wynagrodzenia za pracę.

Nie przekonuje też argument, że korzystanie z tych gruntów jest czasowe (przez okres pozostawania w stosunku pracy)²²⁷. Wszak grunty mogą być oddawane na przykład w dzierżawę, użytkowanie na oznaczony okres czasu.

Z kolei stwierdzenie, że grunty deputatowe nie są indywidualnym gospodarstwem rolnym²²⁸, nie jest udowodnione (brak uzasadnienia). Pojęcie gospodarstwa rolnego w art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. należy ujmować w sensie potocznym. Dlaczego gospodarstwa deputatowego nie uważać za takie gospodarstwo? Czym różni się na przykład 2-hektarowe gospodarstwo deputatowe od normalnego gospodarstwa?

W konsekwencji, jeśli spełniona jest tylko przesłanka prowadzenia „indywidualnego gospodarstwa rolnego” (deputatowego) spadkobierca taki dziedziczy. Również osoba pracująca w takim gospodarstwie odpowiada wymogowi z art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 3 (w zw. z art. 1065 k.c.).

Gospodarstwem rolnym w ujęciu art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. może być także gospodarstwo pszczelarzkie (to samo dotyczy art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 2 czy art. 1059 § 1 pkt 1 k.c.)²²⁹. Jest to zgodne z szerokim ujęciem produkcji rolnej.

Wymogowi z art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. odpowiada także gospodarstwo prowadzone na gruntach wydzielonych *quo ad usum*²³⁰. Jest to bowiem niewątpliwie gospodarstwo w sensie potocznym.

Przesłance z art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. odpowiada także gospodarstwo spadkowe²³¹. Ustawodawca milcząco bowiem założył, że może ono być prowadzone tylko przez spadkodawcę, lecz tak nie zawsze musi być.

Przykład: Oddanie przez spadkodawcę w posiadanie zależne (dzierżenie) gospodarstwa rolnego innej osobie, którą następnie powołuje on do spadku. Jeżeli spadkobierca z art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. pracuje w spadkowym gospodarstwie rol-

²²⁶ Por. s. 31 i nast. analizowanej uchwały. Zasady te, w chwili obecnej, nie uległy w zasadzie zmianie, por. rozp. RM z 27 XII 1974 r. w sprawie praw i obowiązków pracowników lasów państwowych – DzU z 1974 r., nr 51, poz. 328; § 22 ust. 1, 3, § 29.

²²⁷ S. 32 uzasadnienia analizowanej uchwały.

²²⁸ S. 33 uzasadnienia analizowanej uchwały.

²²⁹ Podobnie SN: „Zawodowe prowadzenie gospodarstwa pszczelarzkiego, wymagające użytkowania pewnego areалу gruntów rolnych, przy użytkowaniu takiego arealu choćby na podstawie umowy dzierżawy, musi być traktowane jako prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 1059 § 1 pkt 3 k. c.” (orz. SN z 14 X 1966 r. III CR 238/66, BSN 1967, nr 9; publ. także w: RPEiS 1967, z. 3, s. 313).

Odm. natomiast J. Pietrzykowski, *Odpowiedź na pytanie prawne*, Inf. Prawn. 1968, z. 2, s. 18 i nast.

²³⁰ Por. także literaturę zestawioną w przyp. 196 (J. Pawlak, J. Pietrzykowski).

²³¹ Odm. F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 98; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, 1979, s. 104; post. SN z 10 IX 1970 r. I CR 496/70, OSNCP 1971, z. 6, poz. 105.

nym, to następuje zbieg przesłanek (art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 3 cz. II – art. 1059 § 1 pkt 3 cz. I k.c.). Znaczenie zbiegu uwidacznia się zwłaszcza w dziale spadku (art. 1071 k.c.). Jeżeli osoba taka prowadzi spadkowe gospodarstwo rolne, lecz w nim nie pracuje, wtedy może ona dziedziczyć je tylko na podstawie art. 1059 § 1 pkt 3 (cz. I) k.c. Na marginesie należy podkreślić, że również w dziale spadku (art. 1071 § 2 pkt 3 k.c.) ustawa nie jest konsekwentna, skoro spadkobierca taki może prowadzić także spadkowe gospodarstwo rolne (mimo odmiennego brzmienia wymienionego tu przepisu). W związku z tym przedmiotem prowadzenia może być każde indywidualne gospodarstwo rolne, w tym również spadkowe. Wynika to także z treści pojęcia: prowadzenie gospodarstwa. Osoby prowadzącej spadkowe gospodarstwo rolne nie można traktować gorzej niż prowadzącej inne gospodarstwo (*arg. a maiori ad minus, arg. ad absurdum*). Nadto prowadzenie gospodarstwa spadkowego można uznać za szczególny rodzaj pracy w nim (art. 1059 § 1 pkt 1 k.c.), stąd brak wzmianki w dalszym przepisie (art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.).

Szereg uwag poczynionych przy analizie przesłanki „pracy” (np. co do braku wymogu określonego stażu pracy, co do przerwy w pracy) ma analogiczne zastosowanie do prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego. Szereg odesłań uczyniono zresztą w pracy. I odmiennie, szereg uwag poczynionych przy analizie przesłanki „prowadzenia” na analogiczne zastosowanie do przesłanki „pracy” (przykładowo w kwestiach podanych wyżej w nawiasie). Oczywiście pracujący w indywidualnym gospodarstwie rolnym nie musi je prowadzić, i odmiennie, prowadzący takie gospodarstwo nie musi w nim pracować.

§ 9. Małoletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół

Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego dziedziczy je na podstawie testamentu, jeżeli w chwili otwarcia spadku jest małoletnia, pobiera naukę zawodu lub uczęszcza do szkół (art. 1065 w zw. z art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.). Natomiast inne osoby na podstawie tej przesłanki nie mogą dziedziczyć (art. 1065 zd. 1 nie wymienia bowiem art. 216 § 1 pkt 3 k.c.). Jest to jednolite stanowisko doktryny i orzecznictwa²³². Przesłanka małoletniości nie dotyczy małżonka spadkodawcy,

²³² Por. przyp. 103–106.

Co do analizy tych przesłanek por.: a) literatura – F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 101 i nast.; T. Bogusz, tamże, s. 18 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 1972, s. 82; J. Pawlak, *K.c. – komentarz*, t. I, s. 571; W. Pawlak, *Prawo rolne*, s. 213 i nast.; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, 1979, s. 105; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2001 i nast.; tenże, *Dziedziczenie...*, s. 28; J. Starościk, *Prawo administracyjne*, Warszawa 1978, s. 510 i nast.; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 285 i nast.; K. Strzępek, *Pobieranie nauki zawodu jako przesłanka uprawniająca spadkobiercę do dziedziczenia gospodarstwa rolnego*, *Palestra* 1969, z. 3, s. 53 i nast.; S. Wójcik, *Stanowisko prawne osób małoletnich w obrocie nieruchomościami rolnymi*, *ZN UJ, Prace Prawnicze* 1978, z. 81, Warszawa–Kraków, zwłaszcza s. 144 i nast.;

b) orzecznictwo – orz. SN z 15 XI 1965 r. III CR 166/65, RPEiS 1966, z. 3, s. 311 (teza); post. SN z 6 III 1968 r. III CRN 11/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 29 (uzasadnienie, s. 29); uchw. SN z 27 XI 1978 r. III CZP 79/78, OSNCP 1979, z. 5, poz. 94.

jak też spadkobiercy pozostającego w związku małżeńskim (art. 10 § 2 k.c.). Wolno powołać do spadkowego gospodarstwa rolnego osobę już poczętą w chwili otwarcia spadku. Osoba ta jest spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywa (art. 927 § 2, 1058 k.c.). Podmiot powołany testamentem musi być małoletni w chwili otwarcia spadku. (O momencie otwarcia spadku decyduje nie dzień, lecz ściśle oznaczona chwila, np. godzina 12). Z uwagi na art. 112 zd. 2 k.c. (pełnoletniość uzyskuje się z początkiem ostatniego dnia) można by sądzić, że spadkobierca nabywa ją z początkiem dnia, w którym nastąpiło otwarcie spadku, zatem osoba ta nie dziedziczy gospodarstwa (bowiem w chwili otwarcia spadku jest pełnoletnia); taka interpretacja jest niedopuszczalna. Art. 112 zd. 2 k.c. ma być przywilejem dla takiej osoby (por. zd. 1 ze zd. 2 z art. 112 k.c.). W związku z tym należy przyjąć, że przy dziedziczeniu gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.) osoba taka (pełnoletnia) dziedziczy spadkowe gospodarstwo rolne, jeżeli uzyskała pełnoletniość w dniu otwarcia spadku, zatem obojętnie, czy przed czy po chwili otwarcia spadku. Małoletniość jest samoistną podstawą dziedziczenia, innych przesłanek po stronie tej osoby nie bada się (np. faktu uczęszczania do szkół, wieku, możliwości samodzielnego utrzymania się). Pełnoletnim jest ten, kto ukończył 18 lat (art. 10 § 1 k.c.).

W drodze analogii *iuris* (por. w szczególności art. 175, 155 § 2, 178 § 2, 181, 64 k.r.op., art. 121, 122 k.c.) należy wyciągnąć wniosek, że ustawodawca traktuje na równi z osobami małoletnimi osoby ubezwłasnowolnione całkowicie lub częściowo (a nadto te osoby, co do których istnieje podstawa do ich całkowitego ubezwłasnowolnienia). Stąd art. 1059 § 1 pkt 4 k.c. dotyczy nie tylko osób małoletnich, lecz także (w drodze analogii) osób całkowicie ubezwłasnowolnionych oraz osób, co do których istnieje podstawa do ich całkowitego ubezwłasnowolnienia; a należałoby przyjąć – co może już być dyskusyjne – że także: osób ubezwłasnowolnionych częściowo. Okoliczności te powinny istnieć w chwili otwarcia spadku. Za przyjętą wykładnią przemawiają również względy natury etycznej.

Gdy dana osoba jest małoletnia oraz pobiera naukę zawodu lub uczęszcza do szkół (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.) następuje zbieg przesłanek²³³. W chwili powołania do spadku ma to znaczenie czysto teoretyczne, nie wynikają z tego żadne skutki praktyczne. W zasadzie tak samo jest w dziale spadku. Przepis art. 1059 § 1 pkt 4 *in fine* (pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół) został skonstruowany przede wszystkim z myślą o osobach pełnoletnich. Nie ma istotnego znaczenia, w jakiej szkole (zakładzie, kursach itd.) uczą się te osoby. Nazwa szkoły nie jest istotna (np. kurs), konieczne jest, aby było to pobieranie nauki zawodu lub uczęszczanie do szkół. W związku z tym nie jest ważne, kto organizuje naukę (osoba prawna – inny podmiot), jaki jest to rodzaj szkoły (wyższa, średnia, rolna, nierolna itd.).

²³³ Wylacza ten zbieg J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2002 (art. 1059 § 1 pkt 4 cz. II k.c. dotyczy zatem tylko osób pełnoletnich). Por. § 16 rozp. rol. Dopuszcza zaś zbieg: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 101 i nast. oraz T. Bogusz, tamże, s. 18.

Za pobierających naukę zawodu należy uznać w szczególności osoby odbywające wstępny staż pracy; przygotowanie zawodowe w formie nauki zawodu lub przyuczenia do wykonywania określonej pracy²³⁴.

Przerwa w pobieraniu nauki zawodu lub uczęszczaniu do szkół wynikała z przyczyn niezależnych od spadkobiercy nie wyłącza go od dziedziczenia gospodarstwa rolnego (§ 3 ust. 5, § 13 ust. 2 pkt 2 rozp. rol. *per analogiam*). Co do bliższej analizy²³⁵ tej kwestii por. uwagi dotyczące przerwy w pracy (w prowadzeniu) gospodarstwa rolnego²³⁶. Istotny jest fakt pobierania nauki, uczęszczania do szkół w chwili otwarcia spadku. Przerwanie nauki po tej dacie, obojętnie, czy z przyczyn zawinionych czy niezawinionych nie pozbawia osoby tej statusu spadkobiercy. Natomiast może mieć to znaczenie z punktu widzenia działu spadku (art. 1071, 1075 k.c.). Sam fakt przyjęcia (zapisu) do szkoły w okresie otwarcia spadku – bez rozpoczęcia jeszcze nauki – wystarcza do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (np. zgon spadkodawcy w okresie po przyjęciu do szkoły, a przed rozpoczęciem nauki przez spadkobiercę). Również zaistnienie przeszkody, która powstała z przyczyn niezależnych od spadkobiercy w okresie po otwarciu spadku, a przed rozpoczęciem nauki (np. pobyt w sanatorium) nie wyłącza od dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Można nawet przyjąć, że nie jest konieczne, aby spadkobierca taki podjął naukę po ustaniu tej przyczyny²³⁷, zwłaszcza jeśli nastąpiło to z przyczyn usprawiedliwionych. Skoro podmiot, który rozpoczął uczęszczanie do szkoły nie ma obowiązku jej skończyć, to również osoba, która została przyjęta do szkoły, lecz z przyczyn niezależnych

²³⁴ Por. w szczególności art. 194–205 k. p. co do zawierania z młodocianymi umów o pracę w celu przygotowania zawodowego oraz rozp. RM z 20 IX 1974 r. w sprawie przygotowania zawodowego młodocianych i ich wynagrodzenia (DzU z 1974 r., nr 37, poz. 219); art. 206 k. p. oraz rozp. Ministra Pracy, Plac i Spraw Socjalnych z 30 XII 1974 r. w sprawie nauki zawodu i przyuczenia do wykonywania określonych prac przez młodocianych w rzemieślniczych zakładach pracy (DzU z 1974 r., nr 51, poz. 335), por. nadto delegację – już częściowo wykorzystaną w powołanym rozp. z 30 XII 1974 r. – zawartą w art. 206 § 2 k. p.

W myśl art. 1059 § 1 pkt 4 k.c. gospodarstwo rolne dziedziczą dzieci spadkodawcy, odbywające zarówno naukę zawodu, jak i przyuczenie do określonej pracy oraz wstępny staż pracy w rozumieniu art. 3 ustawy z dn. 3 VII 1958 r. o nauce zawodu, przyuczeniu do określonej pracy i warunkach zatrudnienia młodocianych w zakładach pracy oraz o wstępnym stażu pracy (DzU z 1958 r., nr 45, poz. 226) – orz. SN z 15 XI 1965 r. III CR 166/65, RPEiS 1966, z. 3, s. 311 (teza). Wspomniana ustawa została uchylona przez p. w. k. p. (art. IV pkt 16). Teza SN m.in. co do stażu pracy zasługuje na uwagę i akceptację, zwłaszcza ze względów humanitarnych. Wstępny staż pracy należy uznać za pobieranie nauki zawodu, nie jest istotne czy jest on wykonywany w ramach umowy o pracę; decyduje funkcja stażu pracy (jego istota) – przygotowanie do wykonywania zawodu, a nie forma prawna. Ustawodawca w art. 1059 § 1 pkt 4 k.c. używa terminu „pobieranie nauki zawodu” w znaczeniu potocznym, nie jest to termin techniczno-prawny; przepisy prawa pracy również się nim nie posługują. Pojęcia tego nie można zatem ograniczać tylko do nauki zawodu i przyuczenia do określonej pracy. Odm. K. Strzępek, tamże, s. 60, na tle poprzednio obowiązujących przepisów. Zresztą nauka zawodu i przyuczenie do określonej pracy zawierane są także w ramach umowy o pracę celem przygotowania zawodowego. Po ukończeniu przygotowania zakład musi zaproponować nowe warunki pracy i płacy, podobnie po ukończeniu stażu pracy (w ramach tej samej umowy) zakład powinien zaproponować nowe warunki pracy i płacy.

²³⁵ Przerwa w uczęszczaniu do szkoły, wynikała z przyczyn niezależnych od spadkobiercy, w szczególności wskutek przebywania w sanatorium, nie stanowi przeszkody w dziedziczeniu gospodarstwa rolnego, jeżeli tylko potem spadkobierca podjął naukę lub uczęszczał do szkół (post. SN z 6 III 1968 r. III CRN 11/68, OSNCP 1969, z. 2, poz. 29 (uzasadnienie, s. 29).

²³⁶ Por. s. 144–146, 151.

²³⁷ Odm. SN w uzasadnieniu post. z 6 III 1968 r. cyt. w przyp. 231.

od tej osoby nie może podjąć nauki. Istotne jest, że w chwili otwarcia spadku nie zrezygnował spadkobierca z woli podjęcia nauki oraz że istniała przerwa wynikała z przyczyn od niego niezależnych.

W szczególności dziedzią gospodarstwo rolne: studenci stacjonarnych studiów, uczniowie zasadniczych i średnich szkół (status: ucznia). Jeśli dana osoba na przykład uczęszcza na studia stacjonarne i pracuje, to ma prawo do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. „Za osobę pobierającą naukę zawodu w rozumieniu przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych należy uważać – osobę zdobywającą zawód mający zapewnić w przyszłości utrzymanie się takiej osoby i ewentualnie utrzymanie przez nią rodziny. Chodzić więc tu może o osoby uczące się rzemiosła w warsztatach rzemieślniczych, na kursach przygotowujących do zawodu, w szkołach zawodowych – zasadniczych (...), średnich (technikach) oraz podobnego rodzaju zakładach nauczania – w zasadzie podstawowego”²³⁸. Z tymi stwierdzeniami należy się zgodzić, z jedną modyfikacją: wyliczenie powyższe nie jest wyczerpujące, lecz przykładowe.

Wszyscy słuchacze szkół rolnych mogą złożyć, przy realizacji pewnych przesłanek, oświadczenie z art. 1059 § 2 k.c., por. bliżej o tym w uwagach uprzednich²³⁹. Ma to znaczenie dla tych osób z punktu widzenia działu spadku (art. 1071 k.c.). Przy spłatach spadkowych korzystniejsze jest dla tych spadkobierców (w zasadzie, por. bowiem § 17 ust. 1, 3 rozp. rol.) otrzymanie spłat z tytułu pobierania nauki, jako że one nie podlegają obniżeniu (art. 1075 w zw. z art. 216 § 6 k.c.).

§ 10. Trwała niezdolność do pracy²⁴⁰

Spadkobierca ustawy gospodarstwa rolnego dziedziczy je z ustawy, jeżeli jest trwale niezdolny do pracy (art. 1059 § 1 pkt 5, art. 1061 zd. 1 k.c.). Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, dziedziczy je na podstawie testamentu, jeżeli w chwili otwarcia spadku jest trwale niezdolna do pracy (art. 1065 w zw. z art. 1059 § 1 pkt 5 k.c.), natomiast osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, trwale niezdolne do pracy, nie mogą go dziedziczyć (art. 1065 zd. 1 k.c. nie wymienia bowiem art. 216 § 1 pkt 4 k.c.).

²³⁸ Uchw. SN z 27 XI 1978 r. III CZP 79/78, OSNCP 1979, z. 5, poz. 94.

²³⁹ Por. s. 127, 128.

²⁴⁰ Co do osób trwale niezdolnych do pracy por.: a) literaturę: U. Bielawska, *Ekonomiczne elementy pojęcia inwalidztwa*, PiP 1972, z. 10, s. 79 i nast.; F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 102–106, 118–119, 156–157, 164–165, 170; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2016; T. Bogusz, tamże, s. 19–20, 34–38, 48; M. Błażejczyk, A. Kościelki, A. Lichorowicz, *Zmiana generacji w gospodarstwach rolnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979; S. Breyer, *Ustawa o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych*, PiP 1963, z. 10, s. 550; tenże, *Nowe przepisy...*, s. 10; W. Chojnowski, *Odpowiedź prawna*, Palestra 1970, z. 6, s. 112 i nast.; C. Farkowski, *Uwagi o losach gospodarstw bez następców*, *Wiś Współczesna* 1968, z. 6, s. 78 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 1967, s. 98 i nast.; tenże, *Prawo spadkowe...*, 1972, s. 82–83, 94; J. Kapera, *W sprawie...*, s. 767; B. Kordasiewicz, tamże, s. 145 i nast.; L. Kostórkiewicz, *W sprawie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1980, z. 1, s. 67 i nast.; S. Mazur, *O nowe uregulowanie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1979, z. 5, s. 20 i nast.; J. Pawlak, *K.c. – komentarz*, t. 1, s. 571 i nast.; W. Pawlak, tamże, s. 209 i nast.; J. S. Pią-

Spadkobiercę gospodarstwa rolnego uważa się za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli: 1) osiągnął wiek – kobieta 60 lat, mężczyzna 65 lat, i nie wykonuje stałej pracy, która stanowiłaby dla niego główne źródło utrzymania, lub 2) został zaliczony do I lub II grupy inwalidów w trybie i na zasadach określonych w przepisach o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (§ 14 ust. 1 w zw. z § 14 ust. 3 rozp. rol.; art. 1064 k.c.).

Nie uważa się spadkobiercy za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli mimo przekroczenia wieku emerytalnego (65, 60 lat) pracuje w gospodarstwie rolnym lub je prowadzi (art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt 1, 2, 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.)²⁴¹. Osoba taka dziedziczy na podstawie przytoczonych w nawiasie przepisów, a nie art. 1059 § 1 pkt 5 k.c. Nie ma zatem tu miejsca na zbieg przepisów (art. 1059 § 1 pkt 5 – art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt 1, 2, 1059 § 2; w zw. z art. 1065 k.c.), jest on wyłączony. Korzystniejsze jest dla takiego spadkobiercy dziedziczenie na podstawie ostatnio powołanych przepisów. W związku z tym uwagi poczynione przy analizie tych przesłanek mają tu pełne zastosowanie. W szczególności nie ma zakazu, aby osoba pracująca w gospodarstwie rolnym lub je prowadząca (art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt. 1, 2 – w zw. z art. 1065 k.c.) była zatrudniona poza rolnictwem, i – w przytoczonych co tylko przypadkach – praca w gospodarstwie nie musi stanowić dla tej osoby głównego źródła utrzymania. W § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol. chodzi o stałą pracę dla osób niezwiązanych z rolnictwem (brak przesłanek z art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt. 1, 2 k.c.), czyli o podmioty pracujące poza rolnic-

towski, *Prawo spadkowe*, s. 105–106, 155; tenże, *Rozrządzanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu*, Pałestra 1969, z. 2, s. 56; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 29–30, 40–41, 64, 103; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2002, 2009–2011, 2028; J. Policzekiewicz, *Gospodarstwa rolne...*, s. 121; J. S. Piątowski, *Gospodarstwa rolne...*, s. 241 i nast.; A. Sikorska, *Następcy w rolnictwie indywidualnym*, *Wiś Współczesna* 1977, z. 12, s. 63 i nast.; L. Smal, *Zbieg kwalifikacji do dziedziczenia gospodarstwa rolnego*, NP 1965, z. 9, s. 1023 i nast.; A. Stelmachowski, *Problemy ludzi starych na wsi w aspekcie prawnym*, NP 1972, z. 7–8, s. 1043 i nast.; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 133–134, 136; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, tamże, s. 285 i nast.; J. Selwa, *Głosa do post. SN z 25 III 1965 r.* II CR 120/65, PiP 1966, z. 4. 5, s. 827; T. Malonowski, *Sytuacja gospodarstw ludzi starych*, *Wiś Współczesna* 1973, z. 9, s. 97 i nast.; B. Synak, *Rolnicy o sposobach zabezpieczenia starości*, *Wiś Współczesna* 1973, z. 3, s. 79 i nast.; J. Szachulowicz, *Na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 30 VIII 1966 r.* III CZP 68/66, Pałestra 1967, z. 1, s. 78 i nast.; A. Szemberg, *Stary człowiek i gospodarstwo*, *Życie Gospodarcze* 1967, nr 17, s. 8; J. Rostkowski, tamże, s. 67; H. Świątkowski, *Głosa do post. SN z 25 III 1965 r.* II CR 120/65, PiP 1966, z. 4–5, s. 828; B. Tryfan, *Problemy ludzi starych na wsi*, Warszawa 1971; A. Wyderko, *Gospodarstwa bez następców*, *Wiś Współczesna* 1972, z. 2, s. 69 i nast.; J. Zawartka, *Testamentowe rozrządzanie gospodarstwami rolnymi*, NP 1971, z. 7–8, s. 1092; A. Zieliński, tamże, s. 19 i nast.;

b) orzecznictwo – uchw. SN z 5 II 1965 r. III CO 9/64, BSN 1965, nr 69; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9 (z głosami J. Selwy, H. Świątkowskiego – PiP 1966, z. 4–5, s. 824 i nast.); post. SN z 10 V 1966 r. III CR 60/66, OSNCP 1967, z. 3, poz. 51; orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175; orz. SN z 25 VII 1969 r. III CRN 278/69, Inf. Prawn. 1971, z. 1–2, poz. 13; post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28. Por. także przyp. 103–106.

²⁴¹ Jest to ustalony pogląd orzecznictwa i doktryny. Por.: T. Bogusz, tamże, s. 20; J. Pawlak, tamże, s. 571; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 105 i nast.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 29; tenże, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2002; J. Rostkowski, tamże, s. 67; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, przyp. 18 s. 133; J. Szachulowicz, jw.: A. Zieliński, jw.; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; orz. SN z 25 VII 1969 r. III CRN 278/69, Inf. Prawn. 1971, z. 1–2, poz. 13.

twem i dla których ta praca (poza rolnictwem) stanowi główne źródło utrzymania²⁴². Stałą pracą, która stanowi główne źródło utrzymania (§ 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol.) z natury rzeczy nie może być pobieranie renty lub emerytury (przemysłowej, rolnej itd.). Nie jest to bowiem praca. W związku z tym pobieranie przez takiego spadkobiercę – w chwili otwarcia spadku – renty lub emerytury nie stanowi przeszkody (dla takiej osoby) w dziedziczeniu gospodarstwa rolnego²⁴³. Nie jest istotne, czy spadkobierca taki (§ 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol.) poprzednio pracował w rolnictwie oraz jaka jest sytuacja materialna takiej osoby. Ustawodawca dopuścił tę kategorię osób do dziedziczenia z pobudek etycznych. Ogólnie rzecz biorąc (schemat uproszczony) ustawodawca wyłączył tu osoby pracujące poza rolnictwem; natomiast nie wyłączył emerytów (rencistów). § 14 ust. 1 rozp. rol. nie zmierza zaś do wykluczenia osób, które pracują w rolnictwie, od dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt 1 k.c.). W § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol. chodzi o stałą pracę poza rolnictwem, i to pracę zawodową (zwłaszcza w ramach stosunku pracy). Osoby niepracujące, a pozostające na utrzymaniu innych osób, są również trwale niezdolne do pracy; pracy tych osób w gospodarstwie domowym nie można uważać za pracę w ujęciu § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol., bowiem nie ma ona charakteru zarobkowego. Oczywiście nie dotyczy to pracy w gospodarstwie domowym w ramach gospodarstwa rolnego – jest to praca w ujęciu art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c. (praca w gospodarstwie rolnym; nie stosuje się tu art. 1059 § 1 pkt 5 k.c., lecz korzystniejsze przepisy wymienione wyżej; por. s. 140 i nast.).

Spadkobierca zaliczony do I, II grupy inwalidów (§ 14 ust. 1 pkt 2 rozp. rol.), pracujący w gospodarstwie rolnym lub je prowadzący (art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 1059 § 2, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 k.c.), spełnia jednocześnie kilka przesłanek dziedziczenia (ich zbieg). Do osoby tej należy – zgodnie z ogólną zasadą zbiegu norm²⁴⁴ – odnieść tę przesłankę, która w danym konkretnym stanie faktycznym będzie dla takiego spadkobiercy najkorzystniejsza. Z punktu widzenia art. 1059 § 2 k.c. należałoby przyjąć, że przy powyższym zbiegu osoba taka nie wyłącza spadkobierców „warunkowych”. Zwłaszcza aktualny może być zbieg punktów 5. i 3.

²⁴² Tak również – F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 103; J. Pawlak, tamże, s. 571; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 29; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; post. SN z 10 V 1966 r. III CR 60/66, OSNCP 1967, z. 3, poz. 51; orz. SN z 25 VII 1969 r. III CRN 278/69, Inf. Prawn. 1971, z. 1–2, poz. 13. Jest to zatem ustalony pogląd doktryny i orzecznictwa.

²⁴³ Jest to ustalony pogląd doktryny i orzecznictwa. Por.: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 102 i nast.; T. Bogusz, tamże, s. 20; J. Pawlak, tamże, s. 571; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2002; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 133 przyp. 19; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9 (wraz z głosami – J. Selwy, H. Świątkowskiego, PiP 1966, z. 4–5, s. 827 i nast.); post. SN z 7 IV 1966 r. III CR 354/66, OSNCP 1966, z. 12, poz. 217. Odosobniony pogląd wypowiedział SN w uchw. z 5 II 1965 r. III CO 9/64, BSN 1965, nr 69 (Spadkobierca, który w chwili otwarcia spadku otrzymuje rentę starczą ze względu na wykonywaną uprzednio pracę, nie dziedziczy gospodarstwa rolnego z mocy art. 1059 § 1 pkt 5 k.c.). Uchwała spotkała się z krytyką F. Błahuty, J. Gwiazdomorskiego, J. Pietrzykowskiego, A. Stelmachowskiego (por. wyżej).

²⁴⁴ A. Ohanowicz, *Zbieg norm w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1963, s. 169; tenże, *Zbieg norm w kodeksie cywilnym*, PiP 1965, z. 2, s. 192.

§ 1. art. 1059 k.c., skoro do prowadzenia gospodarstwa nie wymaga się pracy w nim, a tylko zarządzania gospodarstwem.

Należy podkreślić, że spadkobiercy z § 14 ust. 1 pkt 2 rozp. rol. często będą legitymowali się doświadczeniem produkcyjnym, z uwagi na długotrwałe prowadzenie gospodarstwa rolnego (*know-how* produkcyjne)²⁴⁵. Osoby z § 14 ust. 1 pkt 2 rozp. rol. mogą wykonywać stałą pracę poza rolnictwem, która może nawet stanowić dla tych osób główne (wyłączne) źródło utrzymania (brak ograniczenia w § 14 ust. 1 pkt 2 tego typu jak w punkcie 1 ust. 1 § 14)²⁴⁶. Również osoby te mogą pobierać emeryturę (rentę)²⁴⁷. Zresztą zaliczenie do I, II grupy związane jest z reguły (zaliczenie do I, II grupy dla potrzeb dziedziczenia wcale nie pokrywa się z pobieraniem renty) z pobieraniem renty. Spadkobierca zaliczony do I, II grupy może pracować, a praca ta może stanowić dla niego główne (wyłączne) źródło utrzymania; wykładnia gramatyczna, systemowa § 14 ust. 1 rozp. rol. wyłącza zastosowanie § 14 ust. 1 pkt 1 do ust. 2 pkt 2 tegoż paragrafu. Ta osoba pracująca nie przestaje być inwalidą I, II grupy, a tylko to podlega badaniu. Nie jest też istotne, czy osoba ta pracowała przedtem w rolnictwie.

(1) Jeżeli gospodarstwa rolne na podstawie testamentu dziedziczy wyłącznie osoba, która jest trwale niezdolna do pracy, to nie stosuje się art. 1063 § 2, 3 k.c. (w drodze analogii)²⁴⁸.

(2) Teza zatem jakoby w takim przypadku za spadkobiercę ustawowego (bo na pewno nie testamentowego) był uważany Skarb Państwa z obowiązkiem dokonania spłat (na rzecz takich osób) w wysokości odpowiadającej wartości udziałów tych osób w gospodarstwie spadkowym nie znajduje uzasadnienia²⁴⁹. Nie ma bowiem przepisu, który nakazywałby stosowanie art. 1063 § 2, 3 k.c. w analizowanym przypadku; natomiast analogia jest wyłączona [jest to przepis wyjątkowy, nadto pozbawiałoby się niektóre osoby praw; spadkobierca taki może zawsze oddać gospodarstwo rolne w posiadanie zależne, zbyć je czy przekazać w zamian za rentę (emeryturę)]. Nadto ustawodawca zezwala na dziedziczenie przez osoby trwale niezdolne do pracy (art. 1065 k.c.), bez ograniczenia z art. 1063 § 2, 3 k.c. Nadto art. 1063 k.c., w tym jego § 2 (co wynika m.in. z wykładni gramatycznej i systemowej) dotyczy tylko dziedziczenia ustawowego, a nie testamentowego.

(3) W tym stanie rzeczy bezprzedmiotowe jest rozważanie, czy w przypadku, gdy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego na podstawie testamentu uprawnione są wyłącznie osoby, które są trwale niezdolne do pracy, nie należy przyjąć, że za spadkobierców ustawowych uważani są spadkobiercy ustawowi – powołani z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (konstrukcja wzorowana na art. 1063 § 2; z za-

²⁴⁵ Prawo do *know-how* jest dziedziczne.

²⁴⁶ Wykładnia gramatyczna tekstu.

²⁴⁷ Por. przyp. 243.

²⁴⁸ Por. post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28. Przedtem SN nie zajmował się tą kwestią (brak orzeczeń).

²⁴⁹ Odm. B. Kordasiewicz, tamże, s. 150 i nast. (por. także dalszą literaturę zestawioną w przyp. 99 na s. 151, tamże); J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 155, autor podkreśla jednak: „jak się wydaje”.

strzeżeniem także wyjątku z § 3 tego artykułu). Rozwiązanie takie nie byłoby na tle k.c. odosobnione (por. art. XXIII p. w. k.c.). Spadkobiercy ustawowi byłiby zobowiązani do dokonania na rzecz osób trwale niezdolnych do pracy spłat, stosownie do art. 1063 § 2 k.c. (analogia).

(4) Należałoby przyjąć, że za daleko szedłby pogląd, że testament taki należy uznać za bezskuteczny, i co do spadkowego gospodarstwa rolnego następowaloby dziedziczenie ustawowe (art. 1065 zd. 2 k.c.), czyli osoby te nie byłyby uprawnione do spłat²⁵⁰. Jest bowiem bezdyskusyjne, że art. 1059 § 1 pkt 5 k.c. ma zastosowanie do dziedziczenia testamentowego. W każdym razie rozwiązanie trzecie (z wersją spłat) jest o wiele bardziej adekwatne – do sytuacji dziedziczenia testamentowego – niż rozwiązanie drugie, przyjmujące stosowanie art. 1063 § 2 k.c. Przykładowo, czyż możliwe jest, aby spadkobiercą był Skarb Państwa (powołany w ostatniej kolejności, art. 935 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.), a nie dzieci (12) spadkodawcy, gdy ten powołał do spadku osobę trwale niezdolną do pracy; wszak są one powołane w pierwszej kolejności. Fakt, że sytuacje podobne mogą mieć miejsce przy dziedziczeniu ustawowym (kwestia dotyczy II grupy spadkobierców ustawowych), niczego tu nie zmienia.

Zagadnienie stosowania art. 1063 § 2 k.c., a jest to bezdyskusyjne, nie powstaje w ogóle, gdy do gospodarstwa spadkowego nie są powołane wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy. Jeśli zatem obok tych osób dziedziczą gospodarstwo rolne inne osoby (na podstawie ustawy lub testamentu – art. 926 § 3, 1058 k.c.), to art. 1063 § 2, 3 k.c. nie stosuje się. Nie jest też istotne, czy tymi innymi współspadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby fizyczne (art. 1059 § 1 pkt. 1–4, 1059 § 2; 1060 § 2, 1060 § 2, 3; 1061 k.c. – kwalifikacje rolne; art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) czy osoby prawne (art. 1063 § 1, 1065 zd. 3 k.c.). W związku z tym nie ulega wątpliwości, że brak jest przesłanek do zastosowania art. 1063 § 2 k.c., gdy spadkobiercom trwale niezdolnym do pracy przypada jedynie udział ich poprzednika w gospodarstwie rolnym, pozostałe zaś udziały dziedziczą inni spadkobiercy właściciela gospodarstwa rolnego, odpowiadający warunkom do otrzymania tego gospodarstwa w dziale spadku²⁵¹. W przypadku, gdy spadkowe gospodarstwo rolne dziedziczą wyłącznie osoby, które są trwale niezdolne do pracy, z tym że dziedziczą częściowo na podstawie testamentu, a częściowo na podstawie ustawy (art. 926 § 2, 1058 k.c.), zgodnie z przyjętym rozwiązaniem, nie ma podstaw do stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c. (ani do spadkobierców ustawowych, ani do spadkobierców testamentowych)²⁵².

Wprawdzie odrzucono wariant drugi i trzeci, niemniej z punktu widzenia czysto teoretycznego, bez implikacji praktycznych (przepisu art. 1063 § 2, 3 k.c. nie stosuje

²⁵⁰ Tak S. Breyer, *Ustawa o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych*, PiP 1963, z. 10, s. 550 (pogląd wypowiedziany na tle ustawy z 29 VI 1963 r.).

²⁵¹ Post. SN z 28 V 1968 r. II CR 220/68, OSNCP 1969, z. 4, poz. 72.

²⁵² Wyodrębniony uprzednio pogląd (2) przyjmuje tu stosowanie art. 1063 § 2, 3 k.c. Tak wyraźnie: J. S. Piątkowski, *Rozrządzenie...*, przyp. 21 na s. 56; F. Błahuta, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2016.

się bowiem do dziedziczenia testamentowego), należy rozważyć, jawiące się tu zagadnienia. Uniknie się przez to twierdzenia, jakoby bez dogłębniejszego zbadania tych wariantów, zostały one odrzucone. Rozważania będą prowadzone na rozwiązaniu drugim, niemniej będzie to mieć odpowiednio zastosowanie do wariantu trzeciego.

Teoretycznie możliwe są na tle art. 1063 § 2 k.c. trzy konstrukcje²⁵³:

a) Spadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby trwale niezdolne do pracy oraz Skarb Państwa (przy dziedziczeniu testamentowym – jeden podmiot dziedziczy z testamentu, drugi z ustawy).

b) Spadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby trwale niezdolne do pracy, Skarb Państwa tylko otrzymuje w naturze gospodarstwo rolne, w wyniku szczególnego „działu spadku” (pomija się tu fakt, że przy jedynym spadkobiercy z natury rzeczy nie ma działu).

c) Spadkobiercą gospodarstwa rolnego jest Skarb Państwa, osoby trwale niezdolne do pracy uzyskują tylko prawo do spłat, czyli na ich rzecz powstają z chwilą otwarcia spadku stosowne wierzytelności skierowane względem Skarbu Państwa.

W sytuacji a) następowalby zbieg dziedziczenia dwóch podmiotów do tej samej masy majątkowej, natomiast nie występuje on w ujęciach b, c. Zanim przyjmie się jedno z tych rozwiązań (a–c), należy wyodrębnić kilka sytuacji: okres przed i po otwarciu spadku; stosunki – między Skarbem Państwa a osobami trwale niezdolnymi do pracy („stosunki zewnętrzne”) oraz między osobami trwale niezdolnymi do pracy („stosunki wewnętrzne”); nadto – otwarcie spadku a dział spadku oraz okres po działu spadku, czy być może rozróżnienia tego w ogóle nie można, w opisywanej sytuacji z art. 1063 § 2 k.c., przeprowadzić i wyodrębnianie tych okresów jest bezprzedmiotowe; kolejne zagadnienie, pozycja Skarbu Państwa oraz osób trwale niezdolnych do pracy względem osób trzecich, właściwe „stosunki zewnętrzne”, np. do zapisobierców, uprawnionych do zachowku itd. Zastanawiając się nad przyjęciem jednego z tych rozwiązań (a–c), nie sposób nie uwzględnić wyróżnionych tu zagadnień; ich analiza wpływa nadto na rozwiązanie kwestii wstępnej: wyboru wariantów a–c.

Nie ulega wątpliwości, że do chwili otwarcia spadku powołanym spadkobiercą do gospodarstwa rolnego (z ustawy, z testamentu) jest osoba trwale niezdolna do pracy. W przypadku testamentu taką osobę testator ustanawia spadkobiercą. Skarb Państwa nie jest tu spadkobiercą podstawionym (art. 963 k.c.). Testament po sporządzeniu jest czynnością dokonaną. Spadkodawca może następnym testamentem

²⁵³ Jest to zagadnienie nieopracowane od strony teoretycznej. Zwraca na to również uwagę J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe*, s. 112. Nie trzeba dodawać, że jest to sprawa bardzo ważna; od jej rozstrzygnięcia zależy bowiem rozwiązanie szeregu zagadnień szczegółowych. Jedynie J. Pietrzykowski (*K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2010; *Dziedziczenie...*, s. 41) stanowczo stwierdza, że k.c. przyjął rozwiązanie a. Ujęcie a przyjmuje również J. Szachulowicz, *Indywidualne gospodarstwo rolne...*, s. 225. Również orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175, nie oznacza rozwiązania tej kwestii doktrynalnej. Z faktu, że według SN spadek po takiej osobie obejmuje wierzytelność z tytułu spłaty, a nie gospodarstwo w naturze, nie musi wcale wynikać odrzucenie tezy a. Poza J. Pietrzykowskim i J. Szachulowiczem można zatem powiedzieć, że nikt w sposób wyraźny, jednoznaczny, nie zajął stanowiska w tej kwestii doktrynalnej (a, b, czy c).

poprzednie rozrządzenia odwołać. Z chwilą otwarcia spadku osoba trwale niezdolna do pracy – co nie powinno budzić wątpliwości – może spadek odrzucić (art. 1020 k.c.) lub zostać uznana za niegodną (art. 928–930 k.c.). Skarb Państwa wywodzi bowiem swoje prawa do spadkowego gospodarstwa od osoby trwale niezdolnej do pracy. Gdy osoba ta traci status spadkobiercy, traci go również Skarb Państwa. Ta pochodność praw Skarbu Państwa nie może budzić wątpliwości. Należy przyjąć, że osoba trwale niezdolna do pracy nie składa w ogóle oświadczenia o przyjęciu spadku, a nabywa go zawsze z dobrodziejstwem inwentarza (arg. z art. 1063 § 2 w zw. z art. 1023 § 2 k.c.). Nie ma również przeszkód do zastosowania art. 1022 k.c., spadkobierca trwale niezdolny do pracy może nie przyjąć spadku jako spadkobierca testamentowy, a przyjąć go jako spadkobierca ustawowy. Może zdarzyć się, że przy dziedziczeniu ustawowym, i tak będzie często, osoba ta nie będzie już spadkobiercą wyłącznie powołanym do spadku, i obok tej osoby będą spadkobiercy, którzy nie są trwale niezdolni do pracy. Nie znajdzie zatem zastosowania art. 1063 § 2 k.c. Jeżeli z ustawy gospodarstwo rolne odziedziczyłaby osoba trwale niezdolna do pracy, to nie ma przeszkód, aby zrzekła się ona dziedziczenia (z ograniczeniem, na przykład, tylko do gospodarstwa rolnego) – art. 1048–1050 w zw. z art. 1058 k.c. (por. zwłaszcza art. 1049 § 2 oraz § 1 *in fine*). Testator może także jedynego spadkobiercę ustawowego trwale niezdolnego do pracy (powołanego w pierwszej kolejności) wyłączyć testamentem negatywnym.

Jaki jest rzeczywisty sens art. 1063 § 2 k.c., czy przepis ten reguluje nabycie spadku czy tylko „dział spadku”; czy zarówno nabycie spadku, jak też „dział spadku”? Posłużenie się terminem „spłaty” wskazywałoby, że ustawodawca rozwiązał jednocześnie to zagadnienie. Powstaje jednak dalsza kwestia, z jaką chwilą ów „dział” następuje, czy z momentem otwarcia spadku²⁵⁴, czy z chwilą wniesienia wniosku (pozewu) o spłaty czy też z inną datą (np. wydania orzeczenia określającego spłaty, zapłaty rzeczywistej przez Skarb Państwa całej kwoty). Jak się przedstawia sprawa pobierania pożytków (przychodów) z gospodarstwa rolnego w okresie po otwarciu spadku, a przed całkowitym zaspokojeniem uprawnionych do spłat? Czy osoba trwale niezdolna do pracy może zbyć gospodarstwo rolne (udział w nim) innej osobie? A jeśli nabywca nie jest trwale niezdolny do pracy, czy stosuje się art. 1063 § 2 k.c.? Art. 1051 k.c. nie stanowi tu przeszkody, można zbyć zaraz po nabyciu gospodarstwo, gdyż osoba taka w ogóle nie składa oświadczenia o jego przyjęciu. Funkcja²⁵⁵ art. 1063 § 2 k.c. (tak jak się ją w cytowanej literaturze ujmuje): zapewnienie osoby, która należycie zagospodaruje te nieruchomości, jest spełniona (art. 1069 k.c.). Nie stosuje się tutaj art. 1078 k.c. Dalej, jak przedstawia się zagadnienie odpowiedzialności za długi, kto za nie od-

²⁵⁴ § 17 ust. 2 rozp. rol. nie musi tego zagadnienia teoretycznego rozstrzygać na rzecz chwili otwarcia spadku, to prawda, że spłaty należą się od chwili uprawomocnienia się orzeczenia działowego, a do tego okresu przysługuje prawo do pożytków (korzyści) z gospodarstwa rolnego.

²⁵⁵ J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2010.

powiada; nie powinno ulegać wątpliwości, że Skarb Państwa²⁵⁶ (w tym również – za długi nieujawnione w chwili wypłaty spłat; jest to zgodne z naturą spłat, które w tym przypadku mają charakter alimentacyjny²⁵⁷, nie mogą być one obniżone (art. 216 § 6 k.c.), a nadto wynika z faktu, że występują tu osoby trwale niezdolne do pracy, względy etyczne). Skarb Państwa jest chroniony poprzez art. 1032 § 1 k.c., natomiast sytuacja z art. 1032 § 2 k.c. nie może obciążać osoby trwale niezdolnej do pracy, skoro wadliwe spłacanie długów leży po stronie innego podmiotu (Skarbu Państwa).

Wszystkie te zagadnienia przemawiają za przyjęciem tezy a, w szczególności do osoby tej ma zastosowanie klauzula ustawowa „nie chce lub nie może dziedziczyć” (art. 928, 1020, 1048, testament negatywny); dopuszczalne jest zbycie przez tę osobę gospodarstwa rolnego (a nie tylko wierzytelności o spłaty²⁵⁸), chyba że Skarb Państwa wypłacił stosowne kwoty, a spadkobierca je podjął; osobie trwale niezdolnej do pracy przysługuje uprawnienie do pobierania pożytków z gospodarstwa rolnego do chwili całkowitego uiszczenia spłat; osobie tej przysługuje uprawnienie określone w art. 1083 k.c.; względem osób trzecich odpowiedzialność ponosi Skarb Państwa. Dlatego też zapisy (polecenia) obciążają Skarb Państwa. Przy poleceniu niemajątkowym będzie sprawą oceny *in casu*, czy obciąża ono Skarb Państwa czy trwale niezdolnego do pracy.

Art. 1063 § 2 k.c. nie stosuje się do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez osoby trwale niezdolne do pracy, gdy praca w tym gospodarstwie stanowiła dla tych osób główne źródło utrzymania i mają one warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich, posiadających kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1063 § 3 k.c.). Pojęcie osoby bliskiej należy rozumieć bardzo szeroko. Nie musi to być osoba krewna, może nią być osoba inna, nienależąca nawet do kręgu spadkobierców ustawowych. Za osobę bliską – zgodnie z funkcją²⁵⁹ przepisu art. 1063 § 2 k.c. (jak ujmuje się ją w cytowanej literaturze) – należy uznać każdą osobę, do której zwróci się spadkobierca trwale niezdolny do pracy o pomoc w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Nie musi między tymi osobami istnieć szczególna więź uczuciowa, chociaż szczególny ten typ – podobnie jak przy znamionach osoby bliskiej na tle dóbr osobistych – może tu istnieć. Zresztą w samym fakcie zwrócenia się o tę pomoc, a następnie w prowadzeniu gospodarstwa rolnego, należy zwykle dopatrzeć się istnienia (zawiązania) cech: osoby bliskiej.

Kwalifikacje rolne należy rozumieć tak, jak przy dziedziczeniu gospodarstw rolnych (teoretyczne, praktyczne, § 3 rozp. rol.).

²⁵⁶ W zasadzie tak samo J. Pietrzykowski, tamże, s. 2011; tenże, *Dziedziczenie...*, s. 41.

²⁵⁷ J. Gwiadomorski, *Prawo spadkowe*, przyp. 80 s. 253 i nast.; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, s. 229; A. Stelmachowski, *Problemy ludzi starych...*, s. 1046.

²⁵⁸ Tak J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2028; tak w istocie również F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 165.

²⁵⁹ Por. przyp. 255.

Co do pojęcia pracy por. uwagi dotyczące art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 216 § 1 pkt 1 k.c. Przy badaniu przesłanki „pracy w gospodarstwie rolnym” osób, które osiągnęły wiek emerytalny (65, 60 lat) lub zostały zaliczone do jednej z grup inwalidów, należy podkreślić, że praca ta musi być dostosowana do wieku i sił fizycznych tych osób²⁶⁰. Osoby te nie muszą też wykonywać wszystkich czynności gospodarczych, zresztą nie wymaga się tego nawet od osób w sile wieku. Przy ocenie pracy bierze się również po uwagę podział czynności przyjęty w gospodarstwie. Należy przypomnieć, że praca w gospodarstwie domowym jest również pracą w gospodarstwie rolnym²⁶¹.

Chodzi tu (art. 1063 § 3 k.c.) o pracę w gospodarstwie rolnym, zanim osoba taka stała się trwale niezdolną do pracy. Jeśli bowiem spadkobierca taki pracuje nadal w nim, to dziedziczy gospodarstwo na podstawie innych przepisów (art. 1059 § 1 pkt 1, 216 § 1 pkt 1; por. także art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.), natomiast art. 1063 § 2 k.c. nie ma tu w ogóle zastosowania, osoba ta nie jest trwale niezdolną do pracy. Co więcej, w podanych przypadkach (art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c.) osoby te mogą być – bez żadnych ograniczeń – zatrudnione poza gospodarstwem rolnym (spadkowym, innym). Praca ta nie musi stanowić dla nich głównego (wyłączonego) źródła utrzymania, odmiennie niż w art. 1063 § 2 k.c. (główne źródło utrzymania). Nie ma podstaw do stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c., gdy osoba trwale „niezdolna” do pracy może gospodarstwo rolne prowadzić (tj. zarządzać nim, nie ma tu obowiązku osobistej pracy). Jeśli dana osoba mimo wieku emerytalnego (lub zaliczenia do I, II grupy inwalidów) może prowadzić gospodarstwo rolne, nie jest ona trwale niezdolną do pracy. Stosuje się do niej wówczas korzystniejszą podstawę prawną – art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. Niepotrzebna jest zatem konstrukcja zbiegu przesłanek: art. 1059 § 1 pkt 5 i art. 1059 § 1 pkt 3 k.c., który tu nie występuje.

Jest oczywiste, że osoba trwale niezdolna do pracy (art. 1062 § 3 k.c.) nie musi w tym gospodarstwie pracować. Tylko ma ona wykazać, że istnieją warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy osoby bliskiej, nie ma również wymogu, aby ta sama osoba prowadziła to gospodarstwo (w sensie: zarządzała nim). W związku z tym sytuacje faktyczne mogą być różne. Po pierwsze, osoba ta będzie gospodarstwo prowadzić (zarządzać nim) – przy założeniu, że uprzednio nie czyniła tego (wówczas bowiem stosuje się art. 1059 § 1 pkt 3, 1, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c.) – bez wymogu pracy w tym gospodarstwie (art. 1062 § 3 k.c. dodatkowo uzasadnia przyjętą w tekście wykładnię słowa: prowadzenie, art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.); natomiast pracę w tym gospodarstwie będzie wykonywać osoba bliska (ewentualnie przy pomocy innych osób). Po drugie, może to być współprowadzenie gospodarstwa rolnego przez osobę trwale niezdolną do pracy i osobę bliską. Po trzecie, gospodarstwo rolne może prowadzić osoba bliska, której trwale niezdolny do pracy oddał to gospodarstwo na podstawie stosunku prawnego, innego niż własność

²⁶⁰ Podkreśla to również J. Pietrzykowski, tamże, s. 2002.

²⁶¹ Por. dla przykładu – S. Breyer, *Ustawa...*, s. 549; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 24.

lub wieczyste użytkowanie (np. użytkowania). We wszystkich tych trzech sytuacjach wystarczy, że gospodarstwo będzie prowadził spadkobierca lub osoba bliska; w tym gospodarstwie (z natury rzeczy) nie musi pracować osoba trwale niezdolna do pracy, tak samo jak osoba bliska (wynika to z definicji prowadzenia). Prowadzenie gospodarstwa rolnego oznacza bowiem zarządzanie nim. W związku z tym, pracę w tym gospodarstwie mogą wykonywać inne osoby. Istotny jest zatem fakt prowadzenia przez jedną z tych osób (bliską, trwale niezdolną do pracy) gospodarstwa, a nie fakt ich pracy, w tym gospodarstwie.

Ustawa nie wymaga, aby w chwili otwarcia spadku fakt prowadzenia gospodarstwa rolnego przy pomocy osoby bliskiej miał miejsce. Z natury rzeczy nie dotyczy to spadkobiercy, gdyż wówczas dziedziczyłby on na podstawie art. 1059 § 1 pkt 3 k.c., nie stosowano by art. 1063 § 2, 3 k.c. Ustawa nie określa też żadnego terminu po tej dacie. Wystarczy zatem, że istnieje możliwość prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy osoby bliskiej (sformułowanie tekstu: „warunki”). Niemożność pomocy w prowadzeniu gospodarstwa rolnego przez osobę bliską wynikała z przyczyn niezależnych od niej, nie pozbawia spadkobiercy trwale niezdolnego do pracy uprawnień z art. 1063 § 3 k.c. (§ 3 ust. 5, § 13 ust. 2 pkt 2 rozp. rol. *per analogiam*). Ustawa nie określa, w jakiej chwili te warunki do prowadzenia gospodarstwa rolnego muszą istnieć. Wykładnia gramatyczna (jeżeli „wykażą, że mają” – a nie: „że miały”) wskazuje jednak, że nie musi to być chwila otwarcia spadku, może to być data późniejsza. Jest oczywiste, że jeżeli spadkobierca pracował lub prowadził takie gospodarstwo, to nie stosuje się art. 1063 § 2, 3 k.c., lecz art. 1059 § 1 pkt. 1, 3, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c. Tak, że chwila otwarcia spadku odnośnie do tej osoby jest wyłączona. Nie powinno budzić wątpliwości, że powinien to być okres co najmniej 6-miesięczny (analogia z art. 1059 § 2 k.c.). Sytuacja ta musi być wyjaśniona w chwili stwierdzenia nabycia spadku. Wystarczy wspomnieć, że sytuacja nie wszystkich spadkobierców jest jasna w chwili otwarcia spadku (np. art. 1059 § 2, 1020, 928 k.c.). Nie ma zatem powodu, aby w art. 1063 § 3 przyjmować wyłącznie chwilę otwarcia spadku. W każdym razie, gdyby w tym momencie taka możliwość istniała, a potem przestała istnieć, nie pozbawia to spadkobierców trwale niezdolnych do pracy uprawnień z art. 1063 § 3 k.c. Jest tak również dlatego, że ustawa wymaga wykazania warunków do prowadzenia gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich, nie wspomina natomiast o realizacji tego warunku, nie określa do tego również żadnego terminu. Stąd z punktu widzenia dziedziczenia wystarczy wykazanie takiego „warunku”, bez obowiązku jego realizacji. Rozwiązanie to musi być przyjęte, bo przy dziedziczeniu istotna jest tylko data otwarcia spadku, a nie stan istniejący potem.

Splata przysługująca od Skarbu Państwa na podstawie art. 1063 § 2 k.c. osobie trwale niezdolnej do pracy stanowi wierzytelność pieniężną, która wchodzi do spadku po takim spadkobiercy i jest przedmiotem dziedziczenia na zasadach ogólnych. W razie nieuiszczenia tej spłaty w całości lub w części na rzecz osoby trwale niezdolnej do pracy spadkobiercy tej osoby mogą dochodzić od Skarbu Państwa nie-

zapłaconych kwot²⁶². Uprawnienie do spłaty nie wygasa z chwilą otwarcia spadku, bowiem brak przesłanek z art. 922 § 2 cz. I k.c. Pozycja spadkobierców takiej osoby względem Skarbu Państwa jest podobna do sytuacji osoby, w której miejsce wstępują. Jeśli nie są to wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy, a Skarb Państwa nie uiścił jeszcze spłat, nie stosuje się art. 1063 § 2 k.c. (arg. z art. 1063 § 3, a nadto z faktu, że osoba trwale niezdolna do pracy była spadkobiercą gospodarstwa rolnego²⁶³); wówczas osobom tym nie przysługuje prawo do spłat (art. 1063 § 2 k.c.).

Art. 1063 § 2 k.c. nie stosuje się do spadków otwartych przed 5 VII 1963 r.²⁶⁴

Gdyby inwalidztwo było czasowe, i z tego powodu spadkobierca nie mógł wykonywać pracy w gospodarstwie rolnym (lub je prowadzić), nie ma przeszkód, aby uznać, że jest to przyczyna (istniejąca) w chwili otwarcia spadku, niezależna od spadkobiercy, i osobę tę dopuścić do dziedziczenia nie na podstawie art. 1059 § 1 pkt 5, lecz art. 1059 § 1 pkt. 1–4, § 2, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 k.c. Ma to znaczenie m.in. dla stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c. Jest to rozwiązanie korzystniejsze dla takiego spadkobiercy.

§ 11. Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym

Wybrane zagadnienia dotyczące zbiegu przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym zostały omówione przy analizie poszczególnych przesłanek. W tym miejscu należy przedstawić tylko zagadnienia natury ogólnej. Przez zbieg przesłanek rolnych należy rozumieć sytuację, w której dany spadkobierca spełnia jednocześnie co najmniej dwie przesłanki rolne, uprawniające go do dziedziczenia. Zbieg ten wynika ze zbiegu norm i prowadzi do zbiegu uprawnień (a nie roszczeń): osoba spełniająca przesłankę rolną może gospodarstwo dziedziczyć (zatem abstrahuje się tu od kwestii prawa dziedziczenia). Do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego stosuje się obok przepisów z art. 1059–1062 k.c., także postanowienia z art. 216 § 1 pkt. 1, 5 k.c. Nie ma jednak miejsca na zbieg przepisów między tymi dwoma grupami. W drodze bowiem wykładni pewnego zespołu przepisów prawnych ustala się jedną normę prawną. Ta zaś, może być wyprowadzona z kilku przepisów prawa (np. z art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II, 216 § 1 pkt 1 k.c.). W podanym tu przykładzie przesłanką powołania do gospodarstwa rolnego jest praca w indywidualnym gospodarstwie rolnym. Tak ustalona norma dotyczy wszystkich osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (a oczywiście także – osób niepowołanych z ustawy, art. 1065 zd. 1 k.c.). Zbędna i niedopuszczalna – w świetle tego co powiedziano – byłaby taka wykładnia podanego przykładu, że osoby pracujące w gospodarstwach rolnych enumeratywnie wymienionych w art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c. jednocześnie spełniają wymóg z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (zbieg norm: art. 216

²⁶² Tak samo orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175.

²⁶³ Odm. cyt. w przyp. 262 orzeczenie SN (uzasadnienie).

²⁶⁴ Tak samo orz. SN z 30 XI 1966 r. III CR 278/66, OSNCP 1967, z. 5, poz. 95.

§ 1 pkt 1 – art. 1059 § 1 pkt 1 lub 3 k.c.). Zresztą byłby to zbieg pozorny, bo wtedy należałoby przyjąć, że art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c. stanowi *lex specialis* do art. 216 § 1 pkt 1 k.c. A zatem ten ostatni przepis nie miałby zastosowania do osób powołanych z ustawy do gospodarstwa rolnego, a pracujących w gospodarstwach wymienionych w art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c. Art. 216 § 1 pkt 1 k.c. dla tych osób byłby podstawą ich powołania tylko w przypadku pracy w innych gospodarstwach niż wskazane w art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c.

Nie ma również potrzeby wyróżniania „zbiegu wewnętrznego”, tj. odnośnie do przesłanek wymienionych w tym samym punkcie (art. 1059 § 1 pkt. 2, 3, 4 k.c.) oraz „zbiegu zewnętrznego”, tj. odnośnie do przesłanek wymienionych w różnych punktach (np. w art. 1059 § 1 pkt 1, 4; 1059 § 1 pkt 4, § 2). Wszystkie te bowiem przesłanki mają charakter samoistny, stanowiąc wystarczającą podstawę do dziedziczenia. We wszystkich tych przypadkach zachodzi zatem zbieg.

Zbieg przesłanek – przy powołaniu do spadku, a tylko to jest przedmiotem analizy – ma w zasadzie znaczenie czysto teoretyczne. Mógłby on mieć znaczenie praktyczne, gdyby do dziedziczenia testamentowego stosowano przesłankę negatywną przy ustanawianiu spadkobiercy na podstawie kwalifikacji rolnych (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.). Jednak nie stosuje się jej. Praktycznie zatem ma zbieg znaczenie z punktu widzenia stosowania art. 1063 § 2 k.c. Kwestia zbiegu przesłanek nabiera szczególnego znaczenia w dziale spadku (art. 1071, 1075 w zw. z art. 216 k.c., § 17 rozp. rol.), jednak nie wchodzi to w zakres niniejszej analizy.

W niektórych przypadkach występuje pozorny zbieg przesłanek (norm), czyli do niego w ogóle nie dochodzi, np. spadkobierca pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym osiągnąwszy wiek emerytalny (art. 1059 § 1 pkt 5 w zw. z § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol. – art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c.). W tym przypadku taka osoba w ogóle nie jest uważana za trwale niezdolną do pracy (brak zbiegu).

Możliwy jest zbieg w ramach wszystkich przesłanek § 1 art. 1059 k.c. (np. pkt.: 1, 4; 1, 5; 4, 5). Podobnie możliwy jest zbieg przesłanek z § 1 i 2 art. 1059 k.c. (lub punktów 1, 2 z 5 w § 1 art. 216 k.c.)²⁶⁵. Nie ma przepisu, który by taki zbieg wyłączał; również wykładnia nie zezwala na to. Zbieg § 1 z § 2 art. 1059 k.c. – w przypadku kwalifikacji praktycznych – ma znaczenie w zasadzie czysto teoretyczne. Jest tak dlatego, że osoba pracująca w gospodarstwie rolnym (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c., § 3 ust. 2, 3 rozp. rol.) spełnia jednocześnie przesłanki z art. 1059 § 1 pkt. 1, 2 cz. II, 3 cz. II, 216 § 1 pkt 1 k.c. Nie ma jednak przeszkód, aby złożyła ona oświadczenie rolne. Przykładowo, może złożyć je osoba małoletnia, uczęszcza-

²⁶⁵ W literaturze stwierdza się, że art. 1059 § 2 k.c. stosuje się wówczas, gdy dany spadkobierca nie spełnia żadnej z przesłanek wymienionych w § 1 art. 1059 k.c., por.: F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 107; A. Dzyr, *Znaczenie zmian...*, s. 15 i nast.; J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1971, z. 4, s. 29; J. Pietrzykowski, *K.c. – komentarz*, t. 3, s. 2002; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 134; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, s. 283; post. SN z 15 I 1966 r. III CR 336/65., OSPiKA 1967, z. 6, poz. 135. Takie stwierdzenie jest zapewne wynikiem obserwacji, że wystarczy spełniać przesłankę z § 1 art. 1059, aby dziedziczyć. Nie oznacza to jednak wyłączenia – przez tych autorów – zbiegu § 2 z § 1 (art. 1059 k.c.). Zresztą nikt z nich tego nie uczynił.

jąca do szkół lub pobierająca naukę zawodu. W przypadku kwalifikacji teoretycznych, które w § 1 art. 1059 k.c. nie są samoistną przesłanką dziedziczenia, zbieg ten ma większe znaczenie. W szczególności osoby trwale niezdolne do pracy, mające kwalifikacje rolne, mogą złożyć stosowne oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.). Nie może budzić to wątpliwości, tym bardziej że w drodze czynności *inter vivos* osoby te mogą nabywać nieruchomości rolne (art. 160 k.c.), dotyczy to także gospodarstwa rolnego (art. 1069 k.c.); zatem nie ma podstaw do wyłączenia tej możliwości tylko przy dziedziczeniu. Nadto, a uwaga ta dotyczy zbiegu wszystkich przesłanek rolnych (art. 1059, 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.), jest to zgodne z ogólną zasadą regulującą zbieg norm (przesłanek). Mianowicie według niej w przypadku zbiegu norm należy stosować tę podstawę, która dla uprawnionego jest najkorzystniejsza²⁶⁶. Tę regułę, w przypadku dziedziczenia, należałoby uzupełnić zasadą pomocniczą: chyba że spadkobierca wybrał inną podstawę, mniej dla niego korzystną. W związku z tym spadkobierca, który dziedziczy na podstawie art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 i art. 1059 § 1 pkt. 1, 2, 3 k.c. może oświadczyć, że wybiera tę pierwszą podstawę. Takie rozwiązanie ma znaczenie z punktu widzenia stosowania art. 1059 § 2 k.c. (przesłanka negatywna), wtedy nie byłoby przeszkód do stosowania tego przepisu. Ze względu na nieobowiązywanie przesłanki negatywnej przy dziedziczeniu testamentowym rozważania te są pozbawione znaczenia. Można by nawet rozważyć coś innego, aby nie wyłączać niektóre osoby bliskie spadkodawcy od dziedziczenia, czy nie przyjąć, że w razie zbiegu przesłanek z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 z pkt. 4–5, dla potrzeb art. 1059 § 2 i tylko w tym celu, wyłączyć ten zbieg i przyjąć, że spadkobiercy tacy nie stanowią przeszkody do stosowania art. 1059 § 2 k.c. Rozwiązanie to należy przyjąć.

§ 12. Dziedziczenie gospodarstw rolnych – model prawny

Ustawodawca nowelizując kodeks cywilny nie zmienił niektórych przepisów, stąd powstały pewne niekonsekwencje legislacyjne. Przedmiotem analizy jest dziedziczenie gospodarstw rolnych, dlatego celowe jest nowe spojrzenie na przepisy

²⁶⁶ A. Ohanowicz, *Zbieg norm w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1963, s. 169; tenże, *Zbieg norm w kodeksie cywilnym*, PiP 1965, z. 2, s. 192. Za stosowaniem podstawy najkorzystniejszej do dziedziczenia gospodarstw rolnych wypowiedzieli się: L. Smal, *Zbieg kwalifikacji do dziedziczenia gospodarstwa rolnego*, NP 1965, z. 9, s. 1020 i nast.; A. Stelmachowski, J. Selwa, tamże, s. 133; post. SN z 6 VII 1970 r. III CRN 155/70, OSNCP 1971, z. 4, poz. 70 (orzeczenie dotyczy wprowadzie spłat spadkowych, lecz wymienione postanowienie należy odnieść również do etapu powołania do spadku). W tym kierunku również – S. Breyer, *Przeniesienie...*, s. 356; J. S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, s. 105; J. Pietrzykowski, tamże, s. 2001 i nast.; J. Rostkowski, tamże, s. 28. W sytuacji z § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. rol. w zw. z art. 1059 § 1 pkt 5 k.c., gdy spadkobierca pracuje w gospodarstwie rolnym, według F. Błahuty (*Gospodarstwa rolne...*, s. 103 i nast.) jest to zbieg pozorny. Autor dopuszcza zbieg art. 1059 § 1 pkt 4 k.c. z § 1 pkt. 1–3 analizowanego artykułu.

o dziedziczeniu ustawowym. W świetle art. 1065 k.c. przestarzałe są postanowienia regulujące tzw. zastępstwo szczególne (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Często będzie tak, że pewna osoba może dziedziczyć na podstawie testamentu, lecz nie ustawy; por. art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 – 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt. 1, 3 k.c. Wystarczy zatem zmienić tytuł powołania, aby umożliwić tej osobie dziedziczenie. Co więcej, osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (tj. nienależące do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego) mogą je dziedziczyć na podstawie przesłanek znacznie łagodniejszych niż tzw. zastępcy szczególni (art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c. – art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Również nowego uregulowania wymaga art. 1059 § 2 k.c. (do dziedziczenia testamentowego nie stosuje się przesłanki negatywnej z tego przepisu; oświadczenie rolne może być złożone w każdej chwili, do działu spadku; inna jest treść oświadczenia: gotowość podjęcia pracy w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia takiego gospodarstwa); por. art. 216 § 1 pkt 5 k.c. z art. 1059 § 2 k.c. (art. 1065), w interpretacji ustalonej w tekście. Także przepis art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 jest łagodniejszy tylko częściowo w porównaniu z art. 216 § 1 pkt 1 k.c., generalnie rzecz biorąc ostatnie postanowienie jest korzystniejsze (praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym, nie tylko w enumeratywnie wymienionych w art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 gospodarstwach). Art. 1063 § 2, 3 k.c. regulujące dziedziczenie ustawowe nie obowiązują przy dziedziczeniu testamentowym. Są to cztery zasadnicze rozbieżności w uregulowaniu dziedziczenia ustawowego i testamentowego.

Można rozważyć, czy nie można tych odrębności usunąć poprzez stosowną wykładnię. Teza byłaby następująca: przesłanki dziedziczenia testamentowego są także przesłankami dziedziczenia ustawowego, czyli to, co wystarcza do dziedziczenia testamentowego, również wystarcza do dziedziczenia ustawowego. Można to ująć jeszcze inaczej: to, co danej osobie lub spadkobiercy niepowołanemu z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego wystarcza do dziedziczenia testamentowego, również wystarcza tej osobie do dziedziczenia ustawowego.

Uzasadnienie: w drodze wykładni obowiązującego zespołu przepisów prawnych wyprowadza się normę prawną derogującą (zmieniającą) art. 1059–1063 k.c. (derogacja: art. 1063 § 2, 3; zmiana: art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 w kierunku określonym w art. 216 § 1 pkt 1 – art. 1059 § 2, uchylenie przesłanki negatywnej, oświadczenie może być złożone w dowolnej chwili, aż do działu spadku, inna jest treść oświadczenia rolnego, nie dotyczy ono prowadzenia dziedziczonego gospodarstwa rolnego, lecz pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia takiego gospodarstwa – art. 1059 § 1 pkt 3 cz. II uzyskuje treść określoną w art. 216 § 1 pkt 1 k.c.). Należałoby uznać, że przepis może być uchylony (zmieniony) nie tylko wyraźnym postanowieniem nowelizacyjnym, lecz także normą wyprowadzoną w drodze wykładni ustawy: a) wykładnia systemowa – sprzeczność w systemie prawnym; b) wykładnia logiczna – różne typy tzw. wnioskowań prawniczych, w tym *arg. a maiori ad minus*, *arg. ad absurdum*, *analogia legis, iuris*; c) wykładnia funkcjonalna.

Ad a) Nie jest to sprzeczność techniczna – ustawa nie wiąże z tym samym faktem odrębnych skutków prawnych. Jest to sprzeczność w szerszym tego słowa znaczeniu (odrębne zasady dziedziczenia tej samej osoby na podstawie ustawy i testamentu; są one często mniej korzystne w pierwszym przypadku, tradycyjnie zaś było (ew.) odmiennie; pozycja osoby niepowołanej z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest często lepsza niż spadkobiercy ustawowego gospodarstwa rolnego). W drodze wykładni „zmieniającej” następuje harmonizacja pewnego zespołu przepisów prawnych (tu: art. 1059–1063 z art. 1065 k.c., w kierunku określonym uprzednio), wskutek czego pewne przepisy o dziedziczeniu ustawowym zostają zmienione lub uchylone.

Ad b) Z pewnej normy prawnej (treści art. 1065 w zw. z art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 5 k.c.) wyprowadza się inną normę prawną (zmieniającą, derogującą art. 1059–1063 w kierunku podanym uprzednio). Z normy N₁ wyprowadza się normę N₂. Przy wnioskowaniu prawniczym wychodzi się z założenia, że nie może być tak, aby w pewnym systemie obowiązywała norma N₁, a nie obowiązywała norma N₂. Byłoby to sprzeczne z wolą racjonalnego ustawodawcy. Przyjmując to założenie, na uzasadnienie tej derogacji (zmiany) należałoby m.in. podać *argumentum a maiori ad minus* (jeśli pewna przesłanka wystarcza do dziedziczenia testamentowego, to tym bardziej – ustawowego; jeśli osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego mogą dziedziczyć z testamentu na podstawie pewnych przesłanek, to tym bardziej – osoby powołane z ustawy), *argumentum ad absurdum* (byłoby niedorzecznością, aby na złagodzonych zasadach dziedziczyły osoby niepowołane z ustawy, a na zaostrzonych – osoby bliskie itd.); nie uciekano by się zatem do innych, dalszych typów tzw. wnioskowań prawniczych o uzasadnieniu aksjologicznym. Nadto można podać inne wnioskowania: analogię z ustawy oraz z prawa. W pierwszym przypadku należałoby uznać, że funkcja analogii może polegać także na korygowaniu (zmianie) obowiązujących przepisów prawa, nadto należałoby przyjąć, że poprzez analogię *legis* wyprowadza się normę prawną (tu: derogującą, zmieniającą). W drodze wykładni przepisów pewnego działu prawa (tu: o dziedziczeniu gospodarstw rolnych) wyprowadzono by normę prawną (derogującą, zmieniającą), por. art. 1065 w zw. z art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5, 1059–1063, 1071, 1075 k.c.

Ad c) Konieczne jest przyjęcie proponowanego rozwiązania, osoby takie spełniają określone przesłanki rolne (art. 216 § 1 pkt. 1, 5 k.c.), nadto jest ono uzasadnione ze względów etycznych oraz zostają usunięte pewne niekonsekwencje legislacyjne.

Byłaby to wykładnia rozszerzająca (wykraczająca poza kontekst językowy).

Jest to interpretacja w istocie prawotwórcza („zmieniająca”). Wykładnia zmierza do ustalenia sensu (znaczenia) normy prawnej. Tu wykracza się poza treść przepisu, wyprowadzając nową normę prawną. Pozostając zatem przy powszechnie stosowanych zabiegach interpretacyjnych, należałoby uznać, że do zmiany przepisów o dziedziczeniu ustawowym konieczny jest wyraźny przepis nowelizacyjny; rezultatu tego nie można osiągnąć za pomocą wykładni, która służy do ustalenia treści

przepisu, normy, a nie do wyprowadzania nowych norm prawnych (brak podstaw do stosowania analogii *iuris*: stan faktyczny jest regulowany, art. 1059–1063 k.c.). Do tego wniosku należy się przychylić.

Z kolei wnioski *de lege ferenda*. Jeżeli ustawodawca – jak zostanie wykazane, niezasadnie – pozostanie przy szczególnej regulacji gospodarstw rolnych, to powinien znowelizować stosowne przepisy, gdyż konieczność ta, zwłaszcza po zmianie art. 1065 k.c., jest oczywista. Pewną niekonsekwencją ostatniej noweli k.c. było to, że nie potraktowano tej kwestii kompleksowo, zmieniono pewne przepisy, nie nowelizując innych (art. 216 – 1059–1062 – 1065 – 1071 – 1075 k.c.).

Należy ujednoczyć przesłanki dziedziczenia testamentowego i ustawowego. Do dziedziczenia testamentowego należy dopuścić – bez ograniczeń (tak właśnie było przed nowelą) – osoby małoletnie, trwale niezdolne do pracy, uczęszczające do szkół lub pobierające naukę zawodu. Nie ma żadnych racji, aby przesłanki dla obu tytułów dziedziczenia ujmować odrębnie, wprowadzając skomplikowane i często niejasne przepisy, jak to jest obecnie. Należy wdać się w sytuację osób, które często nie są obeznane z regułami prawa, dyskusyjnymi – nawet wśród prawników. Dopuszczenie wspomnianych osób (art. 216 § 1 pkt. 3, 4 k.c.) do dziedziczenia testamentowego będzie humanitarne i jest podyktowane koniecznością szczególnej ochrony prawnej tej kategorii osób. Płyne stąd następny, oczywisty wniosek, że zasady dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych dla wszystkich osób fizycznych powinny być te same.

Przebudowy wymaga system dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, który po noweli art. 1065 k.c. stał się w pewnych punktach anachroniczny. W szczególności:

a) Likwidacji powinien ulec system dziedziczenia przez tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). Jest niekonsekwencją, że na podstawie testamentu dziedziczyć mogą osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), którym wystarcza praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym (bez innych wymogów); natomiast od tzw. zastępców szczególnych wymaga się pracy tylko w gospodarstwie dziedziczonym, a nadto musi ona stanowić dla nich główne źródło utrzymania.

b) To samo dotyczy tzw. spadkobiercy rezerwowego, w chwili obecnej art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c. (dotyczący wszystkich osób fizycznych) jest łagodniejszy niż art. 1059 § 2 k.c. (por. wyżej). A przecież przesłanki wymagane od spadkobierców ustawowych nie powinny być ostrzejsze niż te, których wymaga się od spadkobierców testamentowych, zwłaszcza tych, którzy w ogóle nie należą do kręgu spadkobierców ustawowych. W modyfikacji częściowej należy pominąć przesłankę negatywną w art. 1059 § 2 k.c., jak też zmodyfikować treść składanego oświadczenia rolnego (gotowość podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego; nadto można je złożyć aż do dnia spadku). W interpretacji całkowitej należy wprowadzić tylko

jedną przesłankę: kwalifikacje rolne do prowadzenia gospodarstwa rolnego (teoretyczne, praktyczne), bez dodatkowych ograniczeń (por. także art. 160 k.c.). Art. 1059 § 2 k.c. można zastąpić innym przepisem: gospodarstwo rolne może dziedziczyć osoba, która oświadczy – do chwili działu spadku – gotowość podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego (nie stosowano by przesłanki negatywnej). To rozwiązanie powinno być przyjęte.

c) Wyliczenie gospodarstw rolnych w art. 1059 § 1 pkt. 1, 3 cz. II należy zastąpić ogólną klauzulą: pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym (lub je prowadzi), tak jest w art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c.

d) Spadkobiercą ustawowego, który nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c. należałoby traktować tak, jakby nie żył w chwili otwarcia spadku. Do tego konieczny jest wyraźny przepis prawa. Wtedy wnuk, mimo że w chwili otwarcia spadku żyją jego ojciec lub matka, dziedziczyłby na podstawie art. 1059 k.c. (art. 1060 § 2 k.c. zostałyby uchylony). Ta uwaga dotyczyłaby także innych spadkobierców ustawowych (art. 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.).

e) Należałoby krąg spadkobierców ustawowych powołanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego rozszerzyć do takich granic, jak to jest przy dziedziczeniu na zasadach ogólnych (art. 931–935 k.c.), uchylając art. 1060 § 1 zd. 2, 1062 § 3 zd. 2 k.c. Tym bardziej, że osoby te zawsze testamentem można powołać do spadku (art. 1065 zd. 1 k.c.).

4) Należałoby uchylić art. 1063 § 2, 3 k.c. (aspekt humanitarny, osoby te zawsze mogą oddać gospodarstwo w posiadanie innej osobie lub gospodarstwo zbyć). Gdyby ustawodawca – niezasadnie – pozostał przy regulacji z art. 1063 § 2, 3 k.c., konieczne byłoby znowelizowanie art. 1063 § 3: „Przepis § 2 nie dotyczy osób trwale niezdolnych do pracy, jeżeli wykażą, że mają warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy innej osoby” (niekoniecznie bliskiej). W ten sposób wskazano by osobę, która będzie prowadzić gospodarstwo. Może nią być także posiadacz (samoistny, zależny) lub dzierżyciel. Przepisu art. 1063 § 2 nie stosowano by również wówczas, gdy osoby trwale niezdolne do pracy wyrażą gotowość zbycia gospodarstwa rolnego.

5) Przy założeniu, że ustawodawca pozostanie przy szczególnej regulacji prawnej, należy ujednoclić przepisy o zniesieniu współwłasności, dziedziczeniu, dziale gospodarstwa rolnego (art. 213–218, 1059–1065, 1070–1075 k.c.). To samo można odnieść do przeniesienia prawa własności (art. 160 k.c.). Przy kwalifikacjach należałoby przyjąć w całej rozciągłości także kwalifikacje praktyczne, nie tylko teoretyczne; te pierwsze dają równą, a często nawet większą gwarancję należytego prowadzenia gospodarstwa rolnego niż te drugie. Za posiadającą kwalifikację praktyczne należałoby uznać – w każdym razie – osobę pracującą w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub prowadzącą takie gospodarstwo, a także osobę, która ma przygotowanie praktyczne do prowadzenia gospodarstwa rolnego (np. uprzednio w nim pracowała). Można to ująć tak: za posiadającą kwalifikacje rolne uważa się

również osobę pracującą w indywidualnym gospodarstwie rolnym, prowadzącą je lub mającą praktyczne przygotowanie do jego prowadzenia. Kwalifikacje rolne byłyby samoistną podstawą do dziedziczenia, bez składania oświadczenia rolnego (art. 216 § 1 pkt 5, 1059 § 2, 1065 k.c.); arg. także z art. 160 k.c. Tak ujęte kwalifikacje rolne byłyby podstawą do zmiany art. 214 k.c., w kierunku jego rozszerzenia (kwalifikacje teoretyczne – praca – prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego). Art. 1059 § 1 pkt. 4, 5 k.c. powinien mieć zastosowanie także do czynności *inter vivos*.

Art. 1059 k.c. przybrałby następujące brzmienie:

Art. 1059. § 1. Osoby fizyczne dziedziczą gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku spełniają następujące przesłanki:

1) mają kwalifikacje rolne (teoretyczne, praktyczne: pracują w indywidualnym gospodarstwie rolnym, prowadzą indywidualne gospodarstwo rolne, mają praktyczne przygotowanie do prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego) albo

2) są członkami rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub pracują w gospodarstwie rolnym takiej spółdzielni, albo

3) są małoletnie bądź pobierają naukę zawodu lub uczęszczają do szkół, albo

4) są trwale niezdolne do pracy, albo

5) do chwili działu spadku oświadczą w państwowym biurze notarialnym lub sądzie gotowość podjęcia pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym lub gotowość prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego.

§ 2. Osoby niespełniające tych przesłanek są traktowane, tak jakby nie żyły w chwili otwarcia spadku.

§ 3. Gospodarstwo rolne dziedziczą osoby prawne.

Byłyby to jednolite przesłanki dla dziedziczenia ustawowego i testamentowego. Oczywiście dotyczyłyby one także zapisu (art. 1067 § 1 k.c.). Pozostałe postanowienia tekstu należałoby uchylić (art. 1060–1063, 1065, zmieniono treść art. 1059 k.c.). To, co jest przesłanką dziedziczenia powinno wystarczać także do otrzymania gospodarstwa rolnego (art. 1071 k.c.). Por. także art. 1075 k.c. (art. 1059 k.c. – w wersji zmienionej).

Wszystkie te postulaty miały na celu harmonizację tekstów prawnych.

Niektórzy autorzy²⁶⁷ brak po stronie spadkobiercy szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 i nast. k.c.) traktują tak, jakby spadkobierca taki nie dożył otwarcia spadku. Należy przyjąć, że nie ma do tego podstaw, gdyż ustawa nie zawiera takiego przepisu (art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c.). Jej wykładnia również nie pozwala na sformułowanie takiego wniosku (por. art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). W konsekwencji zwolennicy ci przepisy o zastępstwie szczególnym ujmują jako ograniczenie takich osób w dziedziczeniu gospodarstw rolnych, a nie przywilej dla nich (jak się zgodnie przyjmuje). Jest to kwestia kosmetyki,

²⁶⁷ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe...*, 1972, przyp. 69 s. 137; tenże, Głosa do post. SN z 23 XI 1971 r. III CRN 337/71, OSPiKA1972, z. 7–8, poz. 142.

a nie *meritum* sprawy, bo w rozwiązywaniu zagadnień szczegółowych i oni – wbrew temu co nieraz pisze się lub sądzi – są zgodni z poglądami doktryny²⁶⁸.

W celu ustalenia tych zasad dziedziczenia ustawowego konieczne jest ich przypomnienie, na wybranym przykładzie, w wersji przyjętej w pracy, a zgodnej z doktryną i orzecznictwem. Jeżeli dziecko spadkodawcy zmarło przed dniem otwarcia spadku, to dziecko tej osoby, czyli wnuk spadkodawcy dziedziczy z ustawy gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada jednej z przesłanek określonych w art. 1059 k.c. Nie jest przy tym istotne, czy dziecko spadkodawcy – ojciec lub matka wnuka – w chwili swojej śmierci spełniało przesłanki określone w art. 1059 k.c. Jeśli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku i spełnia przesłanki określone w art. 1059, to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) nigdy z ustawy nie może dziedziczyć. Natomiast, jeżeli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku, ale traktowane jest tak, jakby w tej chwili nie żyło (art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c., testament negatywny) – lecz w chwili otwarcia spadku ono spełniało przesłanki z art. 1059 k.c., to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) dziedziczy na podstawie art. 1059 k.c. (art. 1060 § 1 k.c.).

a) Jeżeli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku, lecz nie spełnia przesłanek z art. 1059, to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) dziedziczy na podstawie art. 1060 § 2 gospodarstwo rolne (pozostały majątek dziedziczą z ustawy ojciec lub matka wnuka, czyli dziecko spadkodawcy).

b) Tak samo jest w sytuacji, gdy dziecko spadkodawcy dożyło otwarcia spadku i jak wyżej nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c. – lecz spadek odrzuciło (art. 1020 k.c.), zostało uznane za niegodne (art. 928 § 2), zrzekło się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.), albo zostało wyłączone testamentem negatywnym. Wspomniane czynności (orzeczenia) są bezprzedmiotowe w stosunku do gospodarstwa rolnego, np. nie można zrzec się dziedziczenia co do gospodarstwa rolnego, gdy się go w ogóle nie dziedziczy. Zatem do wnuka stosuje się art. 1060 § 2, a nie art. 1059 (1060 § 1) k.c. odmiennie niż wyżej, a – do pozostałego majątku dochodzi tu dziecko osoby odrzucającej (zrzekającej się itd.) spadku, tzn. wnuk spadkodawcy.

Taki jest również, jak wyżej, pogląd Jana Gwiazdomorskiego.

Natomiast nie ma uzasadnienia pogląd, wypowiedziany w jednym z orzeczeń SN²⁶⁹, jakoby zawsze należało badać, czy poprzednik prawny (tu: dziecko spadkodawcy), w miejsce którego (lub w braku których) dochodzi do spadku dalszy spadkobierca ustawowy (tu: wnuk spadkodawcy) spełniało przesłanki z art. 1059 k.c. (SN w uzasadnieniu wyszedł zresztą poza tezę i wypowiedział taki właśnie pogląd, który nie jest objęty tezą). Nie jest jego zwolennikiem w istocie również Jan Gwiazdomorski. W tej koncepcji, gdyby dziecko spadkodawcy zmarło przed dniem otwarcia spadku, a nie spełniało wymogów z art. 1059 k.c., to jego dziecko (wnuk spadkodawcy) dziedziczyłoby z ustawy na podstawie art. 1060 § 2 k.c.; zaś gdyby

²⁶⁸ Za jedyne miarodajne w tym względzie źródło, co do poglądów J. Gwiazdomorskiego, należy uznać głosę autora cytowaną w przypisie powyższym.

²⁶⁹ Post. SN z 23 XI 1971 r. III CRN 337/71, OSPiKA 1972, z. 7–8, poz. 142 (uzasadnienie).

dziecko spadkodawcy – w tej samej sytuacji – spełniało przesłankę z art. 1059 k.c., to wnuk dziedziczyłby na podstawie art. 1059 (art. 1060 § 1 k.c.). Rozstrzygnięcie pozostałych sytuacji byłoby już takie samo, jak wyżej, np. sytuacji a, b.

Nieraz utożsamia się dwa pojęcia²⁷⁰: „nie chce lub nie może dziedziczyć” (A), zostaje wyłączony od dziedziczenia „tak jakby nie dożył otwarcia spadku”. Pierwszym pojęciem (A) posługuje się k.c. w art. 963, 964, 965, 967 § 1 (przy zapisie: w art. 973, przy poleceniu: w art. 984 k.c.), drugim (B) – w art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 (nadto taki skutek złączony jest z testamentem negatywnym). Natomiast ustawa takiego skutku (B) nie wiąże z brakiem przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu (art. 1059–1065 k.c.). Wykładnia przepisów również nie pozwala na wyciągnięcie takiego wniosku (por. zwłaszcza art. 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.). W związku z tym należy przyjąć, że skutek B występuje tylko tam, gdzie przepis ustawy tak stanowi (oraz w testamencie negatywnym). W innych sytuacjach są to przypadki, które wyczerpują cechy sformułowania A: „nie chce lub nie może dziedziczyć”. Brak przesłanek rolnych (art. 1059–1065 k.c.) należy traktować tak, jakby spadkobierca nie mógł dziedziczyć (por. np. art. 963, 965 k.c.). Podobnie trzeba traktować spadkobiercę testamentowego, który nie uzyskał stosownego zezwolenia, jeśli ono jest wymagane (art. 1013, 1065 zd. 3 k.c.). A zatem pojęcie B pozostaje w stosunku podporządkowania do terminu A, jest od niego węższe, i sformułowań tych nie można utożsamiać, gdyż nie pozostają one w stosunku równorzędności.

W interpretacji prawdziwej, całkowitej, wychodząc od źródła prawa należy zrealizować wolność dziedziczenia (nabywania) gospodarstw rolnych.

²⁷⁰ Por. przyp. 267.

DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH NA TLE NOWELI DO KODEKSU CYWILNEGO Z 26 III 1982 R.

Znowelizowany art. 1065 k.c. w zakresie dotyczącym osób fizycznych ma następujące brzmienie: „Art. 1065 § 1. Spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być każda osoba, która w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom wymaganym dla nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności. § 2. Osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne również wtedy, gdy byłaby uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. § 3. Jeżeli gospodarstwo rolne zostało przeznaczone w testamencie osobie nieodpowiadającej wymaganiom przewidzianym w paragrafach poprzedzających, dziedziczą je spadkobiercy ustawowi”.

Celowość zmiany kodeksu cywilnego w tym punkcie nie ulegała wątpliwości. Wykazano to uprzednio¹, zatem nie ma potrzeby do tego wracać.

Na tle obecnego uregulowania należy wyróżnić dwie kategorie spadkobierców testamentowych: osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych, które byłyby uprawnione do dziedziczenia gospodarstwa rolnego po dawnym spadkobiercy (art. 1065 § 2) oraz inne osoby. Rozróżnienie to dotyczy oczywiście osób fizycznych (por. art. 1065 §§ 1, 2, zd. 4). To wyróżnienie dwóch kategorii spadkobierców ma znaczenie dla oznaczenia przesłanek, którym mają odpowiadać spadkobiercy testamentowi. Mianowicie tylko osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych, które byłyby uprawnione do dziedziczenia spadkowego gospodarstwa rolnego z ustawy, mogą je dziedziczyć na podstawie wymogów określonych generalnie w art. 1059 pkt. 2, 3. Chodzi tu o małoletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół lub trwałą niezdolność do pracy. Przesłanek tych nie stosuje się do innych spadkobierców testamentowych (art. 1065 § 1, 2). Rozwiązanie to jest analogiczne do uprzedniego ujęcia kodeksu cywilnego, osoby niepowołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, nie mogły go dziedziczyć na podstawie art. 216 § 1 pkt. 3, 4. Było tak dlatego, ponieważ kodeks cywilny w art. 1065 zd. 1 nie

¹ Por. s. 169 i nast.

wyliczał punktów 3 i 4 § 1 art. 216 k.c. Dyskusyjne było tylko w literaturze, kogo należało uważać za osobę powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego². Problem ten, jak zostanie dalej wykazane, istnieje nadal także na tle obecnego sformułowania art. 1065 (por. § 2 tegoż artykułu).

Spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być każda osoba fizyczna – należąca do kręgu spadkobierców ustawowych, jak i spoza tego kręgu – która w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom wymaganym dla nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności (art. 1065 § 1 k.c.). Przepis ten odsyła zatem do art. 160 § 1 k.c. Spadkobierca testamentowy musi zatem stale pracować w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej albo mieć kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 160 § 1 pkt. 1, 2 w zw. z art. 1065 § 1 k.c.).

Natomiast dyskusyjne są zasady dziedziczenia testamentowego przez osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych. Regulujący tę kwestię art. 1065 § 2 budzi wątpliwości. To, że taka osoba może dziedziczyć na podstawie przesłanek wymaganych dla nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności, nie wywołuje zastrzeżeń (por. art. 1065 § 1, 160 § 1 k.c.). Rzecz w tym, że przepis § 2 art. 1065 k.c. taką osobę uprawnia do dziedziczenia testamentowego gospodarstwa rolnego także w innym przypadku.

Najpierw należy sprecyzować krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Otóż po ostatniej noweli jest on w zasadzie taki sam, jak krąg spadkobierców ustawowych dziedziczących pozostały majątek spadkowy (art. 922–1057 k.c.). Zgodnie z art. 931–935 k.c. do kręgu tego należą: zstępni, małżonek, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa spadkodawcy (art. 1059–1060, 1062–1063 k.c.). Do specjalnego kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego nie zaliczono Skarbu Państwa (odmiennie czynił to poprzedni art. 1063 § 1, 2 k.c.). Skarb Państwa może dziedziczyć gospodarstwo rolne tylko na zasadach ogólnych (art. 1063 *in fine*, 935, 1058 k.c.).

Do kręgu tego zalicza się także rodziców spadkodawcy. Uchylenie art. 1061 (art. 1 pkt 15 ustawy nowelizującej) nie oznacza, że nie dziedziczą oni gospodarstwa rolnego. Ma ono tylko taki sens, że do rodziców stosuje się art. 1059. Potwierdza to art. 1063 k.c., w którym ustawa wyraźnie wspomina o „krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy” (art. 933 w zw. z art. 1058 k.c.). Nadto odmienna wykładnia nie byłaby uzasadniona ze względów społecznych i humanitarnych. Nie ma też żadnych racjonalnych powodów, aby gorzej traktować rodziców niż innych spadkobierców ustawowych. Sens takiego uregulowania widać zwłaszcza wtedy, gdy porówna się art. 1061 (uchylony) z obecnym art. 1059 k.c. Otóż uprzednio rodzice spadkodawcy dziedziczyli gospodarstwo rolne na zasadach złagodzonych w porównaniu z innymi spadkobiercami ustawowymi (por. poprzedni art. 1059 z art. 1061 k.c.). Wystarczyło bowiem, że osoby te były trwale niezdolne do pracy lub po-

² Por. s. 79 i nast.

siadały kwalifikacje rolne, nie musiały odpowiadać zaostrzonym przesłankom z art. 1059. Gdy jednak osoby te spełniały wymogi z ostatnio wymienionego przepisu, a nie spełniały przesłanek z art. 1061 k.c., to dziedziczyły gospodarstwo rolne. Było tak dlatego, że art. 1061 k.c. był przywilejem, a nie ograniczeniem, dla rodziców. W konsekwencji sformułowanie art. 1 pkt 15 ustawy nowelizującej należy uznać za niezbyt poprawne, ale niezmieniające istotnego stanu rzeczy. Rodzice dziedziczą zatem gospodarstwo rolne, w szczególności jeżeli pracują stale w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej lub mają kwalifikacje rolne (art. 1058, 933, 1059, 160 § 1 k.c.). Przesłanka małoletniości, z przyczyn faktycznych, nie dotyczy rodziców (różnica wieku).

Jeszcze jedna uwaga natury ogólnej. Art. 1059 pkt 2, 3, a także punkt 1 dotyczy wszystkich spadkobierców ustawowych (zstępnych, małżonka, rodziców, rodzeństwa, zstępnych rodzeństwa spadkodawcy). Wynika to z wykładni gramatycznej przepisu: spadkobiercy dziedziczą z ustawy gospodarstwo rolne (art. 1059, wstęp). Odmienne było na tle poprzednio obowiązującego artykułu 1059, który dotyczył tylko dzieci, a odpowiednio stosował się do małżonka i dalszych krewnych spadkodawcy (art. 1060 § 1, 1062 § 1, arg. z art. 1062 § 3 k.c.). Art. 1060 nie wymienia obecnie małżonka (odmiennie niż poprzedni art. 1060 § 1 zd. 1), jednak nie powinno ulegać wątpliwości, że małżonek także dziedziczy z ustawy gospodarstwo rolne. Przy obecnej redakcji art. 1060 nie mógł on wymieniać małżonka, gdyż tzw. zastępstwo szczególne, którego postacią jest art. 1060, nie dotyczy małżonka i dzieci spadkodawcy. Osoby te są powołane w pierwszej kolejności, nie ma innych osób – powołanych z ustawy – które by ich wyłączały od dziedziczenia. Nie było zatem potrzeby konstruowania dla nich zastępstwa szczególnego. Por. także art. 1065 k.c. Uwagi poczynione przy uzasadnieniu tezy, że rodzice są powołani z ustawy do gospodarstwa rolnego i tu mają odpowiednie zastosowanie (art. 1059 wstęp, art. 1058, 931–935 k.c.).

Ustawa nowelizująca w porównaniu ze stanem poprzednim rozszerzyła zatem krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Dawniej zamykał się on na wnukach spadkodawcy, jeżeli chodzi o jego zstępnych, i na dzieciach rodzeństwa spadkodawcy, gdy chodzi o zstępnych rodzeństwa spadkodawcy (art. 1060 § 1 zd. 2, 1062 § 3 zd. 2 k.c.). Por. obecnie art. 1060 zd. 2 oraz 1062 § 2 zd. 2 k.c. To zrównanie kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku należy uznać za słuszne.

Sformułowanie art. 1065 § 2 jest, przy pewnej interpretacji, wewnętrznie sprzeczne. Wstęp tego paragrafu wspomina o osobach należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, zaś końcowe sformułowanie tekstu wymaga, aby była to osoba uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. *Prima facie* chodzi zatem o osobę, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. A zatem w § 2 nie chodziłoby o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz tylko o taką, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne (rozwiązanie 1). Tej sprzeczności

uniką się, gdy przyjmie się (rozwiązanie 2), że w § 2 art. 1065 k.c. chodzi o osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, która jest uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. Natomiast nie jest istotne, czy osoba taka na podstawie ustawy rzeczywiście by gospodarstwo spadkowe dziedziczyła (np. jest powołana w drugiej kolejności). Otóż każda osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może teoretycznie gospodarstwo dziedziczyć. Wystarczy bowiem, że powołany w pierwszej kolejności nie chce lub nie może go dziedziczyć, wówczas do spadkowego gospodarstwa rolnego dochodzą osoby powołane w dalszej kolejności. Nadto taka interpretacja (2) jest zgodna ze znaczeniem terminu: osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych. Gdyby ustawodawca chciał przyjąć rozwiązanie pierwsze (1), musiałby inaczej stylizować wstępną część § 2 art. 1065 k.c., w tym sensie, że nie chodzi tu o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz tylko o taką spośród nich, która dziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Jak widać, ponowna nowela w art. 1065 k.c. powtórzyła stare wątpliwości interpretacyjne, kto jest osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jak wiadomo³, termin ten był w szczególności interpretowany w dwojaki sposób: (I) osoba powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto odziedziczyłby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, czy inaczej: kto by doszedł do spadkowego gospodarstwa z ustawy; (II) osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego. Rozwiązania: 1–I, 2–II są paralelne, mimo odmiennych sformułowań tekstów art. 1065 k.c. (przed i po noweli). Ustawodawca chciał chyba przeciąć wątpliwości interpretacyjne, nie używając sformułowania dyskusyjnego: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, lecz innego terminu, precyzyjnego: osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych, niemniej przez końcowe, niejasne, ujęcie § 2 art. 1065 dał pole do odzicia poprzednich wątpliwości interpretacyjnych. Inne są oczywiście obecnie przesłanki wymagane od spadkobierców testamentowych (por. art. 1065 § 1, 2 z art. 1065 zd. 1 sprzed noweli). Także ze względów społecznych (wykładnia funkcjonalna) celowe jest przyjęcie szerszej interpretacji, tu proponowanej (2).

Powstaje zagadnienie, jakim przesłankom ma odpowiadać osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych. Otóż przy interpretacji 1 i 2 jest niewątpliwe, że do osoby takiej stosuje się art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 k.c. Rzecz idzie o dalsze przesłanki, § 2 art. 1065 k.c. (sformułowanie tekstu: „może dziedziczyć **również** wtedy” – podkreślenie M.N.). Przy interpretacji drugiej jest niewątpliwe, że do osoby takiej stosuje się art. 1059 pkt. 2, 3 k.c. Stosowanie art. 1059 pkt 1 jest zbędne z uwagi na analogiczne sformułowanie art. 1065 § 1 k.c. Przy wykładni pierwszej (1) osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczy na podstawie testamentu gospodarstwo rolne w oparciu o art. 1059 pkt. 2, 3 tylko wtedy, gdyby na podstawie ustawy je dziedziczyła (art. 1065 § 2 k.c.). Przykładowo zatem, jeże-

³ Por. s. 79 i nast.

li do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego należą dziecko i brat spadkodawcy, z tym że dziecko spełnia przesłankę z art. 1059, a brat – z art. 1059 pkt. 2 lub 3, to na podstawie testamentu brat nie dziedziczyłby gospodarstwa rolnego, gdyż go nie odziedziczyłby z ustawy, chyba że dziecko spadkodawcy „nie chce lub nie może” dziedziczyć gospodarstwa, wówczas brat mógłby je dziedziczyć na podstawie testamentu (jak też z ustawy, w braku testamentu). Skuteczność powołania brata na podstawie testamentu zależy zatem od okoliczności zupełnie przypadkowych, czy na przykład dziecko spadek odrzuci, nie dożyje chwili otwarcia spadku. Tej przypadkowości unika się przy interpretacji drugiej, przy niej powołanie brata byłoby zawsze skuteczne. Nadto testator umierając nie wiedziałby, czy sporządzony przez niego testament jest skuteczny. Tej przypadkowości, niepewności unika się przy interpretacji drugiej, stąd płyną dodatkowe argumenty za nią.

Jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego, gospodarstwo dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych (art. 1063 k.c.). Przepis ten o niezwyklej wadze jest niejasno sformułowany. Dyskusyjne może być bowiem to, o kogo chodzi w końcowym sformułowaniu tekstu („spadkobiercy na zasadach ogólnych”). Art. 1063 w tym punkcie może być dwójako interpretowany. Po pierwsze (A), można przyjąć, że w końcowym ujęciu jego tekstu chodzi o spadkobierców ustawowych powołanych na zasadach ogólnych. Po drugie (B), można przyjąć, że idzie tu o spadkobierców ustawowych i testamentowych. Odesłanie do zasad ogólnych (A, B) oznacza, że nie stosuje się szczególnych przesłanek rolnych (w interpretacji A – z art. 1059, 1060, 1062; w interpretacji B – także z art. 1065 § 1, 2 k.c.). Spadkowe gospodarstwo rolne byłoby dziedziczone według zasad powszechnego prawa spadkowego (art. 922–1057 k.c.). Nie trzeba podkreślać, jakie miałyby to znaczenie dla stosowania art. 1065 (§ 1, 2 k.c.). Otóż przepis ten przy interpretacji B wchodziłby w zastosowanie tylko wtedy, gdy są spadkobiercy ustawowi odpowiadający warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059, 1060, 1062 k.c.). Gdy nie ma takich osób (art. 1063) spadek dziedziczony jest – na podstawie ustawy, testamentu – według zasad ogólnych. Przy wykładni A art. 1065 k.c. miałyby zastosowanie do każdego spadkowego gospodarstwa rolnego, bez względu na to, czy są spadkobiercy ustawowi odpowiadający warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Wykładnia systemowa art. 1063 wskazywałaby na to, że ustawodawca przyjął rozwiązanie A (przepis dotyczy spadkobierców ustawowych, art. 1065 cz. I). Także wykładnia systemowa art. 1059–1065 wskazywałaby na interpretację A. Konstrukcja przepisów jest bowiem tego rodzaju, że najpierw ustawodawca określi przesłanki dziedziczenia ustawowego (art. 1059, 1060, 1062 k.c.), potem dziedziczenia testamentowego (art. 1065 § 1, 2 k.c.), a następnie określi, co dzieje się w sytuacji, gdy żaden spadkobierca ustawowy – testamentowy gospodarstwa rolnego nie spełnia przesłanek rolnych. Tak czyni właśnie dla dziedziczenia ustawowego w art. 1063, dla dziedziczenia testamentowego w art. 1065 § 3 k.c.; przepisy te są para-

lelne. Nadto taka wykładnia (B) art. 1063 cz. I, *in fine* byłaby sprzeczna z art. 1065 (z wykładnią gramatyczną, zwłaszcza z § 2 tego artykułu). W konsekwencji należy przyjąć wyłącznie rozwiązanie A.

Przy wykładni A, jeśli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego, osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne, nie spełniając żadnych przesłanek rolnych (arg. z art. 1065 § 2, 1063 k.c.). Jest tak dlatego, że gospodarstwo rolne jest wówczas dziedziczone według zasad ogólnych (art. 922–1057), nie wymaga się zatem przesłanek rolnych (art. 1063 k.c.).

Osoba trwale niezdolna do pracy może dziedziczyć na podstawie testamentu gospodarstwo rolne, jeżeli należy do kręgu spadkobierców ustawowych (art. 1065 § 2, 1059 pkt 3 k.c.). Nie ma problemów wówczas, gdy osoba taka dziedziczy obok pozostałych spadkobierców, spełniających inne przesłanki rolne niż trwała niezdolność do pracy. Osoba taka dziedziczy spadkowe gospodarstwo rolne. Zagadnienia wyłaniają się wtedy, gdy do gospodarstwa są powołane wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy. Nie ma wątpliwości (a), że jeżeli do gospodarstwa są powołane takie osoby, a nie ma innych spadkobierców ustawowych, którzy by odpowiadali warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego, to gospodarstwo dziedziczy na podstawie testamentu osoba trwale niezdolna do pracy (art. 1065 § 2, 1063 k.c.). Jest tak dlatego, że wówczas gospodarstwo rolne dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych, a zatem także trwale niezdolny do pracy jest uprawniony do dziedziczenia. Wątpliwość powstaje wtedy (b), gdy jest spadkobierca ustawy odpowiadający warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a spadkobiercą testamentowym jest wyłącznie osoba trwale niezdolna do pracy. Przykład. Do kręgu spadkobierców ustawowych należą: dziecko spadkodawcy (art. 1059 pkt 1) oraz brat (art. 1059 pkt 3). Testator powołuje do gospodarstwa rolnego brata trwale niezdolnego do pracy. Także i w tej sytuacji należałoby przyjąć, że powołanie trwale niezdolnego do pracy jest ważne. Osoba ta spełnia przesłankę z art. 1059 pkt 3, czyli jest uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy (art. 1065 § 2 k.c.). Z art. 1063 wynika, że także spadkobierca ustawy trwale niezdolny do pracy dziedziczy gospodarstwo rolne na zasadach ogólnych (art. 922–1057). Jak nie patrzeć na zagadnienie, powołanie jest ważne. Osoba taka jest uprawniona do dziedziczenia gospodarstwa rolnego z ustawy. Nadto w dziale spadku trwale niezdolny do pracy może otrzymać w naturze część gospodarstwa rolnego przy podziale fizycznym (art. 1070), a także osoba ta może przejąć gospodarstwo za zgodą pozostałych spadkobierców (art. 1071 § 1), a nawet bez ich zgody, gdy jest to usprawiedliwione szczególnymi okolicznościami sprawy (art. 1071 § 3 k.c.). Ustawodawca polepszył zatem sytuację prawną trwale niezdolnego do pracy w porównaniu ze stanem poprzednim. Poprzednio bowiem osoba taka nie mogła przejąć spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1071 § 1 zd. 1 k.c.). Ten kierunek uregulowania prawnego musi być uwzględniony przy interpretacji tekstu. Nadto przyjęta wykładnia jest

zgodna ze swobodą testowania, podstawową zasadą prawa spadkowego, oraz jest uzasadniona ze względów etycznych.

Reasumując, spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być każda osoba odpowiadająca przesłankom z art. 1065 § 1. Osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne także wtedy, gdy spełnia przesłanki z art. 1059 pkt. 2 lub 3. Spadkobiercą testamentowym może być osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych trwale niezdolna do pracy.

Jeżeli gospodarstwo rolne zostało przeznaczone w testamencie osobie nieodpowiadającej wymaganiom przewidzianym w art. 1065 § 1, 2, dziedziczą je spadkobiercy ustawowi gospodarstwa rolnego (art. 1065 § 3 k.c.). Por. także poprzednio obowiązujący art. 1065 zd. 2. Przepisu art. 1065 § 3 nie stosuje się, gdy ustanowiono dla takiego spadkobiercy podstawienie (art. 963) lub działą przyrost (art. 965) (art. 1058 k.c.). Spadkowe gospodarstwo rolne przechodzi bowiem wówczas na spadkobiercę podstawionego lub korzystającego z przyrostu. Spadkobiercę testamentowego niespełniającego wymogów z art. 1065 § 1, 2 należy traktować tak, jakby „nie mógł” dziedziczyć gospodarstwa rolnego (art. 963, 965, 1058 k.c.).

Przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 § 1, 2) nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Jest to zbędne z uwagi na analogicznie sformułowany przepis art. 1065 § 1 k.c. Odmiennie było przy jednej z możliwych interpretacji art. 1065 k.c. przed nowelą ustawy⁴.

Przy analizie przesłanek dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych należy stosować odpowiednie uwagi poczynione co do nich uprzednio⁵. Ustawa nie wspomina obecnie o prowadzeniu indywidualnego gospodarstwa rolnego (por. uprzedni art. 1059 § 1 pkt 3, 1065 k.c.). Kto prowadzenie takiego gospodarstwa ujmuje w ten sposób, że wymaga nie tylko, aby prowadzący je nim zarządzał (kierował), lecz również, aby w nim osobiście pracował⁶, ten nie widzi tu żadnego problemu. Osoba taka spełnia przesłankę z art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 pkt 1 k.c. Kto jednak przyjmuje – a tak z reguły czyni się⁷, że prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego oznacza kierowanie (zarządzanie) nim, bez obowiązku osobistej pracy prowadzącego w tym gospodarstwie, ten musi rozstrzygnąć wyłaniający się problem, gdy osoba ta nie pracuje w gospodarstwie rolnym. Należy przyjąć, że mimo to spełnia ona wymóg z art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 pkt 1 k.c. Otóż zarząd takim gospodarstwem należy uznać za szczególny rodzaj pracy w nim (wykładnia gramatyczna), nadto względy społeczne (wykładnia funkcjonalna) przemawiają za takim rozwiązaniem.

Z kolei należy porównać obecne uregulowanie ustawowe z uprzednim. Przesłanki dziedziczenia testamentowego zostały ujęte szerzej niż uprzednio. Wystar-

⁴ Por. s. 105 i nast.

⁵ Por. s. 110 i nast.

⁶ Por. s. 147, 148.

⁷ Por. s. 147 i nast.

cza praca w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym (indywidualnym, innym; osoby fizycznej, prawnej; art. 1065 § 1, art. 160 § 1 pkt 1), a nie tylko w gospodarstwach enumeratywnie wyliczonych (art. 216 § 1 pkt. 1, 2, 1059 § 1 pkt. 1–3, 1065 k.c.). Dyskusje, które wywoływało dziedziczenie przez tzw. spadkobiercę rezerwowego (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5, 1065 k.c.)⁸ są obecnie nieaktualne. Konstrukcja teoretyczna tej instytucji przy dziedziczeniu ustawowym sprowadzała się do tego, że spadkobierca taki dziedziczył gospodarstwo, jeśli miał kwalifikacje rolne i nie później niż przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczył w sądzie lub w państwowym biurze notarialnym gotowość prowadzenia gospodarstwa należącego do spadku, a nadto żadna ze współdziedziczących z takim spadkobiercą osób nie odpowiadała przesłankom z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. Instytucja ta występowała przy wszystkich spadkobiercach ustawowych, z wyjątkiem rodziców, dla których przesłanki były ujęte łagodniej (art. 1061), wystarczały bowiem tym osobom same kwalifikacje, bez konieczności składania oświadczenia rolnego i braku osób współdziedziczących z art. 1059 § 1 pkt. 1–3 k.c. Przy dziedziczeniu testamentowym dyskusyjne było, jaka jest treść oświadczenia rolnego, termin do jego złożenia oraz fakt, czy wymagana jest przesłanka negatywna⁹. Wszystkie te wątpliwości na tle aktualnego stanu normatywnego są nieaktualne (art. 1065 § 1, 160 § 1 pkt 2). Ustawa wymaga samych kwalifikacji rolnych, bez obowiązku składania oświadczenia rolnego w zawitym terminie i bez badania, czy współspadkobiercy odpowiadają określonym przesłankom (por. uprzednie art. art. 1059 § 1 pkt. 1–3, 216 § 1 pkt. 1, 2, 1065 k.c.). Jest to uregulowanie zasadne.

Także dyskusje co do stosowania przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym do dziedziczenia testamentowego¹⁰ są obecnie nieaktualne. Art. 1065 § 1 jest analogicznie sformułowany jak przepisy o zastępstwie szczególnym przy dziedziczeniu ustawowym (art. 1060, 1062 § 1, 2 – przepisy te w drodze analogii stosuje się także do rodziców spadkodawcy). Konstrukcja teoretyczna zastępstwa szczególnego sprowadzała się do tego, że spadkobierca taki dziedziczył na podstawie ustawy, mimo że żył bliższy krewny wyłączający go w normalnym porządku rzeczy od dziedziczenia, lecz ów krewny nie spełniał przesłanek rolnych, a spadkobierca taki posiadał obostrzone przesłanki: pracował w spadkowym gospodarstwie rolnym, a praca ta stanowiła dla niego główne źródło utrzymania (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3). Dla rodziców ostatnia przesłanka była złagodzona (art. 1061 zd. 2), nie wymagało się, aby praca stanowiła dla nich główne źródło utrzymania (musieli spełniać przesłanki z art. 1061 zd. 1 lub z art. 1059 k.c.). Na podstawie zastępstwa szczególnego z natury rzeczy nie dziedziczyli małżonek i dzieci spadkodawcy (brak bliższych krewnych). Ustawodawca utrzymał obecnie konstrukcję zastępstwa szczególnego (art. 1060, 1062 § 2, 3), lecz odmiennie określił jego przesłanki. Spadkobierca taki powinien spełniać wymogi z art. 1059 pkt 1 (w zw. z art. 160 § 1 pkt. 1, 2), tj. stale pra-

⁸ Por. s. 110 i nast.

⁹ Por. s. 130 i nast.

¹⁰ Por. s. 105 i nast.

cować w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej, mieć kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego. Przesłanki te ujęte są zatem łagodniej niż poprzednio – brak wymogu głównego źródła utrzymania, wystarcza praca w każdym gospodarstwie rolnym, nie tylko spadkowym, występuje tu dodatkowa przesłanka, nieznana uprzednio: kwalifikacje rolne. Mimo to ustawodawca powinien przepisy o zastępstwie szczególnym uchylić. Osobę, która żyje w chwili otwarcia spadku, a nie spełnia przesłanek rolnych, powinno traktować się tak, jakby nie żyła w chwili otwarcia spadku. Dalsi krewni, powołani w jej miejsce według zasad ogólnych, dochodziliby do spadku na podstawie art. 1059. Ma to znaczenie z uwagi na art. 1059 pkt. 2, 3 k.c.

Ustawodawca powinien ujednoczyć przesłanki dziedziczenia ustawowego i testamentowego, w kierunku określonym w art. 1059.

Rozwiązanie kodeksowe należy uznać za częściowe, jak wspomniano, należałoby gospodarstwo rolne poddać ogólnym zasadom dziedziczenia (art. 922–1057 k.c.).

Przepisy ustawy nowelizującej kodeks cywilny stosuje się do spadków otwartych od dnia jej wejścia w życie (art. 2 § 1 ustawy). Do spadków otwartych przed tą datą stosuje się zasady dotychczasowe¹¹. Ustawa weszła w życie z dniem ogłoszenia, tj. od 6 IV 1982 r. (art. 11).

Por. rozdz. V.

¹¹ Por. art. LV i nast. p.w.k.c., art. 2 § 1 noweli do k.c. (DzU z 1971 r., nr 27, poz. 252).

DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH NA TLE NOWELI DO KODEKSU CYWILNEGO Z 28 VII 1990 R.

A) W okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r.

Trochę uwag ogólnych. Ustawą z 28 VII 1990 r. o zmianie ustawy – kodeks cywilny (DzU z 1990 r., nr 55, poz. 321) uchylono art. 1065 k.c. Wprowadzono pełną swobodę testowania w zakresie dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych.

Spadkobiercą testamentowym może być dowolna osoba fizyczna lub prawna. Także *nasciturus* – osoba poczęta, lecz nieurodzona. Jednakże dziecko w chwili otwarcia spadku już poczęte może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe (art. 927 § 2 k.c.). Por. art. 927 k.c. co do osób fizycznych i prawnych. Nie może być spadkobiercą osoba fizyczna, która nie żyje w chwili otwarcia spadku, ani osoba prawna, która w tym czasie nie istnieje (art. 927 § 1 k.c.). Jednakże dziecko w chwili otwarcia spadku już poczęte może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe (art. 927 § 2 k.c.). Człowiek istnieje od chwili poczęcia, a nie dopiero od urodzenia. Zdolność prawną ma dziecko poczęte (*nasciturus*). Każdy człowiek od chwili poczęcia ma zdolność prawną. Jest tak w prawie moralnym i pozytywnym. Stąd płyną słowa odnośnie do przerywania ciąży: „nie czyńcie tego”. Zabicie dziecka poczętego, lecz nienarodzonego to jest morderstwo. Fundacja ustanowiona w testamencie przez spadkodawcę może być spadkobiercą, jeżeli zostanie wpisana do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu (art. 927 § 3 k.c.). Fundacja istniejąca, jako osoba prawna, ma zawsze zdolność do dziedziczenia. Kwestie pozostałe fundacji nie łączą się z tematem pracy i są natury ogólnej.

Do zapisu, którego przedmiotem jest świadczenie pieniężne, stosuje się odpowiednio przepisy art. 216 (art. 1067 § 1 k.c.).

Jeżeli wykonanie zapisu prowadziłyby do podziału gospodarstwa rolnego lub wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej, sprzecznego z zasadami prawidłowej gospodarki rolnej, spadkobierca zobowiązany do wykonania zapisu może żądać zamiany przedmiotu zapisu na świadczenie pieniężne (art. 1067 § 2 k.c.).

Art. 1068 k.c. został uchylony. Obecnie gospodarstwo rolne może mieć dowolny obszar, nie ma normy maksymalnej gospodarstw rolnych.

Gospodarstwem rolnym uzasadnionym ekonomicznie jest gospodarstwo rolne o obszarze od 50 do 150 ha.

Należy poddać rolnictwo działaniu środków cywilnych i ekonomicznych.

Zagadnienie dziedziczenia gospodarstw rolnych może być rozwiązane w różny sposób. Po pierwsze, ustawodawca może w tym względzie nie wprowadzać żadnych szczególnych ograniczeń. Taki system należałoby w przyszłości wprowadzić w naszym prawie (art. 922–1057 k.c.). Właściwie takie było stanowisko pierwszych projektów k.c. Po drugie, ustawodawca może poddać dziedziczenie gospodarstwa rolnego określonym ograniczeniom, przyjmując jedno z trzech rozwiązań. Szczególne uregulowanie może istnieć (a) tylko w dziedzinie dziedziczenia, (b) albo tylko w zakresie działu (tak jest np. w art. 162 § 3 postęp. spadk. z 1946 r., w projektach k.c. z 1961 i 1962 r. oraz w Szwajcarii i Francji), (c) albo też zarówno w dziedzinie powołania do spadku jak i w zakresie działu spadku (tak jest np. w zasadzie w k.c.). Tylko rozwiązania a i c są ograniczeniem swobody testowania. Specjalny system dziedziczenia gospodarstw rolnych zapewniający ich niepodzielność, obowiązuje w RFN¹. Zakres ograniczeń we wszystkich wymienionych wyżej trzech rozwiązaniach jest różny, a to stosownie do celów, które stawia sobie ustawodawca. Wszystkie te ujęcia mają swoje określone wady i zalety.

Przedstawione wyżej modele ustawodawca może odpowiednio zastosować do innych sposobów nabywania prawa własności nieruchomości rolnej. Także tutaj – na tle prawa polskiego – należy zrealizować swobodę nabywania takich nieruchomości.

Zagadnienie jest jeszcze szersze przy uwzględnieniu sytuacji prawa rolnego. Rolnictwo powinno być sterowane przy użyciu środków cywilnych i ekonomicznych. Są one wzajemnie ze sobą powiązane, stanowiąc niejako dwa oblicza tego samego medalu: prawne i gospodarcze. W związku z tym można by sformułować taką tezę pracy: należy poddać rolnictwo działaniom środków cywilnych i ekonomicznych.

Takie ujęcie uzasadnione jest w pełni względami etyczno-cywilno-ekonomicznymi (uzasadnienie ogólne). Precyzyjne wykazanie tej tezy wymagałoby odrębnego

¹ Por. F. Brauns, *Geschichte des westfälischen Anerbenrechts und seine Bedeutung für Wirtschaftlichkeit und Erhaltung der Bauernhöfe*, Würzburg 1938; T. Kipp, H. Coing, *Erbrecht*, Tübingen 1978, s. 738 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą); E. Klunziger, *Anerbenrecht und gewillkürte Erbfolge*, Tübingen 1966, H. J. Kühlwetter, *Anerbenrecht in der Bundesrepublik Deutschland und seine Stellung zur Verfassung unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes (Eine historische und vergleichende Betrachtung)*, Köln 1967 (wraz z literaturą zestawioną na s. 12 i nast.).

Co do cytowanego systemu szwajcarskiego – por.: art. 620–625 bis k.c. szwajc.; A. Escher, *Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, Das Erbrecht*, t. II, Zürich 1959, s. 530 i nast.

Co do omawianego systemu francuskiego – por. np.: M. Amelineau, *Le partage des exploitations agricoles en France*, Paris 1944; P. Félice, *Succession rurales*, Paris 1945; G. Ripert, J. Boulanger, *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. IV, s. 273, 321–322, 325–326, 883–885, 979 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą), Paris 1959.

Por. pracę prawnoporównawczą Heikki E. S. Mattila, *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude de droit comparé*, Helsinki 1979.

monograficznego opracowania. Ramy niniejszej pracy nie pozwalają na bliższe rozwinięcie tej tezy.

Ostatnia nowela do kodeksu cywilnego z 1990 r. (DzU z 1990 r., nr 55, poz. 321) wprowadziła istotne zmiany w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych. Przepisy kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym nowelą z 1990 r. stosuje się do spadków otwartych od dnia wejścia w życie tej ustawy, tj. 1 X 1990 r. Do zniesienia współwłasności gospodarstwa rolnego oraz do działu spadku obejmującego gospodarstwo rolne stosuje się przepisy obowiązujące w dacie tych zdarzeń, czyli nowe przepisy z 1990 r. od 1 X 1990 r., także do spadków otwartych przed 1 X 1990 r. Ustawa uchyliła art. 1065 k.c., czyli nie ma żadnych ograniczeń podmiotowych dla powołania testamentowego spadkobiercy gospodarstwa rolnego. Żadnych przesłanek rolnych taki spadkobierca nie musi spełniać. To rozwiązanie jest zasadne. Także zapisobierca gospodarstwa rolnego (ściślej: prawa własności nieruchomości rolnej wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego) nie musi spełniać żadnych przesłanek podmiotowych rolnych. Zapis może być sprzeczny z zasadami prawidłowej gospodarki rolnej. Jeżeli jednak wykonanie zapisu prowadziłoby do podziału gospodarstwa rolnego, sprzecznego z zasadami prawidłowej gospodarki, spadkobierca zobowiązany do wykonania zapisu może żądać zamiany przedmiotu zapisu na świadczenie pieniężne (art. 1067 § 2 k.c.). Do zapisu dokonanego przed wejściem w życie kodeksu cywilnego stosuje się nowe przepisy (z 1990 r.). Utrzymano przepisy dotyczące dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, poddając je tylko modyfikacjom. Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych oparte jest o przesłanki produkcyjne (art. 1059 pkt. 1, 2, art. 1060, 1062) i humanitarne (art. 1059 pkt. 2, 3). Utrzymano instytucję tzw. zastępstwa szczególnego (art. 1060, 1062 k.c.). Utrzymano ograniczenia na etapie działu spadkowego gospodarstwa rolnego. Przepisy są niejasne w tym punkcie. Można sądzić, że stosuje się tu art. 213–218 k.c., choć gramatycznie art. 1070 odsyła tylko do art. 213 k.c.

Na etapie dziedziczenia zachowano zatem dotychczasową konstrukcję prawną: a) przesłanki podmiotowe, b) ograniczenia podziału gospodarstw rolnych, c) odciążenie gospodarstw rolnych od nadmiernych spłat. Zasadnie wprowadzono swobodę testowania w zakresie gospodarstw rolnych, uchylając art. 1065 i w istocie art. 1067 k.c. Przepisy te jednak nie są doskonałe. W ogóle trzeba było uchylić art. 1067 k.c., podobnie jak art. 1065. Tym bardziej, że uchylono art. 163 k.c. Należy na przyszłość uchylić szczególne przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych. W obecnej sytuacji od wiedzy testatora co do zasad dziedziczenia może zależeć, czy ta sama osoba będzie dziedziczyć gospodarstwo rolne czy nie. Wystarczy zmienić tytuł powołania z ustawy na testament, aby dziedziczenie było ważne. Przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych nie spełniają swej funkcji. Na przyszłość należy uchylić także ograniczenia co do działu spadkowego gospodarstwa rolnego (uchylić cały tytuł X ks. IV k.c.).

Zniesiono ograniczenia rolne przy przeniesieniu własności nieruchomości rolnej (art. 160–165 k.c., art. 166 § 2, 167 k.c.). Utrzymano ograniczenia rolne przy

zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c.). Jest to dysharmonia między tymi przepisami. Na przyszłość należy postulować zniesienie także przepisów szczególnych o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c.). Obecne przepisy hamują swobodny obrót ziemią, co nie ma uzasadnienia prawnego i ekonomicznego. Od sytuacji zupełnie przypadkowych zależą pewne sytuacje prawne. Np. jeśli dana osoba nabywa własność nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności, to nie ma żadnych ograniczeń rolnych (art. 160–165, 166 § 2, 167 k.c.). Podobnie jak nabywa nieruchomości rolną kilka osób jako współwłaściciele. Natomiast gdy te osoby chcą wyjść z tej współwłasności, to istnieją ograniczenia prawne (art. 213–218 k.c.). Skoro nie ma ich przy nabyciu (powstaniu) nieruchomości wspólnej, to po co nagle istnieją przy wyjściu z tej współwłasności. Przepisy noweli do k.c. są niespójne. Jeżeli uchylono szczególne przepisy o przeniesieniu własności nieruchomości rolnej, to powinno się uchylić szczególne przepisy o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej. Jeżeli uchylono szczególne przepisy o dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych, to powinno się uchylić szczególne przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych. Podobnie trzeba by uchylić szczególne przepisy o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego.

Odrębnego opracowania monograficznego wymagałaby analiza swobody testowania w zakresie gospodarstw rolnych (powołanie, zapis, polecenie, wykonawca testamentu). W zakresie dziedziczenia testamentowego można to zrekonstruować na podstawie niniejszej książki. Nie jest jasne, czy w wypadku, gdy w skład spadku wchodzi gospodarstwo rolne, spadkodawca może odrębnie testować co do gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku, np. powołując jednych spadkobierców do gospodarstwa rolnego innych do pozostałego majątku albo niektórych tylko do gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku. Trzeba przyjąć, że taka możliwość istnieje. Choć przepisy proceduralne (k.p.c. – art. 677 § 2) nie przewidują odrębnego punktu w sentencji postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku co do dziedziczenia gospodarstwa rolnego z testamentu, ale z kodeksu cywilnego i swobody testowania taka możliwość wynika. Przy dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1059–1067, 1070–1087 k.c.) obowiązuje obszar 1 ha nieruchomości rolnych (gruntów rolnych) – art. 46¹ k.c. Nawiasem mówiąc już w chwili obecnej te przepisy nie wytrzymały próby życia. Przepisy pozakodeksowe przewidują często obszar 1 ha przeliczeniowego, a nie 1 ha fizycznego.

Jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo jeżeli uprawnionymi do dziedziczenia są wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolne do pracy, gospodarstwo dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych (art. 1063 k.c.).

Już z tego krótkiego przeglądu wynika, że czwarta z kolei redakcja kodeksu cywilnego co do dziedziczenia gospodarstw rolnych (1964, 1971, 1982, 1990 r.) wymaga nowego opracowania. Należy wprowadzić swobodę dziedziczenia gospo-

darstw rolnych (uchylić art. 1059–1067 k.c.). Uchylić szczególne przepisy o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego. Uchylić przepisy o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej. Czyli uchylić szczególne przepisy dotyczące gospodarstw rolnych – nieruchomości rolnych. W ten sposób podda się rolnictwo działaniu środków cywilnych i ekonomicznych. Postulaty idące w tym kierunku zgłosiłem już uprzednio, wiele lat wcześniej, pewne postulaty zrealizował ustawodawca, ale zatrzymał się w połowie drogi. Czas na ich dokończenie w kierunku uprzednio wskazanym. Ogólnie rzecz biorąc nowela do kodeksu cywilnego z 1990 r. złądziła zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Rozważania dotyczące części trzeciej książki są nieaktualne na tle noweli do k.c. z 1990 r. na tle dziedziczenia testamentowego (rozdział III, rozdział IV) – poza zagadnieniami konstrukcyjnymi (rozdział I, rozdział II), które mają odpowiednie zastosowanie na tle noweli do k.c. z 1990 r. Rozważania teoretyczne i konstrukcje normatywne rozdziału I i II, a także III i IV mają odpowiednie zastosowanie w zakresie dziedziczenia ustawowego na tle noweli do k.c. z 1990 r.

Od 1 X 1990 r. stosuje się przepisy k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1990 r.

Przepisy kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1982 r. stosuje się do dziedziczenia spadków, w skład których wchodzi gospodarstwo rolne otwartych od 6 IV 1982 r. do 30 IX 1990 r. (włącznie).

Do dziedziczenia gospodarstw rolnych otwartych przed 6 IV 1982 r. stosuje się przepisy kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1971 r. (porównaj tylko art. LV i następne przepisów wprowadzających kodeks cywilny oraz art. 2 § 1, 2 noweli do k.c. – tj. ustawy z 26 X 1971 r. zmieniającej kodeks cywilny, DzU z 1971 r., nr 27 poz. 252). W tym brzmieniu stosuje się omawiane przepisy k.c. – nowela do k.c. z 1971 r. – DzU Nr 27, poz. 252, dotyczy to także rozp. RM z 28 XI 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (tekst jedn. DzU z 1972 r., nr 31 poz. 215, ze zm.: DzU z 1972 r., nr 49, poz. 317, DzU z 1981 r., nr 9, poz. 36).

Konkludując, pełna swoboda testowania w zakresie gospodarstw rolnych jest tezą postulowaną prawdziwą.

B) W okresie po 13 II 2001 r.

Po napisaniu tych słów (A) przed 2001 r., Trybunał Konstytucyjny orzeczeniem z dnia 31 I 2001 r. P 4/99, OTK ZU 2001, nr 1, poz. 5, DzU z 2001 r. nr 11, poz. 91, uchylił przepisy rolne k.c. dotyczące dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych z dniem 14 II 2001 r. (art. 1059–1064). W chwili obecnej spadkobierca gospodarstwa rolnego nie musi spełniać żadnych dodatkowych przesłanek rolnych (produkcyjnych czy humanitarnych), aby mógł dziedziczyć gospodarstwo rolne. Jest

ono dziedziczone na zasadach ogólnych (art. 931–937 k.c.). TK nie uchylił przepisów o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1070 w zw. z art. 213–218, art. 1066, 1079, 1081, 1082 k.c.) ani szczególnych przepisów o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnych (art. 213–218 k.c.).

Orzeczenie TK nie dotyczy wprost dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych. Z wykładni tego orzeczenia wynika pośrednio, że zachowano dotychczasowe przepisy o dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych (art. 1065, 1067 k.c.). Dotychczasowe rozwiązania zachowały zatem pełną aktualność w okresie przed 14 II 2001 r. (rozdział I–V).

W związku z likwidacją szczególnych przepisów o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych (od 14 II 2001 r.) i testamentowym (od 1 X 1990 r.) wtórnie po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego (od 14 II 2001 r.) wynikają dwie modyfikacje.

Po pierwsze, gospodarstwo rolne nie jest już odrębnym spadkiem (w ujęciu moim) czy odrębną masą majątkową poddaną odrębnym zasadom dziedziczenia w ramach jednego spadku (w ujęciu doktryny), nie ma zatem gospodarstwa rolnego i pozostałego majątku w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych, jest jeden spadek (zasada jedności spadku) podlegający jednolitym zasadom dziedziczenia ustawowego i testamentowego. Przy stanowisku Trybunału Konstytucyjnego gospodarstwo jest tylko wyodrębnioną masą majątkową w dziale spadku, ale nie oznacza to, że jest odrębnym spadkiem.

Po drugie, w związku z tym, że gospodarstwo rolne nie jest już odrębnym spadkiem czy odrębną masą majątkową podlegającą odrębnym zasadom dziedziczenia (od 14 II 2001 r.), osoba dochodząca do niego nie ma statusu spadkobiercy gospodarstwa rolnego, jak dotychczas (do 13 II 2001 r.), lecz ma status zapisobiercy gospodarstwa rolnego (zapisobiercy spadku), porównaj jednak regułę interpretacyjną art. 961 k.c., z której wynika, że osoba taka (dochodząca do gospodarstwa rolnego, gdy ono prawie w całości wyczerpuje wartość spadku) może mieć status spadkobiercy (współspadkobiercy) całego spadku, lecz nigdy spadkobiercy (współspadkobiercy) tylko gospodarstwa rolnego, co było możliwe dotychczas (tak też J. S. Piąkowski, *Prawo spadkowe – zarys wykładu*, Warszawa 2002, wydanie V, zaktualizowane i uzupełnione przez B. Kordasiewicza, s 124–126). Wprawdzie według niektórych osób już w okresie od 1 X 1990 r. do 13 II 2001 r. osoba dochodząca z testamentu do gospodarstwa rolnego miała status zapisobiercy gospodarstwa rolnego, a nie spadkobiercy testamentowego gospodarstwa rolnego (tak np. Z. Truskiewicz, *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstwa rolnego w świetle Konstytucji RP*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2001, t. II, s. 178, przyp. 16, s. 128), ale pogląd ten według mnie był nieuzasadniony (por. wyżej pkt A). Gospodarstwo rolne i pozostały majątek stanowią obecnie jednolitą masę majątkową w ramach jednego spadku (zasada jedności spadku). Obecnie (od 14 II 2001 r.) powołanie z ustawy lub z testamentu dotyczy całego spadku, a nie gospodarstwa rolnego lub pozostałego majątku.

W sprawie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego w zasadzie dziedziczenia ustawowego oraz mojego komentarza do niego porównaj „Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych” (w maszynopisie).

Rozważania książki (rozdziały I–IV) są nieaktualne na tle noweli do k.c. z 1990 r. na tle dziedziczenia testamentowego – rozdziały I, II, III, IV, poza rozdziałem II (art. 959–967 k.c. dotyczącym tzw. powszechnego prawa spadkowego) i rozdziałem I § 1, 2, które mają odpowiednie zastosowanie na tle noweli do k.c. z 1990 r. po 13 II 2001 r.

Rozważania teoretyczne i konstrukcje normatywne rozdziału I, II, III, IV nie mają odpowiedniego zastosowania w zakresie dziedziczenia ustawowego na tle noweli do k.c. z 1990 r. po 13 II 2001 r. (aktualność teoretyczną zachował jednak rozdział I § 1, 2).

Od 1 X 1990 r. stosuje się przepisy k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1990 r. (dziedziczenie testamentowe) i orzecznictwem TK z 31 I 2001 r. (dziedziczenie ustawowe i pośrednio testamentowe).

Przepisy kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1982 r. stosuje się do dziedziczenia spadków, w skład których wchodzi gospodarstwo rolne otwartych od 6 IV 1982 r. do 30 IX 1990 r. (włącznie).

Do dziedziczenia gospodarstw rolnych otwartych przed 6 IV 1982 r. stosuje się przepisy kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 1971 r. (porównaj tylko art. LV i następne przepisów wprowadzających kodeks cywilny oraz art. 2 § 1, 2 noweli do k.c. – tj. ustawy z dnia 26 X 1971 r. zmieniającej kodeks cywilny, DzU z 1971 r., nr 27, poz. 252). W tym brzmieniu stosuje się omawiane przepisy k.c. – nowela do k.c. z 1971 r. – DzU Nr 27, poz. 252, dotyczy to także rozp. RM z 28 XI 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (tekst jedn. DzU z 1972 r., nr 31, poz. 215, ze zm.: DzU z 1972 r., nr 49, poz. 317, DzU z 1981 r., nr 9, poz. 36).

Art. 1063 k.c. w wersji z 1964 i 1971 r. został przez TK uchylony (uznany za niekonstytucyjny) z mocą wsteczną. Zachowano art. 1063 k.c. w wersji z 1982 i 1990 r. (w tym ostatnim przypadku do 13 II 2001 r.), jako zgodny z konstytucją (brak elementów nacjonalizacyjnych jak w wersji tego artykułu z 1964 i 1971 r.).

Konkludując, pełna swoboda testowania (tj. uchylenie do końca art. 1067 k.c.) w zakresie gospodarstw rolnych jest tezą postulowaną prawdziwą.

ANEKS (TK)

Poniżej zostaną przytoczone sentencje dwóch wyroków Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r. i 5 IX 2007 r. i krótkie omówienie drugiego z nich i tylko wnioski co do pierwszego. Oba wyroki dotyczą dziedziczenia gospodarstw rolnych.

I. Wyrok TK z 31 I 2001 r.:

„1. Art. 1058 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu ogłoszonym 18 maja 1964 r. (DzU Nr 16, poz. 93) oraz w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

nie jest niezgodny z art. 37 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (DzU z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962).

2. Art. 1059 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (DzU Nr 27, poz. 252) i w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do

spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (DzU Nr 27, poz. 252) nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

c) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321) nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (DzU z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962).

3. Art. 1060 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (DzU z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962),

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

4. Art. 1062 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

5. Art. 1063 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu ogłoszonym 18 maja 1964 r. (DzU Nr 16, poz. 93) i zmienionym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (DzU Nr 27, poz. 252) jest niezgodny z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 3 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (DzU Nr 11, poz. 81) jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

6. Art. 1064 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (DzU z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962),

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

7. Art. 1066 kodeksu cywilnego:

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

8. Art. 1079 kodeksu cywilnego jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

9. Art. 1081 kodeksu cywilnego jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

10. Art. 1082 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (DzU Nr 55, poz. 321) jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

11. Art. 1086 kodeksu cywilnego:

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– nie jest niezgodny z art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

12. Art. 1087 kodeksu cywilnego

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3

Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3

Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia,

– nie jest niezgodny z art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

13. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (DzU Nr 89, poz. 519):

– nie jest niezgodne z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (DzU z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962);

– jest zgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia”.

(teza sentencji wyroku TK z 31 I 2001 r. P 4/99, OTK ZU-A 2001, nr 1, poz. 5 oraz DzU z 2001 r., nr 11, poz. 99).

Orzeczenie to zostało przeze mnie szczegółowo omówione w mojej monografii pt. *Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Kraków 2002 (2010) (s. 1–226, maszynopis) Nie jest ono tu omawiane. Nadto dotyczy odrębnej kwestii. W niezbędnym zakresie intertemporalnym zostało ono omówione uprzednio przeze mnie w niniejszej pracy.

Przytoczę tylko niektóre wnioski ogólne, które płyną z tej monografii, a które obowiązują zarówno na tle orzeczenia z 31 I 2001 r., jak i na tle orzeczenia z 5 IX 2007 r., które to zwłaszcza ostatnie je potwierdzają. Z góry podkreślam, że jest to moje stanowisko. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 31 I 2001 r. oraz 5 IX 2007 r., jak również orzecznictwo SN, jeśli chodzi o spadki, w skład których wchodzi gospodarstwa rolne, a otwarte w okresie od 18 V 1964 r. do 13 II 2001 r., stanowiska tego nie przyjmują. TK i SN przyjmują je tylko co do spadków rolnych otwartych po 13 II 2001 r. i przed 18 V 1964 r. A oto to moje stanowisko:

SN ubocznie w uzasadnieniu postanowienia z 4 VI 2004 r. III CK 61/03 (OSNC 2005, z. 6, poz. 107) oraz wprost w post. SN z 21 VIII 2007 r. III CSK 187/07 (niepubl.) zajął stanowisko także w innej sprawie. Otóż uznał on za trafne stanowisko TK zawarte w wyroku z 31 I 2001 r. P 4/99 (OTK ZU-A 2001, nr 1,

poz. 5 oraz DzU z 2001 r., nr 11, poz. 91). TK uchylił na przyszłość (od dnia wejścia w życie orzeczenia TK, tj. 14 II 2001 r.) przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych oraz wkładów gruntowych w rolniczej spółdzielni produkcyjnej (art. 1059–1064, 1087 k.c.). Natomiast TK zachował w mocy przepisy rolne o dziedziczeniu ustawowym co do spadków otwartych przed dniem wejścia w życie orzeczenia TK (tj. 14 II 2001 r.), z wyjątkiem art. 1063 k.c. w brzmieniu ustalonym przez k.c. w 1964 r. i nowelę z 1971 r., który został uznany za niezgodny z Konstytucją (zgodny z Konstytucją jest art. 1063 w brzmieniu ustalonym przez nowelę do k.c. z 1982 r. i 1990 r.). Nazwijmy go pierwszym modelem teoretycznym. Takie jest stanowisko TK i SN w tej sprawie.

W drugim modelu teoretycznym przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych można uznać za sprzeczne z Konstytucją z dniem wejścia jej w życie, czyli 17 X 1997 r.

W trzecim modelu teoretycznym przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych można uznać za niezgodne z Konstytucją z 1997 r. od chwili wejścia ich w życie, czyli 18 V 1964 r. (5 VII 1963 r. – art. LV, LVI i nast. p.w.k.c.). Przepisy te zostałyby zatem uchylone z mocą wsteczną od chwili ich uchwalenia. Takie było zazwyczaj stanowisko SN na tle dotychczasowego jego orzecznictwa. Dziwi zatem, że SN w tych orzeczeniach odstępuje (bez uzasadnienia) od swojego dotychczasowego ustalonego orzecznictwa na tle spraw cywilnych. Stanowisko trzecie reprezentuje także ja.

Przepisy rolne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są oceniane według nowej Konstytucji z 1997 r., a nie starej (1952), gdyż są one nadal stosowane w praktyce (np. wydawane są postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku). TK orzeka o niekonstytucyjności przepisów rolnych *in abstracto*, sądy powszechne natomiast (rejonowe, okręgowe, SN) *in concreto* (na tle konkretnej sprawy). Sądy powszechne mogą badać zgodność przepisów rolnych k.c. (art. 213–218, 1058–1088 – 1964, 1971, 1982, 1990) z Konstytucją i odmówić ich zastosowania w konkretnej sprawie, uznając je za niekonstytucyjne, bo takie według mnie są (art. 8 ust. 2 Konstytucji).

Przepisy szczególne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1058–1087 k.c.) są sprzeczne z zasadą demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji), sprawiedliwości społecznej (art. 2), zasadą ochrony prawa własności i prawa dziedziczenia (art. 21, 64), zasadą równości w prawie (art. 32, 64 ust. 2), zasadą wolności (art. 31), zasadą wolności działalności gospodarczej (art. 20, 22, 23) i społecznej gospodarki rynkowej (art. 20), zasadą gospodarstwa rolnego rodzinnego (art. 23) oraz art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Jak przyjmuje to TK, przepisy rolne k.c. miały na celu nacjonalizację gospodarstw rolnych, były jednym z instrumentów prawnych i ekonomicznych, które zmierzały do tego celu. Motyw ten odpadł teraz i nie ma też potrzeby utrzymywania ich nadal (jak to czyni TK i SN).

Takie jest moje stanowisko na tle prawa pozytywnego. Według mnie przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych powinny być uchylone (nie obo-

wiązują one) z mocą wsteczną, chyba że nastąpił już prawomocny dział spadku (art. 1058–1064, 1086, 1087 – 1971, 1982, 1990). To samo dotyczy przepisów o dziedziczeniu testamentowym (art. 1065 – 1971, 1982), zapisie rolnym (art. 1067 – 1964, 1971, 1982, 1990) oraz o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1070 w zw. z art. 213–218 k.c. – 1990) oraz przepisów związanych z działem spadku (art. 1066, 1079, 1081, 1082 k.c. – 1990), a także przepisów o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c. – 1990). Podobnie te inne przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1058–1087) i zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c.) powinny być uchylone (nie obowiązują one) z mocą wsteczną, chyba że nastąpił już prawomocny dział spadku, zniesienie współwłasności, podział majątku wspólnego małżonków (I).

Do podobnego stanowiska, jak doszedłem na gruncie prawa pozytywnego (pkt I), można dojść na gruncie prawa moralnego (słusznego). Przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych (art. 1058–1064, 1086, 1087 k.c. – 1971, 1982, 1990), o dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych (art. 1065 k.c. – 1971, 1982), o zapisie rolnym (art. 1067 k.c. – 1964, 1971, 1982, 1990) oraz o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1070, 213–218 – 1990) i przepisy z nim związane (art. 1066, 1079, 1081, 1082 k.c.), a także o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c.) są sprzeczne z prawem moralnym (słusznym), a jako takie nie obowiązują, chyba że nastąpił prawomocny dział spadku, zniesienie współwłasności, podział majątku wspólnego małżonków (II). Z innym uzasadnieniem prawnym (na gruncie prawa moralnego, pkt II) doszlibyśmy do podobnego wniosku jak na gruncie prawa pozytywnego (pkt I) – niestosowanie (nieobowiązanie) przepisów rolnych k.c. I tą tezą kończę te wywody. Szczegółowemu omówieniu tej kwestii poświęciłem odrębne obszernie opracowanie monograficzne [*Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Kraków (2002) 2010]. (Por. także moją głosę do post. SN z 4 VI 2004 r. III CK 61/03, *Paestra* 2006, z. 3–4, s. 298–302, gł. pkt 3). Jest to pierwsze orzeczenie SN z tego zakresu.

II. Wyrok TK z 5 IX 2007 r.:

(A) „Art. LV, art. LVI i art. LVIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (DzU Nr 16, poz. 94, z 1974 r. Nr 24, poz. 142, z 1990 r. Nr 55, poz. 321, z 1994 r. Nr 85, poz. 388 oraz z 2003 r. Nr 49, poz. 408) w zakresie, w jakim odnoszą się do spraw spadkowych, w których wydanie orzeczenia następuje od 14 lutego 2001 r., czyli od dnia ogłoszenia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r. (sygn. P 4/99) w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, są niezgodne z art. 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”

(teza sentencji wyroku TK z 5 IX 2007 r. P 21/06, OTK ZU-A 2007, nr 8, poz. 96 oraz DzU z 2007 r., nr 170, poz. 1205).

Poniżej zostaną przytoczone niektóre wybrane fragmenty uzasadnienia orz. TK z 5 IX 2007 r.:

„Kwestionowane przepisy międzyczasowe wyznaczają czasowy zakres stosowania przepisów k.c., wskazując, którą z kolejno obowiązujących wersji należy stosować w danej sytuacji. Przepisy te wyznaczają zatem podstawę rozstrzygnięcia spraw sądowych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych, innymi słowy – determinują ich treść.

W konsekwencji kolejnych nowelizacji, przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są obecnie stosowane w kilku różnych wersjach, w zależności od tego, kiedy nastąpiło otwarcie spadku. I tak przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych:

- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r. mają zastosowanie do spadków otwartych przed 4 listopada 1971 r., chyba że przed tym dniem nastąpił już dział spadku (z uwzględnieniem modyfikacji co do spadków otwartych przed 5 lipca 1963 r. wynikających z art. LVI i nast. p.w.k.c.), a także do spadków otwartych między 4 listopada 1971 r. a 5 kwietnia 1982 r.,

- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1982 r. mają zastosowanie do spadków otwartych między 6 kwietnia 1982 r. a 30 września 1990 r.,

- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1990 r. mają zastosowanie do spadków otwartych po 30 września 1990 r.” (cz. III pkt 1.2, s. 1196 OTK ZU-A).

„3.1. Trybunał Konstytucyjny, orzekając w niniejszej sprawie, w pełni podtrzymuje stanowisko wyrażone w sprawie o sygn. P 4/99 co do niekonstytucyjności szczególnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych. We wskazanym wyroku uznano niekonstytucyjność przepisów materialnoprawnych określających ten reżim. Kontrolowane obecnie przepisy intertemporalne (jak wszelkie przepisy intertemporalne w odniesieniu do przepisów, których dotyczą) są także składnikiem tego reżimu, normując jego obowiązywanie w czasie – w rozpatrywanym wypadku przewidując retroaktywne działanie tego reżimu. Dlatego wszelkie argumenty o niekonstytucyjności przepisów kontrolowanych w ramach postępowania w sprawie o sygn. P 4/99 zachowują aktualność w odniesieniu do przepisów normujących działanie tego reżimu w czasie. Ponadto ze względu na wprowadzenie przez kontrolowane przepisy intertemporalne retroaktywności, która – acz konstytucyjnie niezakazana – musi być jednak traktowana jako zjawisko wyjątkowe, a za jej wprowadzeniem muszą przemawiać szczególne względy aksjologiczne, aprobowane konstytucyjnie, w niniejszej sprawie występuje dodatkowo zarzut niekonstytucyjności” (cz. III pkt 3.1 OTK ZU-A, s. 1198, 1199).

„4.3. Podsumowując, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c., przewidujące wsteczne stosowanie przepisów k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, naruszają art. 2 oraz art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji. Te same względy, które przemawiały za niekonstytucyjnością orzeczoną w wyroku P 4/99 wobec przepisów materialnoprawnych k.c., przewidujących szczególny reżim dziedziczenia gospodarstw rolnych, przema-

wiają także za identyczną oceną przepisów umożliwiających wsteczne stosowanie konstytucyjnie już zdyskwalifikowanych przepisów. Zauważyć należy, że przepisy intertemporalne i materialnoprawne, których te pierwsze dotyczą, są fragmentami tego samego reżimu. Przepisy intertemporalne rozszerzają bowiem czasowy zakres obowiązywania (poprzez wymóg stosowania do wskazanych sytuacji) przepisów materialnoprawnych. Dyskwalifikacja konstytucyjna tych ostatnich w wyroku P 4/99 musi zatem rzutować na ocenę konstytucyjności przepisów intertemporalnych. Ta ostatnia musi być tym surowsza, że dotyczy kwestii retroaktywności, samej w sobie naruszającej stabilność i zaufanie do prawa, a w wypadku rozpatrywanym naruszenie to jest szczególnie dotkliwe, skoro może się odnosić nawet do sytuacji objętych ostatecznymi rozstrzygnięciami sądowymi o nabyciu spadku” (cz. III pkt 4.3 OTK ZU-A, s. 1203–1204)”.

„6. Skutki wyroku.

Przyjęta przez Trybunał Konstytucyjny formuła wyroku o niekonstytucyjności p.w.k.c. od określonego momentu czasowego (14 lutego 2001 r.) oznacza, że od tego dnia wskazane w wyroku przepisy nie mogą być już stosowane, nawet gdyby za ich stosowaniem przemawiały »normalne« reguły intertemporalne.

Jednocześnie formuła ta wyłącza ponowne orzekanie (w związku z wydaniem niniejszego wyroku) w sprawie spadkowej zakończonej postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku, wydanym na podstawie kwestionowanych przepisów przed 14 lutego 2001 r.

W sprawie, która stała się przyczyną przedstawienia Trybunałowi Konstytucyjnemu wątpliwości przez pytający sąd, nie ma zatem podstaw do korygowania postanowienia z 1 kwietnia 1957 r., sygn. akt Ns 262/56, wydanego przez Sąd Powiatowy w Poznaniu, w kwestii stwierdzenia nabycia spadku” (cz. III pkt 6 OTK ZU-A, s. 1205, 1206).

(B) Stanowisko Z. Truszkiewicza, w: *Prawo rolne*, red. A. Stelmachowski, Warszawa 2009, odnośnie do wyroku TK z 5 IX 2007 r. (fragmenty):

„Kierując się przepisami przechodnimi, zawartymi w p.w. k.c. i w ustawach zmieniających Kodeks cywilny, oraz treścią wyroków TK z 31 stycznia 2001 r. i 5 września 2007 r., można wyróżnić następujące okresy stosowania odmiennych porządków dziedziczenia gospodarstw rolnych:

1) spadki otwarte po 13 lutego 2001 r. – do ustalenia praw do spadku rolnego stosuje się wyłącznie uregulowania powszechnego prawa spadkowego,

2) spadki otwarte w okresie między 1 października 1990 r. a 13 lutego 2001 r. – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególnie porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych ukształtowany przez nowelę do Kodeksu cywilnego z 1990 r.,

3) spadki otwarte w okresie między 6 kwietnia 1982 r. a 30 września 1990 r. – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególnie porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych ukształtowany przez nowelę Kodeksu cywilnego z 1982 r.,

4) spadki otwarte przed 18 maja 1964 r. – do ustalenia praw do spadku stosuje się wyłącznie uregulowania powszechnego prawa spadkowego obowiązującego w chwili otwarcia spadku” (s. 173).

„Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego.

Od 1 października 1990 r. (czyli od wejścia w życie noweli Kodeksu cywilnego z 1990 r.) osoba powołana do spadku w testamencie nie musi spełniać jakiegokolwiek warunku, by dziedziczyć należące do spadku gospodarstwo rolne.

Dziedziczenie gospodarstwa rolnego przez spadkobiercę testamentowego powołanego do spadku otwartego w okresie 5 lipca 1963 r. do 30 września 1990 r. zależało od spełnienia w chwili otwarcia spadku warunku określonego w art. 1065 k.c., z tym że do spadków otwartych w okresie od 5 lipca 1963 r. do 5 kwietnia 1982 r. w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r., a do spadków otwartych w okresie od 6 kwietnia 1982 r. do 30 września 1990 r. w brzmieniu ustalonym nowelą z 1982 r.” (s. 176).

„W myśl wymienionego wyżej wyroku TK z 5 września 2007 r. przepisy art. LV, LVI, LVIII p.w. k.c. utraciły moc w zakresie, w jakim odnoszą się do spraw spadkowych, w których wydanie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku następuje po 13 lutego 2001 r. (wejście w życie wyroku TK z 31 stycznia 2001 r.). Wyrok Trybunału z 5 września 2007 r. oznacza zatem, że:

1) postanowienia stwierdzające prawa do spadku rolnego otwartego przed 18 maja 1964 r., wydane przed 14 lutego 2001 r., nie są wzruszalne;

2) po wejściu w życie wyroku TK z 5 września 2007 r. (czyli z dniem 19 września 2007 r.) prawa do spadku rolnego otwartego przed 18 maja 1964 r. ustala się wyłącznie na podstawie przepisów powszechnego prawa spadkowego obowiązującego w chwili otwarcia spadku;

3) wydane w okresie między 14 lutego 2001 r. a 18 września 2007 r. postanowienia stwierdzające prawa do spadków otwartych przed 18 maja 1964 r. podlegają wzruszeniu przy zastosowaniu przepisów o wznowieniu postępowania (art. 190 ust. 4 Konstytucji);

4) postanowienia stwierdzające prawa do spadku otwartego między 5 lipca 1963 r. a 17 maja 1964 r., wydane przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego (przed 18 maja 1964 r.), nie podlegają zmianie mimo zachowania art. LIX p.w. k.c.” (s. 177).

(C) Stanowisko Józefa Kremisa i Krzysztofa Kremisa w głosie do wyroku TK z 5 IX 2007 r. P 21/06, opublikowanej w PS 2008, z. 6, s. 118–126:

„Konkludując, można twierdzić, że przez pojęcie »spraw spadkowych, w których wydanie orzeczenia następuje od 14 lutego 2001 r.« należy rozumieć nie tylko sprawy, w których wydane zostaje pierwsze postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku, lecz także każde kolejne orzeczenie zmieniające poprzednie rozstrzygnięcia w tym przedmiocie. Postanowienie zmieniające orzeczenie o stwierdzeniu nabycia spadku (wydane w trybie art. 679 § 3 k.p.c.) jest bowiem w istocie nowym

orzeczeniem, określającym odmiennie od dotychczasowego krąg spadkobierców i przypadające im ułamkowe udziały w spadku. Jeżeli zatem postanowienie takie jest wydawane od 14 lutego 2001 r. i odnosi się do spadku otwartego przed 18 maja 1964 r., podstawę prawną rozstrzygnięcia o wchodzącym w skład spadku gospodarstwie rolnym stanowić powinny przepisy obowiązujące w chwili otwarcia spadku, bez modyfikacji wynikającej z niekonstytucyjnych rozwiązań art. LV, LVI i LVIII p.w.k.c.” (s. 125, 126 tej glosy).

(D) Krótkie stanowisko Michała Niedośpiała odnośnie do wyroku TK z 5 IX 2007 r. P 21/06:

a) Do wznowienia postępowania o stwierdzenie nabycia spadku teoretycznie mogą służyć art. 679, 524, 401¹ zw. z art. 190 ust. 4 Konstytucji. Z. Truskiewicz przyjmuje, że ma tu zastosowanie art. 401¹ k.p.c. w zw. z art. 190 ust. 4 Konstytucji, natomiast J. i K. Kremisowie przyjmują, że ma tu zastosowanie art. 679 k.p.c., a nie art. 401¹ k.p.c., bliżej uzasadniają oni stanowisko, odwołując się do literatury, która nie jest jednoznaczna w tym punkcie. Wydaje się, że rację mają J. i K. Kremisowie w tej sprawie. Nie omawiam tego bliżej tutaj.

J. i K. Kremisowie przyjmują, że art. 679 k.p.c. stosuje się do zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku rolnego wydanego przed 14 lutego 2001 r. i dotyczącego spadku rolnego otwartego przed 18 maja 1964 r. (5 lipca 1963 r.), czyli wtedy gdy w zastosowanie wchodzi art. LV, LVI i LVIII p.w.k.c. w związku z przepisami kodeksu cywilnego, a postanowienie zmieniające wydawane w trybie art. 679 k.p.c. jest ferowane po 13 II 2001 r. Według J. i K. Kremisów orzeczenie sądowe w myśl wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 5 IX 2007 r. wydawane po 13 II 2001 r. wchodzi w zastosowanie nie tylko wtedy, gdy postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku rolnego otwartego przed 18 V 1964 r. (5 VII 1963 r.) jest wydawane po raz pierwszy (co nie budzi wątpliwości), lecz także wtedy, gdy jest wydawane po raz kolejny na podstawie art. 679 k.p.c. (w drodze zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku).

Nie jest jasne, czy według J. i K. Kremisów postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku – w sytuacji wymienionej wyżej – może być wydane tylko w przypadkach określonych w art. 679 k.p.c. czy też w każdym przypadku na podstawie art. 679 k.p.c. osoby zainteresowane mogą złożyć wniosek o zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku wydanego przed 14 II 2001 r. z powołaniem się na niekonstytucyjność art. LV, LVI i LVIII p.w.k.c. [co do spadku rolnego otwartego przed 18 maja 1964 r. (5 lipca 1963 r.) zgodnie z orzeczeniem TK z 5 IX 2007 r.]. Wydaje się, że J. i K. Kremisowie przyjmują pierwszą część tej alternatywy. Tak samo – jak się wydaje – TK w orz. z 5 IX 2007 r. Takie też jest moje stanowisko. Natomiast drugą część uprzedniej alternatywy proponuję przyjąć *de lege ferenda*, wprawdzie można by starać się przyjmować ją już *de lege lata*, ale w istocie byłaby to wykładnia prawotwórcza albo co najmniej *praeter legem* (w granicach luzu ustawowego).

W art. 679 k.p.c. chodzi o dwie sytuacje, czy osoba zainteresowana była uczestnikiem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, wtedy stosuje się art. 679 § 1 zd. 2 k.p.c., czyli osoba taka może tylko wówczas żądać zmiany postanowienia stwierdzającego nabycie spadku, gdy żądanie opiera na podstawie, której nie mogła powołać w tym postępowaniu, a wniosek o zmianę składa przed upływem roku od dnia, w którym uzyskała tę możliwość. Natomiast w przypadku takim, gdy taka osoba nie była uczestnikiem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, może je złożyć w każdym czasie (nie jest ograniczona czasowo terminem rocznym) i nie jest ograniczona podstawą żądania zmiany (brak ograniczeń przedmiotowych). Jak powiedziano, dyskusyjne może być, czy taką samoistną podstawą do zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku na podstawie art. 679 k.p.c. jest fakt niekonstytucyjności przepisów art. LV, LVI, LVIII p.w.k.c.

b) Omawiane orzeczenie TK z 5 IX 2007 r. zapadło na tle następującego stanu faktycznego. W dniu 9 IV 1954 r. otwarł się spadek, w skład którego wchodziło gospodarstwo rolne. W dniu 1 IV 1957 r. wydano prawomocne postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku, na rzecz siedmiorga dzieci spadkodawcy. W dniu 5 lipca 1963 r. na podstawie art. LVIII p.w.k.c. postanowienie to w części dotyczącej gospodarstwa rolnego utraciło moc prawną. Orzeczenie uzupełniające Sąd Rejonowy wydał dopiero w 2004 r., na podstawie którego stwierdził zachowanie prawa dziedziczenia przez czworo spadkobierców, a niezachowanie przez troje spadkobierców. W toku rozpatrywania apelacji jednego z uczestników postępowania Sąd Okręgowy w Poznaniu skierował pytanie prawne do TK, na które ten udzielił odpowiedzi jak w sentencji. TK przyjął, że moc zachowuje pierwotne postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku z 1 IV 1957 r. co do całego spadku (bez rozróżniania części rolnej i nierolnej). Orzeczenie TK jest trafne.

c) Weźmy inny przykład z praktyki sądowej (prawdziwy). Spadek, w skład którego wchodzi gospodarstwo rolne, otwarł się 16 XII 1987 roku. Sądy Rejonowy, Okręgowy i Najwyższy stwierdziły w latach 2006–2007 (przed 19 IX 2007 r.), że spadek na zasadach ogólnych nabyło sześcioro dzieci, natomiast spadkowe gospodarstwo rolne odziedziczyło z ustawy pięcioro dzieci, natomiast szósty spadkobierca nie odziedziczył gospodarstwa rolnego, gdyż zdaniem tych sądów nie spełniał w chwili otwarcia spadku żadnej z przesłanek uprawniających go do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, mimo że ten szósty spadkobierca w parę lat po otwarciu spadku został trwałym inwalidą I grupy (w chwili orzekania miał orzeczoną III grupę inwalidzką z tej samej przyczyny, z której orzeczono potem I grupę inwalidzką i faktycznie inwalidztwo I grupy istniało w dniu 16 XII 1987 r., tylko że nie zostało uznane przez sąd na podstawie § 7 rozp. rol. z 28 XI 1964 r, mimo istnienia ku temu podstaw). Ten szósty spadkobierca pracował także w gospodarstwie spadkowym za życia spadkodawcy, ale wskutek sprzecznych zeznań świadków i uczestników postępowania sądy przyjęły, że nie pracował on w gospodarstwie rolnym. W chwili stwierdzenia nabycia spadku sytuacja była taka sama jak w chwili otwarcia spadku (nie dokonano żadnej czynności odnośnie do spadku w postaci, np. rozporządzenia

spadkiem lub udziałem w spadku lub rozporządzenia poszczególną rzeczą należącą do spadku lub udziałem w takiej pojedynczej rzeczy). W skład pozostałego majątku nie wchodziło w istocie nic (pusty). Ten szósty spadkobierca nie dziedziczy nawet domu jednorodzinnego, w którym mieszka sam od dzieciństwa. Czy orzeczenia sądów są trafne i słuszne. Nie są one trafne ani słuszne, lecz przy poczynionych nieprawdziwych ustaleniach sądów były one formalnie zgodne z obowiązującymi w tym zakresie przepisami po orzeczeniu TK z 31 I 2001 r., lecz materialnie z nimi sprzeczne (niezgodne z prawem moralnym). Dlaczego ten stan faktyczny (c) rozstrzygnąć inaczej niż poprzedni (b), na tle którego zapadło orzeczenie TK z 5 IX 2007 r. Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku wydano po 13 II 2001 r. (w 2006/2007 r., przed 19 IX 2007 r.), nie dokonano odnośnie spadku żadnych czynności prawnych. Jaka *ratio legis*, jaka racja ustawy przemawia za tym, aby te dwa stany faktyczne (z punktów b i c) rozstrzygać odmiennie, a tak trzeba robić przy aktualnym orzecznictwie Sądu Najwyższego na tle zarówno orzeczenia TK z 31 stycznia 2001 r., jak i 5 września 2007 r. Jest to po prostu nielogiczne, niesłuszne i bezprawne, oba stany faktyczne powinny być rozstrzygnięte tak samo, w kierunku dziedziczenia spadkowego gospodarstwa rolnego wraz z pozostałym majątkiem na zasadach ogólnych (powszechnego prawa spadkowego). Już ten przykład wskazuje na nietrafność orzeczenia TK z 31 I 2001 r. Tę niespójność w orzecznictwie TK i SN powinien rozstrzygnąć ustawodawca ewentualnie sam TK, bo on ma sprzeczne orzecznictwo w tej mierze, lub sądy powszechne na podstawie art. 8 ust. 2 Konstytucji, wychodząc z założenia logicznego, że dwa sprzeczne orzeczenia TK nie mogą istnieć, trafne jest tylko orzeczenie z 5 IX 2007 r., a nie 31 I 2001 r., ale czy sądy powszechne zajmą takie stanowisko, to jest to co najmniej wątpliwe, a raczej niemożliwe i nie ma na to co liczyć, ludzi się. Należy podkreślić, że ten szósty spadkobierca w przykładzie drugim (b) nic nie otrzymuje ze spadku (pozostały majątek, spadek na zasadach ogólnych jest pusty). Trzy sądy powszechne miały dostatecznie udokumentowane racje prawne, także w postaci załączonej monografii liczącej 226 stron maszynopisu, stanowiącej komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r., lecz tego nie uczyniły. Co za bezdusność i formalizm prawny, gdzie moralność.

d) Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r. oraz 5 IX 2007 r. są werbalne, stwierdzają w istocie niezgodność przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych i przepisów wprowadzających k.c. (materialnych i intertemporalnych) z Konstytucją, ale w zasadzie nie wyciągają z tego należytych wniosków prawnych, w taki sposób jak ja proponuję, rzecz należy teraz – jak powiedziano – do ustawodawcy.

e) Dobitnie świadczą o tym dwa przykłady podane uprzednio (b, c).

f) Jaki wniosek płynie z orzeczenia TK z 5 IX 2007 r. Przepisy intertemporalne art. LV, LVI i LVIII k.c. zostały uznane za niekonstytucyjne z dniem 14 II 2001 r. (daty opublikowania orzeczenia TK z 31 I 2001 r.) i z tą chwilą utraciły one moc prawną (zostały uchylone przez „negatywnego ustawodawcę”, jakim jest TK).

g) TK w orzeczeniu z 5 IX 2007 r. za niekonstytucyjne uznał przepisy rolne k.c. i przepisy wprowadzające kodeks cywilny co do spadków rolnych otwartych przed 5 VII 1963 r., ściślej przed 18 V 1964 r., z którą to ostatnią datą weszły w życie przepisy rolne k.c. (por. art. I p.w.k.c.). TK w orzeczeniu z 31 I 2001 r. za niekonstytucyjne uznał przepisy k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych po 13 II 2001 r. Skoro tak, to po co utrzymywać w mocy przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych w okresie od 18 maja 1964 r. do 13 lutego 2001 r. (37 lat). Są to bowiem przepisy rudymenarne, szczątkowe, okrojone. Wszystko wskazuje na to, że powinny być uchylone jako niezgodne z Konstytucją także przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych również w okresie od 18 V 1964 r. do 13 II 2001 r., a tego nie uczynił TK w wyroku z 31 I 2001 r., ani TK w wyroku z 5 IX 2007 r., uznając, że one aczkolwiek w istocie niezgodne z Konstytucją, w tym jednak okresie czasu obowiązują. W ten sposób, jak powiedziano, w istocie wyroki TK z 31 I 2001 r. i 5 IX 2007 r. są sprzeczne, racje ma TK z 5 IX 2007 r. Jak powiedziano, problem tej sprzeczności powinien rozstrzygnąć TK w trzecim orzeczeniu (jest to problem TK złożony, ale sam go wywołał) lub najlepiej Sejm w drodze ustawy w sposób proponowany przeze mnie [działy spadku prawomocne zachowują moc, postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku prawomocne podlegają zmianie na wniosek osoby zainteresowanej [jak to przyjęto w przepisach intertemporalnych (art. 2) noweli do k.c. z 1971 r. oraz w art. LIX p.w.k.c., w braku wniosku osoby zainteresowanej zachowują one moc prawną – poza tym przepisy rolne k.c. jako sprzeczne z Konstytucją zostają uchylone].

h) Trzeba podkreślić, że oba wyroki TK z 31 I 2001 r., jak i 5 IX 2007 r. uznały przepisy rolne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych i przepisy intertemporalne k.c. za sprzeczne z Konstytucją. Oba wyroki TK szczegółowo to uzasadniają, i ich argumenty w tej mierze należy podzielić, nie powtarzam ich tu. Jak powiedziano, z tej trafnej i słusznej tezy oba wyroki nie wyciągnęły w zasadzie prawidłowych wniosków: uchylając te przepisy k.c. i p.w.k.c., a utrzymały je w zasadzie w mocy z powołaniem się w istocie na względy celowościowe, ochrony bezpieczeństwa obrotu prawnego i stałości stanów prawnych zaistniałych na ich tle. TK w wyroku z 5 IX 2007 r. co do spadków otwartych przed 18 V 1964 r. (5 VII 1963 r.) poczynił w tej zasadzie wyłomy, praktycznie jej zaprzeczenie, dlaczego nie uczynić tego dla spadków otwartych w okresie od 18 V 1964 do 13 II 2001 r. Nie obowiązują one w okresie po 13 II 2001 r. Często nie ma potrzeby ochrony pewności prawnej, bo spadkobiercy nie poczynili żadnych czynności prawnych rozporządzających spadkiem lub przedmiotami wchodzącymi w skład spadku, jak w przykładzie z punktu „c”, a mimo to osoby te nie dziedziczą gospodarstwa rolnego, są wyłączone przez ustawodawcę i Trybunał Konstytucyjny bez odszkodowania. TK względy celowościowe – ochronę bezpieczeństwa obrotu prawnego, uznał za ważniejsze niż niekonstytucyjność przepisów rolnych k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Jest to sprzeczność wewnętrzna w rozumowaniu TK w obu orzeczeniach, aksjologiczna, kierowanie się nie Konstytucją, lecz względami celowości, praktyki praw-

nej, a nie prawa. Utrzymanie w mocy przepisów rolnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych w okresie od 18 V 1964 do 13 II 2001 r. jest rażąco niesprawiedliwe, urągą sprawiedliwości, jest rażąco sprzeczne z prawem moralnym. Przepisy rolne k.c., jak to przyznaje SN i TK, miały na celu socjalizację (uspołecznienie) rolnictwa. Były jednym z wielu środków prawnych i ekonomicznych, które do tego celu miały prowadzić. Nie ma racji prawnych ani moralnych, aby je nadal utrzymywać w mocy. Prawdopodobnie gdyby jako pierwsze zostało wydane orzeczenie z 5 IX 2007 r. (w tym składzie sędziącym), nie byłoby problemu prawnego, bo wszystkie przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu zostałyby uchylone. A skoro została w orzecznictwie odmieniona kolejność tych orzeczeń, to mamy problem prawny i moralny. Błędne orzeczenia TK należy z porządku prawnego eliminować. Należy to w pierwszej kolejności do ustawodawcy, a potem do Trybunału Konstytucyjnego, który sam przez sprzeczne orzeczenia spowodował problemy prawne.

i) Trzeba podkreślić, że ustawodawca przepisom rolnym o dziedziczeniu gospodarstw rolnych nadał moc wsteczną (art. LV p.w.k.c.). Praktycznie rzecz biorąc działały one wstecz w całym XX wieku, a nawet sięgały do XIX wieku wstecz. Wystarczyło bowiem, że w dniu 5 VII 1963 r. żył co najmniej jeden spadkobierca (współspadkobierca), aby przepisy te miały moc wsteczną. Jeśli np. spadkobierca urodził się w 1863 r., a żył 100 lat w dniu 5 VII 1963 r., a w skład spadku wchodziło gospodarstwo rolne, to stosowało się przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Tylko względy wiekowe (długości ludzkiego życia) stanowiły tu tamę. Przesłanki rolne spadkobierców badano nie w chwili otwarcia spadku (np. w 1920 r.), lecz w dniu 5 VII 1963 r., jeżeli spadkobiercy ci żyli w tej dacie 5 VII 1963 r. Jeśli zmarli oni wcześniej (przed 5 VII 1963 r.), to ich dziedziczenie podlegało zasadom ogólnym prawa spadkowego z 1946 r., a w okresie przed 1 I 1947 r. podlegało ono przepisom prawa spadkowego dzielnicowego (k.c.a. na ziemiach byłego zaboru austriackiego, k.c.f. na ziemiach byłego Księstwa Warszawskiego, k.c.n. na ziemiach byłego zaboru pruskiego, t. X cz. I Zводу Praw na ziemiach wschodnich, byłego zaboru rosyjskiego).

Wsteczne działanie przepisów rolnych k.c. miało na celu socjalizację rolnictwa. Łamało to konstytucyjną zasadę *lex retro non agit*, że prawo nie działa wstecz. Było też sprzeczne z powszechną w zasadzie regułą prawa spadkowego, że do dziedziczenia gospodarstw rolnych stosuje się prawo, które obowiązywało w chwili śmierci spadkodawcy. Wyrazem tej ostatniej zasady był art. LI p.w.k.c., który miał zastosowanie do pozostałego majątku (spadku na zasadach ogólnych). Te również argumenty powołał TK w omawianych tu orzeczeniach.

j) TK w oznaczonych fragmentach (zwłaszcza w cz. III pkt 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4, 3.2.5, s. 1200–1202) snuje wizję przepisów rolnych, w tym w jego ujęciu zgodnych z Konstytucją. Nie jest to wizja trafna i nie należy ona do TK, który jest organem, który ma orzekać o konstytucyjności konkretnych przepisów prawnych, a nie uprawiać wizji prawnych, mieć projektów ustawowych, uprawiać polityki prawnej, gospodarczej i społecznej.

TK w uzasadnieniu tego orzeczenia z 5 IX 2007 r. w istocie stwierdził, że konstytucyjny jest obecny art. 216 k.c. (w zw. z art. 1070 k.c.). Nie zgadzam się z tym obecnie. Przepis ten jest niekonstytucyjny, rozplenił się po całym prawie cywilnym (dziale spadku – art. 1070 w zw. z art. 216, zniesieniu współwłasności – art. 216, podziale majątku wspólnego małżonków – art. 46 k.r.op. w zw. z art. 1035 k.c. w zw. z art. 1070 k.c. w zw. z art. 216 § 1 k.c. – we wszystkich tych wypadkach przy splątach, a także nadto na tle zachowku rolnego (art. 1082 k.c.) i zapisu testamentowego (art. 1067 k.c. w zw. z art. 216 k.c.), doszło nawet do tego, że przepis ten art. 216 k.c. stosuje się często w literaturze do obniżenia nawet zapisu własności nieruchomości rolnej, czego nie było nawet w okresie PRL-u (1964, 1971, 1982). Przepis art. 216 k.c. uznał za niekonstytucyjny Sąd Najwyższy w post. z 6 I 2000 r. I CKN 320/98, OSNC 2000, z. 7–8, poz. 133, z głosą krytyczną M. Niedośpiała, PiP 2001, z. 2, s. 110–112. Po bliższym zbadaniu tej kwestii w monografii *Komentarz do orzeczenia TK z dnia 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych* doszedłem jednak do odmiennego wniosku. Do tego odmiennego wniosku nakłaniała mnie prof. Ewa Łętowska w recenzji tej mojej glosy, nie uczyniłem tego jednak wtedy. Teraz ona (jeśli to jest jej pogląd, jest sędzią sprawozdawcą w tej sprawie z 5 IX 2007 r.) zmieniła swój pogląd, z kolei ja zmieniłem swój uprzedni pogląd. Problem prawny obniżenia spląt jednak istnieje, ja proponuję rozwiązanie go poprzez art. 5 k.c., czemu w zasadzie sprzeciwia się orzecznictwo SN i znaczna część doktryny. Gdyby zamknąć tę drogę (art. 5 k.c.), to być może trzeba by zachować dotychczasowy art. 216 k.c., który oparty jest na zasadach słuszności (bliżej precyzuje na użytek spląt z art. 216 k.c. problem prawny). Jest to zatem różnica między mną a TK obrania drogi prawnej do obniżania spląt. Sama zasada moralna (słuszności) nie powinna tu – jak się wydaje – budzić wątpliwości. Zawsze jest to wyjątek od reguły pełnych spląt. Decydują względy słuszności (moralne).

k) Rozumowanie TK nie jest w pełni logiczne. TK uznał przepisy materialnoprawne k.c. w istocie za niekonstytucyjne. Tym samym TK uznał za niekonstytucyjne także przepisy intertemporalne, które regulują obowiązywanie w czasie przepisów materialnoprawnych, czyli przepisy intertemporalne mają charakter posiłkowy, pomocniczy, subsydiarny w stosunku do przepisów materialnoprawnych. TK w orzeczeniu z 31 I 2001 r. utrzymując w mocy przepisy materialnoprawne w okresie przed 14 lutego 2001 r., w istocie utrzymał w mocy także przepisy intertemporalne kodeksu cywilnego (p.w.k.c.). Formalnie przepisy intertemporalne k.c. nie były objęte pytaniem prawnym w orzeczeniu TK z 31 I 2001 r. (pytaniem prawnym w orzeczeniu TK z 31 I 2001 r. była objęta nowela do k.c. z 1971 i 1990 r.), co pozwoliło zająć się tą kwestią przez TK w orzeczeniu z 5 IX 2007 r. Ale skutkiem tego jest formalna zgodność tych dwóch orzeczeń TK, a ich materialna (rzeczywista) sprzeczność, o czym była mowa uprzednio.

l) Zagadnienie wymagałoby odrębnego opracowania monograficznego i to tych dwóch orzeczeń TK z 31 I 2001 r. i 5 IX 2007 r. w jednej monografii łącznej,

obejmującej oba orzeczenia. Co do orzeczenia TK z 31 I 2001 r. takie opracowanie monograficzne mam (226 stron maszynopisu), co do orzeczenia TK z 5 IX 2007 r. takie opracowanie jest możliwe, trzeba by jednak znaleźć wydawcę, co nie jest rzeczą łatwą w praktyce wydawniczej obliczonej na zysk i brak patronatu, mecenatu nauki i instrumentalne (dyskryminujące) traktowanie pewnych autorów w praktyce (przez złych doradców opiniotwórczych), uprawiania polityki i ideologii w nauce, która powinna być apolityczna i nieideologiczna.

m) Konkludując, TK w orzeczeniu z 5 IX 2007 r. uznał za niekonstytucyjne przepisy art. LV, LVI i LVIII p.w.k.c. z dniem (od) 14 lutego 2001 r. (wydania orzeczenia przez TK 31 I 2001 r.), z tym że TK utrzymał w mocy prawomocne postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku, w skład którego wchodzi gospodarstwo rolne, wydane przed 14 II 2001 r., czyli powołane przepisy intertemporalne art. LV, LVI, LVIII p.w.k.c. mają zastosowanie w wypadku, gdy postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku jest wydawane po 13 II 2001 r.

BIBLIOGRAFIA

Wykaz uzupełniający tez orzeczeń Sądu Najwyższego za okres od 1982 do 2010 r. do książki

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne

- I. „Osoba trwale niezdolna do pracy, która dziedziczyłaby z ustawy gospodarstwo rolne, może dziedziczyć je na podstawie testamentu jako wyłączny spadkobierca” (teza uchw. SN z 8 II 1984 r. III CZP 74/83, OSNCP 1984, z. 9, poz. 149, z glosą M. Niedośpiała, OSPiKA 1986, z. 1, poz. 1 oraz NP 1985, z. 7–8) (zob. pkt 4).
- II. „Spadkobierca dziedziczy gospodarstwo rolne na podstawie art. 1059 pkt 1 k.c. w związku z art. 160 § 1 pkt 1 k.c. również wtedy, gdy stale pracuje bezpośrednio przy produkcji rolnej na części swego gospodarstwa rolnego, którego obszar nie przekracza 0,5 ha, a pozostałą część wydzierżawił także na cele związane bezpośrednio z produkcją rolną” (teza uchw. SN z 3 IV 1984 r. III CZP 9/84, OSNCP 1984, z. 10, poz. 174) (zob. tezę pkt 5).
- III. „Osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne również wtedy, gdy odpowiada jednemu z warunków wymaganych do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy (art. 1059 k.c.)” (teza uchw. 7 SN z 27 XI 1986 r. III CZP 69/86, OSNCP 1987, z. 5–6, poz. 72, z glosą M. Niedośpiała, Palestra 1989, z. 3) (zob. pkt 7).
- IV. „Spadkodawca może na podstawie testamentu skutecznie powołać do dziedziczenia gospodarstwa rolnego osobę spośród spadkobierców uprawnionych do dziedziczenia tego gospodarstwa na zasadach ogólnych określonych w art. 1063 k.c.” (teza uchw. SN z 15 IX 1988 r. III CZP 74/88, OSNCP 1989, z. 11, poz. 183, z glosą M. Niedośpiała, OSPiKA 1991, z. 1, poz. 5) (zob. pkt 10).
- V. „Dowodem stwierdzającym posiadanie kwalifikacji do prowadzenia gospodarstwa rolnego – w rozumieniu § 3 ust. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (jedn. tekst: DzU z 1983 r., nr 19, poz. 86 ze zm.) – jest także dyplom ukończenia studium ekonomiki i zarządzania przedsiębiorstwami rolniczo-usługowymi, w ramach doskonalenia zawodowego przewidzianego uchwałą nr 306 Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1965 r. w sprawie podnoszenia kwalifikacji pracowników zatrudnionych w gospodarce narodowej (jedn. tekst: Mon. Pol. z 1970 r., nr 16, poz. 133), jak również świadectwo ukończenia 6-miesięcznego korespondencyjnego kursu mechanizacji rolnictwa lub 8-miesięcznego

- korespondencyjnego kursu chemizacji rolnictwa, w ramach doskonalenia zawodowego przewidzianego w zarządzeniu nr 49 Ministra Rolnictwa z dnia 2 marca 1972 r. w sprawie obowiązkowego dokształcania i doskonalenia kwalifikacji zawodowych pracowników zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Rolnictwa lub przez niego nadzorowanych (Dz. Urz. Min. Rol. z 1972 r., nr 2, poz. 11)” (teza uchw. SN z 20 II 1989 r. III CZP 2/89, OSNCP 1990, z. 1, poz. 13) (zob. pkt 11).
- VI. „Powołany do spadku, który wykonuje stale niezbędne czynności związane z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego (art. 160 § 1, art. 1059 pkt 1 i art. 1065 § 1 k.c.), dziedziczy wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne, także w tym wypadku, gdy jednocześnie jest on zatrudniony gdzie indziej na podstawie umowy o pracę” (teza post. SN z 26 V 1988 r. III CRN 134/88, OSNCP 1990, z. 7–8, poz. 106) (zob. pkt 13).
- VII. „Przy ocenie, czy przeznaczone oznaczonej osobie w testamentie poszczególne przedmioty majątkowe wyczerpują cały spadek (art. 961 k.c.), podlegają wzięciu pod uwagę tylko przedmioty należące do spadkobiercy w chwili sporządzenia testamentu, chyba że z jego treści wynika co innego” [teza uchw. SN z 16 IX 1993 r. III CZP 122/93, Wokanda 1994, z. 1, s. 1 oraz OSP 1994, z. 10, poz. 177, z głosem E. Skowrońskiej, tamże (OSP) oraz głosem M. Niedośpiąła, Rejent 1995, z. 3, s. 89–96 (sprostowanie Rejent 1995, z. 5, s. 174)] (zob. pkt 17).
- VIII. „Przy ocenie, czy przedmiot przeznaczony w testamentie określonej osobie wyczerpuje prawie cały spadek, uwzględnieniu podlegają w zasadzie jedynie przedmioty (prawa) należące do spadkodawcy w chwili sporządzenia testamentu.
Jeżeli jednak spadkodawca zadysponował przedmiotem nie należącym do niego lub w chwili sporządzenia testamentu zaliczał do swego majątku przedmioty, które mu nie przysługują, także one powinny być uwzględniane przy wspomnianej ocenie” (teza post. SN z 28 X 1997 r. I CKN 276/97, OSNC 1998, z. 4, poz. 63 oraz OSP 1998, z. 6, poz. 114, z głosem M. Niedośpiąła, PiP 1998, z. 12) (zob. pkt 27).
- IX. „Praca spadkobiercy bezpośrednio przy produkcji rolnej uzasadniająca od dnia 1 października 1990 r. dziedziczenie z ustawy gospodarstwa rolnego może być wykonywana tylko w gospodarstwie rolnym” (teza post. SN z 21 I 2000 r. II CKN 684/98, OSNC 2000, z. 7-8, poz. 142, z głosem M. Niedośpiąła, NPN 2001, z. 7–8) (zob. pkt 30).
- X. „Przy ocenie, czy przedmioty majątkowe przeznaczone oznaczonej osobie w testamentie wyczerpują prawie cały spadek (art. 961 k.c.), należy wziąć pod uwagę podlegający dziedziczeniu majątek spadkodawcy z chwili sporządzenia testamentu, a nie z chwili otwarcia spadku” (teza post. SN z 29 III 2007 r. I CSK 3/07, OSP 2009, z. 12, poz. 136, z głosem W. Borysiaka, tamże) (zob. pkt 35).
- Uwaga ogólna do punktów I–X: Odesłanie w nawiasach okrągłych dotyczy punktów „Orzecznictwa uzupełniającego za lata 1982–2010”, np. w pkt I „(zob. pkt 4)”.

Wykaz prac naukowych Michała Niedośpiąła wydanych na podstawie jego rękopisu Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, Kraków 1982 (wprost lub przeróbki)

Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego – Państwo i Prawo 1984, z. 12 – rozdział II § 1, 2, rozdział IV książki *Swoboda czynności prawnych*.

- Czynności prawa spadkowego* – Acta Universitatis Wratislaviensis No 1769, Przegląd Prawa i Administracji, t. XXXIII, 1995 – rozdz. II książki *Swoboda testowania*.
- Darowizna na wypadek śmierci* – Państwo i Prawo 1987, z. 11 – rozdz. III książki *Swoboda testowania*.
- Testament – zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków–Poznań 1993, s. 6–112, rozdz. I–III – rozdziały IV, V § 1, 2, 3, 7, 8, 9, 12, 13, 14, rozdział VII książki *Swoboda testowania*.
- Zasadnicze rozrządzenia testamentowe* – Studia Prawnicze 1997, z. 2 – rozdział V § 6 książki *Swoboda testowania*.
- Prawo dziedziczenia – zagadnienia konstrukcyjne*, Palestra 1986, z. 12 – rozdz. VI książki *Swoboda testowania*.
- Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności* – Acta Universitatis Wratislaviensis No 814, Przegląd Prawa i Administracji, t. XXI, 1990 r. – rozdz. I § 1, 2 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Gospodarstwo rolne – odrębny spadek* – Krakowskie Studia Prawnicze, 1986 r., t. XIX – rozdz. I § 3 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Powołanie spadkobiercy*, Nowe Prawo 1986, z. 4–5 – rozdz. II § 1, 2 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego (podstawienie, przyrost)*, Palestra 1985, z. 2 – rozdz. II § 3, 4 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*.
- Z problematyki dziedziczenia gospodarstw rolnych – charakter prawny przesłanek rolnych* – Studia Prawnicze 1984, z. 3–4 – rozdz. III § 1 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- W sprawie wykładni określenia „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”* – Studia Prawnicze 1990, z. 3 – rozdz. III § 2 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Z problematyki dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych* – Palestra 1988, z. 8–9 – rozdz. III § 2 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych* – Palestra 1987, z. 3–4 – rozdz. III § 3 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na podstawie kwalifikacji rolnych* – Acta Universitatis Wratislaviensis No 1524, Przegląd Prawa i Administracji, t. XXX, 1993 oraz Rejent 1993, z. 1 – rozdz. III § 4 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*.
- Oświadczenie spadkobiercy o gotowości prowadzenia gospodarstwa rolnego*, Państwo i Prawo 1989, z. 1 – rozdz. III § 6 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*.
- Aspekty prawne pracy w gospodarstwie rolnym* – Palestra 1985, z. 5 oraz *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne – przesłanki rolne (I)*, Rejent 1993, z. 3–4 – rozdz. III § 7, 8 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).

- Dziedziczenie gospodarstw rolnych przez osoby trwale niezdolne do pracy* – Rejent 1992, z. 12 – rozdz. III § 10 książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (przeróbka).
- Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* – Palestra 1983, z. 10 – omówienie całości problematyki (wybrane zagadnienia).
- Zasady dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Problemy Praworządności 1988, z. 10 – opublikowany zmodyfikowany autoreferat z pracy doktorskiej.
- Niedośpiał M., *Swoboda czynności prawnych*, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).
- Niedośpiał M., *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).
- Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).

Literatura uzupełniająca do książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne* (gł.) za okres od 1982 do 2010 roku

- Babiarz S., *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2007 (wyd. 1), 2008 (wyd. 2), 2010 (wyd. 3).
- Bałaban A., *Konstytucyjne i ustawowe gwarancje trwałości polityki rolnej i prawa rolnego*, w: *Nauka prawa rolnego wobec zmodyfikowanej polityki PRL. Materiały z konferencji naukowej w Gdańsku w dniach 21–24 IX 1983*, red. B. Jastrzębski, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Administracja, Gdańsk 1985.
- Banaszkiewicz B., Pięta A., *Indywidualna własność rolnicza w prawie PRL*, cz. 1–2, *Więś Współczesna* 1983, z. 3 i 5.
- Banaszkiewicz B., Pięta A., *Podmiotowe warunki nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności*, *NP* 1983, z. 6.
- Banaszkiewicz B., Pięta A., *Praca w gospodarstwie rolnym jako przesłanka szczególnej zdolności do nabycia własności nieruchomości rolnej*, *Palestra* 1989, z. 1.
- Banaszkiewicz B., *Prawne aspekty pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Warszawa 1989.
- Baziński A., *Prawo spadkowe. Komentarz*, Łódź 1948.
- Bąbiak-Kowalska D., *Obrót nieruchomościami rolnymi*, *Wspólnota* 2003, z. 24.
- Biernat J., Cybuła P., *Prawo spadkowe. Pytania, kazusy, tablice*, Warszawa 2003 (wyd. 1), 2009 (wyd. 2).
- Biernat J., *Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym*, *PS* 2005, z. 4.
- Biernat J., *Umowa o dział spadku*, Warszawa 2008.
- Błahuta F., Pietrzykowski J., Policzekiewicz J., w: *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 3, Warszawa 1972.
- Błażejczyk M., *Prawna ochrona indywidualnej własności rolniczej*, *Nowe Rolnictwo* 1982, z. 7.
- Błażejczyk M., *Prawne gwarancje indywidualnej własności rolniczej*, *PiP* 1982, z. 10.
- Błażejczyk M., *Konstytucyjne gwarancje trwałości indywidualnego rolnictwa w PRL*, *Więś Współczesna* 1983, z. 5.

- Błażejczyk M., *Ustrojowe pojęcie i prawne znaczenie rodzinnego gospodarstwa rolnego. Ekspertyza prawna*, Prawo Rolne 1993, z. 1.
- Borysiak W., Glosa do post. SN z 29 III 2007 r. I CSK 3/07, OSP 2009, z. 12, poz. 136.
- Brzeszczyńska S., *Spadki. Poradnik*, Warszawa 2000 (wyd. 1), 2002 (wyd. 2).
- Buczek W., *Funkcja uprawnień do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy nabywaniu gospodarstw rolnych*, MoP 1994, z. 9.
- Budzinowski R., *Prawne gwarancje własności i całkowitej ochrony indywidualnych gospodarstw rolnych*, PiP 1983, z. 9.
- Budzinowski R., *Konstytucyjne gwarancje trwałości indywidualnych rodzinnych gospodarstw rolnych*, Służba Rolna 1983, z. 12.
- Budzinowski R., *Indywidualne gospodarstwa rolne w ustroju gospodarczym PRL (rozważania na tle art. 131 k.c.)*, RPEiS 1983, z. 2.
- Budzinowski R., *Zbycie spadku obejmującego gospodarstwo rolne w praktyce notarialnej*, NP 1985, z. 7/8.
- Budzinowski R., *Pojęcie gospodarstwa rolnego według kodeksu cywilnego (rozważania na tle art. 55 k.c.)*, RPEiS 1991 [1992], z. 3.
- Budzinowski R., *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992.
- Bystrzyńska-Formal E., *Oznaczenie (określenie) osoby spadkobiercy w testamencie*, PS 2004, z. 2.
- Chojnowski W., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1951.
- Ciszewski J., Stepień-Sporek A., *Prawo cywilne. Zobowiązania i spadki w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2007.
- Czaja-Hliniak I., *Nowe zasady opodatkowania dziedziczenia i darowizn gospodarstw rolnych*, Prawo Rolne 1995, z. 2.
- Czerski Z., *Testamenty*, seria: Prawo dla każdego, Warszawa 1983, 1989.
- Czerski Z., *O niektórych zagadnieniach z zakresu dziedziczenia, podziału i obrotu gospodarstwami rolnymi i działkami leśnymi*, Palestra 1987, z. 9.
- Czerski Z., *Jak sporządzać testamenty*, Warszawa 1992.
- Dmowski S., *Spadki*, Warszawa 1984.
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 (wyd. 9).
- Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 1996, 1999, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008 (wyd. 9).
- Bieniek G., Ciepła H., Dmowski S., Kołakowski K., Sychowicz M., Wiśniewski T., Żuławska C., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I, Warszawa 1996, 1999, 2001, 2002, 2003, 2009, t. II, Warszawa 1997, 1999, 2001, 2002, 2003, 2009.
- Skowrońska E., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 1995 (wyd. 1), 1999 (wyd. 2), 2001 (wyd. 3), 2002 (wyd. 4), 2003, 2004 (wyd. 5), 2005 (wyd. 6), 2006 (wyd. 7), 2007 (wydanie 7, 8), 2008 (wyd. 9).
- Doliwa A., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2007, 2010.
- Drozd E., *Przeniesienie własności nieruchomości*, Warszawa–Kraków 1974.
- Drozd E., *Z problematyki zbycia spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, t. XIX.
- Drozd E., *Podstawowe zagadnienia konstrukcyjne umowy z następcą*, Rejent 1991, z. 3.
- Drzewiecki M., *Spadek – dziedziczenie – testament*, Gdańsk 2004.

- Dyoniak A., *Dziedziczenie testamentowe rozwiedzonego małżonka*, RPEiS 1988, z. 3.
- Dziemidowicz D., Kasprzyk H., *Kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego nabywcy nieruchomości rolnej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 1980, t. 14.
- Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez H. Konica, pod redakcją F. Zolla i J. Wasilkowskiego*, Warszawa, t. IV, hasło „Spadkowe prawo” (województwa zachodnie, k.c.n. – A. Ohanowicz; województwa wschodnie, t. X cz. 1 Zводу Praw – F. Bossowski; województwa południowe, k.c.a. – F. Zoll; województwa środkowe, k.c.f.).
- Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa 1989.
- Fijałkowski J., *Prawo spadkowe, darowizny i testamenty oraz podatki od spadków i darowizn*, Warszawa 1994.
- Ginel H., *Dziedziczenie ustawowe i testamentowe*, Służba Rolna 1984, z. 4.
- Gniewek E., *Kodeks cywilny. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe. Komentarz*, Kraków 2001.
- Gniewek E., *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1997, 1999, 2000, 2002, 2003, 2006, 2007, 2008 (wyd. 7).
- Gniewek E. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2008 (wyd. 3).
- Grabarek W., *Określenie nieruchomości podlegającej dziedziczeniu na zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych*, NPN 2005, z. 2.
- Greluś S., *Z problematyki związanej z utratą rolnego lub leśnego charakteru nieruchomości*, NP 1981, z. 10–12.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, z. 1, Warszawa 1951; z. 2, 1952; z. 3, 1952.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959.
- Gwiazdomorski J., *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1961, 1963.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, 1968, 1972, 1985, 1990.
- Gwiazdomorski J., *Przepisy ogólne dotyczące spadków, dziedziczenie ustawowe, testament*, Katowice 1965–1966.
- Ignaczewski J., *Prawo spadkowe. Art. 922–1088 k.c. Komentarz*, Warszawa 2004.
- Jastrzębski B., *Prawo rolne*, Gdańsk 1988.
- Jaworski W. L., *Kodeks cywilny austriacki*, t. II, Kraków 1905.
- Jeżyńska B., Oleszko A., *Prawo rolne i żywnościowe. Zarys wykładu*, Kraków 2003.
- Jokiel E. M., Koźma Z., Ożóg M., *Prawo spadkowe. Poradnik z wzorami testamentów i pism procesowych*, Gdańsk 2002.
- Kacymirow T., Kordasiewicz B., *Zasady prawa spadkowego a podatek spadkowy*, PiP 1990, z. 12.
- Kaltenbek-Skarbek L., Żurek W., *Prawo spadkowe. Poradnik*, Kraków 2002 (wyd. 1), Warszawa 2007 (wyd. 2).
- Kapera J., *Ocena charakteru prawnego przepisów regulujących spłaty należne współwłaścicielom nieruchomości rolnych*, ZN UJ Prace Prawnicze 1981, z. 98.
- Kapera J., *Testamentowe dziedziczenie gospodarstwa rolnego przez osobę trwale niezdolną do pracy jako jedynej spadkobiercę*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, t. XIX.
- Klank L., *Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce*, Warszawa 2006.
- Kłós M., *Wspólność majątku spadkowego*, Warszawa 2004.
- Kodeks cywilny – komentarz*, t. 1, 2, 3 (praca zbiorowa) (t. 3, F. Błahuta, J. Pietrzykowski, J. Policzkiewicz), Warszawa 1972.

- Kodeks cywilny z komentarzem* (praca zbiorowa pod redakcją J. Winiarza) (prawo spadkowe opracował L. Stecki), t. 1, 2, Warszawa 1980 (wyd. 1), 1989 (wyd. 2).
- Kodeks cywilny. Komentarz* (praca zbiorowa pod red. E. Gniewka) (prawo spadkowe opracowali J. Kremis i J. Nadler), Warszawa 2004, 2006, 2008 (wyd. 3).
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna* (praca zbiorowa pod red. A. Kidyby), Warszawa 2009.
- Kodeks cywilny. Komentarz* (praca zbiorowa pod red. K. Pietrzykowskiego) (prawo spadkowe opracowali M. Pazdan i J. Pietrzykowski), t. I, Warszawa 1997 (wyd. 1), 1999 (wyd. 2), 2002 (wyd. 3), 2004 (wyd. 3), 2005 (wyd. 4), 2008 (wyd. 5), t. II, Warszawa 1998 (wyd. 1), 2000 (wyd. 2), 2002 (wyd. 2), 2003 (wyd. 3), 2004 (wyd. 4), 2005 (wyd. 4), 2009 (wyd. 5).
- Kodeks cywilny. Część ogólna* (praca zbiorowa pod red. M. Pyziak-Szafnickiej), Warszawa 2009.
- Kokoszka D., *Gospodarstwo rolne. Zagadnienia konstrukcyjne*, KPP 2008, z. 4.
- Kolańczyk K., *Najdawniejsze polskie prawo spadkowe*, Poznań 1939.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973, 1976, 1986, 1997, 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2007 (wyd. 5).
- Kostórkiewicz L., *Dziedziczenie gospodarstw ogrodniczych*, *Hasło Ogrodnicze* 1987, z. 9, s. 2–3.
- Kot J., *Dziedziczenie ustawowe i testamentowe oraz dział spadku gospodarstwa rolnego według kodeksu cywilnego*, *Przegląd Hodowlany* 1981, z. 13.
- Kremer E., *Cudzoziemiec jako nabywca nieruchomości rolnej lub spadkobierca gospodarstwa rolnego położonych w Polsce*, *Palestra* 1983, z. 1/2.
- Kremer E., *Zmiana generacji w gospodarstwach rolnych – problematyka rozliczeń pomiędzy nabywcą gospodarstwa rolnego a pozostałymi podmiotami*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa 1989.
- Kremer E., *W kwestii spłat z gospodarstwa rolnego ustalanych w formie świadczeń naturalnych*, *Palestra* 1990, z. 4/5.
- Kremer E., *Spłata z gospodarstwa rolnego w regulacjach prawnych wybranych państw zachodnioeuropejskich*, *Krakowskie Studia Prawnicze* 1991 [1992], t. 24.
- Kremer E., *Problematyka prawna spłat z gospodarstwa rolnego*, *ZN UJ MXCV*, *Prace Prawnicze*, Kraków 1993, z. 145.
- Kremer E., Ptaszyk M., *Osoba trwale niezdolna do pracy jako spadkobierca gospodarstwa rolnego*, *Studia Prawnicze* 1988, z. 3.
- Kremer E., *Odpowiedzialność za zobowiązania związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*, Kraków 2004.
- Kremis J., Kremis K., *Głosa do wyroku TK z 15 IX 2007 r. P 21/06*, *PS* 2008, z. 6.
- Kremis K., *Reguły interpretacyjne z art. 961 k.c. przy wykładni testamentu notarialnego*, *Rejent* 2009, z. 9.
- Kruczałak K., *Przedsiębiorstwo zarobkowe (gospodarstwo rolne) „w większym rozmiarze”*, *Prawo Spółek* 1998, z. 1.
- Krzystek P., *Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w drodze dziedziczenia testamentowego a konstytucyjna ochrona praw jednostki – wybrane zagadnienia*, w: *Prawa podmiotowe – pojmowanie w naukach prawnych. Zbiór studiów*, red. J. Ciapała, K. Flaga-Gieruszyńska, Szczecin 2006.

- Księga pierwsza kodeksu cywilnego. Projekt z uzasadnieniem*, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, Warszawa 2009.
- Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010 (wyd. 1).
- Kuna M., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, cz. 1–2, *Wiadomości Tytoniowe* 1983, z. 10 i z. 11/12.
- Kuryłowicz M., *Zapis uniwersalny i podstawienie powiernicze (uwagi historycznoprawne)*, Rejent 1991, z. 6.
- Kuryłowicz M., *Fideicommissum hereditatis, zapis uniwersalny i substytucja powiernicza*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego ofiarowane Panu Rejentowi Romualdowi Sztykowi*, red. i wstęp E. Drozd, A. Oleszko, M. Pazdan, Kluczbork 2007.
- Lewandowska I., *Stare spadki wedle starych przepisów* (dotyczy dziedziczenia gospodarstw rolnych), *Rzeczpospolita* 2005, nr 280.
- Lewiński P., *Problematyka prawna zapisu z art. 1067 § 1 k.c.*, Rejent 1997, z. 11.
- Longchamps de Bérier F., *Z badań nad rzymskim prawem spadkowym: konstrukcja dogmatyczna fideikomisu uniwersalnego*, *Studia Iuridica* 1997, z. 34.
- Longchamps de Bérier F., *Fideikomis uniwersalny a swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci: zmiana zakresu podmiotowego w rzymskim prawie spadkowym*, *Studia Iuridica* 1998, nr 36.
- Longchamps de Bérier F., *Podstawienie powiernicze*, KPP 1999, z. 2.
- Longchamps de Bérier F., *Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideicomisów*, w: *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoria*, red. A. Pikulska-Robaszkiewicz, Łódź 2000.
- Longchamps de Bérier F., *O elastyczność prawa spadkowego: fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim*, Warszawa 2006.
- Longchamps de Bérier F., *Warunki, terminy i fideikomis uniwersalny w rzymskim prawie prywatnym*, *Studia Iuridica* 1999, nr 37.
- Majorowicz J., Pietrzykowski J., *Zmiany w generacji stosunków prawnych w rolnictwie*, Warszawa 1984.
- Marecka M., *Gospodarstwo rolne w spadku*, *Poradnik Prawny* 1993, z. 9.
- Margoński M., *Kurator spadku*, Warszawa 2009 (wyd. 1).
- Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego*, Warszawa 1955.
- Mikołajko J., *Wybrane zagadnienia prawa spadkowego w nawiązaniu do praktyki polskiej*, *Palestra* 1999, z. 12.
- Mościcki B., *Ograniczenia podzielności gospodarstw rolnych przy obrocie*. Cz. 1–3. *Ogólna charakterystyka stosunków społeczno-gospodarczych warunkujących proces rozdrobnienia gospodarstw rolnych*, *Przegląd Geodezyjny* 1991, z. 1; z. 2; z. 3.
- Nadler J., *Dopuszczalność ustalenia gospodarstwa rolnego w ramach udziału we współwłasności nieruchomości rolnej*, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji* 1990, z. 21.
- Niezbecka E., *Zapis gospodarstwa rolnego*, Warszawa 1987.
- Niezbecka E., *Zapis*, Lublin 1990.
- Niezbecka E., *Ustanowienie spadkobiercy i zapisobiercy w testamencie*, Rejent 1992, z. 6.
- Niezbecka E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1998, 2000.
- Niezbecka E., *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2008.

- Noszczyńska L., *Przeniesienie własności nieruchomości rolnej. Stan prawny na 15 V 1989 r.*, Brwinów 1989.
- Notecki H., *O spadkach i dziedziczeniu*, Warszawa 1955.
- Ohanowicz A., w: F. Zoll, A. Ohanowicz, *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie)*, cz. III, *Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej. Prawo spadkowe*, Poznań 1924.
- Olejniczak D., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych w krajach członkowskich Unii Europejskiej*, Biul. EiOP 1998, z. 3.
- Oleszko A., *Przeniesienie własności nieruchomości rolnych*, Warszawa 1986.
- Oleszko A., *Umowy prawa powszechnego mające zastosowanie w sprawach spadkowych*, w: *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego*, Poznań 1990.
- Oleszko A., *Odpowiedź na pytanie prawne*, Rejent 1993, z. 5.
- Oleszko A., *Uznanie rodzinnego gospodarstwa rolnego jako konstytucyjnej podstawy polskiego ustroju rolnego (uwagi do Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 r.)*, Rejent 1997, z. 5.
- Oleszko A., *Znaczenie rodzinnego gospodarstwa rolnego jako podstawy polskiego ustroju rolnego dla ustawodawstwa oraz orzecznictwa w sprawach rolnych (uwagi w świetle projektu Konstytucji RP)*, Annales UMCS, Sectio G: Ius, 1997, z. 44.
- Opala H., *Spadki. Dziedziczenie. Zachowek. Wydziedziczenie*, Zielona Góra 1996, 2000, 2001, 2003.
- Osajda K., *Testamenty wspólne*, Warszawa 2005.
- Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy de lege ferenda*, *Studia Prawa Prywatnego* 2009, z. 1.
- Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych common law i civil law*, Warszawa 2009.
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971, 1981, 1986, 1988.
- Pańko W., *Prawo rolne*, Katowice 1987.
- Pawlak W., *Prawo rolne PRL*, Warszawa–Poznań 1980.
- Pawlak W., *Polskie prawo rolne*, Warszawa–Poznań 1988.
- Pawlak W., *Podstawowe kategorie pojęciowe w ustawodawstwie rolnym*, *Studia Prawnicze* 1985, z. 1–2.
- Pawłowicz J., *O testamentach i dziedziczeniu na wsi*, Warszawa 1948, w serii: Biblioteka Popularyzacji Prawa Nr 5.
- Pazdan M., *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych z kolizyjnoprawnego punktu widzenia*, w: *Zagadnienia prawa cywilnego, samorządowego i rolnego*, red. A. Agopszowicz, T. Kurowska, M. Pazdan, Katowice 1993, UŚl., s. 171-191.
- Petraniuk J., *Cywilnoprawne problemy deputatów rolnych w Lasach Państwowych i Parkach Narodowych*, NP 1990, z. 7/9.
- Piasecki K., *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna*, Kraków 2003.
- Piątowski J. S., *Prawo spadkowe – zarys wykładu*, Warszawa 1973, 1979, 1982, 1987, 2002 (wyd. V zaktualizowane i uzupełnione przez B. Kordasiewicza), 2003 (wyd. VI zaktualizowane i uzupełnione przez B. Kordasiewicza).
- Piątowski J. S., Kordasiewicz B., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych de lege ferenda*, *PiP* 1981, z. 9.
- Pietrzykowski J., *Kodeks cywilny a stosunki w rolnictwie*, *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego* 1983, z. 19-20.

- Pietrzykowski J., *Dziedziczenie gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych (art. 1063 k.c.), w: Z zagadnień cywilnego prawa materialnego i procesowego*, Lublin 1989.
- Pietrzykowski J., *Nowy stan w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych i ich podziału*, NP 1990, z. 10/12.
- Pietrzykowski J., *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, *Studia Iuridica* 1994, z. 21.
- Planiol M., *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, w tłumaczeniu A. Słomińskiego, Warszawa 1922.
- Polska Bibliografia Prawnicza* (cytowana dalej w skrócie: „PBP”), z. 1, 1944–1959 (Warszawa 1962) (pod redakcją K. Koranyiego);
- PBP, z. 2, 1944–1959 (Warszawa 1962) (pod red. K. Koranyiego);
- PBP, z. 3, 1944–1959 (Warszawa 1963) (pod red. K. Koranyiego);
- PBP, z. 1–4, 1960–1964 (Warszawa 1966) (pod red. K. Koranyiego);
- PBP, z. 2–5, 1960–1964 (Warszawa 1966) (pod red. K. Koranyiego);
- PBP, z. 6 Suplement, 1944–1964 (Warszawa 1967);
- PBP, z. 7, 1944–1964, Indeks autorów (Warszawa 1970);
- PBP, z. 1 (VIII), 1965–1969 (Warszawa 1973) (pod red. W. Czachórskiego);
- PBP, z. 2 (IX), 1965–1969 (Warszawa 1974) (pod red. W. Czachórskiego);
- PBP, z. 3 (X), 1965–1969, Indeks autorów (Warszawa 1974) (pod red. W. Czachórskiego);
- PBP, z. XI, 1970–1971 (Warszawa 1975) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XII, 1972–1973 (Warszawa 1978) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XIII, 1974–1975 (Warszawa 1979) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XIV, 1976–1977 (Warszawa 1981) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XV, 1978 (Warszawa 1982) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XVI, 1979 (Warszawa 1983) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XVII, 1980 (Warszawa 1984) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XVIII, 1981 (Warszawa 1985) (pod red. S. Kalinowskiego);
- PBP, z. XIX, 1982 (Warszawa 1986) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XX, 1983 (Warszawa 1988) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXI, 1984 (Warszawa 1988) (pod red. S. Skupińskiego);
- PBP, z. XXII, 1985–1986 (Warszawa 1990) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXIII, 1987 (Warszawa) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXIV, 1988 (Warszawa) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXV, 1989 (Warszawa 1994) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXVI, 1990 (Warszawa 1991) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXVII, 1991 (Warszawa 1992) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXVIII, 1992 (Warszawa 1993) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXIX, 1993 (Warszawa 1994) (pod red. J. Skupińskiego);
- PBP, z. XXX, 1994 (Warszawa 1995) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXI, 1995 (Warszawa 1996) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXII, 1996 (Warszawa 1997) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXIII, 1997 (Warszawa 1998) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXIV, 1998 (Warszawa 1999) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXV, 1999 (Warszawa 2000) (pod red. E. Łętowskiej);
- PBP, z. XXXVI, 2000 (Warszawa 2001) (pod red. E. Łętowskiej);

- PBP, z. XXXVII, 2001 (Warszawa 2002) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XXXVIII, 2002 (Warszawa 2003) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XXXIX, 2003 (Warszawa 2004) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XL, 2004 (Warszawa 2005) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XLI, 2005 (Warszawa 2006) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XLII, 2006 (Warszawa 2007) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XLIII, 2007 (Warszawa 2008) (pod red. E. Łętowskiej);
PBP, z. XLIV, 2008 (Warszawa 2009) (pod red. E. Łętowskiej).
Polska Akademia Nauk, Instytut Nauk Prawnych.
Prawo cywilne – dział 18 PBP.
Prawo rolne – dział 21 PBP.
Polska. Rolnictwo. Unia Europejska, red. P. Czechowski, Warszawa 1996, ss. 154.
Prawo rolne. Repetitorium, red. M. Jaroszewicz, K. Kozikowska, Warszawa 2007.
Prawo rolne: wybór przepisów, orzecznictwo, oprac. A. Oleszko, B. Jeżyńska, S. Tarasiuk, Lublin 1995.
Prawo rolne: wybrane zagadnienia: przepisy, orzecznictwo, oprac. A. Oleszko, B. Jeżyńska, S. Tarasiuk, Kraków 1997.
Prawo rolne i żywnościowe: zbiór przepisów, red. A. Oleszko, Kraków 2002, 2003, 2005.
Prawo rolne i żywnościowe. Zarys wykładu, red. A. Oleszko, Kraków 2003.
Prawo rolne, red. Oleszko A. (wyd. 2), Kraków 2004.
Prawo rolne, red. A. Oleszko, Warszawa 2009 (wyd. 3).
Prawo spadkowe. Testamenty. Darowizny – obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym. Podręcznik dla studentów IV kursu prawa opracowany na podstawie wykładów uniwersyteckich i dzieł M. Planiola przez T.F. i S.T.N., Warszawa 1938–1939.
Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1954.
Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1955.
Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1960.
Projekt kodeksu cywilnego, Warszawa 1961.
Projekt kodeksu cywilnego oraz przepisów wprowadzających kodeks cywilny, Warszawa 1962.
Przybyłowski K., *Swoboda testowania (dziedziczenie testamentowe według projektu kodeksu cywilnego PRL)*, w: *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955, praca zbiorowa, red. J. Wasilkowski.
Przybyłowski K., *Polskie międzywojenne prace kodyfikacyjne w dziedzinie prawa spadkowego*, w: *Księga pamiątkowa ku czci K. Stefki*, Wrocław 1967.
Ptaszyk M., *Gwarancje prawne niepodzielności i poprawy struktury gospodarstw rolnych w PRL*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa 1989, UW.
Ptaszyk M., *W kwestii zaświadczenia o kwalifikacjach rolniczych*, PiP 1989, z. 11.
Ptaszyk M., *Zmiany w dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Prawo Rolne 1991, z. 2.
Ptaszyk M., *Nowe zasady obrotu nieruchomościami rolnymi inter vivos*, PiP 1991, z. 7.
Rabski W., *Spląty spadkowe dla spadkobierców gospodarstw rolnych*, Służba Rolna 1989, z. 5.
Rosenberg G., *Podręcznik prawa angielskiego*, Londyn 1944.
Rostkowski J., *Prawo gruntowe w praktyce*, Warszawa 1988.

- Rudnicki S. (red.), *Prawo obrotu nieruchomościami*, Warszawa 1995, 1996, 1999, 2001.
- Rudnicki S., *Własność nieruchomości*, Warszawa 2007.
- Bieniek G., Rudnicki S., *Nieruchomości: problematyka prawna*, Warszawa 2007, 2009.
- Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 1996, 1999, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 (wyd. 9).
- Skowrońska E., *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie*, PiP 1985, z. 11/12.
- Skowrońska E., *Forma testamentu w prawie polskim*, Warszawa 1991.
- Skowrońska E., *Kilka uwag o nowelizacji prawa spadkowego*, Palestra 1991, z. 1/2.
- Skowrońska E., *Z problematyki powołania spadkobiercy w testamencie*, Palestra 1993, z. 1/2.
- Skowrońska E., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta, Spadki*, Warszawa 1995 (wyd. 1), 1999 (wyd. 2), 2001 (wyd. 3), 2002 (wyd. 4), 2003, 2004 (wyd. 5), 2005 (wyd. 6), 2006 (wyd. 7), 2007 (wyd. 8), 2008 (wyd. 9).
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1997 (wyd. 1), 2000 (wyd. 2), 2003 (wyd. 3), 2006 (wyd. 4), 2008 (wyd. 5), 2009 (wyd. 6), 2010 (wyd. 7).
- Skowrońska-Bocian E., *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2009.
- Sokołowski T., *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, Rejent 1996, z. 11.
- Sójska-Kowalska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX w.*, Warszawa 1973.
- Spadek, testament, zachówek*, oprac. M. Stec, Bielsko-Biała 2008.
- Spadki. Orzecznictwo. Stan prawny na 5 IV 1996*, oprac. P. Kierończyk, Gdańsk 1996, 1999.
- Stecki L., *Umowa darowizny*, Warszawa–Poznań 1974.
- Stecki L., w: *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. 2, Warszawa 1980 (1989).
- Stecki L., *Fundacja*, cz. 1, Toruń 1996, cz. 2 i 3, Toruń 1996.
- Stecki L., *Darowizna*, Toruń 1998.
- Stefańska K., *System kontroli obrotu nieruchomościami rolnymi*, Łódź 1990.
- Stefańska K., *Model indywidualnego gospodarstwa rolnego w świetle nowelizowanego kodeksu cywilnego*, PiP 1992, z. 3.
- Stefańska K., *Pozycja gospodarstwa rolnego w świetle niektórych rozwiązań finansowo-prawnych*, Rejent 1992, z. 9.
- Stefańska K., *Rola notariusza w kształtowaniu indywidualnego gospodarstwa rolnego*, w: *Problematyka prawna reprezentacji notariatu polskiego*, red. R. Szytk, Kluczbork–Poznań 1996.
- Stefańska K., *Gospodarstwo rodzinne jako element ustroju rolnego*, *Studia Iuridica Agraria* 2002, t. 3.
- Stefańska K., *Pojęcie gospodarstwa rodzinnego w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego*, *Studia Iuridica Agraria* 2005, t. 5.
- Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1969 (1984).
- Stelmachowski A., *Recenzja pracy Heikki E. S. Mattila: Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude de droit comparé*, Helsinki 1979, *Droit Polonais Contemporain* 1980, z. 3/4.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998.

- Stelmachowski A., *Ewolucja autonomii woli*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, (red.) E. Łętowska, Wrocław 1983.
- Stelmachowski A., *Własność rolnicza*, RPEiS 1985, z. 4.
- Stelmachowski A., *Gwarancje własności indywidualnych gospodarstw rolnych*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, t. XIX.
- Stelmachowski A., *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa 1989.
- Stelmachowski A., Zdziennicki B., *Prawo rolne*, Warszawa 1980 (wyd. I), 1987 (wyd. II).
- Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A., *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, Warszawa 1994 (wyd. I), 1997 (wyd. 2), 1999 (wyd. 3), 2002 (wyd. 3).
- Stelmachowski A. (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2003 (wyd. 1), 2005 (wyd. 2), 2006 (wyd. 3), 2008 (wyd. 4), 2009 (wyd. 5).
- Stelmaszczyk-Taracha W., *Jak sporządzić testament*, 1996.
- Stempniak A., *Postępowanie o dział spadku*, Warszawa 2006 (wyd. 1), 2009 (wyd. 2).
- Stempniak A., *Rozstrzygnięcie w postępowaniu działowym o zaliczeniu darowizn na schedy spadkowe*, MoP 2007, z. 22.
- Stróczyk K., *Gospodarstwo rodzinne w ustroju rolnym PRL*, PiP 1987, z. 1.
- Stus M., *Ewolucja zasad dziedziczenia ustawowego w prawie polskim (1918–1964)*, cz. 1–2, Rejent 2005, z. 10 i 11.
- Prawo cywilne: materiały dla studentów prawa, t. 4, Prawo spadkowe*, K. Osajda, B. Sikora, M. Stus, red. prowadzący M. Araszkiewicz, red. nauk. M. Stus, Kraków 2006.
- Stus M., *Prawo spadkowe i rodzinne. Testy*, Warszawa 2007 (wyd. 1), 2009 (wyd. 2).
- Sychowicz M., w: *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem, t. II, art. 353–1088*, Warszawa 2005, ZPP.
- System prawa cywilnego, t. I, Część ogólna*, S. Grzybowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- System prawa cywilnego, t. I, Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- System prawa cywilnego, t. II, Prawo własności i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- System prawa cywilnego, t. III, cz. 1, Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. Z. Radwański, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- System prawa cywilnego, t. III, cz. 2, Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. S. Grzybowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- System prawa cywilnego, t. IV, Prawo spadkowe*, red. J. S. Piątowski (autorzy t. IV: E. Drozd, J. Kosik, J. S. Piątowski, S. Wójcik), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J. S. Piątowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- System prawa własności intelektualnej, t. 3, Prawo wynalazcze*, red. J. Szwaja, A. Szajkowski, Wrocław 1990.
- System prawa prywatnego, t. 1, Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007.

- System prawa prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, Warszawa 2002 (wyd. 1), 2008 (wyd. 2).
- System prawa prywatnego*, t. 3, *Prawo rzeczowe*, red. T. Dybowski, Warszawa 2003.
- System prawa prywatnego*, t. 4, *Prawo rzeczowe*, red. E. Gniewek, Warszawa 2005.
- System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz (autorzy: A. Doliwa, A. Kawałko, M. Kłós, B. Kordasiewicz, J. Kremis, J. S. Piątowski, E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, H. Wiczak, S. Wójcik, F. Zoll), Warszawa 2009.
- System prawa prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2009.
- System prawa prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2003.
- Szachulowicz J., *Indywidualne gospodarstwo rolne jako przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej*, Warszawa 1979.
- Szachulowicz J., *Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym*, *Palestra* 1982, z. 6–7 (cz. I) oraz z. 8 (cz. II).
- Szer S., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1955.
- Szyk R., *Obrót nieruchomościami rolnymi de lege ferenda*, *Rejent* 2006, z. 10.
- Świda J., *Zarys szwajcarskiego prawa spadkowego*, Grangeneuve 1941.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie*, t. VI, *Prawo spadkowe*, Lwów 1904.
- Truszkiewicz Z., *Warunki wymagane dla nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności*, *PiP* 1983, z. 11.
- Truszkiewicz Z., *Formy prawne zmiany generacji w rolnictwie w powojennym ustawodawstwie*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, Warszawa 1989.
- Truszkiewicz Z., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego w świetle nowelizacji k.c.*, *NP* 1986, z. 4–5.
- Truszkiewicz Z., *Wyłączenie od dziedziczenia a warunki dziedziczenia z ustawy gospodarstwa rolnego*, *PiP* 1990, z. 5.
- Truszkiewicz Z., *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, *ZN UJ MCXIV*, *Prace Prawnicze*, Kraków 1993, z. 148.
- Truszkiewicz Z., *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w świetle Konstytucji RP*, *Studia Iuridica Agraria* 2001, t. 2.
- Trybalski Z., *Bibliografia prawa i postępowania cywilnego. Literatura – orzecznictwo*, t. I 1945–1960 (Warszawa 1962), t. II 1961–1964 (Warszawa 1966), t. III 1965–1969 (Warszawa 1972), t. IV 1970–1975 (Warszawa 1978), t. V 1976–1981 (Warszawa 1987), A. Gola, T. Żyznowski, *Bibliografia prawa i postępowania cywilnego. Literatura – orzecznictwo*, t. VI 1982–1986, Kraków 1998, t. VII 1987–1990, Kraków 2000.
- Turłukowski J., *Sporządzenie testamentu w praktyce*, Warszawa 2009.
- Turłukowski J., *Spadki. Poradnik*, Warszawa 2010.
- Westhpal A., *Równość obywateli wobec prawa a przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo XXXIV* 1994, z. 284.
- Wierciński J., *Dziedziczenie testamentowe – spadkobierca a zapisobierca*, *MoP* 2008, z. 2.
- Wierciński J., *Głosa do post. SN z 21 XII 2004 r. I CK 319/04*, *MoP* 2008, z. 12.
- Wierciński J., *Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu*, Warszawa 2010 (wyd. 1).

- Wierzbowski B., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, cz. 1–2, Rada Narodowa 1987, z. 39, 40.
- Wierzbowski B., *Pojęcie nieruchomości rolnej w prawie polskim*, *Studia Iuridica Agraria* 2005, t. 4.
- Wiśniewski H., *Pojęcie nieruchomości rolnej i gospodarstwa rolnego*, *Nowe Rolnictwo* 1980, z. 20.
- Witczak H., Kawałko A., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2006 (wyd. 1), 2008 (wyd. 2), 2010 (wyd. 3).
- Wolter A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1977 (1986) (1996) (1999) (2000) (2001) (2003).
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1996 (wyd. I), 1999 (wyd. II), 2000, 2001.
- Wójcik S., *Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia*, *ZN UJ, Prace Prawnicze* 1981, z. 98.
- Wójcik S., *Nowe uregulowania w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, *PiP* 1982, z. 9.
- Wójcik S., *Przeniesienie własności nieruchomości rolnej między osobami fizycznymi w świetle zmian kodeksu cywilnego*, *NP* 1983, z. 1.
- Wójcik S., *Regulacja własności w polskim kodeksie cywilnym na tle nowych zjawisk społeczno-gospodarczych w PRL (Zagadnienia wybrane)*, *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego* 1983, z. 19–20.
- Wójcik S., w: *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Wójcik S., *Obrót nieruchomościami rolnymi (zagadnienia wybrane)*, *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego* 1988, z. 29.
- Wójcik S., *Obrót nieruchomościami i gospodarstwami rolnymi między osobami fizycznymi – próba oceny i wnioski de lege ferenda*, w: *Księga pamiątkowa. I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań–Kluczbork 1993.
- Wójcik S., *Rola notariusza w sprawach spadkowych (na przykładzie testamentu notarialnego)*, *Rejent* 1996, z. 4–5.
- Wójcik S., *Nowe regulacje – nowe problemy i wątpliwości*, *Rejent* 1999, z. 8.
- Wójcik S., *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002.
- Wójcik S., *O niektórych uregulowaniach w prawie spadkowym. Uwagi de lege ferenda*, w: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa profesora Maksymiliana Pazdana*, red. i wstęp L. Ogiełło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005.
- Wójcik S., Zoll F., *Testament*, *Studia Prawa Prywatnego* 2006, z. 2.
- Wróblewski S., *Komentarz do §§ 531–824 austriackiego kodeksu cywilnego (Prawo spadkowe)*, Kraków 1904.
- Wróblewski S., *Powszechny austriacki kodeks cywilny (§§ 1–937)*, Kraków 1914.
- Zająk A., *Prawo cywilne. Spadki. Kazusy*, Warszawa 2010 (wyd. 1).
- Zdziennicka-Kaczocha G., *Spadki. Darowizny. Testamenty (Dziedziczenie ustawowe i testamentowe. Stwierdzenie nabycia spadku i poświadczenie dziedziczenia. Darowizny. Podatek od spadków i darowizn wraz z przykładami i wzorami)*, Skierniewice 2010.
- Zieliński A., *Nowa regulacja stosunków prawnorolnych w k.c.*, *RPEiS* 1982, z. 4.
- Zieliński A., *Ochrona interesów rodziny a zmiana generacji w rolnictwie*, *RPEiS* 1985, z. 4.
- Zielona księga – optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006.

- Zoll F., Ohanowicz A., *Prawo cywilne dzielnic polskich (w zarysie)*, cz. III, *Prawo cywilne byłej dzielnicy pruskiej, Prawo spadkowe*, Poznań 1924.
- Zoll F., *Prawo cywilne*, t. IV, *Prawo rodzinne i spadkowe*, Poznań 1933.
- Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie*, t. V, *Prawo spadkowe*, Kraków 1948.

Orzecznictwo uzupełniające za lata 1982–2010

1. Post. SN z 28 VII 1981 r. III CRN 113/81, OSNCP 1982, z. 2, poz. 35.
2. Post. SN z 2 IV 1982 r. III CRN 304/81, OSNCP 1982, z. 10, poz. 156.
3. Uchw. 7 SN z 18 XI 1982 r. III CZP 26/82, OSNCP 1983, z. 5–6, poz. 64.
4. Uchw. SN z 8 II 1984 r. III CZP 74/83, OSNCP 1984, z. 9, poz. 149, z głosem M. Niedośpiąła, OSPiKA 1986, z. 1, poz. 1 oraz NP 1985, z. 7–8 (zob. tezę pkt I).
5. Uchw. SN z 3 IV 1984 r. III CZP 9/84, OSNCP 1984, z. 10, poz. 174 (zob. tezę pkt II).
6. Uchw. SN z 5 VI 1985 r. III CZP 31/85, OSNCP 1986, z. 4, poz. 46.
7. Uchw. 7 SN z 27 XI 1986 r. III CZP 69/86, OSNCP 1987, z. 5–6, poz. 72, z głosem M. Niedośpiąła, Palestra 1989, z. 3 (zob. tezę pkt III).
8. Uchw. SN z 7 XI 1986 r. III CZP 75/86, OSNCP 1987, z. 12, poz. 194, z głosem M. Niedośpiąła, NP 1990, z. 1–3.
9. Uchw. SN z 3 III 1987 r. III CZP 8/87, OSNCP 1988, z. 5, poz. 62.
10. Uchw. SN z 15 IX 1988 r. III CZP 74/88, OSNCP 1989, z. 11, poz. 183, z głosem M. Niedośpiąła, OSPiKA 1991, z. 1, poz. 5 (zob. tezę pkt IV).
11. Uchw. SN z 20 II 1989 r. III CZP 2/89, OSNCP 1990, z. 1, poz. 13 (zob. tezę pkt V).
12. Uchw. SN z 28 VI 1989 r. III CZP 65/89, OSNCP 1990, z. 7–8, poz. 90.
13. Post. SN z 26 V 1988 r. III CRN 134/88, OSNCP 1990, z. 7–8, poz. 106 (zob. tezę pkt VI).
14. Uchw. SN z 28 VIII 1990 r. III CZP 41/90, OSNCP 1991, z. 4, poz. 41.
15. Post. SN z 13 XI 1990 r. III CRN 365/90, OSNCP 1991, z. 10–12, poz. 136.
16. Orz. SA w Białymstoku z 28 VI 1991 r. III AUr 23/91, OSA 1992, z. 2, poz. 11p, z głosem M. Niedośpiąła, OSA 1992, z. 10, s. 37–39.
17. Uchw. SN z 16 IX 1993 r. III CZP 122/93, Wokanda 1994, z. 1, s. 1 oraz OSP 1994, z. 10, poz. 177, z głosem E. Skowrońskiej, tamże (OSP) oraz głosem M. Niedośpiąła, Rejent 1995, z. 3, s. 89–96 (sprostowanie Rejent 1995, z. 5, s. 174) (zob. tezę pkt VII).
18. Orz. SA w Gdańsku z 24 IX 1993 r. III AUr 761/93, OSA 1994, z. 4, poz. 26p (s. 51–55), z głosem M. Niedośpiąła, OSA 1996, z. 5, s. 55–61.
19. Uchw. SN z 2 VIII 1994 r. III CZP 94/94, OSNCP 1995, z. 1, poz. 9.
20. Orz. SA w Łodzi z 28 X 1994 r. I ACr 531/94, OSP 1995, z. 5, poz. 108.
21. Orz. SA w Łodzi z 28 XII 1995 r. III AUr 752/95, OSA 1995, z. 11–12, poz. 75p (s. 62–65), z głosem M. Niedośpiąła, OSA 1997, z. 11–12, s. 90–99.
22. Orz. SA w Krakowie z 22 IV 1993 r. I ACr 131/93, OSA (wkładka do Przeglądu Sądowego 1996, z. 2, poz. 48), z głosem M. Niedośpiąła, OSA 1997, z. 11–12, s. 100–107.
23. Orz. SA w Białymstoku z 28 VI 1995 r. III AUr 178/95, OSA 1996, z. 5, poz. 16 (s. 46–49), z głosem M. Niedośpiąła, Orzecznictwo z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych 1996, z. 6, s. 56–60.
24. Uchw. SN z 30 V 1996 r. III CZP 47/96, OSNCP 1996, z. 11, poz. 142.

25. Orz. SA w Rzeszowie z 21 II 1995 r. III AUr 3/95, OSA 1997, z. 3, poz. 8 OPPiUS (s. 62–66), z glosą M. Niedośpiąła, OSA 1997, z. 10, s. 70–75.
 26. Orz. SA w Poznaniu z 24 I 1996 r. III AUr 833/95, OSA 1998, z. 4, poz. 15p (s. 67–69), z glosą M. Niedośpiąła, OSA 1999, z. 7–8, s. 106–110.
 27. Post. SN z 28 X 1997 r. I CKN 276/97, OSNC 1998, z. 4, poz. 63 oraz OSP 1998, z. 6, poz. 114, z glosą M. Niedośpiąła, PiP 1998, z. 12 (zob. tezę pkt VIII).
 28. Post. SN z 28 IV 1999 r. I CKU 105/98, OSNC 1999, z. 11, poz. 197, z glosą M. Niedośpiąła, MoP 2001, z. 6.
 29. Post. SN z 6 I 2000 r. I CKN 320/98, OSNC 2000, z. 7–8, poz. 133, z glosą M. Niedośpiąła, PiP 2001, z. 2.
 30. Post. SN z 21 I 2000 r. II CKN 684/98, OSNC 2000, z. 7–8, poz. 142, z glosą M. Niedośpiąła, NPN 2001, z. 7–8 (zob. tezę pkt IX).
 31. Post. SN z 13 VI 2001 r. II CKN 543/00, OSNC 2002, z. 1, poz. 14, z glosą M. Niedośpiąła, PS 2003, z. 9, s. 141–148 oraz B. Rakoczego, PS 2002, z. 10 i P. Dzenisa, Palestra 2002, z. 11–12.
 32. Orz. SA w Białymstoku z 25 III 2003 r. I ACa 129/03, OSA 2003, z. 12, poz. 56c (s. 53–58), z glosą M. Niedośpiąła, OSA 2004, z. 5, s. 82–86.
 33. Post. SN z 4 VI 2004 r. III CK 61/03, OSNC 2005, z. 6, poz. 107, z glosą M. Niedośpiąła, Palestra 2006, z. 3–4.
 34. Orz. SA w Warszawie z 15 IX 2004 r. III AUa 1326/03, OSA 2005, z. 9, poz. 23 p.u. (s. 72–76), z glosą M. Niedośpiąła, OSA 2006, z. 4, s. 86–93.
 35. Post. SN z 29 III 2007 r. I CSK 3/07, OSP 2009, z. 12, poz. 136, z glosą W. Borysiaka, tamże (zob. tezę pkt X).
- Uwaga ogólna do punktów 1–35: Odesłanie w niektórych punktach do tezy dotyczy punktu określonego w „Wykazie uzupełniającym tez orzeczeń Sądu Najwyższego za okres od 1982 do 2010 roku do książki »Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne«, np. w pkt 4 „(zob. tezę pkt I)”.

Literatura do książki

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne

- Amelineau M., *Le partage des exploitations agricoles en France*, Paris 1944.
- Baziński A., *Prawo spadkowe – komentarz*, Łódź 1948.
- Bielawowska E., *Ekonomiczne elementy pojęcia inwalidztwa*, PiP 1972, z. 10.
- Błahuta F., Piątowski J. S., Policzekiewicz J., *Gospodarstwa rolne. Obrót – dziedziczenie – podział*, Warszawa 1967.
- Błażejczyk M., Kostecki A., Lichorowicz A., *Zmiana generacji w gospodarstwach rolnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Bogusz T., *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Katowice 1965–1966.
- Brauns F., *Geschichte des westfälischen Anerbenrechts und seine Bedeutung für Wirtschaftlichkeit und Erhaltung der Bauernhöfe*, Würzburg 1938.
- Breyer S., *Ustawa o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych*, PiP 1963, z. 10.
- Breyer S., *Nowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Palestra 1972, z. 10.
- Breyer S., *Przeniesienie własności nieruchomości*, Warszawa 1975.

- Chojnowski W., *Niektóre zagadnienia z prawa spadkowego*, Palestra 1965, z. 7–8.
- Chojnowski W., *Niektóre zagadnienia z dziedziny zbycia, zniesienia współwłasności i dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Palestra 1967, z. 4.
- Chojnowski W., *Odpowiedź prawna*, Palestra 1970, z. 6.
- Dobrzański L., *O spadkobiercach „sądowych” i o przyjmowaniu zapisów z dobrodziejstwem inwentarza*, PN 1949, z. 9–10.
- Dronikow W. K., *Nasledstwiennoje prawo Ukraińskiej SRR*, Kijew 1974.
- Drozd E., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego przez osoby mające kwalifikacje do jego prowadzenia*, NP 1968, z. 6.
- Dzys A., *Znaczenie zmian kodeksu cywilnego i rozporządzenia wykonawczego z 1964 r. dla obrotu i dziedziczenia nieruchomości rolnych*, Palestra 1972, z. 12.
- Ehrenzweig A., *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, Wien 1937, t. II, cz. 2 (*Familien- und Erbrecht*).
- Escher A., *Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, Das Erbrecht*, t. III, cz. I, Zürich 1959.
- Farkowski C., *Uwagi o losach gospodarstw bez następców*, Wieś Współczesna 1968, z. 6.
- Félice P., *Succession rurales*, Paris 1945.
- Ferid M., Firsching K., *Internationales Erbrecht*, München 1969, t. I–IV.
- Fleischer J., *Form und Wesen Testierfreiheit*, Dresden 1939.
- Gniewek E., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, NP 1972, z. 10.
- Gruberska M., Mościcki B., *Badania nad sytuacją gospodarstw spadkowych w wybranych powiatach województwa bydgoskiego, rzeszowskiego, szczecińskiego i warszawskiego*, Studia Prawnicze 1975, z. 43, s. 181.
- Gwiazdomorski J., *Dziedziczenie czy następstwo szczególne*, PN 1950, z. 3–4.
- Gwiazdomorski J., *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 6.
- Gwiazdomorski J., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1971, z. 4.
- Gwiazdomorski J., *Zmiany przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, PiP 1972, z. 3.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972 (1967, 1968, 1985, 1990).
- Kapera J., *W sprawie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, PiP 1966, z. 4–5.
- Kępiński M., *Przeniesienie własności nieruchomości rolnych*, Poznań 1970.
- Kipp T., Coing H., *Erbrecht*, Tübingen 1978.
- Klunziger E., *Anerbenrecht und gewillkürte Erbfolge*, Tübingen 1966.
- Kodeks cywilny – komentarz*, t. 1, 3, Warszawa 1972.
- Kodeks cywilny z komentarzem*, Warszawa 1980 (1989).
- Kordasiewicz B., *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Kostórkiewicz L., *W sprawie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1980, z. 1.
- Krasowczikow O. A., *Sowietskoje graždanskoje prawo*, t. II, Moskwa 1973.
- Krieg C., *L'indignité en droit successoral suisse*, Lausanne 1966.
- Kunicki A., *Gospodarstwo rolne jako przedmiot spadku*, NP 1966, z. 7–8.
- Kühlwetter H. J., *Anerbenrecht in der Bundesrepublik Deutschland und seine Stellung zur Verfassung unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes (Eine historische und vergleichende Betrachtung)*, Köln 1967.

- Lewald H., *Questions de droit international des successions*, Recueil des cours 1925, t. IV.
- Łysakowski W., Stelmachowski A., *Dziedziczenie i działy gospodarstw rolnych w praktyce sądowej*, RPEiS 1971, z. II.
- Majorowicz J., *Zmiany w kodeksie cywilnym w zakresie obrotu i dziedziczenia gospodarstw rolnych*, NP 1972, z. 2.
- Malonowski T., *Sytuacja gospodarstw ludzi starych*, Wieś Współczesna 1973, z. 9.
- Manteuffel R., *Rozważania o zawodzie rolnika*, Wieś Współczesna 1977, z. 12.
- Mattila H. E. S., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude de droit comparé*, Helsinki 1979.
- Mazur S., *O nowe uregulowanie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1979, z. 5.
- Mielcarek E., *Podział nieruchomości do korzystania w świetle przepisów kodeksu cywilnego*, NP 1965, z. 11.
- Moczulski M., *Spadkobranie według międzynarodowego prawa prywatnego*, PN 1938, z. 23–24.
- Moszyński R., Policzkiewicz J., *Działy spadkowe*, Warszawa 1961.
- Mościcki B., *Prawne ograniczenia podzielności gospodarstw rolnych w zakresie zbycia*, NP 1969, z. 7–8.
- Nadler J., *Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Wrocław 1976.
- Oleszko A., *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, NP 1977, z. 6.
- Orłowski P., Korniejew S. M., *Grażdanskoje prawo*, Moskwa 1970.
- Paluszkiewicz E., *Przemiany w zasadach testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Palestra 1977, z. 2.
- Pawlak W., *Prawo rolne*, Warszawa–Poznań 1980 (1988).
- Piątowski J. S., *Rozrządzanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu*, Palestra 1969, z. 2.
- Piątowski J. S., *Uwagi o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Studia Prawnicze 1970, z. 26–27.
- Piątowski J. S., *Prawo spadkowe – zarys wykładu*, Warszawa 1979 (1973, 1982, 1987, 2002, 2003).
- Pietrzykowski J., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych według kodeksu cywilnego i przepisów wprowadzających kodeksu cywilnego*, NP 1964, z. 7–8.
- Pietrzykowski J., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965.
- Pietrzykowski J., *Odpowiedź na pytanie prawne*, Informacja Prawnicza 1968, z. 2, dział IV.
- Pietrzykowski J., *Recenzja pracy J. S. Piątowskiego: Prawo spadkowe – zarys wykładu*, NP 1974, z. 6.
- Planiol M., Ripert G., *Traité pratique de droit civil français*, t. IV, V, Paris 1957.
- Policzkiewicz J., *Rozporządzenia testamentowe w świetle ustawy o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych*, NP 1964, z. 5.
- Przybyłowski K., *Ustanowienie spadkobiercy w przypadkach z art. 103 dekretu o prawie spadkowym*, PiP 1948, z. 8.
- Przybyłowski K., *Odpowiedź na pytanie prawne*, PiP 1948, z. 12.
- Rakowski S., *Zmiany w stosunkach majątkowych między małżonkami a podział gospodarstw rolnych*, NP 1967, z. 12.
- Rakowski S., *Pojęcie gospodarstwa rolnego w świetle przepisów prawa cywilnego*, NP 1971, z. 11.

- Ripert G., Boulanger J., *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. V, Paris 1959.
- Ritterman S., *O stosowaniu obostrzonych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym*, PiP 1967, z. 1.
- Ritterman S., *Problem legalizacji nieformalnych działów wspólnej nieruchomości rolnej, nie pochodzącej ze spadku*, PiP 1968, z. 2.
- Rostkowski J., *Gospodarstwo rolne w świetle prawa*, Warszawa 1975.
- Selwa J., Stelmachowski A., *Prawo rolne*, Warszawa 1970.
- Sikorska A., *Następcy w rolnictwie indywidualnym*, Wieś Współczesna 1977, z. 12.
- Smal L., *Dziedziczenie „dorozumiane” z art. 103 prawa spadkowego*, PN 1949, z. 7–8.
- Smal L., *Zagadnienia praktyczne z zakresu obrotu nieruchomościami rolnymi*, NP 1965, z. 7–8.
- Smal L., *Zbieg kwalifikacji do dziedziczenia gospodarstwa rolnego*, NP 1965, z. 9.
- Sośniak M., *Podstawy prawa cywilnego i rodzinnego*, Katowice 1977.
- Spirydowicz E., Rutkowski M., Kostkiewicz W., *Nowe ustawy rolne*, Warszawa 1975.
- Spirydowicz E., *Ziemia i prawo*, Warszawa 1977.
- Staudinger J., *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, t. V, *Erbrecht*, cz. 2, Berlin 1960.
- Stecki L., *Udziały spadkowe nie określone w testamencie*, NP 1978, z. 4.
- Stelmachowski A., *Problemy ludzi starych na wsi w aspekcie prawnym*, NP 1972, z. 7–8.
- Stelmachowski A., Zdziennicki B., *Prawo rolne*, Warszawa 1980 (1987).
- Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A., *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, Warszawa 1994 (wyd. 1), 1997 (wyd. 2), 1999 (wyd. 3), 2002 (wyd. 3).
- Steppa B., *Gospodarstwa o powierzchni 0,5–2 ha w świetle badań ankietowych*, Wieś Współczesna, 1978, z. 1.
- Strzępek K., *Pobieranie nauki zawodu jako przestępstwo uprawniające spadkobiercę do dziedziczenia gospodarstwa rolnego*, Palestra 1969, z. 3.
- Synak B., *Rolnicy o sposobach zabezpieczania starości*, Wieś Współczesna 1973, z. 3.
- System prawa cywilnego*, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, t. IV, *Prawo spadkowe*, 1986.
- Szachułowicz J., *Na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 30 VIII 1966 r. III CZP 68/66*, Palestra 1967, z. 1.
- Szachułowicz J., *Indywidualne gospodarstwo rolne jako przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej*, Warszawa 1979.
- Szemberg A., *Stary człowiek i gospodarstwo*, Życie Gospodarcze 1967, nr 17.
- Świątkowski H., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1965, z. 7.
- Świątkowski H., *Prawo rolne*, Warszawa 1966.
- Tabęcki C., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Palestra 1964, z. 9.
- Tryfan B., *Problemy ludzi starych na wsi*, Warszawa 1971.
- Wójcik S., *Dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez zstępnych rodzeństwa de lege lata i de lege ferenda*, NP 1974, z. 3.
- Wójcik S., *Stanowisko prawne osób małoletnich w obrocie nieruchomościami rolnymi*, ZN UJ, Prace Prawnicze 1978, z. 81.
- Wójcik S., *Recenzja z pracy B. Kordasiewicza: Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, *Sowremiennoje Polskoje Prawo*, 1979, z 2 oraz NP 1979, z 4.

- Wyderko A., *Gospodarstwa bez następców*, Wieś Współczesna 1972, z. 2.
Zaremba K., *Kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego*, Palestra 1972, z. 4.
Zawartka J., *Testamentowe rozrządzenie gospodarstwami rolnymi*, NP 1971, z. 7–8.
Zawartka J., *Rozporządzanie udziałem we współwłasności nieruchomości rolnej*, NP 1973, z. 3.
Zieliński A., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r.*, Palestra 1973, z. 4.

Bibliografia obcojęzyczna do książki

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne

- Abrascius N. J., *Tractatus de testamentis*, Bari 1664.
Allara M., *Principi di diritto testamentario*, Torino 1957.
Amelineau M., *Le partage des exploitations agricoles en France*, Paris 1944.
Amelio D., *Codice civile. Libro delle successione causa di morte e delle donazioni*, Firenze 1941.
Biondi B., *Successione testamentaria, donazioni*, Milano 1943.
Boehmer G., *Einführung in das bürgerliche Recht*, Tübingen 1965.
Bratuś S. N., Sadikow O. N., *Kommentarij k Graždanskomu kodeksu RFSRR*, Moskwa 1982
Brauns F., *Geschichte des westfälischen Anerbenrechts und seine Bedeutung für Wirtschaftlichkeit und Erhaltung der Bauernhöfe*, Würzburg 1938.
Breslauer W., *The Private International Law of Succession in England, America and Germany*, London 1937.
Brox H., *Erbrecht*, Köln–Berlin–Bonn–München 1982.
Bydliński F., *Privatautonomie und objektive Grundlagen des verpflichtenden Rechtsgeschäfts*, Wien–New York 1967.
Cankowa C., *Zawieszczaniето w błgarskoto nasledstweno prawo*, Sofia 1985.
Carbonier J., *Droit civil*, t. 4, *Les obligations*, Paris 1976.
Casatus N., *Lectiones in testamentis*, Mediolani 1662, 1663.
Colin A., Capitant H., *Cours élémentaire de droit civil français*, Paris 1921.
Colin A., Capitant H., L. Julliot de la Morandière, *Cours élémentaire de droit civil français*, Paris 1945.
Cosack K., *Lehrbuch des bürgerlichen Rechts*, t. II, cz. IV, Jena 1924.
Drews W., Halgasch R., *Grundriß Zivilrecht*, z. 9, *Erbrecht*, Berlin 1979.
Dronikow W. K., *Nasledowanije po zawieszczniju w sowjetskom prawie*, Kijew 1957.
Dronikow W. K., *Nasledstwiennoje prawo Ukraїnskiej SRR*, Kijew 1974.
Ehrenzweig A., *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, Wien 1937, t. II, cz. 2 (*Familien- und Erbrecht*).
Enneccerus L., Nieperdey H. C., *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, Tübingen 1960.
Escher A., *Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, Das Erbrecht*, t. III, cz. I, Zürich 1959.
Fabre L., *Les successions testamentaires et „ab intestat” en pays de droit écrit*, Paris 1931.
Félice F., *Succession rurales*, Paris 1945.
Ferid M., Firsching K., *Internationales Erbrecht*, München 1969, t. I–IV.

- Fleischer J., *Form und Wesen der Testierfreiheit*, Dresden 1939.
- Flume W., *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*, t. II (*Das Rechtsgeschäft*), Berlin–Heidelberg–New York 1979.
- Frank W., *The General Principles of English Law*, London–Toronto–Wellington–Sydney 1961.
- Ghestin J., Goubeaux G., *Traité de droit civil. Introduction générale*, Paris 1977.
- Göring J., Posch M., *Zivilrecht, Lehrbuch*, cz. 2, Berlin 1981.
- Gross W., *Die Erbverträge im schweizerischen ZGB*, Zürich 1916.
- Jauring O., Schlechtriem P., Stürmer R., Reichmann A., Vollkommer M., *Bürgerlichen Gesetzbuch*, München 1979.
- Johansen K.H., Kregel W., *Das Bürgerliche Gesetzbuch, Kommentar*, t. V, cz. 1 (§§ 1922–2146), Berlin–New York 1974, t. V, cz. 2, Berlin–New York 1975.
- Josserand L., *Cours de droit civil positif français*, t. I, Paris 1930.
- Juristisches Wörterbuch*, Bremen 1961.
- Kipp T., Coing H., *Erbrecht*, Tübingen 1978.
- Klunziger E., *Anerbenrecht und gewillkürte Erbfolge*, Tübingen 1966.
- Kühlwetter H. J., *Anerbenrecht in der Bundesrepublik Deutschland und seine Stellung zur Verfassung unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes (Eine historische und vergleichende Betrachtung)*, Köln 1967.
- Lange H., *Das Recht des Testamentes*, Tübingen 1937.
- Larenz K., *Allgemeiner Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts*, München 1977.
- Larenz K., *Lehrbuch des Schuldrechts*, t. I, *Allgemeiner Teil*, München 1979.
- Lehman H., *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches*, Berlin 1966.
- Leopold J., *Testamentsrecht*, Berlin 1939.
- Mattila H. E. S., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude de droit comparé*, Helsinki 1979.
- Meischeider E., *Die letztwilligen Verfügungen nach dem Bürgerlichen Gesetzbuche für das Deutsche Reich*, Leipzig 1900.
- Mayr R., *Lehrbuch des bürgerlichen Rechtes*, t. II, cz. 4, 5 (*Familien- und Erbrecht*), Reichenberg 1923.
- Mourlon F., *Code Napoléon – l'exposé des principes généraux*, t. II, Paris 1869.
- Nowy Testament*.
- Orłowski P., Korniejew S. M., *Grażdanskoje prawo*, Moskwa 1970.
- Palandt O., *Bürgerliches Gesetzbuch*, München 1974.
- Planc K., w: *Le droit civil Tchécoslovaque*, Bratislava 1969.
- Planiol M., Ripert G., *Traité pratique de droit civil français*, t. IV (*Succession*), t. V (*Donations et testaments*), Paris 1957.
- Raschein R., *Ungültigkeit der Verfügungen von Todes wegen*, Bern 1954.
- Reichlin P., *Grundsätze der Testamentsauslegung*, Freiburg 1926.
- Renard G., *Le droit, la justice, et la volonté*, Paris 1924.
- Ripert G., Boulanger J., *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. IV, Paris 1959.
- Rossel V., Mentha F. H., *Mannuel de droit civil suisse*, t. II, Lausanne–Genève.
- Rummel P., *ABGB, Kommentar*, t. 1, Wien 1983.
- Savatier R., *Les métamorphoses économique et sociales du droit civile d'aujourd'hui*, t. II, Paris 1959.

- Savigny F. K., *System des heutigen römischen Rechts*, t. I, Berlin 1840.
- Schiffner L., *Der Erbvertrag nach dem B.G.B.*, Jena 1899.
- Seifert W., *Sozialökonomische Grandlagen des Erbrechts und ihre Umsetzung im ZGB – Entwurf*, Staat und Recht 1975, 2, 282.
- Sieriebrowskij W. I., *Oczerki sowietskogo naslestwiennogo prawa*, Moskwa 1952.
- Speckert T., *Unterschied zwischen Testament und Erbvertrag*, Zürich 1951.
- Staudinger J., *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, t. V, *Erbrecht*, cz. 1 §§ 1922–2196 (objaśnili – G. Boehmer, H. Lehmann, K. Seybold), Berlin 1954, cz. 2 §§ 2197–2385 (objaśnili – O. Dittmann, M. Ferid, K. Firsching, H. Lehmann), Berlin 1960.
- Thur A., *Der Allgemeine Teil des bürgerlichen Rechts*, Berlin 1957.
- Wagacuma S., Aridzumi T., *Grażdanskoje prawo Japonii*, t. II, Moskwa 1983.

Wykaz prac naukowych Michała Niedośpiąła dotyczących książki *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*

- Niedośpiął M., *Testament w polskim prawie cywilnym – zagadnienia ogólne*, Kraków 1991 (wyd. 1), Bielsko-Biała 1999 (wyd. 2).
- Niedośpiął M., *Testament – zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków–Poznań 1993.
- Niedośpiął M., *Wzory testamentów z komentarzem*, Bielsko-Biała 1994 (wyd. 1), 1998 (wyd. 2), 2000 (wyd. 3).
- Niedośpiął M., *Umowa z następcą*, Bielsko-Biała 1996.
- Niedośpiął M., *Know-how i sprawa porozumień międzynarodowych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelktualnej 1977, z. 10.
- Niedośpiął M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Palestra 1983, z. 10.
- Niedośpiął M., „Świadczenia dodatkowe” w umowie przekazania gospodarstwa rolnego następcy, NP 1984, z. 3.
- Niedośpiął M., *Z problematyki dziedziczenia gospodarstw rolnych – charakter prawny przestarek rolnych*, Studia Prawnicze 1984, z. 3–4.
- Niedośpiął M., *Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1984, z. 9.
- Niedośpiął M., *Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego*, PiP 1984, z. 12.
- Niedośpiął M., *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego (podstawienie, przyrost)*, Palestra 1985, z. 2.
- Niedośpiął M., *Aspekty prawne pracy w gospodarstwie rolnym*, Palestra 1985, z. 5.
- Niedośpiął M., Glosa do uchw. SN z 8 II 1984 r. III CZP 74/83, OSPiKA 1986, z. 1, poz. 1 oraz NP 1985, z. 7–8.
- Niedośpiął M., *Powołanie spadkobiercy*, NP 1986, z. 4–5.
- Niedośpiął M., *Prawo dziedziczenia – zagadnienia konstrukcyjne*, Palestra 1986, z. 12.
- Niedośpiął M., *Gospodarstwo rolne – odrębny spadek*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, t. XIX.
- Niedośpiął M., *Zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1987, z. 3–4.

- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 13 VI 1984 r. III CZP 22/84, OSPiKA 1987, z. 7–8, poz. 126.
- Niedośpiał M., *Darowizna na wypadek śmierci*, PiP 1987, z. 11.
- Niedośpiał M., *Z problematyki dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych*, Palestra 1988, z. 8–9.
- Niedośpiał M., *Zasady dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Problemy Praworządności 1988, z. 10.
- Niedośpiał M., *Umowa przekazania gospodarstwa rolnego następcy*, Studia Prawnicze 1989, z. 1.
- Niedośpiał M., *Oświadczenie spadkobiercy o gotowości prowadzenia gospodarstwa rolnego*, PiP 1989, z. 1.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. 7 SN z 27 XI 1986 r. III CZP 69/86, Palestra 1989, z. 3.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 7 XI 1986 r. III CZP 75/86, NP 1990, z. 1–3.
- Niedośpiał M., *W sprawie wykładni określenia „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” (art. 1065 k.c.)*, Studia Prawnicze 1990, z. 3.
- Niedośpiał M., *Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 814, Przegląd Prawa i Administracji 1990, t. XXI.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 15 IX 1988 r. III CZP 74/88, OSPiKA 1991, z. 1, poz. 5.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 28 VI 1991 r. III AUr 23/91, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1992, z. 10.
- Niedośpiał M., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych przez osoby trwale niezdolne do pracy*, Rejent 1992, z. 12.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 19 II 1991 r. III CZP 4/91, OSP 1993, z. 1, poz. 2.
- Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na podstawie kwalifikacji rolnych*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1524, Przegląd Prawa i Administracji 1993, t. XXX oraz Rejent 1993, z. 1.
- Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne – przestanki rolne (I)*, Rejent 1993, z. 3–4.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 26 II 1993 r. III CZP 24/93, PiP 1994, z. 7–8.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 5 V 1993 r. III CZP 9/93, OSP 1994, z. 7–8, poz. 134.
- Niedośpiał M., *Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 1994, z. 10.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 8 IX 1993 r. III CZP 121/93, OSP 1995, z. 2, poz. 30.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 16 IX 1993 r. III CZP 122/93, Rejent 1995, z. 3 (sprostowanie Rejent 1995, z. 5).
- Niedośpiał M., *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1769, Przegląd Prawa i Administracji 1995, t. XXXIII.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. SN z 13 I 1995 r. III CZP 171/94, OSP 1996, z. 1, poz. 1.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 19 I 1995 r. I ACr 507/94, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1996, z. 4.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 24 IX 1995 r. III AUr 761/93, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1996, z. 5.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 28 VI 1995 r. III AUr 78/95, Orzecznictwo z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych 1996, z. 6.

- Niedośpiał M., *Zasady dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Monitor Prawniczy 1996, z. 10.
- Niedośpiał M., *Zasadnicze rozrządzenia testamentowe*, Studia Prawnicze 1997, z. 2.
- Niedośpiał M., *Umowa z następcą (zagadnienia podstawowe)*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1931, Przegląd Prawa i Administracji 1997, t. XXXVI.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 21 II 1995 r. III AUr 3/95, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1997, z. 10.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 28 XII 1995 r. III AUr 752/95, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1997, z. 11–12.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 22 IV 1993 r. I ACr 131/93, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1997, z. 11–12.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 17 X 1996 r. I ACa 371/96, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1998, z. 3.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 28 X 1997 r. I CKN 276/97, PiP 1998, z. 12.
- Niedośpiał M., Glosa do post. Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 28 IV 1996 r. I ACz 231/96, OSA 1999, z. 7/8.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 24 I 1996 r. III AUr 833/95, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 1999, z. 7/8.
- Niedośpiał M., *Kodeks cywilny ze skorowidzem rzeczowym teoretyczno-normatywnym opracowanym przez M. Niedośpiałą*, Bielsko-Biała 1999.
- Niedośpiał M., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy ze skorowidzem rzeczowym teoretyczno-normatywnym opracowanym przez M. Niedośpiałą*, Bielsko-Biała 1999.
- Niedośpiał M., Glosa do orz. SN z 1 IV 1998 r. II CKN 671/97, PiP 2000, z. 1.
- Niedośpiał M., Glosa do orz. SN z 14 X 1998 r. II CKN 928/97, PiP 2000, z. 3.
- Niedośpiał M., Glosa do orz. SN z 4 XII 1998 r. III CKN 68/98, Nowy Przegląd Notarialny 2000, z. 1.
- Niedośpiał M., Glosa do orz. SN z 12 I 1999 r. I CKN 971/77, Nowy Przegląd Notarialny 2000, z. 2.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 28 IV 1999 r. I CKU 105/98, Monitor Prawniczy 2001, z. 6.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 6 I 2000 r. I CKN 320/98, PiP 2001, z. 2.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 21 I 2000 r. II CKN 684/98, Nowy Przegląd Notarialny 2001, z. 7–8.
- Niedośpiał M., *Swoboda czynności prawnych*, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).
- Niedośpiał M., *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2002–2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).
- Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2002, 2003 (wyd. 1), 2004 (wyd. 2).
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 X 2000 r. I ACa 480/00, OSA 2002, z. 5.
- Niedośpiał M., Glosa do post. Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 26 V 1999 r. I ACa 977/98, OSA 2002, z. 6.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 4 X 2001 r. I CKN 402/00, Jurysta 2002, z. 11/12.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 13 VI 2001 r. II CKN 543/00, PS 2003, z. 9.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 21 V 1999 r. III CKN 244/98, Jurysta 2003, z. 12.

- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 22 I 2002 r. III AUa 1035/01, OSA 2004, z. 3.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 25 III 2003 r. I ACa 129/03, OSA 2004, z. 5.
- Niedośpiał M., *Testament allograficzny (administracyjny)*, Bielsko-Biała 2004.
- Niedośpiał M., *Testament allograficzny (administracyjny)*, Jurysta 2005, z. 12.
- Niedośpiał M., Glosa do orz. SN z 22 V 2002 r. I CK 26/02, Monitor Prawniczy 2005, z. 15.
- Niedośpiał M., Glosa do post. SN z 4 VI 2004 r. III CK 61/03, Palestra 2006, z. 3–4.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 15 IX 2004 r. III AUa 1326/03, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 4.
- Niedośpiał M., Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 14 VI 2001 r. I ACa 262/00, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 8.
- Niedośpiał M., Glosa do uchw. 7 SN z 25 XI 2005 r. III CZP 59/05, Jurysta 2008, z. 11/12.
- Niedośpiał M., *Zapis własności nieruchomości rolnej a inny zapis*, PiP 2010, z. 3.
- Niedośpiał M., *Pojęcie gospodarstwa rolnego i nieruchomości rolnej* (rękopis), Kraków 1980.
- Niedośpiał M., *Wykłady prawa rolnego* (maszynopis), Kraków 1983–1985.
- Niedośpiał M., *Świadkowie testamentu* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
- Niedośpiał M., *Testament jako dokument prawny (zagadnienia dowodowe i procesowe testamentu)* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
- Niedośpiał M., *Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
- Niedośpiał M., *Dział spadku* (w przygotowaniu).
- Niedośpiał M., *Zapis* (w przygotowaniu).

Bibliografia prac naukowych Michała Niedośpiałą uzupełniająca za lata 2004–2010

(Uwaga: Bibliografia prac naukowych Michała Niedośpiałą za okres 1974–2004 jest w książce Michała Niedośpiałą, *Testament allograficzny (administracyjny)*, Bielsko-Biała 2004, s. 572, pkt 1–124, Wydawnictwo „STO”. Niniejsza bibliografia uzupełniająca nawiązuje do numeracji pierwotnej, kontynuując ją)

Prace opublikowane:

125. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 20 VI 2001 r. I PKN 474/00*, Jurysta 2004, z. 10, s. 28–32 (dotyczy kwestii: czy dopuszczalny jest warunek przy zawarciu lub rozwiązaniu umowy o pracę?).
126. Niedośpiał M., *Czy dopuszczalny jest warunek przy zawarciu (rozwiązaniu) z trenerem umowy o pracę? (na marginesie orzeczenia Sądu Najwyższego z 20 VI 2001 r. I PKN 474/00)*, Sport Wyczynowy 2004, z. 11–12, s. 49–55.
127. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 11 III 2003 r. V CKN 1871/00*, Państwo i Prawo 2004, z. 12, s. 119–123 [dotyczy oznaczonych wybranych aspektów niegodności dziedziczenia (art. 929 k.c.)].

128. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 VI 2003 r. III AUa 232/02*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych (OSA) 2004, z. 12, s. 67–75 (dotyczy kwestii dopuszczalności badania przez sąd i inne organy państwowe lub samorządowe oraz obywateli zgodności przepisów prawa z Konstytucją, oraz tzw. orzeczeń interpretacyjnych Trybunału Konstytucyjnego).
129. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 17 VI 2002 r. I ACa 1356/01*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2004, z. 12, 76–89, oraz uzupełnienie glosy w OSA 2005, z. 5, 91–93 [dotyczy odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa (i państwowych osób prawnych), jednostek samorządu terytorialnego (i samorządowych osób prawnych) za działania władcze i niewładcze funkcjonariuszy państwowych i samorządowych – art. 417, były art. 418 k.c., art. 77 ust. 1 Konstytucji].
130. Niedośpiał M., *Swoboda czynności prawnych*, Bielsko-Biała 2004 (wyd. 2).
131. Niedośpiał M., *Swoboda testowania*, Bielsko-Biała 2004 (wyd. 2).
132. Niedośpiał M., *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2004 (wyd. 2).
133. Niedośpiał M., *Testament allograficzny (administracyjny)*, Bielsko-Biała 2004.
134. Niedośpiał M., *Glosa do post. SN z 20 XI 2003 r. III CZP 7/02*, Państwo i Prawo 2005, z. 1, 116–120 [dotyczy jednej z przesłanek sporządzenia testamentu ustnego („obawy rychłej śmierci spadkodawcy” – art. 952 § 1 k.c.), a w szczególności odpowiedzi na pytanie, czy testament sporządzony w warunkach zamiaru samobójczego jest obiektywną obawą rychłej śmierci spadkodawcy (art. 952 § 1 k.c.)].
135. Niedośpiał M., *Glosa do uchw. SN z 25 VI 2003 r. III CZP 14/03*, Nowy Przegląd Notarialny 2005, z. 1, s. 56–63 [dotyczy kwestii obowiązku złożenia sądowi spadku (art. 646 k.p.c.) testamentu nieważnego, bezskutecznego lub odwołanego oraz konstytucyjnego i cywilnego prawa dziedziczenia].
136. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 7 XI 2002 r. II CKN 1395/00*, Nowy Przegląd Notarialny 2005, z. 2, 63–71 (dotyczy zagadnienia, czy dopuszczalne jest odwołanie darowizny w stosunku do spadkobierców obdarowanego).
137. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 15 I 2002 r. I ACa 1564/01*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2005, z. 4, s. 85–91 + uzupełnienie glosy w OSA 2005, z. 5, s. 89–91 [dotyczy odpowiedzialności odszkodowawczej deliktowej publicznych osób prawnych – Skarbu Państwa, państwowych osób prawnych, jednostek samorządu terytorialnego, samorządowych osób prawnych na podstawie art. 419 k.c. (zasad słuszności) oraz za szkody lecznicze (ich działania niewładcze)].
138. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 27 I 2000 r. III AUa 1257/99*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2005, z. 5, s. 75–85 (dotyczy prawa ubezpieczeń społecznych, a to kwestii nabycia prawa do renty, jeżeli niezdolność do pracy trwa nieprzerwanie 10 lat).
139. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 18 VII 2001 r. I ACa 242/01*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2005, z. 5, s. 86–88 [dotyczy prawa do nazwy (firmy) przedsiębiorstwa prowadzonego w formie spółki cywilnej jako prawa z zakresu dóbr osobistych wspólników (art. 23, 24 k.c.)].
140. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 22 V 2002 r. I CK 26/02*, Monitor Prawniczy 2005, z. 15, s. 769–771 [dotyczy niegodności dziedziczenia, a ściślej kwestii stosowania art. 928 § 1 pkt 3 k.c. do pisma prywatnego stwierdzającego treść testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.)].

141. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 18 XII 2002 r. I ACa 1090/02*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2005, z. 6, s. 82–86 [dotyczy pojęcia wady oświadczenia woli (art. 82-88 k.c.)].
142. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 1 VI 2004 r. I ACa 285/04*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2005, z. 10, s. 89–92 (dotyczy zachowku, w tym art. 994 § 1 k.c.).
143. Niedośniał M., *Testament allograficzny (administracyjny)*, Jurysta 2005, z. 12, s. 28–31.
144. Niedośniał M., *Glosa do post. SN z 4 VI 2004 r. III CK 61/03*, Palestra 2006, z. 3–4, s. 298–302 [dotyczy interpretacji słowa „nie chce lub nie może dziedziczyć” na tle dziedziczenia gospodarstw rolnych (tzw. zastępstwa szczególnego) oraz kwestii niekonstytucyjności (nieobowiązywania) przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych w okresie przed 14 II 2001 r.]
145. Niedośniał M., *Glosa do post. SN z 16 VII 2003 r. V CKN 434/01*, Jurysta 2006, z. 4, s. 27–28 [dotyczy testamentu ustnego (art. 952 k.c.), a zwłaszcza kwestii, czy dopuszczalne jest ponowne (kolejne) stwierdzenie treści testamentu ustnego w trybie prywatnym (art. 952 § 2 k.c.) lub sądowym (art. 952 § 3 k.c.), gdy poprzednie pismo prywatne (art. 952 § 2 k.c.) lub sądowe (art. 952 § 3 k.c.) okazało się wadliwe (nieprawidłowe)].
146. Niedośniał M., *Glosa do post. SN z 9 III 2005 r. II CK 478/04*, Państwo i Prawo 2006, z. 8, s. 113–117 [dotyczy sposobu złożenia podpisu na testamencie notarialnym przez osobę nieumiejącą lub niemogącą pisać, lecz umiejącą czytać (art. 87 § 1 pkt 4, art. 87 § 2, art. 92 § 2 prawa o notariacie, art. 79 k.c.)].
147. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 15 IX 2004 r. III AUA 1326/03*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 4, s. 86–93 (dotyczy kwestii środków dowodowych na pracę w gospodarstwie rolnym przy ubieganiu się o emeryturę – art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy z 17 XII 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, tekst jedn. DzU z 2004 r., nr 93, poz. 353 ze zm.).
148. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 8 XII 2004 r. III AUA 598/04*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 5, s. 83–89 (dotyczy ubezpieczenia społecznego rolników, a konkretnie: kwestii zawieszenia prawa do emerytury rolniczej (art. 28 ustawy z 20 XII 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników – tekst jedn. DzU z 1998 r., nr 7, poz. 25 ze zm.).
149. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sadu Apelacyjnego w Białymstoku z 23 I 2003 r. I ACa 667/02*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 8, s. 65–75 (dotyczy relacji rękopisami do gwarancji przy sprzedaży).
150. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 14 VI 2001 r. I ACa 262/00*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 8, s. 76–88 [dotyczy niegodności dziedziczenia, a konkretnie interpretacji jednej z przesłanek uznania za niegodnego spadkobiercy „umyślnego ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy” (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.)].
151. Niedośniał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 9 IV 2001 r. I ACa 1239/00*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2006, z. 12, s. 83–93 [dotyczy kwestii stosowania przepisów o przedawnieniu (art. 117–125 k.c.) do terminów prekluzyjnych (zawitych)].
152. Niedośniał M., *Glosa do orz. SN z 28 X 2004 r. III CK 461/03*, Nowy Przegląd Notarialny 2007, z. 1, s. 41–47 oraz Palestra 2007, z. 5–6, s. 324–328 [dotyczy początku biegu terminu przedawnienia roszczenia o wykonanie zapisu (art. 981, 970 zd. 1, art. 120 § 1 k.c.)].

153. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 21 IV 2005 r. I ACa 140/05 i ACz 132/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 2, s. 86–91 (dotyczy oznaczonych aspektów pojęcia umowy nazwanej, mieszanej i nienazwanej oraz umowy agencyjnej i szkody).
154. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 22 IX 2005 r. I ACa 197/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 3, s. 88–95 [dotyczy pojęcia związku przyczynowego w prawie cywilnym (art. 361 § 1 k.c.)].
155. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 8 VII 2005 r. VI ACa 222/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 5, 90–96 (dotyczy umowy zlecenia – odpowiedzialności odszkodowawczej adwokata).
156. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 15 II 2006 r. I ACa 897/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 6, s. 88–93 [dotyczy umowy zlecenia (notariusza)].
157. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 28 X 1998 r. I ACa 612/98*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 7, s. 77–95 [dotyczy prawa do zawieszenia krzyża (symbolu religijnego) w budynkach władzy publicznej. Omawia na tym tle ochronę dóbr osobistych oraz prawo osobiste do wolności sumienia i religii (wyznania)].
158. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 28 X 2004 r. III CK 461/03*, *Palestra* 2007, z. 5–6, s. 324–328 oraz *Nowy Przegląd Notarialny* 2007, z. 1, s. 41–47 [dotyczy początku biegu terminu przedawnienia roszczenia o wykonanie zapisu (art. 981, art. 970 zd. 1, art. 120 § 1 k.c.)].
159. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 14 IV 2005 r. I ACa 60/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2007, z. 9, s. 86–94 [dotyczy pojęcia rażącej niewdzięczności przy odwołaniu darowizny (art. 898 § 1 k.c.)].
160. Niedośpiał M., *Glosa do orz. SN z 19 IX 2002 r. I PKN 530/01*, *Jurysta* 2007, z. 10, s. 32–33 [dotyczy prawa trenera do premii z tytułu transferu jego wychowanka do innego klubu pomimo nieważności regulaminu wynagradzania (premiowego) z formalnych przyczyn [następuje to w drodze „konwersji” nieważnego regulaminu wynagradzania (premiowego) z formalnych przyczyn na stosowną ofertę płacową]].
161. Niedośpiał M., *Glosa do post. SN z 13 V 2003 r. V CKN 186/01*, *Jurysta* 2008, z. 2, s. 31–33 [dotyczy terminu do przesłuchania świadków testamentu ustnego (art. 952 § 3 k.c.)].
162. Niedośpiał M., *Glosa do uchw. 7 SN z 25 XI 2005 r. III CZP 59/05*, *Jurysta* 2008, z. 11–12, s. 61–63 [dotyczy kwestii zaliczenia do majątku małżonków przekazanego gospodarstwa rolnego następcy (art. 33 pkt 2 k.r.op.)].
163. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 17 II 2005 r. I ACa 13/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2009, z. 1, 82–96 [dotyczy relacji uznania roszczenia do przedawnienia (art. 123 § 1 pkt 2 k.c.)].
164. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 15 XII 2005 r. I ACa 611/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2009, z. 8, s. 86–92 [dotyczy omówienia zarządu rzeczą wspólną na tle współwłasności (w związku z zawarciem umowy dzierżawy)].
165. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 28 XII 2005 r. I ACa 735/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2009, z. 10, s. 82–97 (dotyczy charakteru prawnego wykonania zobowiązania).
166. Niedośpiał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 31 I 2006 r. I ACa 741/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2009, z. 11, s. 94–98 [dotyczy pojęcia

- nieruchomości wspólnej oraz statusu prawnego piwnic na tle ustawy z 24 VI 1994 r. o własności lokali (t. jedn. DzU z 2000 r., nr 80, poz. 903)].
167. Niedośpał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 23 II 2006 r. I ACa 890/05*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2010, z. 1, s. 65–95 [dotyczy rozrządzeń (postanowień) testamentu spadkodawcy dotyczących jego pogrzebu i grobu].
168. Niedośpał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 11 I 2007 r. I ACa 1033/06*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2010, z. 2, s. 63–97 [dotyczy dobra osobistego (prawa osobistego) w postaci kultu pamięci osoby zmarłej bliskiej].
169. Niedośpał M., *Zapis własności nieruchomości rolnej a inny zapis*, Państwo i Prawo 2010, z. 3, s. 93–99.
170. Niedośpał M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 23 X 2007 r. III AUa 740/07*, Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych 2010, z. 5, s. 88–100 [dotyczy pojęcia i składu spadku (zagadnień konstrukcyjnych) (art. 922 k.c.)].
171. Niedośpał M., *Wzajemne roszczenia rozliczeniowe*, Jurysta 2010, nr 2 (listopad), s. 40–48.
172. Niedośpał M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 8 VIII 2007 r. I CSK 140/07*, Jurysta (w druku) (dotyczy wykładni z art. 945 § 2 k.c.: nieważności testamentu z powodu wady oświadczenia woli testatora).
173. Niedośpał M., *Glosa do uchw. SN z 7 III 2008 r. III CZP 10/08*, Przegląd Sądowy 2010, z. 10, s. 116–120 (dotyczy balkonu w ustawie o własności lokali).
174. Niedośpał M., *Glosa do orz. SN z 17 X 2008 r. ICSK 158/08*, Państwo i Prawo 2010, z. 11, s. 136–139 [dotyczy m.in. wzajemnego stosunku dwóch testamentów (wcześniejszego i późniejszego) (art. 947 k.c.)].
175. Niedośpał M., *Glosa do post. SN z 29 III 2007 r. I CSK 3/07*, Państwo i Prawo 2010, (w druku) [dotyczy testamentu (art. 961 k.c.), a ściślej zagadnienia prawnego, z jakiej chwili bierze się pod uwagę skład i wartość przedmiotów majątkowych, czy z chwili sporządzenia testamentu, czy z chwili otwarcia spadku (art. 961 k.c.)].

Prace nieopublikowane:

Prace w rękopisie (książki, liczne artykuły i glosy – podano niżej tylko książki)

176. Niedośpał M., *Know-how jako dobro prawne i ekonomiczne* (praca magisterska), Kraków 1973.
177. Niedośpał M., *Pojęcie gospodarstwa rolnego i nieruchomości rolnej* (rękopis), Kraków 1980.
178. Niedośpał M., *Wykłady prawa rolnego* (maszynopis), Kraków 1983–1985.
179. Niedośpał M., *Świadkowie testamentu* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
180. Niedośpał M., *Testament jako dokument prawny (zagadnienia dowodowe i procesowe testamentu)* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
181. Niedośpał M., *Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych* (maszynopis), Kraków (2002) 2010.
182. Niedośpał M., *Dział spadku* (w przygotowaniu).
183. Niedośpał M., *Zapis* (przygotowaniu).

INDEKS RZECZOWY

- B**
Bibliografia
- C**
Charakter prawny przesłanek rolnych
- D**
Dziedziczenie testamentowe
Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych
Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r.
Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 III 1982 r.
Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 28 VII 1990 r.
Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych
Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne
- G**
Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności
- Gospodarstwo rolne – odrębny spadek
Gospodarstwo rolne – zagadnienia konstrukcyjne
- J**
Jednostronne czynności prawne
- K**
Konstytucja
Kwalifikacje rolnicze
- L**
Literatura
Literatura do pracy
Literatura uzupełniająca do pracy za okres od 1982 do 2010 r.
- M**
Małoletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół
- O**
Oświadczenie rolne
(art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.)
Oznaczenie spadkobiercy

P

Pobieranie nauki zawodu, małoletniość,
uczęszczanie do szkół
Podstawienie
Pojęcie kwalifikacji rolniczych
Pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej”
Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rol-
nego
Praca w gospodarstwie rolnym
Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa
rolnego
Przyrost

R

Rozwiązania modelowe co do przesłanek
rolnych.
Wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy

S

Spadkobierca testamentowy
Spadkobierca testamentowy gospodarstwa
rolnego

T

Tzw. zastępstwo szczególne a dziedziczenie
testamentowe gospodarstw rolnych

Termin

Testament
Trwała niezdolność do pracy
Trybunał Konstytucyjny

U

Uczęszczanie do szkół, małoletniość,
pobieranie nauki zawodu
Udziały spadkowe

W

Warunek
Warunek, termin, podstawienie
Wykaz prac naukowych Michała
Niedośpiąta wydanych na podstawie jego
rękopisu „Dziedziczenie testamentowe
gospodarstw rolnych przez osoby
fizyczne”, Kraków 1982 (wprost lub
przeróbki)
Wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy.
Rozwiązania modelowe co do przesłanek
rolnych

Z

Zastępstwo szczególne
Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu
testamentowym

SKOROWIDZ RZECZOWY

B

Bibliografia 209–238.

C

Charakter prawny przesłanek rolnych 58 i n.;
zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*

D

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych 15 i n.

- dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r. 15 i n.
- dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 III 1982 r. 177 i n., 15 i n., 37 i n., 58 i n.
- dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 28 VII 1990 r. 186 i n., 15 i n., 37 i n.
- dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne 58 i n.
- charakter prawny przesłanek rolnych 58 i n.
- dziedziczenie gospodarstw rolnych – model prawny 169 i n.
- dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych 110 i n.
- małeletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół 154 i n.
- oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) 130 i n.
- pojęcie kwalifikacji rolniczych 126 i n.

- kwalifikacje praktyczne 128 i n.
 - kwalifikacje teoretyczne 126 i n.
 - praca w gospodarstwie rolnym 140 i n.
 - prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego 147 i n.
 - trwała niezdolność do pracy 157 i n.
 - wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy. Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych 79 i n.
 - tzw. zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych 105 i n.
 - zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym 167 i n.
 - gospodarstwo rolne – zagadnienia konstrukcyjne 15 i n.
 - gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności 19 i n.
 - gospodarstwo rolne – odrębny spadek 27 i n.
 - pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej” 15 i n.
 - powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego 37 i n.
 - oznaczenie spadkobiercy 37 i n.
 - przyrost 51 i n.
 - udziały spadkowe 41 i n.
 - warunek, termin, podstawienie 48 i n.
- Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r.** 15 i n.
- Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 26 III 1982 r.** 177 i n., 15 i n., 37 i n., 58 i n.

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych na tle noweli do kodeksu cywilnego z 28 VII 1990 r. 186 i n., 15 i n., 37 i n.

Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych 110 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Oświadczenie rolne* (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.), *Pojęcie kwalifikacji rolniczych*

Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne 58 i n.

- charakter prawny przesłanek rolnych 58 i n.
 - dziedziczenie gospodarstw rolnych – model prawny 169 i n.
 - dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych 110 i n.
 - maletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół 154 i n.
 - oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) 130 i n.
 - pojęcie kwalifikacji rolniczych 126 i n.
 - kwalifikacje praktyczne 128 i n.
 - kwalifikacje teoretyczne 126 i n.
 - praca w gospodarstwie rolnym 140 i n.
 - prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego 147 i n.
 - trwała niezdolność do pracy 157 i n.
 - wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych 79 i n.
 - tzw. zastępstwo szczególnie a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych 105 i n.
 - zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym 167 i n.
- zob. też *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*

G

Gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności 15 i n.

Gospodarstwo rolne – odrębny spadek 27 i n.

Gospodarstwo rolne – zagadnienia konstrukcyjne 15 i n.

- gospodarstwo rolne na udziale we współwłasności 19 i n.
- gospodarstwo rolne – odrębny spadek 27 i n.
- pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej” 15 i n.

K

Kwalifikacje rolnicze

zob. *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych, Oświadczenie rolne* (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.), *Pojęcie kwalifikacji rolniczych*

Konstytucja s. 190 i n., 193 i n.

L

Literatura s. 209–238.

Literatura do części 3. pracy 225 i n.

Literatura uzupełniająca do pracy za okres od 1982 do 2010 r., 209 i n., 212 i n., 224 i n. i n., 231 i n.

M

Maletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół 154 i n.;

zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Praca w gospodarstwie rolnym, Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego, Trwała niezdolność do pracy, Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym*

O

Oświadczenie rolne (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.) 130 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych, Pojęcie kwalifikacji rolniczych* **Oznaczenie spadkobiercy** 37 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego, Zapis*

P

Pobieranie nauki zawodu, maletniość, uczęszczanie do szkół 154 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Praca w gospodarstwie rolnym, Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego, Trwała niezdolność do pracy, Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym*

Podstawienie 48 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego, Warunek, termin, podstawienie*

Pojęcie kwalifikacji rolniczych 126 i n.

- kwalifikacje praktyczne 128 i n.
- kwalifikacje teoretyczne 126 i n.
- zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolniczych*

fikacji rolnych, *Oświadczenie rolne* (art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5 k.c.)

Pojęcie „zorganizowanej całości gospodarczej” 15 i n.; zob. *Gospodarstwo rolne – zagadnienia konstrukcyjne*

Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego 37 i n.

– oznaczenie spadkobiercy 37 i n.

– przyrost 51 i n.

– udziały spadkowe 41 i n.

– warunek, termin, podstawienie 48 i n.

– zob. też *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, *Gospodarstwo rolne – odrębny spadek*

Praca w gospodarstwie rolnym 140 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*, *Maloletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół*, *Pojęcie kwalifikacji rolniczych*, *Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego*, *Trwała niezdolność do pracy*, *Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym*

Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego 147 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe przesłanki rolne*, *Praca w gospodarstwie rolnym*

Przyrost 51 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*

R

Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych.

Wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy 79 i n.; zob. *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*

S

Spadkobierca testamentowy gospodarstwa rolnego zob. *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*

T

Tzw. zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych 105 i n.

Termin 48 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*, *Warunek, termin, podstawienie*

Testament zob. *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, *Oznaczenie spadkobiercy*, *Podstawienie*, *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*, *Przyrost*, *Termin*, *Udziały spadkowe*, *Ustanowienie spadkobiercy*, *Warunek*

Trwała niezdolność do pracy 157 i n.; zob. też *Dziedziczenie na podstawie kwalifikacji rolnych*, *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*, *Maloletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół*, *Pojęcie kwalifikacji rolniczych*, *Praca w gospodarstwie rolnym*, *Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego*, *Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym*

Trybunał Konstytucyjny s. 190 i n., 193 i n.

U

Uczęszczanie do szkół, maloletniość, pobieranie nauki zawodu 154 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*, *Praca w gospodarstwie rolnym*, *Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego*, *Trwała niezdolność do pracy*, *Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym*

Udziały spadkowe 41 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*, *Zapis*

Ustanowienie spadkobiercy; zob. *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*

W

Warunek 48 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*, *Warunek, termin, podstawienie*

Warunek, termin, podstawienie 48 i n.; zob. *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego*

Wykaz prac naukowych Michała Niedośpiała wydanych na podstawie jego rękopisu „Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne”, Kraków 1982 (wprost lub przeróbki) 210 i n.

Wykładnia słowa: osoba powołana z ustawy. Rozwiązania modelowe co do przesłanek rolnych 79 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne*

Z

Zapis zob. *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*, *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego* (oznaczenie spadkobiercy – zapisobiercy, udziały spadkowe – zapisobierców, *podstawienie, przyrost*)

Zastępstwo szczególne 105 i n.; zob. *Tzw. zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych*

Zbieg przesłanek rolnych przy dziedziczeniu testamentowym 167 i n.; zob. też *Dziedziczenie testamentowe – przesłanki rolne, Dziedziczenie testamentowe na podstawie kwalifikacji rolnych, Maloletność, pobieranie*

nauki zawodu, uczęszczanie do szkół, Pojęcie kwalifikacji rolniczych, Praca w gospodarstwie rolnym, Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego, Trwała niezdolność do pracy

SKOROWIDZ AUTORÓW

A

Abrascius N. J. 229
Agopszowicz A. 217
Allara M. 229
Amelineau M. 187, 225, 229
Amelio D. 229
Araszkiewicz M. 221
Aridzumi T. 231

B

Babiarz S. 212
Bałaban A. 212
Banaszekiewicz B. 212
Baziński A. 54, 69, 212, 225
Bąbiak-Kowalska D. 212
Bielawowska E. 157, 225
Bieniek G. 213, 220
Biernat J. 212
Biondi B. 229
Błahuta F. 16, 28–29, 37, 58, 60, 62, 68, 70, 78, 94–95, 118, 120, 137, 140–142, 144–148, 150–155, 157, 159, 161, 164, 168–169, 212, 214, 225
Błażejczyk M. 157, 212–213, 225
Boehmer G. 229
Bogusz T. 16, 19, 94, 120, 137, 140, 143, 145–148, 154–155, 157–159, 225
Borysiak W. 210, 213, 225
Bossowski F. 214
Boulanger J. 48, 187, 228, 230
Bratuś S. N. 229
Brauns F. 187, 225, 229
Breyer S. 16, 19–21, 79, 97, 121, 127, 140,

143, 147–148, 157, 161, 165, 169, 225
Breslauer W. 229
Brox H. 229
Brzeszczyńska S. 213
Budzinowski R. 213
Bydliński F. 229
Bystrzyńska-Fornal E. 213

C

Cankowa C. 229
Capitant H. 229
Casatus N. 229
Chojnowski W. 20–21, 36, 120, 157, 213, 226
Ciapała J. 215
Coing H. 41, 48, 69, 187, 226, 230
Colin A. 229
Cosack K. 229
Czachórski W. 218
Czaja-Hliniak I. 213
Czechowski P. 214, 219, 221, 228
Czerski Z. 213

D

Dmowski S. 213
Dobrzański L. 44, 226
Doliwa A. 213, 222
Dorożala F. 27
Drews W. 229
Dronikow W. K. 48, 226
Drozd E. 11, 92, 117, 120, 213, 216, 221, 226

- Drzewiecki M. 213
 Dybowski T. 222
 Dyoniak A. 214
 Dzenis P. 225
 Dziemidowicz D. 214
 Dzyr A. 19, 80, 97, 121, 123, 140, 168, 226
- E**
- Ehrenzweig A. 41, 48, 52, 226, 229
 Enneccerus L. 229
 Escher A. 48, 69–70, 187, 226, 229
- F**
- Fabre L. 229
 Farkowski C. 157, 226
 Félice P. 187, 226, 229
 Ferid M. 226, 229, 231
 Flaga-Gieruszyńska K. 215
 Fijałkowski J. 214
 Firsching K. 226, 229, 231
 Fleischer J. 48, 226, 230
 Flume W. 230
 Frank W. 230
- G**
- Ghestin J. 230
 Ginel H. 214
 Gniewek E. 62, 79, 95, 121, 140, 146, 214–215, 222, 226
 Gola A. 222
 Göring J. 230
 Goubeaux G. 230
 Grabarek W. 214
 Greluś S. 214
 Gross W. 230
 Gruberska M. 226
 Grzybowski S. 27, 62, 101, 133–134, 221
 Gwiadomorski J. 19, 27–28, 30, 35–37, 41, 44–45, 47–48, 52, 63, 69–70, 80, 84, 87, 90, 92, 94–95, 105, 107, 109, 111, 118, 120–123, 125, 136–138, 140, 154, 157, 159, 164, 168, 174–175, 214, 226
- H**
- Halgasch R. 229
- I**
- Ignaczewski J. 214
 Ignatowicz J. 221, 223
- J**
- Jaroszewicz M. 219
 Jauring O. 230
 Jeżyńska B. 219
 Johansen K. H. 230
- K**
- Kacymirow T. 214
 Kalinowski S. 218
 Kaltenbek-Skarbek L. 214
 Kapera J. 87, 94, 117, 120, 157, 214, 226
 Kasprzyk H. 214
 Kawałko A. 222–223
 Kępiński M. 16, 19, 226
 Kidyba A. 215–216
 Kierończyk P. 220
 Kipp T. 41, 48, 69, 187, 226, 230
 Klank L. 214
 Klein A. 151
 Klunziger E. 187, 226, 230
 Kłos M. 214, 222
 Kokoszka D. 215
 Kolańczyk K. 215
 Kołakowski S. 213
 Koranyi K. 218
 Kordasiewicz B. 27–29, 35–36, 49, 55–57, 60, 63, 66–67, 69, 72–74, 77–80, 87–88, 94–96, 121, 140, 146, 157, 160, 191, 214, 217, 222, 226, 228
 Korniejew S. M. 41, 48, 69, 227, 230
 Korzycka-Iwanow M. 221, 228
 Kosik J. 221
 Kostecki A. 157, 225
 Kostkiewicz W. 16, 140, 228
 Kostórkiewicz L. 157, 215, 226

Kot J. 215
 Kozikowska K. 219
 Koźma Z. 214
 Krasowczikow O. A. 48, 69, 226
 Kregel W. 230
 Kremer E. 215
 Kremis J. 201–202, 215, 222
 Kremis K. 201–202, 215
 Krieg C. 70, 226
 Kruczalak K. 215
 Krzystek P. 215
 Książak P. 216
 Kühlwetter H. J. 187, 226, 230
 Kuna M. 216
 Kunicki A. 27–28, 62, 64, 120, 226
 Kurowska T. 217
 Kuryłowicz M. 216
 Kuryłowicz W. 148

L

Lange H. 230
 Larenz K. 230
 Lehman H. 230
 Leopold J. 230
 Lewald H. 70, 227
 Lewandowska I. 216
 Lewiński P. 216
 Lichorowicz A. 157, 225
 Longchamps de Bériér F. 216

M

Majorowicz J. 16, 19, 21, 24, 65, 79–80, 87, 94–95, 97, 120, 140, 142, 147–148, 216, 227
 Malonowski T. 158, 227
 Manteuffel R. 140, 147, 151, 227
 Marecka M. 216
 Margoński M. 216
 Mattila H. E. S. 187, 220, 227, 230
 Mayr R. 230
 Mazur S. 157, 227
 Meischer E. 230
 Mentha F. H. 230

Mielcarek E. 21, 227
 Mikołajko J. 216
 Moczulski M. 69, 227
 Moszyński R. 21, 227
 Mościcki B. 20, 216, 226–227
 Mourlon F. 230

N

Nadler J. 16, 19, 27, 147–148, 151, 215–216, 227
 Niedośpiał M. 12, 202, 207, 209–210, 212, 224–225, 231–238
 Nieperdey H. C. 229
 Niezbecka E. 216
 Noszczyńska L. 217
 Notecki H. 217

O

Ogiegło L. 223
 Ohanowicz A. 159, 169, 214, 217, 224
 Olejniczak D. 217
 Oleszko A. 28, 214, 217, 219, 227
 Opala H. 217
 Orłowski P. 41, 48, 69, 227, 230
 Osajda K. 217
 Osuchowski W. 217
 Ożóg M. 214

P

Palandt O. 230
 Paluszkiewicz E. 58, 63, 65, 69, 79–80, 94–95, 97, 121, 140, 227
 Pańko W. 217
 Pawlak J. 140–142, 144–147, 153–154, 157–159
 Pawlak W. 19, 26–29, 79, 140, 146–148, 154, 157, 217, 227
 Pawłowicz J. 217
 Pazdan M. 215–217, 223
 Petraniuk J. 217
 Piasecki K. 217
 Piątowski J. S. 16, 18–21, 24, 26–30, 32,

38, 41, 44–45, 47–48, 52, 62–63, 65–67,
69–70, 79–80, 94–95, 103, 110–111,
117–118, 120–122, 138, 140, 142–143,
145–148, 152–154, 157–158, 160–162,
164, 169, 191, 217, 221–222, 225, 227

Pietrzykowski J. 19, 27–29, 32, 35, 46–47,
62, 70, 80, 94–95, 97, 110–111, 118, 120–
121, 123–124, 137, 140–148, 150–155,
158–159, 162–165, 168–169, 212, 214–
218, 227

Pietrzykowski K. 215

Pięta A. 212

Pikulska-Robaszkiewicz A. 216

Planc K. 230

Planiol M. 48, 69–70, 187, 218–219, 227–
228, 230

Policzkiewicz J. 16, 21, 94, 120, 141, 158,
212, 214, 225, 227

Popiołek W. 223

Posch M. 230

Prutis S. 221, 228

Przybyłowski K. 44, 48, 219, 227

Ptaszyk M. 215, 219

Pyziak-Szafnicka M. 215

R

Rabski W. 219

Radwański Z. 134, 147, 221–222

Rakoczy B. 225

Rakowski S. 16, 18–20, 227

Raschein R. 230

Reichlin P. 230

Reichmann A. 230

Rejman S. 80, 87, 94, 105, 109, 120–121

Renard G. 230

Ripert G. 48, 69–70, 187, 227–228, 230

Ritterman S. 19–20, 58, 87, 94–95, 228

Rosenberg G. 219

Rossel V. 230

Rostkowski J. 79, 93, 96, 124, 127, 140, 143–
–147, 151–152, 158, 169, 219, 228

Rudnicki S. 213, 220

Rummel P. 230

Rutkowski M. 16, 140, 228

S

Sadikow O. N. 229

Safjan M. 221

Savatier R. 230

Savigny F. K. 231

Schiffner L. 231

Schlechtriem P. 230

Seifert W. 231

Selwa J. 16, 19, 27, 87, 94, 110, 120, 140–
–141, 143, 145–148, 150, 158–159, 168–
–169, 228

Sieriebrowskij W. I. 231

Sikorska A. 158, 228

Skowrońska E. 210, 213, 220, 222, 224

Skowrońska-Bocian E. zob. Skowrońska E.

Skupiński J. 218

Smal L. 18–19, 44, 158, 169, 228

Smyczyński T. 220, 222

Sokołowski T. 220

Sośniak M. 27, 65, 228

Sójka-Kowalska K. 220

Speckert T. 231

Spirydowicz E. 16, 80, 97, 124, 127, 140, 228

Starościak J. 154

Staudinger J. 70, 228, 231

Stec M. 220

Stecki L. 38, 41, 44, 46, 129, 215, 220, 228

Stefańska K. 220

Stefko K. 219

Stelmachowski A. 9, 11, 16, 19, 26–28, 62,
87, 94, 110, 120, 140–141, 145–148, 150,
154, 158–159, 164, 168–169, 200, 215,
219–221, 227–228

Stelmaszczuk-Taracha W. 221

Stempniak A. 221

Steppa B. 147, 228

Stróżyk K. 221

Strzępek K. 154, 156, 228

Stus M. 221

Sychowicz M. 213, 221

Synak B. 158, 228

Szachułowicz J. 19, 158, 162, 222, 228

Szemberg A. 158, 228

Szer S. 133–134, 222

Szpunar M. 223

Szytk R. 216, 220, 222

Szwaja J. 221

Ś

Świątkowski H. 16, 87, 94–95, 120, 143,
147–148, 150–151, 158–159, 228

Świda J. 222

T

Tabęcki C. 27, 94, 120, 140, 148, 228

Tarasiuk S. 219

Thur A. 231

Till E. 222

Truszkiewicz Z. 191, 200, 202, 222

Trybulski Z. 48, 222

Tryfan B. 158, 228

Turłukowski J. 222

V

Vollkommer M. 230

W

Wagacuma S. 231

Wasilkowski J. 214, 219

Westphal A. 222

Wierciński J. 222

Wierzbowski B. 223

Winiarz J. 215

Wiśniewski H. 223

Wiśniewski T. 213

Witczak H. 223

Wolter A. 133–134, 223

Wójcik S. 27, 64, 80, 84, 86, 94, 121, 154,
221–223, 228

Wróblewski S. 223

Wyderko A. 158, 229

Z

Zajac A. 223

Zaremba K. 127, 229

Zawartka J. 58, 62, 87, 94, 120, 127, 147,
152, 158, 229

Zdziennicka-Kaczocha G. 223

Zdziennicki B. 27–28, 62, 140, 146–148,
151, 154, 158, 168, 221, 228

Zieliński A. 62, 79, 95, 140–142, 144, 146–
147, 158, 223, 229

Zoll F. 214, 217, 224

Zoll F. 224

Ż

Żuławska C. 213

Żurek W. 214

Żyznowski T. 222

Książka omawia dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych. Zanalizowano w niej istotę teoretyczną i normatywną dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych. Przedstawiono zagadnienia konstrukcyjne gospodarstwa rolnego. Omówiono powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego (tzw. powszechne prawo spadkowe – art. 959-965, art. 1058 k.c.). Szczegółowo zanalizowano zasady dziedziczenia oraz poszczególne przesłanki rolne. Przedstawiono to w postaci wyodrębnionych modeli teoretycznych (normatywnych), jako że przepisy k.c. są zawile i dają pole do rozmaitych interpretacji w tym punkcie (art. 1065 k.c.). Książka

niniejsza problemy te rozwiązuje. Ma ona duże znaczenie dla praktyki i teorii. Przedstawiono dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne na tle noweli do k.c. z 1971, 1982 i 1990 r. (z głównym akcentem położonym na nowelę z 1971 r.) oraz po wyrokach Trybunału Konstytucyjnego z 31 I 2001 r. i 5 IX 2007 r. Książka ta jest zaktualizowaną rozprawą dokorską autora pod tym samym tytułem, Kraków 1982, UJ.

Praca skierowana jest do prawników (zwłaszcza naukowców, notariuszy, adwokatów, sędziów-cywilistów, prawników-cywilistów, prawników-agrarystów, radców prawnych, aplikantów), naukowców, ekonomistów, socjologów, historyków, studentów, testatorów, beneficjentów spadku (spadkobierców, zapisobiorców, poleceniobiorców, wykonawców testamentu), rolników oraz wszystkich Czytelników bez przygotowania prawniczego.

Michał Niedośpiał – od 1974 r. specjalizuje się w prawie rolnym i cywilnym. Przedmiotem jego badań naukowych jest w szczególności prawo spadkowe, w tym zwłaszcza dziedziczenie gospodarstw rolnych i testament. Z tego zakresu opublikował 170 prac naukowych, w tym kilkanaście książek.

